

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI**

**ORDU PAŞAOĞLU KONAĞI VE ETNOGRAFYA
MÜZESİ'NDEN BİR GRUP ESERİN
DEĞERLENDİRİLMESİ:
NEOLİTİK ÇAĞ'DAN HELLENİSTİK DÖNEM'E**

Yüksek Lisans Tezi

Aynur YAĞCI

Danışman
Doç. Dr. Davut YİĞİTPAŞA

Samsun, 2019

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI**

**ORDU PAŞAOĞLU KONAĞI VE ETNOGRAFYA
MÜZESİ'NDEN BİR GRUP ESERİN
DEĞERLENDİRİLMESİ:
NEOLİTİK ÇAĞ'DAN HELLENİSTİK DÖNEM'E**

Yüksek Lisans Tezi

Aynur YAĞCI

Danışman

Doç. Dr. Davut YİĞİTPAŞA

(Bu Çalışma Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarafından BAP Kapsamında
PYO. FEN. 1904.18.027 Proje Numarası İle Desteklenmiştir.)

Samsun, 2019

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

14 / 06 / 2019

Aynur YAĞCI

A. Yağcı

TEZ KABUL VE ONAYI

Aynur Yağcı tarafından hazırlanan Ordu Paşaoğlu Konağı ve Etnografya Múzesi'nden Bir Grup Eserin Değerlendirilmesi: Neolitik ađ'dan Hellenistik Dđnem'e başlıklı bu çalışma, 14/06/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle başarılı bulunarak jirimiz tarafından Yúksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan : Doç. Üyesi Akin TEMÜR

Üye : Doç. Dr. Davut Yiğitpasa

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Hülya Galişkan Atığıl

Yukarıdaki imzaların adı geçen օđretim úyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

__ / __ / __

Prof.Dr. Bozkurt KOÇ

(İmza ve Múhür)

ÖZET

ORDU PAŞAOĞLU KONAĞI VE ETNOGRAFYA MÜZESİ'NDEN BİR GRUP

ESERİN DEĞERLENDİRİLMESİ:

NEOLİTİK ÇAĞ'DAN HELLENİSTİK DÖNEM'E

Aynur YAĞCI

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, Haziran/2019

Danışman: Doç. Dr. Davut YİĞİTPAŞA

Orta Karadeniz Bölgesi'nde Prehistorik Dönemler'den itibaren yerleşim gördüğü anlaşılan Ordu ve çevresinin son yıllarda yapılan çalışmalarla arkeoloji açısından önemli verileri bünyesinde barındırdığı anlaşılmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde farklı uygarlıkların hüküm sürdüğü Ordu merkezi ve ilçeleri halen yapılmakta olan yüzey araştırmaları ve sistemli kazılarla gün yüzüne çıkmaktadır. Başta kazısı yapılmış Cingirt Kayası ve halen kazısı yapılmakta olan Kurul Kalesi olmak üzere, yüzey araştırmaları ile de ortaya konan birçok merkezdeki arkeolojik buluntularla yörenin uzun bir süreçte yerleşim görmüş olduğu anlaşılmaktadır.

Tezimize konu olan tüm eserler Ordu Paşaoğlu Konağı ve Etnografya Müzesi Müdürlüğü'nün izni dahilinde olup, 35 adet eser araştırma kapsamına alınmıştır. Çalışılan eserler daha önce toplu olarak yayımlanmamıştır. Bu bakımdan yüksek lisans tez çalışmamız ilk olacaktır.

Bu çalışmada bağış, satın alma, devir ve müsadere/zor alım yoluyla elde edilen Ordu Müzesi bir grup eseri için tarihleme çalışması yapılarak katalog oluşturulması sağlanmış ve sonuç olarak elde edilen katalog sayesinde ileride yapılacak çalışmalara ışık tutulması amaçlanmıştır. Eserlerin müzeye geliş şekillerinden dolayı buluntu yerleri ve tabakalanmasının saptanması mümkün olmamıştır. Çeşitli dönemlere ait arkeolojik eserlerden oluşan bu malzemeler Anadolu'nun kültür zenginliklerini yansıtmaları açısından önem taşımaktadır. Söz konusu eserlerin benzer örnekleriyle karşılaştırılarak doğru tarihlendirmelerinin yapılabilmesi, tezimizde yer alan katalog çalışması ile de belgelenmesi, ayrıntılı bir şekilde tanımlanması ve değerlendirme sonuçlarının sunulmasına çalışılmıştır.

Çalışmanın başlangıcında Ordu İli tarihi coğrafyasına değinilmiş, ardından bölgede gerçekleştirilen araştırmalara ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

Çalışma kapsamındaki 35 adet eserin müzeye geliş şekilleri, müzedeki yerleri ve envanter kayıtlarına ulaşarak bilgileri verilmeye çalışılmıştır. Eserler kullanım alanlarına göre tasnif edilerek, müze raporları ve paralel materyaller ışığında form, işlev ve dönemleri bakımından değerlendirilmiş, katalog ve levha bilgileri sunulmuştur. Genel hatları ile söz konusu eserlerin kullanım yöntemleri ve yapım teknikleri açıklanmıştır. Eserlerin tarihlendirilmesinde, benzerleri araştırılarak kriter olarak kullanılmıştır.

Eserler tipolojik olarak değerlendirilirken stil kritiği yapılmıştır. Bu çerçevede elde edilen tüm veriler bir bütün olarak değerlendirilerek eserler hakkında genel bir tipoloji yapmak mümkün olmuştur.

Katalog bölümünde ise, incelenen örneklerin ayrıntılı tanımı yapılmış; levhalar

bölümünde metindeki anlatım sırasına göre çizim ve resimlere yer verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Orta Karadeniz, Ordu, Balta, Figürin, İdol, Ok Ucu, Madeni İğne, Mızrak Ucu.

ABSTRACT

EVALUATION OF A ONE GROUP OF WORKS THAT FOUND ON MANSION OF PAŞAOĞLU AND ETHNOGRAPHY MUSEUM IN ORDU CITY: FROM THE NEOLITHIC AGE TO THE HELLENISTIC PERIOD

Aynur YAĞCI

Ondokuz Mayıs University, Institute of Social Sciences

Department of Archeology, M.A., June/2019

Supervisor: Assoc. Prof. Davut YİĞİTPAŞA

Seen to have been settled in Central Black Sea Region since Prehistoric Ages, Ordu and its suburbs is deduced by the recent studies to host invaluable data for archeology. Ruled by various civilizations throughout the history, central Ordu and its towns are subject to be revealed by ongoing surface research and systematic excavations. It can be understood by the surface research, chiefly as the Cingirt Rock which has already been excavated and the Kurul Castle still being excavated, that the archeological findings indicate the territory to have been settled for a long time.

All being under the permission of Ordu Paşaoğlu Mansion and the Administration of Ethnography Museum, 35 works are included in this current research. These works have not been published all together before. Therefore, our research is unique in this sense.

In this research, the composition of a catalog has been supplied by conducting dating studies over the items which have been obtained by the Ordu Museum through donations, purchases, cessions, and confiscations. The places of findings and the layerings of these works could not be determined due to the way of their transfer to the museum. These items belonging to miscellaneous eras are of high importance as for their reflecting the cultural heritages of Anatolia. With this research, it was aimed to date the aforementioned items precisely by their comparison of similar samples, also documenting them with the catalog study in our thesis, providing an in-depth identification for them, and presenting their evaluation results.

The historical geographical features of the city of Ordu is mentioned, and is followed by the research conducted in the territory in a detailed way with this research.

The way of transportation of these 35 works dealt with in this research, their places in the museum and their inventory registers are also intended to be given. Sorted out in accordance with their field of use; evaluated in the shed of museum reports and parallel materials regarding their form, function, and eras; the catalog and plate information of the items are presented.

The usage technique and production technique of the stated works are explained in a broad sense. The counterparts of the pieces were utilized as a means of criteria while dating them.

The stylistic criticism of the items was carried out while evaluating them typologically. Respectively, it could be possible to conduct an overall typology related to the works by evaluating all the data attained as a whole.

As for the catalog section, the detailed definition of the samples studied were provided; the sketches and and illustrations took their part considering their order of

expression in the text at the plates section.

Key Words: The Central Black Sea Region, Ordu, Axe, Figuring, Idol, Arrowhead, Metallic Needle, Spearhead.

ÖN SÖZ

“Ordu Paşaoğlu Konağı ve Etnografya Müzesi’nden Bir Grup Eserin Değerlendirilmesi: Neolitik Çağ’dan Hellenistik Dönem’e” konulu yüksek lisans çalışmamda yer alan eserlerin büyük bölümü müzenin fiziki şartları yeterli olmadığı için depolarda muhafaza edilmektedir. Çoğunluğu satın alma ile, bir grup eser Adana Müzesi’nden devir yolu ile, bazı eserler hibe olarak, birkaç eser ise müsadere yoluyla müzeye kazandırılmıştır. Buluntu yerleri belli olmayan, ayrıca bazılarının tarihlendirmelerinde sorun olduğu anlaşılan eserlerin literatüre kazandırılması gerekliliğine inanmaktayız.

Araştırmanın yürütüldüğü Orta Karadeniz Bölgesi’nde yer alan Ordu İli Paşaoğlu Konağı ve Etnografya Müzesi’nde incelenen eserler teknik, malzeme, kullanım amacı ve tipolojilerine göre değerlendirilmiştir. Çalışmaya eserlerin tipolojisinin yapılmasıyla başlanmış, fotoğraflarının çekilmesi, çizimlerinin yapılarak katalog fişlerinin hazırlanmasının ardından, ilgili yayınlar üzerinde araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Bazı eserlerin benzerleri, çağdaşı yakın çevredeki merkezlerde araştırılmıştır. Yapılan çalışmanın bölge arkeolojisine katkı sağlaması hedeflenmiştir.

Bu çalışmanın başlangıcından sonuna kadar tüm aşamalarda, emeği geçen herkese sonsuz teşekkürlerimi sunmak isterim.

Öncelikle tez konusunun belirlenmesi ve çalışmalarımda desteğini esirgemeyen, eleştirel yaklaşımıyla bu çalışmaya büyük katkı sağlayan başta danışmanım sayın Doç. Dr. Davut YİĞİTPAŞA’ya sonsuz teşekkür ederim.

Tezin oluşumuna bilgi ve tecrübeleriyle katkılarından dolayı kıymetli hocam sayın Prof. Dr. Sümer ATASOY’a, sevgi ve saygıyla teşekkürlerimi sunarım. Çalışmamın başından itibaren resmi izin ve uygun çalışma ortamının sağlanmasında göstermiş oldukları yardımlardan dolayı başta müze müdürü Cihat ÇAKIR olmak üzere değerli çalışanlarına teşekkür ediyorum.

Ayrıca maddi ve manevi desteğini esirgemeyen, başarımda büyük emeği olan anne ve babama teşekkürü bir borç bilirim.

Saygılarımla,

Aynur YAĞCI

Samsun-2019

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
ÇİZİMLER LİSTESİ.....	xi
RESİMLER LİSTESİ.....	xii
HARİTALAR LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu.....	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	1
3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

ORDU İLİ COĞRAFYASI VE TARİHİ

1.1. Bölgenin Coğrafyası ve Tarihi.....	4
1.1.1. Bölgenin Tarihi Coğrafyası.....	4
1.1.2. Bölgenin Tarihi.....	6
1.2. Ordu İli Fiziki ve Tarihi Coğrafyası.....	12
1.2.1. Ordu İli Fiziki Coğrafyası.....	12
1.2.1.1. Sınırlar ve Coğrafi Konum.....	12
1.2.1.2. İklim ve Bitki Örtüsü.....	14
1.2.2. Ordu İli Tarihi Coğrafyası.....	14
1.3. Ordu İli'nde Yapılan Araştırmalar.....	18

İKİNCİ BÖLÜM

ORDU MÜZESİ'NDE BULUNAN NEOLİTİK ÇAĞ ESERİNİN TİPOLOJİSİNE GÖRE İNCELENMESİ

2.1. Neolitik Çağ'a Genel Bir Bakış.....	23
--	----

2.2. Neolitik Çağ'a Ait Eserin Tipolojisine Göre İncelenmesi.....	25
2.2.1. Baltalar.....	26
2.2.1.1. Taş Baltalar.....	27
2.2.1.1.1. Yassı Taş Balta.....	28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORDU MÜZESİ'NDE BULUNAN KALKOLİTİK ÇAĞ ESERLERİNİN TİPOLOJİLERİNE GÖRE İNCELENMESİ

3.1. Kalkolitik Çağ'a Genel Bir Bakış.....	31
3.2. Kalkolitik Çağ'a Ait Eserlerin Tipolojilerine Göre İncelenmesi.....	33
3.2.1. Baltalar.....	34
3.2.1.1. Taş Baltalar.....	34
3.2.1.1.1. Yassı Taş Baltalar.....	35
3.2.2. Ok Uçları.....	39
3.2.2.1. Taş Ok Uçları.....	40
3.2.2.1.1. Saplı Taş Ok Uçları.....	42

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORDU MÜZESİ'NDE BULUNAN TUNÇ ÇAĞ'I ESERLERİNİN TİPOLOJİLERİNE GÖRE İNCELENMESİ

4.1. Tunç Çağları'na Genel Bir Bakış.....	44
4.2. Anadolu'da Madencilik Gelişimi.....	47
4.3. Tunç Çağları'na Ait Eserlerin Tipolojilerine Göre İncelenmesi.....	49
4.3.1. Baltalar.....	49
4.3.1.1. Madeni Baltalar.....	50
4.3.1.1.1. Kolcuklu Balta.....	52
4.3.1.1.2. Yassı Balta.....	57
4.3.2. Figürinler.....	59
4.3.2.1. Pişmiş Toprak Figürinler.....	61
4.3.2.1.1. Antropomorfik Pişmiş Toprak Figürinler.....	62
4.3.2.1.2. Zoomorfik Pişmiş Toprak Figürinler.....	65
4.3.2.2. Madeni Figürinler.....	69
4.3.2.2.1. Zoomorfik Madeni Figürinler.....	71

4.3.3. İdoller.....	76
4.3.3.1. Pişmiş Toprak İdoller.....	79
4.3.4. Madeni İğne.....	83
4.3.4.1. Vazo Başlı Madeni İğne.....	85
4.3.5. Mızrak Ucu.....	87
4.3.5.1. Saplamalı Mızrak Ucu.....	88
4.3.6. Mühürler.....	90
4.3.6.1. Damga Mühür.....	93
4.3.7. Ok Uçları.....	94
4.3.7.1. Taş Ok Uçları.....	95
4.3.7.1.1. Kanatlı Ok Uçları.....	96
4.3.7.2. Madeni Ok Uçları.....	98
4.3.7.2.1. Kanatlı Ok Uçları.....	99
4.3.7.2.2. Saplı Ok Uçları.....	102

BEŞİNCİ BÖLÜM

ORDU MÜZESİ'NDE BULUNAN DEMİR ÇAĞI ESERLERİNİN TİPOLOJİLERİNE GÖRE İNCELENMESİ

5.1. Demir Çağı'na Genel Bir Bakış.....	105
5.2. Demir Çağı'na Ait Eserlerin Tipolojilerine Göre İncelenmesi.....	108
5.2.1. Figürinler.....	109
5.2.1.1. Zoomorfik Pişmiş Toprak Figürinler.....	109
5.2.2. Mızrak Ucu.....	115
5.2.2.1. Kovanlı Mızrak Ucu.....	117
DEĞERLENDİRME.....	121
SONUÇ.....	130
KAYNAKÇA.....	133
KATALOG.....	158
LEVHALAR.....	176
ÖZGEÇMİŞ.....	229

ÇİZİMLER LİSTESİ

Lev. No.	Çiz. No.		Kat. No.
I	1	Neolitik Çağ, taş balta, ön-arka yüz ve yan kenar çizimi	1
I	2	Kalkolitik Çağ, taş balta, ön-arka yüz, yan kenar ve kesit çizimi	2
II	1	Kalkolitik Çağ, taş balta, ön-arka yüz, yan kenar ve kesit çizimi	3
II	2	Kalkolitik Çağ, taş balta, ön-arka yüz, yan kenar ve kesit çizimi	4
III	1	Kalkolitik Çağ, taş, saplı ok ucu, ön-arka, yan kenar ve kesit çizimi	5
III	2	Kalkolitik Çağ, taş, saplı ok ucu, ön-arka, yan kenar ve kesit çizimi	6
IV	1	M.Ö. 2. Bin, tunç kolcuklu balta ön-arka, yan kenar ve kesit çizimi	7
IV	2	ETÇ tunç yassı balta, ön-arka yüz, yan kenar ve kesit çizimi	8
V	1	ETÇ II-III p.t. figürin başı, ön-arka, üst ve profil çizimi	9
VI	1	ETÇ p.t. hayvan figürini, sağ-sol ve üstten görünüş çizimi	10
VI	2	ETÇ p.t. hayvan figürini, sağ-sol ve üstten görünüş çizimi	11
VII	1	ETÇ p.t. kap biçimli hayvan figürini sağ-sol, üst ve alt çizimi	12
VIII	1	ETÇ tunç boğa figürini, yan, üst-alt ve ön görünüş çizimi	13
VIII	2	ETÇ tunç geyik figürini, sağ-sol, üst ve ön görünüş çizimi	14
IX	1	ETÇ p.t. idol, ön-arka ve yandan görünüş çizimi	15
IX	2	ETÇ p.t. idol, ön-arka ve yandan görünüş çizimi	16
X	1	ETÇ p.t. idol, ön-arka ve yandan görünüş çizimi	17
X	2	ETÇ p.t. idol, ön-arka ve yandan görünüş çizimi	18
XI	1	ETÇ p.t. idol, ön-arka ve yandan görünüş çizimi	19
XI	2	ETÇ p.t. idol, parçası ön-arka, üst ve yandan görünüş çizimi	20
XII	1	ETÇ tunç vazı başlı iğne önden görünüş çizimi	21
XIII	1	ETÇ tunç saplamalı mızrak ucu, ön-arka, yan kenar ve kesit çizimi	22
XIV	1	ETÇ p.t. damga mühür, baskı yüzeyi, üst ve yandan görünüş çizimi	23
XV	1	ETÇ taş, kanatlı ok ucu, ön-arka yüz, yan kenar ve kesit çizimi	24
XV	2	ETÇ taş, kanatlı ok ucu, ön-arka yüz, ve kesit çizimi	25
XVI	1	M.Ö. 2. bin Tunç, kanatlı ok ucu ön-arka ve yan kenar çizimi	26
XVI	2	M.Ö. 2. bin Tunç, kanatlı ok ucu ön-arka yüz çizimi	27
XVII	1	M.Ö. 2. bin Tunç, kanatlı ok ucu ön-arka, yan kenar ve kesit çizimi	28
XVII	2	M.Ö. 2. bin kurşun?, saplı ok ucu ön-arka, yan kenar çizimi	29
XVIII	1	GDC p.t. boğa figürini, yanlardan ve önden görünüş çizimi	30
XIX	1	GDC p.t. at figürini, yanlardan ve önden görünüş çizimi	31
XX	1	GDC p.t. kuş figürini, yan, üst ve attan görünüş çizimi	32
XXI	1	GDC p.t. kuş figürini, yan, üst ve attan görünüş çizimi	33
XXII	1	GDC p.t. kuş figürini, yandan ve üstten görünüş çizimi	34
XXIII	1	Demir Çağı, demir mızrak ucu ön-arka yüz ve kesit çizimi	35

RESİMLER LİSTESİ

<u>Lev. No.</u>	<u>Res. No.</u>	<u>Kat. No.</u>
XXIV	1	1
XXIV	2	2
XXV	1	3
XXV	2	4
XXVI	1	5
XXVI	2	6
XXVII	1	7
XXVII	2	8
XXVIII	1	9
XXIX	1	10
XXIX	2	11
XXX	1	12
XXXI	1	13
XXXI	2	14
XXXII	1	15
XXXII	2	16
XXXIII	1	17
XXXIII	2	18
XXXIV	1	19
XXXIV	2	20
XXXV	1	21
XXXVI	1	22
XXXVII	1	23
XXXVIII	1	24
XXXVIII	2	25
XXXIX	1	26
XXXIX	2	27
XL	1	28
XL	2	29
XLI	1	30
XLII	1	31
XLIII	1	32
XLIV	1	33
XLV	1	34
XLVI	1	35

HARİTALAR LİSTESİ

<u>Levha No.</u>		<u>Harita No.</u>
XLVII	Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler.	1
XLVII	Pontos Bölgesi haritası ve belli başlı kentler. (Tekin; 2007, s. 83)	2
XLVIII	Karadeniz Bölgesi'nin tarihi coğrafyası. (Arslan; 2007s. 17)	3
XLVIII	Karadeniz Bölgesi bölümleri ve bölümlerde yer alan iller.	4
XLIX	Karadeniz'deki kolonizasyon hareketi. (Arslan; 2007, s. 7)	5
XLIX	Ordu şehrinin Türkiye'deki yeri.	6
L	Karadeniz Bölgesi fiziki haritası.	7
L	Ordu şehrinin bölgedeki yeri.	8
LI	Ordu İli İlçeleri.	9
LI	Ordu, İlçeleri ve ilçelerin ile olan uzaklığını gösteren harita. (Ordu 2010, s. 428)	10
LII	Kotyora' nın kurulmuş olduğu yer, Kiraz Limanı.	11
LII	Ordu Şehrinin ilk kurulduğu yer olan Eskipazar Mevkii.	12

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
Adalya	: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı
AJA	: American Journal of Archaeology
AST	: Araştırma Sonuçları Toplantısı
BAKA	: Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı
Bkz.	: Bakınız
ca.	: circa (yaklaşık)
cm.	: Santimetre
Çev.	: Çeviren
Çiz.	: Çizim
DTCF	: Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi
Ed.	: Editör
Eds.	: Editörler
et al.	: and others/ve diğerleri
ETÇ	: Erken Tunç Çağı
Fig.	: Figür
GDC	: Geç Demir Çağı
Gen.	: Genişlik
GKÇ	: Geç Kalkolitik Çağ
Kal.	: Kalınlık
Kat.	: Katalog
km.	: Kilometre
km ²	: Kilometrekare
KST	: Kazı Sonuçları Toplantısı
Lev.	: Levha
m.	: Metre
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
MASKOP	: Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu
MCBÜ	: Manisa Celal Bayar Üniversitesi
MKKS	: Müze Kurtarma Kazıları Semineri
mm.	: Milimetre
NÇ	: Neolitik Çağ
No.	: Numara
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OIP	: Oriental Institute Publications
OLBA	: Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi
p.t.	: Pişmiş Toprak
Res.	: Resim
s.	: Sayfa
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
ss.	: Sayfadan Sayfaya
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TAD	: Türk Arkeoloji Dergisi
TAY	: Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri
TTEAD	: Türk Tarih, Arkeolojya ve Etnografya Dergisi

TTK : Türk Tarih Kurumu
TTKY : Türk Tarih Kurumu Yayınları
TÜBA-AR : Türkiye Bilimler Akademisi-Arkeoloji Dergisi
Uz. : Uzunluk
vb. : ve benzeri
vd. : ve diğerleri
Vol. : Volum
Yük. : Yükseklik
yy. : Yüz yıl

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Anadolu'nun İlkçağ tarihi yönünden çok fazla araştırılmayan yerlerinden biri de Karadeniz Bölgesi'dir. Bundaki önemli etkenlerden biri bölgenin dağlık yapısından dolayı yerleşim alanının az olması ve iklim koşullarından dolayı bölgenin sık bitki örtüsüyle, orman yapısının eski çağlara ait kültür kalıntılarının tespitini zorlaştırması olarak gösterilebilir. Bunun yanında, bölgede arkeolojik çalışmaların göz ardı edilmesinin nedeni ise Karadeniz kıyılarında yer alan günümüz kentlerinin antik yerleşimlerin üzerinde kurulmuş olmasıdır.

Tez Konumuzu oluşturan Ordu Paşaoğlu Konağı ve Etnografya Müzesi'nde bulunan eserler ilk kez topluca ele alınıp değerlendirilmektedir. Çalışılan bu eserler tipolojik olarak sınıflandırılmış ve başta çevre kültürler olmak üzere diğer bölgelerdeki paralelleri ve onların kontekslerine bakılarak kesin tarihlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Dünyada ve ülkemizde özellikle büyük şehirlerdeki bir çok müzede yapmayı planladığımız şekilde değişik dönem ve malzemenin katalog çalışması ve değerlendirilmesinin yapıldığı bilinmektedir. Benzer çalışmalar ve hazırlanan yayımlar gün geçtikçe artmaktadır. Son yıllarda farklı müzelerdeki örnekler özellikle yüksek lisans çalışmalarına konu olmuş ve olmaya devam etmektedir.

Bu bağlamda yaptığımız araştırmanın genel amacı; müzede teşhirde ve depolarda muhafaza edilen bir grup eserin tarihlendirme ve tanımlarının doğru yapılmasını sağlayarak, oluşturacağımız katalogla literatüre kazandırmaktır.

Çalışmamızın genel amacı doğrultusunda, yapılan araştırmalar sonucunda bölgenin çevre kültürlerle olan ilişkileri, tarihsel süreci ve ortak değerleri de irdelenmiştir. Bölge ve çalışılan eser grubuyla ilgili olarak mevcut problemleri ortaya koymak, çözüme yönelik cevapları maddi ve manevi yönleri değerlendirilerek yeni bulgularla desteklemek suretiyle sorunların giderilmesine katkı sağlamak amaçlanmıştır.

3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Çalışmaya konu olan eser grubu hakkında daha önce herhangi bir çalışma yapılmamış olduğu için bu konu araştırılmaya değer bulunmuştur. Konunun incelenmesiyle, çalışılan malzemenin yapım teknikleri, kullanım amaçları, kullanılan malzeme incelenmiş ve tanımı yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bölgenin Anadolu arkeolojisindeki yeri de belirtilmek istenmiştir.

Tez çalışmamda yer alan eserleri daha iyi irdeleyebilmek ve daha iyi anlaşılmasını sağlamamız için, benzer eserler araştırılmış, daha önce yapılmış çalışmalarda araştırmacıların konuyu hangi yönleriyle ele aldıkları ve konuyu hangi aşamaya getirdikleri ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Bundan önce çalışma grubumuzu oluşturan eserler üzerinde herhangi bir çalışma yapılmadığı için müze envanter kayıtlarında yer alan bilgiler ve eserlere ait raporlar kullanılmıştır.

Konu başlığı ve kapsamının belirlenmesinin ardından, müzede gerekli çalışmaların yapılabilmesi için Ordu Paşaoğlu Konağı ve Etnografya Müzesi Müdürlüğü'ne bir grup eseri çalışma isteğimiz sözlü olarak dile getirilmiş ve olumlu yanıt alındıktan sonra, çalışmanın gerçekleştirilebilmesi için, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın ilgili birimlerinden resmi araştırma izni alınmıştır. Bu çalışma Ordu Paşaoğlu Konağı ve Etnografya Müzesi Müdürlüğü'nün 04.05.2018 tarih ve 98598746-155-03/-388943 sayılı izni ile gerçekleştirilmiştir.

Tez kapsamında müzede vitrinde teşhirde olan ve depoda muhafaza edilen (35 adet) eserler alınarak, fotoğrafları çekilmiş, ölçüleri alınarak çizimleri yapılmış, daha sonra müze envanter kayıtlarına ulaşılmıştır. Kayıtlarda müze envanter numaraları, müzeye nereden ve hangi şekilde geldikleri, ölçüleri ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Çalışılan malzemenin büyük kısmının satın alma yoluyla müzeye kazandırıldığı anlaşılmıştır. Satın alma dışındaki eserler ise devir, hibe ve müsadere yoluyla müzeye gelmiştir. Eserlerin tarihlendirilmesi, tanımlanması ve karşılaştırılması amacı ile literatür ve kütüphane çalışmasının tamamlanması için Alman Arkeoloji Enstitüsü ve İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nden kaynaklar taranarak uygun görülen kaynaklardan yararlanılmıştır. Alanında otorite olan kişilerle sözlü ve yazılı görüşmeler yapılarak eserler hakkında doğru tarihlendirme yapılabilmesini sağlayacak her türlü bilgi tartışılmıştır. Ayrıca hemen hemen tüm alanlara ait bilimsel içeriklerin yer aldığı

Akademik Google, Jstor, Academia, YÖK Ulusal Tez Yayınlama sitesi gibi bir çok kanaldan tezin içeriğine dair pek çok yayın elde edilmiştir. Bunlar dışında toplanmış olan literatür içerisinde yabancı dildeki kaynakların Türkçe'ye çevirisi yapılmıştır.

Çalışmanın başlangıcında Ordu İli'nin de içerisinde yer aldığı Karadeniz'in Orta Bölümü'nün tarihi coğrafyası hakkında bilgiler verildikten sonra; Ordu İli coğrafi ve iklimsel özelliklerine değinilmiş, ardından bölgede gerçekleştirilen araştırmalara ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Sonraki bölümlerde ise çalışılan eserlerin kronolojik olarak değerlendirmesi yapılarak, tipolojilerine göre sınıflandırılmıştır.

Tezimizin Değerlendirme ve Sonuç Bölümünde üzerinde çalışılan tüm eserler değerlendirilmiş ve tarafımızdan yorumlanmıştır.

Kronolojik olarak değerlendirdiğimiz eserler için hazırlanan ayrıntılı katalog fişlerinde eserlerin katalog numarası, envanter numarası, çizim ve resim numaraları, eserin türü, malzemesi, buluntu yeri, müzedeki yeri, müzeye geliş şekil ve tarihi, eserin tanımı, tarihlendirmesi, ölçüleri belirtilmiştir. Çalışmanın katalog bölümünde incelenen örneklerin ayrıntılı tanımı daha önceki eserlerden analogi yardımıyla yapılmış; levhalar bölümünde ise metindeki anlatım sırasına göre çizim ve fotoğraflara yer verilerek görsel bir bilgi aktarımı sağlanmıştır. Çizimlerde, plastik örneklerin ön, arka ve yan kesitlerinin verilmesine dikkat edilmiş, yassı ve silindirik biçimli örneklerin ise ön cephe ve yan kesitlerine ağırlık verilmiştir. Arka cepheden herhangi bir detay bulunuyorsa gösterilmiştir. Bazı metal eserler üzerinde konservasyon çalışması yapılmış, eserin korozyona uğramasını engellemek ve hava ile temasını kesmek için paraloid ile laklama işlemi yapılmıştır. Bu eserler ayrıca paketlenerek muhafaza edildikleri için yan kenar görüntüleri alınamıştır.

Metin kısmında yapılan atıflarla da bilginin kesinliği kanıtlanmaya çalışılmıştır. Literatür taraması sonucu ulaşılan bilgiler doğrultusunda tezimizin yazım aşamasına geçilmiştir. Bu tez çalışması beş ana bölümden oluşmaktadır. Genel anlamda tez konumuzu oluşturan eserlerin bilimsel kaydının yapılması, müzelerde yeteri kadar teşhir edilemeyen bu eserler hakkında bilgi sahibi olmamızı, hem de geleceğe bırakılacak bir belge niteliği taşıması açısından önemlidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORDU İLİ COĞRAFYASI VE TARİHİ

1.1. Bölgenin Coğrafyası ve Tarihi

1.1.1. Bölgenin Tarihi Coğrafyası

Karadeniz, Azak Denizi'ni de içine alan haliyle, batısında Bulgaristan ve Romanya, kuzeyinde Ukrayna ve Rusya, doğusunda Gürcistan, güneyinde Türkiye ile çevrili, açık denizlere dar bir su yolu olan İstanbul Boğazı ile bağlanmış, yarı kapalı bir denizdir (Harita 1)¹. Karadeniz'in güney sahilleri, Anadolu'nun her yöresi gibi eski çağlardan beri farklı kültürlerle ve bunlara ait yerleşmelere sahne olmuş, dolayısıyla farklı nüfus grupları bu topraklarda hakimiyet kurarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir².

Anadolu'nun kuzeyine adını veren Karadeniz Bölgesi'nin orta ve doğu kısımları Antik Çağlar'da Romalılar tarafından Pontos³ olarak adlandırılmıştır. Pontos antik Yunanca'da "deniz" anlamına gelmekle birlikte, antik yazarlar tarafından Karadeniz'in güney kıyısında yer alan Kuzey Anadolu sahillerini tanımlamak için coğrafi bir ad olarak kullanılmıştır⁴. Karadeniz, olumsuz koşulları sebebiyle önceleri dost olmayan, mizsafirperver olmayan deniz anlamında *Pontos Aexeinos* olarak nitelendirilmiştir⁵. Zamanla gemi yapım teknolojisinin ilerlemesi ve Karadeniz'in olumsuz koşullarına dayanıklı gemilerin yapılmasıyla birlikte dost deniz, konuksever

¹ <https://www.kesfetsene.com/karadenize-kiyisi-olan-ulkeler/> (Erişim Tarihi 20.03.2019)

² Mustafa Özdemir; "Orta Karadeniz Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyasına Başka Bir Bakış", *Orta Karadeniz Karadeniz Kültürü*, Orta Karadeniz Kültürü Sempozyumu Düzenleme Komitesi, Ankara, 2005, s. 33.

³ Pontos [πόντος] kelimesi ilk olarak Homeros'ta karşımıza çıkmaktadır. Sözcük hem geniş ve büyük denizler hem de kendi başına deniz anlamında kullanmıştır. Homeros dışındaki yazarlar ise antik çağın en büyük denizi olarak düşündükleri Atlantik Okyanusu'nu nitelerken deniz anlamına gelen pontos ifadesini kullandıkları gibi Karadeniz'i de ikinci bir okyanus olarak algılamışlar ve ona sadece Pontos demişlerdir. Karadeniz Havzası'nda ikamet eden Thrakia ya da Armenia dillerinden Hellençe'ye adapte edilmiş olduğu düşünülmektedir. Yol ya da geçiş yeri anlamında olabilir. Latince'deki Pons (köprü) ile aynı kökten gelmektedir. Deniz üzerindeki yol, deniz yolu, zaman içinde deniz anlamı kazandığı sanılmaktadır. Pontos kelimesi öznel olduğu kadar HellesPontos ve Propontis örneklerinde olduğu gibi özel denizler içinde kullanılmıştır (Murat Arslan; *Mithradates VI. Eupator-Roma'nın Büyük Düşmanı*, Odin Yayıncılık, İstanbul, 2007, ss. 2-3.)

⁴ Mithat Baş; *İlkçağ'dan Günümüze Ordu Tarihi*, Yason Yayınları, Ankara, 2014, s. 44. ; Strabon, M.Ö. 64'te Kuzey Anadolu sahillerinde kurulan Roma eyaletlerinden söz ederken bazen Pontos eyaleti (XII. 3. 6 c. 543; 40 c. 562), bazen Pontus Ülkesi (XII. 3. 40 c. 562), bazen de sadece Pontus (XII. 3. 40 c. 562) olarak adlandırmaktadır. (Strabon; *Geographika-Antik Anadolu Coğrafyası (Kitap XII, XIII, XIV)*, (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.)

⁵ Adem Işık; *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, TTK, Ankara, 2001, s. 1. ; Strabon; *Geographika*, VII, 3, 6 c. 298.

deniz anlamına gelen *Pontos Euxeinos* denmiştir⁶ (Harita 2).

Pontos Bölgesi'nin kuzey sınırını Karadeniz belirlerken, batı sınırını Paphlagonialılar'ın⁷ bölgesinden Halys sayesinde ayrılan yöre oluşturmaktaydı. Güneybatıda, Galatlar'ın Trokmoi kabilesinin yerleşim bölgesiyle sınırını Aşağı Halys (Kızılırmak) havzası ve Halys'ın bir kolu olan Kappadoks (Delice Çay) ile Skylaks (Çekerek) Irmağı'nın yüksek havzası belirlerdi. Güneyde Kappadokia sınırı Tauros'lara paralel dağlık bir bölge olan Khammanene yöresinin en batı ucundan başlar; sarp çıkışlı tahkim edilmiş bir Dasmenda hinterlandından geçer; önce Saravene ardından da Laviansene arazisinin en doğu ucuna uzanırdı. Güneydoğuda, İris ve Halys'ün kaynakları arasında kalan bölge sınırı devam eder; doğuda, Lykos'un (Kelkit) kaynağının aşağısındaki Armenia Minor'a karşı ve Trapezus'un doğusundaki Kolkhis'e doğru uzanırdı. Bölgenin Kolkhis ile olan sınırını ise Absarros/Apsarros Irmağı belirlerdi⁸ (Harita 3).

Makedonyalılar Kappadokia'yı ele geçirdiklerinde burayı iki kısma ayırmışlar, bunların birine "*Asıl Kappadokia*" veya "*Tauros yakınındaki Kappadokia*", diğerine ise başkalarının "*Kappadokia Pontika*" adını verdikleri Pontus demişlerdir⁹. Karadeniz'de Pontus ve Paphlagonia bölgeleri coğrafi yapısından dolayı kaleleri açısından zengin bölgelerdir. Pontus bölgesi'nde Ordu/Gölköy Kalesi gibi oldukça anıtsal boyutlu örneklerin yanı sıra, boyutu ve mimarisiyle daha basit örnekler de bulunmaktadır¹⁰.

Antik Dönemler'de Pontos Bölgesi sınırları içinde kalan bugünkü Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü batıda Gerze ile Alaçam arasında yer alan Çayağazı ile Çorum'un kuzeyindeki Laçın'den çizilen kavisli bir çizgiden başlarken, doğuda Ordu'da denize kavuşan Melet Çayı-Suşehri hattında sona ermektedir¹¹ (Harita 4).

⁶ Işık; *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, s. 2. ; Strabon; *Geographika*, VII, 3, 6 c. 298.

⁷ Strabon; *Geographika-Antik Anadolu Coğrafyası (Kitap XII, XIII, XIV)*, s. 15; Işık; *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, s. 10; Bilge Umar; *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 636.

⁸ Arslan; *Mithradates VI. Eupator-Roma'nın Büyük Düşmanı*, s. 16.

⁹ Strabon; *Geographika-Antik Anadolu Coğrafyası (Kitap XII, XIII, XIV)*, s. 3.

¹⁰ Davut Yiğitpaşa; "The Castle of Gölköy (Habsamana) Ordu", *Sixth International Congress on Black Sea Antiquities*, The "Ovidius" University of Constanta, Constanta/Romanya, 18-22 September 2017, p. 66. (Baskıda a))

¹¹ Ali Özçağlar; "Türkiye'deki Tarım Alanlarının Coğrafi Dağılımının Doğal Çevreyle İlişkisi", *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 11, Ankara, 1968, ss. 34-35.

1.1.2. Bölgenin Tarihi

Yurdumuzun eskiçağ ve arkeoloji yönünden en az araştırılan bölgelerinden birinin Karadeniz Bölgesi olmasındaki en önemli etken, bölgenin dağlık yapısının yanı sıra özellikle sahil kesimlerinin hemen her mevsim yeşil bitki örtüsü ile kaplı olmasıdır¹². Araştırmalar sonucunda Karadeniz Bölgesi'nin en eski tarihinin M.Ö. 1.000.000-100.000 yılları arasında Alt Paleolitik Dönem'de başladığı anlaşılmıştır. Karadeniz'de bu dönemi aydınlatan üç yerleşim yeri bulunmaktadır¹³. Birincisi: Paleolitik Dönem'e ait olan Achelleen ve Mousterien tipi aletlerin bulunduğu Kastamonu'nun Tahta ve Malak Köyleri¹⁴; ikincisi: Yine Paleolitik Dönem'e ait Achelleen tipi el baltasının bulunduğu Ünye'nin Yüceler köyü Cevizderesi sekileri¹⁵; üçüncüsü: Achelleen tipi el baltası ve Levolloisien Mousterien tipte kazıyıcılar ve yonga aletlerin bulunduğu Bayburt'un 13 km. doğusunda Çoruh Irmağı'nın kollarından biri olan Gez Deresidir¹⁶.

Bilindiği gibi Karadeniz Bölgesi güney Rusya, Kırım ve özellikle de Kafkaslar'la olan kültürel ilişkilerin aydınlatılması için önemli bir noktada yer almaktadır. Kıyı kesimlerde Samsun ve Ordu ya da Kuzey Anadolu Dağları'nın güneyinde Bayburt ve Kastamonu civarındaki nehir sekileri üzerinde bulunmuş olan Acheulèen, Abbevillien ve Micoquien tipinde birkaç iki yüzeyli alet, en azından ilk insanların Anadolu'nun kuzeyine kadar geldiklerini göstermektedir¹⁷.

Karadeniz Bölgesi'nde henüz Neolitik Dönem yerleşimi tespit edilememiş olmakla birlikte az sayıda da olsa Kalkolitik Çağ yerleşimlerine ait buluntular Dündartepe, Horoztepe, İkiztepe gibi kazılardan, Ch. Burney'in Orta ve Batı Karadeniz Bölgesi'nde, U. B. Alkım ve ekibinin Samsun İlinde, M. Özsait ve ekibinin Amasya, Ordu ve Tokat illerinde yapmış oldukları yüzey araştırmalarından ele

¹² Mehmet Özsait; "Orta Karadeniz Bölgesi'nde Yeni Prehistorik Yerleşmeler", *T.C. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Özel Sayısı 2; Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun, 1990, s. 124.

¹³ Mehmet Özsait; "Eskiçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Trabzon, 2000, s. 35.

¹⁴ Özsait; "Eskiçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", s. 35. Ayrıntılı bilgi için bkz. Enver Y. Bostancı; "Gök Irmak Vadisinde Yapılan Prehistuvar Araştırmalar, Yeni Paleolitik Buluntular", *DTCF Dergisi*, 10/2 1952, s. 138.

¹⁵ Özsait; "Eskiçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", s. 35. Ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Kılıç Kökten; "Anadolu - Ünye'de Eskitaş Devirlerine (Paleolitik) Ait Buluntular", *DTCF Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 3-4, Ankara, 1962, ss. 275-276.

¹⁶ Özsait; "Eskiçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", s. 35. ; Nural Gündüzalp; "İç Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Prehistorik Buluntular", *IX. Türk Tarih Kongresi*, Cilt. 1, Ankara, 1981, ss. 49-54.

¹⁷ Işın Yalçınkaya vd; "Türkiye'de İki Yüzeyli Alet İçeren Kültürlerin Dağılımı", *Anadolu/Anatolia*, Sayı: 35, 2009, s. 19.

geçmiştir¹⁸.

Orta Karadeniz Bölgesi'ndeki ilk arkeolojik çalışma 1883 yılında Samsun'un Kavak İlçesi yakınlarındaki Çamurlu Tepe (Çirişli Tepesi) denilen yerde A. Biliotti tarafından yapılmıştır. Çamurlu Tepe'deki araştırmalarda Roma Çağı'na ait çift dilli bir yazıt ve çok sayıda p.t. özellikle boğa figürinlerinin bulunduğu bildirilmektedir¹⁹. Bölge'de yapılan ilk arkeolojik kazı ise Th. Makridi tarafından 1907 yılında Müze-i Hümayun adına Samsun'un 20 km. güneybatısında yer alan Akalan kalesi kazısıdır²⁰. 1920'li yıllarda Amerikan Şarkiyat Enstitüsü adına bölgeye gelen V. der Osten Karadeniz Bölgesi'ni ilk kez geniş kapsamlı olarak gündeme getirmiştir. 1940 yılında Samsun ve çevresinde araştırmalar yapan K. Kökten şehrin 3 km. doğusunda, Mert Irmağı'nın batısında Dündartepe/Öksürüktepe adında önemli bir höyük tespit etmiştir. K. Kökten aynı yıl Samsun'un 17 km. güneydoğusunda bulunan Tekkeköy'de yer alan Çınarlık ve Fındıcak vadilerinde taşlara oyulmuş kaya sığınakları ve mağaralar bulmuştur²¹. K. Kökten, 1941 yılında yine Samsun ve çevresinde yaptığı ikinci araştırmada Tekkeköy mağara ve kayaaaltı sığınaklarının ön sekilerinde küçüğü diyorit ve büyüğü bazalıtan yapılmış iki tane musteriye uç ve kayıcıyı; vadinin güney tarafındaki düz yerinden de bakır çağına ait çanak çömlek topladığını ifade etmektedir²². 1940 ve 1941 yıllarında K. Kökten, N. Özgüç ve T. Özgüç'ten oluşan bir heyet Türk Tarih Kurumu adına Dündartepe, Tekkeköy ve Kaledoruğu'nda kazılar yaparlar²³. Bu yıllardaki çalışmalar Samsun ve çevresinde gerçekleştirilmiş olup bir çok yeni yerleşim bulunmuştur. K. Bittel'in 1934 yılında yayınladığı eserinde Anadolu'nun kuzeyinde Çorum ve Amasya'dan yukarıda höyük görülmeyeceği düşüncesi ifade edilmekte idi²⁴. Düşünülenin aksine Karadeniz Bölgesi'nin sahil kesiminde höyükler tespit eden heyet Kalkolitik, ETÇ ve Hitit kültürlerinin izlerini de

¹⁸ Özsait; "Eskiçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", ss. 35-36.

¹⁹ Şevket Dönmez; *İTÇ Öncesi Orta Karadeniz Bölgesi'nin Kültürel Gelişimi (İkiztepe Çanak Çömleği İle Küçük Eserleri Işığında)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000), s. 23.

²⁰ Theodor Macridy; "Une Citadelle Archaique du Pont", *Mitteilungen der Vorderasiatischen Gessellschaft* 12, 1907, ss. 167-175.; Akalan Kalesi Th. Makridi tarafından önemli bir Phryg merkezi olarak yorumlanmaktadır. V. der Osten'de Akalan'da çalışmalar yapmıştır. U. B. Alkim ve ekibi tarafından da incelenen kalenin güneybatısında bir höyükte Hitit ve ETÇ seramikleri bulmuşlardır. M. Özsait ise Akalan Kalesi surunun güneydoğusunda Phryg seramikleri yanında M.Ö. 3. bin yılına ait seramikler bulduklarını belirtmektedir (Özsait; "Orta Karadeniz Bölgesi'nde Yeni Prehistorik Yerleşmeler", s. 124.).

²¹ Özsait; "Orta Karadeniz Bölgesi'nde Yeni Prehistorik Yerleşmeler", ss. 124-125.

²² İ. Kılıç Kökten; "Kuzey-Doğu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri", *DTCF Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 5, Ankara, 1945, s. 470.

²³ Özsait; "Orta Karadeniz Bölgesi'nde Yeni Prehistorik Yerleşmeler", s. 125.

²⁴ Özsait; "Orta Karadeniz Bölgesi'nde Yeni Prehistorik Yerleşmeler", s. 124.

açığa çıkarmışlar ve bu kültürlerin Orta Anadolu'daki çağdaş kültürlerle aynı özellikleri taşıdıklarını da göstermişlerdir²⁵.

Ordu ve yöresini içine alan Orta Karadeniz Bölgesi'nin tarihi dönemleri M.Ö. 2. binde güneydeki Kızılırmak kavsı içerisinde yaşayan ve Hititler'le çağdaş olan Kaşgalar'la başlamaktadır. Kaşgalar'ın yaşam alanlarının kesin bir sınırı olmamakla birlikte, kuzeyde Karadeniz'in kıyı kesimlerinde Ordu'dan başlayarak Samsun, Sinop ve Kastamonu'ya kadar olan bölge olduğu sanılmaktadır²⁶. M.Ö. 2. binde bu bölgede yaşayan Kaşgalar, Boğazköy'ü merkez yaparak gelişen Hititler'le savaşmışlardır. Dolayısıyla bölgenin bu kesimleri, bu nedenle tam olarak Hititler'in egemenliğine girmemiştir²⁷. Ordu İli yüzey araştırmalarında tıpkı Sinop ve Samsun'da olduğu gibi höyüklerin M.Ö. 2. bin yılın ilk çeyreğinden sonra terk edildiği, bu bölgelerdeki yeni yerleşim yerlerinin Orta Tunç Çağı'nın Assur Ticaret Kolonileri ile çağdaş (M.Ö. 2000-1700) erken evrelerine tarihlendiği görülmektedir²⁸. Güneydeki Hitit yerleşimleriyle çelişen bu durum Kaşgalar'ın varlığı ile açıklanarak, Ordu İli de Kaşga ülkesine dahil edilmiştir²⁹.

Antik kaynaklarda Karadeniz'in güneyinde, bugünkü Samsun, Ordu ve Giresun İlleri'ni kapsayan sahil şeridi Khalyb'ler ülkesi olarak geçmektedir³⁰. Yine bu kaynaklara göre Khalyb'ler demir işçiliği ile geçiniyorlardı³¹ ki isimleri de Yunanca demir anlamına gelmektedir³².

Kaynaklarda Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Tibaranoi, Kolkhoi, Mossynoikoi ile eskiden Khalybes denilen Khaldaioi kavmi; önceleri Makron'lar denilen Sannos'lar ve eski zamanlarda Kerkites'ler olarak adlandırılan Appaites'lerin ikamet ettikleri belirtilmektedir³³.

Karadeniz için dönüm noktalarından biri Grek Kolonileri'nin ortaya çıkması ve Büyük Kolonizasyon hareketi olarak nitelendirilen kolonizasyon faaliyetleridir.

²⁵ Özsait; "Orta Karadeniz Bölgesi'nde Yeni Prehistorik Yerleşmeler", s. 125.

²⁶ Mithat Baş; *Ordu Yöresi Tarihi*, Ordu Belediyesi Yayınları, Ordu, 2012, s. 19.

²⁷ Işık *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, s.11.

²⁸ Özhan Öztürk; *Pontus-Antik Çağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi*, Genesis Kitap, Ankara, 2012, s. 492.

²⁹ Ali Metin Dinçol ve Jak Yakar; "Nerik Şehrinin Yeri Hakkında", *Belleten*, TTK, XXXVIII, Sayı: 152, Ankara, 1974, s. 564.

³⁰ Ksenophon; *Anabasis-Onbinlerin Dönüşü*, Hürriyet Yayınları, (Çev. Tanju Gökçül), İstanbul, 1974, s. 163.

³¹ Ksenophon; *Anabasis-Onbinlerin Dönüşü*, s. 164.

³² Öztürk; *Pontus-Antik Çağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi*, s. 326.

³³ Arslan; *Mithradates VI. Eupator-Roma'nın Büyük Düşmanı*, ss. 31-32.

Hellenler'in Geç Bronz Çağı'ndan (M.Ö. 1600-1200) itibaren Karadeniz Bölgesi ile ilişki içinde oldukları bilinmektedir³⁴.

M.Ö. 1. bin yılın özellikle ikinci yarısı Karadeniz tarihi açısından önemli bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Karadeniz'deki Yunan Kolonizasyonu ile ilgili yapılan araştırmalar M.Ö. 1. bin yılın başlarında Karadeniz'de Yunanlı denizcilerin kıyı denizciliği yaptığını göstermektedir³⁵. Grekler Karadeniz'e gelmeden önce Ege'de, Akdeniz'de, Propontis'te pek çok koloni şehirler kurmuşlardır. Bu kolonilerin kurulmasının siyasi ve ekonomik sebepleri vardır. Yunanistan'ın tarıma elverişsiz arazi yapısı, artan nüfus, siyasi dengesizlikler, yeni pazar arayışları, ülke içindeki ekonominin bozulmasına neden oluyordu. Bu etkenler ve Anadolu'nun batı kıyılarında yaşayan İon kentleri üzerindeki Lydia baskısı Grekler'i yeni yerler aramaya ve koloniler kurmaya sevkettiği³⁶.

Bazı araştırmacılar Karadeniz'de Grek Kolonizasyonu'nun M.Ö. 10. ve 9. yy.'larda başladığını kabul ederler. Bununla birlikte geniş kapsamlı kolonizasyonlar Miletoslular tarafından M.Ö. 7. yy. dan itibaren yapılmaya başlanmış, bunu Megaralı, Phokialı ve Khioslular'ın yaptığı kolonizasyonlar izlemiştir³⁷. M.Ö. 750-550 yılları arası yaklaşık 200 yıllık süreç, Hellenler'in Akdeniz ve Karadeniz'de Büyük Kolonizasyon faaliyetlerinin gerçekleştiği dönem olarak kabul edilmektedir³⁸.

Bu kolonizasyon faaliyetleri sonucunda Miletoslular Karadeniz kıyılarına gelerek M.Ö. 750'de Trabezunt (Trabzon) ve M.Ö. 562'de Sinope'yi (Sinop) kurmuşlardır. Bunu Kotyora³⁹ (Ordu) ve Kerasus (Giresun) takip etmiştir⁴⁰. Karadeniz Kolonizasyonu birkaç aşamada gerçekleşmiştir. Kolonilerin büyük çoğunluğu M.Ö. 6. yy.'da İonlar tarafından kurulmuştur. Yazılı kaynaklar, bu yerleşimlerin büyük çoğunluğunun ana kentinin Miletos olduğunu söylemesine rağmen, arkeolojik

³⁴ Arslan; *Mithradates VI. Eupator-Roma'nın Büyük Düşmanı*, s. 3.

³⁵ Gocha R. Tsetschladze; "Greek Penetration of the Black Sea", *The Archaeology of Greek Colonisation*, Essays Dedicated to Sir John Boardman, 1994, ss. 111-135.

³⁶ Işık; *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, s. 5.

³⁷ Işık; *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, s. 6.

³⁸ Arslan; *Mithradates VI. Eupator-Roma'nın Büyük Düşmanı*, s. 6.

³⁹ Kotyora ile ilgili en erken bilgiler Tibaranoi/Tibarenoi kavminin Kotyora'nın sahil kesiminde bir kaç mevkiinin yanı sıra, kentin hemen üzerindeki Paryadres Dağları'nda yaşamakta olduğu şeklindedir. M.Ö. 2. yy'ın ilk çeyreğinde Pontos Kralı I. Pharnakes (M.Ö. ca. 197-ca. 169/159), Kerasos (Giresun) üzerinde Pharnakeia adında yeni bir yerleşim kurmuş ve Sinop kolonisi olan Kotyora sakinlerinin büyük bir kısmını da bu kente yerleştirmiştir (Arslan; *Mithradates VI. Eupator-Roma'nın Büyük Düşmanı*, ss. 33, 41, 64-65.); Romalı konsüllerden birisi olan Arrianus "Arrianı Periplus Ponti Euxini/Arrianus'un Karadeniz Seyahati" adlı eserinde Kotyora halkının Pharnakia'ya (Kerasus) nakledilme tarihini M.Ö. 183 olarak vermektedir (Baş; *İlkçağ'dan Günümüze Ordu Tarihi*, s. 46.).

⁴⁰ Tsetschladze; "Greek Penetration of the Black Sea", ss. 115-116.

malzeme Samos, Ephesos, Chios vb. diğer Doğu İonia merkezlerinin de Potus Bölgesi kolonizasyonuna katılımları olduğundan bahsetmektedir⁴¹.

Bölgede yer alan Amisos/Samsun'un Arkaik Dönemi'ne ait ilk buluntular olan p.t. heykelcikler ile üzerinde ionik tarzda yazılar bulunan seramik parçaları ise Çakalca-Karadoğan yerleşmesinde ortaya çıkmış ve M.Ö. 6. yy.'ın ikinci yarısında Amisos ile Miletos arasında gerçekleşen kolonizasyonu işaret etmektedir⁴². Miletoslular'ın Karadeniz kıyılarında 75 ya da 90 koloni kurmuş oldukları söylenmektedir⁴³. Böylece Karadeniz kıyılarının büyük bölümünde ticaret ve deniz ulaşımına hakim olmuşlardır. Yapılan çalışmalar M.Ö. 680'den önce Pontus Bölgesi'nde kolonizasyona ait arkeolojik kalıntılar olmadığını göstermektedir⁴⁴ (Harita 5).

Adlarını muhtemelen Kırım-Dobruca arasındaki Kimmerien Platoları'ndan alan Kimmerler'e de Karadeniz kıyıları yurt olmuştur. İskitler'in baskısıyla M.Ö. 9. yy.'da yerlerini terk ederek dağılan ve farklı yörelere göç eden Kimmerler'in bir kolu⁴⁵, M.Ö. 8. yy.'ın sonunda Kafkaslar yoluyla Doğu Anadolu Bölgesi'ne girmiş ve güney Karadeniz kıyılarında yaşayan halklar üzerinde büyük etkiler yaratmışlardır. Sinop'u önce tahrip edip daha sonra burayı kendilerine merkez edinen Kimmerler, zamanla batıda Karadeniz Ereğlisi'nden, doğuda Tarbzon'a kadar olan kıyı bölgesine yayılmışlardır. M.Ö. 7. yy.'ın ilk yarısında Karadeniz'in güney kıyılarında Grek Koloni şehirlerinin kurulamamış olması, Kimmerler'in buralarda yarattığı huzursuzluk ve terör ortamı nedeniyledir⁴⁶.

M.Ö. 6. yy.'da Persler Anadolu'nun büyük kısmını ve bu bölgeyi ele geçirdiler. Kotyora bölgedeki diğer Yunan Kolonileri gibi önce Medler'in, ardından da Pers egemenliğine girmiş, Pers Kralı I. Darius'un izlemiş olduğu politika sonucu M.Ö. 553-531 yılları arasında yarı bağımsız bir dönem yaşanmıştır. Makedonya Kralı İskender

⁴¹ Gocha R. Tsetskhladze; *Karadeniz'in Tarih ve Arkeolojisi Üzerine*, Ege Yayınları, İstanbul, 2005, s. 96-97.

⁴² Orhan Alper Şirin ve Mustafa Kolağasıoğlu; *Çakalca-Karadoğan Höyüğü: Arkaik Dönemde Amisos ve Kybele Kültü*, SAMTAB (Samsun ve Çevresi Turizm Alanı Altyapı Hizmet Birimi) Yayınları 1, Samsun, 2016, ss. 37-38.

⁴³ Robert Drews; "The Earliest Greek Settlements on the Black Sea". *The Journal of Hellenic Studies*, Volume: 96, 1976, s. 25.

⁴⁴ Tsetskhladze; "Greek Penetration of the Black Sea", s. 111.

⁴⁵ Özdemir; "Orta Karadeniz Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyasına Başka Bir Bakış", s. 36; M. Taner Tarhan; *Eski Çağlar'da Kimmerler Problemi*, (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi), 1972, ss. 105-126.

⁴⁶ Y. Sümer Atasoy; *Amisos Karadeniz Kıyısında Antik Bir Kent*, Koç Vakfı Yayını, Samsun, 1997, s. 19.

M.Ö. 331’de Pers Devleti’ne son verince İran asılı fakat Rumca konuşan Pontus Devleti⁴⁷ bölgeyi ele geçirmiştir. Kios tiranının oğlu Mithridates Krites, Paphlagonia’da ayaklanıp bağımsızlığını ilan ederek sonradan Ordu’nun iç kesimlerini de kapsayan Pontus devletini kurmuştur. Pontus ve Roma devletleri arasında çıkan bir dizi savaş sırasında askeri despotizmle yönetilen Kotyora ve diğer Yunan Kolonileri halkı için hayat zorlaşmıştır. Roma İmparatorluğu’nun M.Ö. 1. yy.’da Anadolu içlerinde genişleyerek Pontus Devleti’ni yıkıp, bölgeyi ele geçirmesinin ardından Ordu ve civarı Pontus Polemoniacus olarak adlandırılmışsa da etnik yapıda önemli bir değişiklik olmamıştır⁴⁸. Bölge Roma İmparatorluğu’nun ikiye bölünmesinden (M.S. 395) sonra uzun süre Doğu Roma hakimiyetinde kalmıştır⁴⁹.

Doğu Roma İmparatorluğu döneminde bölgeye çeşitli Türk boyları ve topluluklarının geldiği anlaşılmaktadır. Özellikle Balkanlar’dan Anadolu’ya gelmiş olan Bulgar Türkleri ile Kafkaslar’dan gelerek yerleşen Kumançi-Kıpçak Türkleri Karadeniz Bölgesi’nin Türkleşmesi’nde büyük rol oynamışlardır. Bölge insanının fiziki özellikleri, gelenek ve görenekleri Kıpçak Türklerinin izlerini taşımaktadır⁵⁰.

M.S. 1071 tarihinde Malazgirt Savaşı’nın ardından Ordu ve civarı kısa bir süre için Türkler’in eline geçmiştir. M.S. 1204’te Trabzon merkezli bir devlet kurulmuş, Ordu dahil olmak üzere Karadeniz Ereğli’ye kadar tüm Karadeniz yerleşimleri Trabzon’un egemenliği altına girmiştir. I. İzzeddin Keykavus 1214’te Sinop üzerine yürümüş, Ünye’ye kadar olan bölgeyi ele geçirmişse de M.S. 1228’de Trabzon ordusunca yağmalanıp ele geçirilen bölge I. Alaeddin Keykubat döneminde tekrar Selçuklu egemenliğine girmiştir. M.S. 1243’te Köseadağ Savaşı’nda Moğollar Selçuklular’ı yenince Anadolu beylikleri ve Trabzon İmparatorluğu, İlhanlılar’a vergi vermeye başlamışlardır. M.S. 1346’da Hacı Emiroğlu Beyliği Ünye civarını ele geçirir. 1461’de Karadeniz seferine çıkan II. Mehmet Trabzon İmparatorluğu yanı sıra bölgede hüküm süren Hacı Emiroğlu Beyliği’ni de Osmanlı topraklarına katmıştır⁵¹.

⁴⁷ Krallığın kuruluş tarihi olarak M.Ö. 302/301 yılları verilmektedir. Bkz. Atasoy; *Amisos Karadeniz Kıyısında Antik Bir Kent*, s. 75.

⁴⁸ Öztürk; *Pontus-Antik Çağ’dan Günümüze Karadeniz’in Etnik ve Siyasi Tarihi*, s. 493.

⁴⁹ Mehmet Okur; “Pontus Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Karadeniz Bölgesi’nde Pontuscu Faaliyetler”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 14, 2007, s. 3.

⁵⁰ Okur; “Pontus Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Karadeniz Bölgesi’nde Pontuscu Faaliyetler”, s. 4.

⁵¹ Öztürk; *Pontus-Antik Çağ’dan Günümüze Karadeniz’in Etnik ve Siyasi Tarihi*, s. 493-494.

1.2. Ordu İli Fiziki ve Tarihi Coğrafyası

1.2.1. Ordu İli Fiziki Coğrafyası

Ordu İli'nin fiziki coğrafyasını Sınırlar ve Coğrafi Konum ile İklim ve Bitki Örtüsü bölümleri adı altında incelememiz, konunun daha sade ve anlaşılır bir şekilde ortaya konmasını sağlayacaktır.

1.2.1.1. Sınırlar ve Coğrafi Konum

Antik Çağ'da "Kotyora" olarak adlandırılan bugünkü Ordu ili, Karadeniz'in güney sahilleri üzerinde iki büyük liman kenti olan Amisos (Samsun) ve Trapezous (Trabzon) arasında yer alan bir kenttir. Grekler tarafından tarım, maden, balıkçılık ve ticaret amacıyla kurulan kolonilerden biridir⁵².

Karadeniz Bölgesi'nin Orta ve Doğu Karadeniz bölümlerinde toprakları bulunan Ordu yöresi, dar bir kıyı şeridinden sonra ormanlarla kaplı ve giderek yükselen engebeli bir arazi yapısına sahiptir. Kuzey sınırını Karadeniz'in belirlediği, doğusunda Giresun, batısında Samsun, güneyinde Sivas ve Tokat ileri bulunan Ordu İli 37°-38° doğu meridyenleriyle 40°-41° kuzey paralelleri arasında yer almaktadır⁵³ (Harita 6).

Antik kaynaklarda Pontos Bölgesi'nde Kotyora adıyla geçen Ordu şehri, Orta ve Doğu Karadeniz Bölgeleri'nde toprakları bulunan bir ilimizdir⁵⁴. I. Türk Coğrafya Kongresi'nde ülkemizin fiziki coğrafya özellikleri dikkate alınarak tespit edilen Orta Karadeniz Bölümü'nün sınırları şu şekilde belirlenmiştir. Kuzeyden Karadeniz'le sınırlanan bölümün güney sınırı yer yer daralıp genişlemekle birlikte genel olarak İç Anadolu Bölgesi'nin Kuzeyinde batı-doğu doğrultusunda uzanan Kuzey Anadolu Dağları'nın güney eteklerini takip etmektedir. Doğudan Melet Çayı ile sınırlanan bölümün batı sınırı Kızılıрмаğın denize döküldüğü kesimin batısında yer alan Alaçam civarına kadar uzanmaktadır⁵⁵. Orta ve Doğu Karadeniz sınırları çizilirken Melet Irmağı sınırı belirlemiştir. Fakat günümüzde Ordu şehrinin doğu yönüne doğru büyümesiyle doğru orantılı olarak, Orta Karadeniz sınırları Melet Irmağı'nı aşmaktadır. Orta ve Doğu Karadeniz Bölüm sınırlarını Melet Irmağı olarak kabul etmeye devam edersek Ordu şehrinin bir kısmı Orta Karadeniz, bir kısmı ise Doğu

⁵² Tssetskhladze; "Greek Penetration of the Black Sea", s. 111.

⁵³ *Ordu 1997 İl Yıllığı*, 1997, s. 47.

⁵⁴ Baş; *Ordu Yöresi Tarihi*, s. 17.

⁵⁵ Özdemir; "Orta Karadeniz Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyasına Başka Bir Bakış", s. 33.

Karadeniz Bölümü'nde yer alacaktır. Konuyla ilgili M. Özdemir'in önerisi "bölümün doğu sınırı olarak Gülyalı-Praziz hattı esas alınmalıdır" şeklindedir⁵⁶. Coğrafi bölge ayırımında Ordu İli'nin idari alanı bütünüyle Orta Karadeniz Bölgesi içinde yer almaktadır⁵⁷ (Harita 7).

Antik kaynaklara göre ise Ordu İli, Paphlagonia ve Kolkhis arasına, yani Anadolu'nun Doğu Karadeniz Bölgesi'ni kapsayan Pontos Kappadokia'sına⁵⁸ dahil olmaktadır⁵⁹.

Ordu İli'nin diğer merkezlerle bağlantısı karadan⁶⁰ ve deniz yoluyla gerçekleşmektedir. Karadeniz karaların içerisine çok sokulmuş bir iç deniz olmakla birlikte; Boğazlar ve Marmara Denizi yolu ile Akdeniz'e ve oradan da dünya denizlerine çıkılabilmektedir⁶¹. Ayrıca hava yoluyla sağlanan ulaşım Ordu ve Giresun arasında Gülyalı İlçesi'nde denizin içine dolgu yapılmasıyla yapılan havaalanı ile gerçekleşmektedir⁶². Sosyal ve kültürel olarak bütün Karadeniz Bölgesi'nin özelliklerini içinde barındırmaktadır. Çalışmamıza konu olan yerleşim birimi coğrafi tanımlamaya göre Türkiye'de Karadeniz Bölgesi'nin orta bölümüne lokalize edilmektedir (Harita 8).

Günümüzde Ordu iline bağlı 19 ilçe bulunmaktadır. İl Türkiye'nin 30. Büyükşehirli olup Altınordu, Akkuş, Aybastı, Çamaş, Çatalpınar, Çaybaşı, Fatsa, Gölköy, Gülyalı, Gürgentepe, İkizce, Kabadüz, Korgan, Kumru, Mesudiye, Perşembe, Ulubey ve Ünye ilçeleri bulunmaktadır (Harita 9). İlçeler genelinde yer alan mahalle sayısı ise toplam 726'dır. Yüzölçümü 5952 km² ve 500 m. rakımı olan il sınırları içinde 3107 m. yüksekliği ile Kuzey Anadolu Dağları'nın bir kolunu oluşturan Canik Dağları'nın en yüksek noktası olan Karagöl Dağı yer almaktadır⁶³ (Harita 10).

⁵⁶ Özdemir; "Orta Karadeniz Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyasına Başka Bir Bakış", s. 34.

⁵⁷ Ali Özçağlar; "Türkiye'de Yapılan Bölge Ayrımları ve Bölge Planlama Üzerindeki Etkileri", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, Sayı. 1, 2003, s.16.

⁵⁸ Karadeniz kıyıları Persler zamanında genellikle Orta Anadolu'nun doğu kesimini ifade eden Kapadokya'ya katılmış ve bundan dolayı Orta ve Doğu Karadeniz kıyıları "Pontus Kapadokyası" adıyla anılmıştır (Baş; *İlkçağ'dan Günümüze Ordu Tarihi*, s. 44).

⁵⁹ Umar; *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s. 636.

⁶⁰ *Ordu 1997 İl Yıllığı*, s. 209.

⁶¹ *Ordu 1997 İl Yıllığı*, ss. 353-354.

⁶² *Ordu 1997 İl Yıllığı*, s. 357.

⁶³ *Ordu İli 2016 Yılı Çevre Durum Raporu*, T.C. Ordu Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Ordu, 2017, s. 1.

1.2.1.2. İklim ve Bitki Örtüsü

Ordu ilinde iki ayrı iklim karakteri göze çarpmaktadır. Kıyıya paralel olarak uzanan ve iç kesimlerle deniz arasında bir duvar görevi yapan dağlar iklimi ikiye ayırmaktadır. Ordu sahil şeridinde ve hemen gerisindeki yüksek alanlarda yazların sıcak, kışların ılık geçtiği, yüksek mesafelere çıkıldıkça yaz mevsiminin de serin geçtiği tipik Karadeniz iklimi yaşanmakta iken, denize uzak iç bölgelerde karasal iklim egemendir. Yılın ortalama 143 günü yağışlı geçmekte, topğrafya ve iklim yapısına bağlı olarak bitki örtüsü de yer yer farklılaşmaktadır⁶⁴.

Ordu İli genel olarak dağlık bir arazi yapısını sahiptir. Bunlar Canik ve Doğu Karadeniz Dağlarıdır. Kıyıya paralel uzanan dağların, batıya doğru gidildikçe yüksekliklerinin arttığı görülür. Bu dağlar akarsular tarafından kesilerek derin vadiler veya yaylalar meydana getirmişlerdir. Bu yaylalarda yüksek tepeler bulunur. İlin en yüksek tepesi, 3038 m. ile Kırkkızlar Tepesi'dir⁶⁵.

Bol yağış alan Ordu, bu sebeple bitki örtüsü bakımından oldukça zengindir. İl sınırları içinde bir çok akarsu bulunmaktadır. Doğudan batıya doğru Pazarsuyu, Turnasuyu, Melet Irmağı, Civil Deresi, Bolaman Suyu, Elekçi Dersesi gibi akarsuların oluşturduğu derin vadiler Ordu Yöresi coğrafi yapısının önemli özelliklerindedir⁶⁶. İlde kaynağını dağlardan alan akarsular yoğunlaşmakta olup toplamda 34 adet akarsu bulunmaktadır. Melet Irmağı en büyük akarsu olup uzunluğu 161 km.'dir. İl dahilindeki göller; Gaga Gölü ve Ulugöl olup, Gaga Gölü 60 dekar, Ulugöl 80 dekarlık bir alanı kaplamaktadır. Ekonomi tarım ve kısmen de olsa ticarete dayanmaktadır. Bitkisel üretim içerisinde en önemli payı Türkiye üretiminin %25'ini oluşturan fındık almaktadır⁶⁷.

1.2.2. Ordu İli Tarihi Coğrafyası

Ordu İli toprakları Üst Paleolitik Çağ'dan itibaren yerleşim görmüş olsa da, Persler'in Anadolu'ya hakim oldukları döneme kadar tarihi olaylara fazla sahne olmamıştır. Persler'in bir devlet kurup varlıklarını kabul ettirmeye başladıkları dönemlerde (M.Ö. 6. yy) Ordu ve yöresindeki sahil kasabalarının Miletos kolonilerine

⁶⁴ Ordu İli 2016 Yılı Çevre Durum Raporu, 2017, s. 1.

⁶⁵ Ordu 1997 İl Yıllığı, s. 48.

⁶⁶ Baş; İlkçağ'dan Günümüze Ordu Tarihi, s. 20.

⁶⁷ Ordu İli 2016 Yılı Çevre Durum Raporu, 2017, s. 1.

bağlı oldukları görülmektedir⁶⁸.

İsmin hangi tarihte şehre verildiği belli olmamakla birlikte M.Ö. 400'lerde şimdiki Ordu ilinin isminin Kotyora olarak kaydedildiği görülmektedir. Kaynaklarda Ordu'nun ilk kurulduğu yer olarak bugünkü şehir merkezinin 5 km. batısında yer alan antik Kotyora'nın M.Ö. IV. yy.'da Kiraz Limanı ile Bozukkale arasındaki sahada kurulmuş olduğu belirtilmektedir (Harita 11). Şehrin burada kurulmasının nedeni çevredeki tek doğal liman olmasıdır⁶⁹. Ksenophon Anabasis⁷⁰'te Kotyora'nın Tibaren halkının topraklarında kurulmuş bir Sinop kolonisi olduğundan bahsetmektedir⁷¹.

M.S. 1. yy.'da Plinius Naturalis Historiae adlı eserinde bu şehri yine aynı isimle (Kotyora) kaydetmiştir⁷². Orta ve Doğu Karadeniz kıyılarıyla ilgili tarihi kaynaklardan biri de Romalı konsüllerden birisi olan Arrianus'un M.S. 131 yılında kaleme aldığı "Arrian Periplus Ponti Euxini" (Arrianus'un Karadeniz Seyahati) adlı eseridir. Eserde Pontus Krallarının sahil boyunca tahkimli Phabda/Phadisane (Fatsa) ve Side⁷³ kalelerini konuşlandırdıklarını, Bona/Vona limanının gemilerin demirlemesi için uygun bir liman olduğunu, Kotyora'nın Sinope'nin kolonisi olduğunu ve halkının M.Ö. 183 yılında boşaltılarak Pharnakia'ya (Kerasus/Giresun) nakledildiğini ve bu nedenle önemini yitirdiğini, M.S. 131 yılında burasının küçük bir köy olarak görüldüğünden bahsetmektedir⁷⁴.

Kotyora adının kökeni ile ilgili yapılan araştırmalarda farklı yorumlar öne sürülmektedir. Ö. Öztürk' e göre kent adının bölgenin ilk sakinleri olan Kaşgalar ve Güneybatı Kafkasya dilleriyle bağlantısı bulunmaktadır. Kotyora Kolh dilinin mirası ve Koto(y)uri'nin deforme olmuş hali olup, 'çömlekçi; çanak, çömlek bulunan/yapılan yer' anlamındadır⁷⁵.

⁶⁸ Öztürk; *Pontus-Antik Çağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi*, s. 493.

⁶⁹ Necati Demir; "Ordu İlinin Eski Adı Kotyora ve Tarihi alt Yapısı", *Türkoloji Araştırmaları*, Volum: 2, 2007, s. 179.

⁷⁰ Anabasis ya da Yunanca tam adıyla Kiru Anabasis "ülkenin içinde yürüyüş". Kardeşi II. Artaxerxes'ten İran tahtını ele geçirmek isteyen Kyrus için çarpışan Yunan paralı askerlerin Anadolu toprakları üzerinde yaptıkları yolculuğu, bizzat askerlere eşlik eden Yunanlı savaş muhabiri Ksenophon'un kaleme aldığı bir çeşit gezi-hatırat-tarih notları şeklindedir. Anabasis 7 kitap ve bölümlerden oluşmaktadır. (Öztürk; *Pontus-Antik Çağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi*, s. 491.)

⁷¹ Ksenophon; *Anabasis-Onbinlerin Dönüşü*, s. 164.

⁷² Işık; *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, s. 107.

⁷³ Side, Polemonium, Bolaman. Günümüzde Fatsa ilçesinin 6 km doğusunda yer alan Bolaman kasabasının antik çağdaki adıdır. (Öztürk; *Pontus-Antik Çağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi*, s. 510.)

⁷⁴ Baş; *İlkçağ'dan Günümüze Ordu Tarihi*, s. 46.

⁷⁵ Öztürk; *Pontus-Antik Çağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi*, s. 492.

N. Demir'e göre ise; kelimenin aslı Kut Yorası/Yöresi'dir. Kutlar'ın Hazar Denizi'nin doğusunda Türkistan'da oturmakta iken M.Ö. 2500-2400 yılları arasında Hazar çevresinden batıya doğru göç etmiş bir halk olduğu; M.Ö. 2500 yıllarında Mezopotamya'nın kuzeyinde hüküm süren ve Türkçe konuşan bir kavim oldukları bilinmektedir. Bu kavmin M.Ö. 2260-2223'ten sonra Dicle Irmağı'nın kuzeyine doğru göç ettikleri iddia edilmektedir. Trabzon'da bulunmuş M.S. 483 tarihli bir onarım kitabesinde, onarıma yardım edenler arasında Gutlar da sayılmıştır. Bizans İmparatoru Mihail M.S. 1042'de İstanbul'dan doğuya doğru sefere çıkar, Gutlar'ın memleketini hakimiyeti altına sokar. Bizans İmparatoru Diojen Alparslan'ın ordusunu karşılamak üzere Malazgirt'e giderken askerlerinin arasında Gutlar'ında bulunduğu yazılı kaynaklarda geçmektedir. Bu bölgede Kut isminin Kot biçiminde söylendiği ve kayıtlara geçtiği; ismin aslının Kot<Kut Yorası/Yöresi "Kutların yaşadığı bölge, yöre" olduğu anlaşılmaktadır. Ordu'da Kutlucalu, Kutlulu (Bolaman), Kutlulu (Bozat) adlı yerlerin bulunması, ayrıca Ordu'nun Mesudiye İlçesi'nin Derinçay Köyü'nün eski isminin Kotanı (Kut-ana?) olduğu bilinmektedir⁷⁶.

Her ne kadar Antik kaynaklarda bölge Kotyora olarak geçse de İlk Çağ ve Orta Çağ'da bugünkü Ordu şehrinin kurulduğu yerde aynı adla anılan antik bir kalıntı yoktur⁷⁷.

Ordu yerleşkesi burayı Tükleştiren Hacı Emiroğulları tarafından kurulmuştur⁷⁸. Beyliğin kurucusu Bayram Bey, onun oğlu Hacı Emir Bey ve Emir Bey'in oğlu Süleyman Bey'dir. Beyliğin en parlak dönemi Süleyman Bey zamanıdır. Süleyman Bey bugünkü Giresun İli'nin doğu ve batısını beylik sınırlarının içine kattıktan sonra daha önce beyliğin kuruluş merkezi olan Milas⁷⁹ Kalesi ve çevresinde yerleşen ailesini günümüz Ordu şehrinin 4 km. güneydoğusunda bulunan Eskipazar'a yerleştirir. Karargâhını da burada kurar. Günlerce bu karargâha asker toplar. Türkmen beylerinin ikamet merkezlerine "ordu" denmesi sıkça görülen bir olaydır. Süleyman Bey'in

⁷⁶ Demir; "Ordu İlinin Eski Adı Kotyora ve Tarihi alt Yapısı", ss. 180-184.

⁷⁷ Baş; *Ordu Yöresi Tarihi*, s. 234.

⁷⁸ M.S. 1346-47 de Hacı Emir'in Ünye'yi ele geçirdiği bilinmektedir (Öztürk; *Pontus-Antik Çağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi*, s. 494.). M.S. 1365'te Hacı Emir hastalanmış, yerini oğlu Süleyman'a bırakmıştır. Süleyman Bey Giresun'u ele geçirmek için bugünkü Ordu ilinin bulunduğu yere karargâhını kurar ve ordusuna asker toplamaya başlar. Kayıtlara göre Süleyman Bey M.S. 1396'da Giresun'u ele geçirmiştir. Dolayısıyla Ordu şehrinin ilk kuruluş tarihi Süleyman Bey'in Giresun'u ele geçirmesinden önce olmalıdır (Öztürk; *Pontus-Antik Çağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi*, s. 573.).

⁷⁹ Burada sözü edilen Milas, Ordu İli Mesudiye İlçesi'nin bilinen en eski adıdır (Öztürk; *Pontus-Antik Çağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi*, s. 500.).

karargâh kurduğu ve asker topladığı günümüzdeki Eskipazar mevki o tarihten itibaren çevredeki halk arasında “ordu” olarak adlandırılmıştır⁸⁰ (Harita 12). M.S. 1396 yılında Türkler bütün varlıklarıyla bölgeye bölükler halinde yerleşmişler ve Hacı Emiroğulları Beyliği halkı bir ordu şeklinde örgütlediği için yerleştikleri bu bölgeyede “Ordu” adı verilmiştir⁸¹.

M.S. 1461’de Karadeniz seferine çıkan II. Mehmet Trabzon İmparatorluğu’nun yanı sıra Hacı Emiroğlu Beyliği’ni de Osmanlı topraklarına katmıştır. Tahrir Defterleri Türkiye’nin yer adları araştırmalarında en önemli kaynaklardan biridir. M.S. 1485 tarihli tapu tahrir kayıtlarında Ordu bölgesinin adı “Vilayet-i Bayramlı me’a İskefsir ve Milas” olarak geçmekte olup, bugünkü Ordu merkez kentinin bulunduğu bölge ise başlangıçta “Bölük-i Kâriş-i Bucak” ardından “Nahiye-i Bucak” olarak adlandırılmıştır. Hızla gelişip büyüyen Bucak 1869’da Bayramlı’nın eski adı olan Ordu adını almıştır⁸².

Ordu 1920’ye kadar Trabzon Vilayetine bağlı bir kaza iken 4 Nisan 1921 tarih ve 69 sayılı “Ordu Müstakil Livası Teşkiline Dair Kanunla” Canik Sancağına bağlı Fatsa kazası da Ordu’ya bağlanmış ve müstakil Ordu Livası teşkil edilmiştir⁸³.

Ordu İli idari yapısı 2013 yılında değişmiş ve büyükşehir olmuştur. 2015 yılı nüfus verilerine göre Ordu ili nüfusu 728949 kişidir⁸⁴.

Ordu şehir merkezinde bir müze bulunmaktadır. İl genelinde resmi ya da özel başka bir müze yoktur. “Paşaoğlu Konağı - Etnografya Müzesi” adıyla hizmet veren müze, Selimiye Mahallesi Taşocak Caddesi ile Erkoçlar Sokağı’nın kesiştiği köşede yer alan tarihi taş konaktır⁸⁵. Konağın yapım yılı 1896 olup, 1982 yılında Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından kamulaştırılmış, 1987 yılında onarımı tamamlanarak müze olarak hizmete açılmıştır⁸⁶.

⁸⁰ Baş; *Ordu Yöresi Tarihi*, ss. 234-236.

⁸¹ *ORDU Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri 2010*, T.C. Ordu Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2010, s. 2.

⁸² Öztürk; *Pontus-Antik Çağ’dan Günümüze Karadeniz’in Etnik ve Siyasi Tarihi*, s. 494.

⁸³ *ORDU Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri 2010*; 2010, s. 2.

⁸⁴ *Ordu İli 2016 Yılı Çevre Durum Raporu*, 2017, s. 1.

⁸⁵ *81 İilde Kültür ve Şehir –ORDU*, T.C. Ordu Valiliği, İstanbul, 2012, s. 286.

⁸⁶ *ORDU Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri 2010*, s. 6.

1.3. Ordu İli'nde Yapılan Araştırmalar

Ordu ve yöresini içine alan Orta Karadeniz Bölgesi 1800'lü yıllardan itibaren bir çok arkeolog, tarihçi, coğrafyacı ve gezgin tarafından araştırılmıştır. Farklı alanlarda çalışan bu uzmanların yapılan yüzey araştırmaları, incelemeleri, kazı ve sondaj çalışmaları sonucunda elde edilen verilerle yörenin kültür tarihinin aydınlatılması amaçlanmaktadır⁸⁷.

Ordu İli'nin tarih öncesi dönemleri özellikle Ünye-Cevizdere Mevkii ve Yüceler Köyü'nde yapılan araştırmalardan bilinmektedir⁸⁸. Yüceler Köyü'nde tespit edilen sekilerde ele geçen ve Paleolitik Dönem'e tarihlendirilen taş aletler Karadeniz kıyılarının ilk buluntusu olması bakımından önem arz etmektedir⁸⁹. Yine Ünye'nin Tozkoparan Mevkii'nde yapılan sondaj çalışmalarında Üst Paleolitik, Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı'na ait buluntular veren bir yerleşim yeri tespit edilmiştir⁹⁰.

K. Kökten'in Ordu'nun Ünye İlçesi'nin doğusunda, Yüceler Köyü civarındaki mağaralarda, 1944-45 yıllarında ve 1963-64 yıllarında Ünye-Cevizdere'si boyunda yapmış olduğu araştırmalar sonucunda ele geçen Orta ve Üst Paleolitik dönemle ilgili olduğu tahmin edilen insan ve evcil hayvanlara ait iskelet parçaları, iri yonga kazıyıcılar, uç kazıyıcı, yuvarlak kazıyıcı ve dilgi çakının yanı sıra Alt Paleolitik Çağ'a ait çakmaktaşıdan bir el baltası bölgenin en erken kültürünün Alt Paleolitik Çağ'a ait olduğunu göstermektedir⁹¹. Söz konusu buluntular Karadeniz kıyısında elde edilen en eski arkeolojik bulgular olup, bölgedeki yerleşim tarihinin Alt Paleolitik Döneme dek gittiğini ispatlamaktadır. Takip eden dönem olan Orta Paleolitik Çağ'ın varlığı, yine Ünye yakınlarındaki Tilkikaya Mevkii'nden bilinmektedir. Ünye Tozkoparan Mevkii'nden ele geçmiş olan çakmaktaşı buluntular ise Üst Paleolitik Çağ'a tarihlendirilmiştir⁹². M.Ö. 40.000-12/10.000 yılları arasında tarihlendirilen Üst Paleolitik Dönem'e ait buluntular Ünye Tozkoparan Mevkii'nde yapılan sondaj sonucunda ele geçmiştir. Aynı yerleşimde Kalkolitik ve ETC buluntuları da görülmüştür⁹³.

⁸⁷ Baş; *İlkçağ'dan Günümüze Ordu Tarihi*, s. 21.

⁸⁸ Kökten; "Anadolu - Ünye'de Eskitaş Devirlerine (Paleolitik) Ait Buluntular", ss. 275-276.

⁸⁹ Kökten; "Anadolu - Ünye'de Eskitaş Devirlerine (Paleolitik) Ait Buluntular", s. 276 (Levha I-II s. 277-278).

⁹⁰ Mehmet Özsait; "1990 Yılında Ordu-Mesudiye Çevresinde Yapılan Yüzey Araştırmaları", *IX. AST*, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1992, s. 358.

⁹¹ Kökten; "Anadolu - Ünye'de Eskitaş Devirlerine (Paleolitik) Ait Buluntular", ss. 275-276.

⁹² Machteld J. Mellink; "Archaeology in Asia Minor", *AJA*, 70, 1966, s. 141.

⁹³ Özsait; "Eskiçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", s. 35.

Bugüne kadar yapılmış olan araştırmalarda Orta Karadeniz Bölgesi'nde Akeramik, Erken ve Geç Neolitik Çağlar ile Erken Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilebilecek buluntulara rastlanmamıştır⁹⁴. Konuyla ilgili yapılan değerlendirmeler 1950'li yıllardan da bilinmektedir. C. Burney araştırmaları sonucunda, özellikle Neolitik Çağ'ı ele alarak Trakya dışında kalan bütün Kuzey Anadolu'da hiç bir Neolitik yerleşim olmadığını açıklamaktadır⁹⁵. Anadolu'nun diğer bölgelerinde bu döneme ait yerleşmeler bulunurken Orta Karadeniz Bölgesi'nde Neolitik Çağ yerleşiminin saptanamamış olması bu konuyla ilgili bazı varsayımları ortaya çıkarmaktadır. Bu varsayımlardan en eskisi, Neolitik Çağ yerleşmelerinin bölgedeki yoğun bitki örtüsü tarafından kaplanmış olduğudur. Diğer bir kanı, Neolitik Çağ'a ait özellikle ova kenarlarındaki yerleşmelerin bazı jeomorfolojik nedenlerle alüvyal dolgu altında kalmış olabileceğidir⁹⁶.

Ordu ve yöresi için M. Özsait tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmalarından gelen sonuçlar Mesudiye'de saptanan ETÇ yerleşmelerinin hiçbirinin M.Ö. 2. bin yılda yeniden iskan edilmediğini göstermektedir. M. Özsait konum ve isim belirtmeksizin yörede Hitit Çağı buluntuları veren yerlerin varlığından bahsetmektedir⁹⁷. Özellikle Ordu/Mesudiye'nin güney ve güneybatısında bulunan yerleşmelerin Geç Kalkolitik Çağ'dan sonra yoğun olarak iskan edildiği ancak ETÇ sonunda terk edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır⁹⁸. Bu durum Karadeniz Bölgesi'nde M.Ö. 1700'lerden M.Ö. 850'li yıllarına değin yani Orta Tunç Çağı'nın ortalarından Geç Demir Çağı'na kadar yaklaşık 850 yıllık süreçte özellikle kıyı kesimlerde ortaya çıkan ve Hitit yazılı belgelerinde adı geçen Kaška'lar (Gaşga) benzeri göçebe yaşam tarzını benimsemiş, savaşçı insanların daha önceki dönemlerde de (M.Ö. 8000 ile M.Ö. 4500 yılları arasında 3500 yıllık süreç) yaşamış olabilecekleri ve yerleşime izin vermedikleri şeklinde yorumlanmaktadır⁹⁹. A. M. Dinçol ve J. Yakar, Kaşga ülkesi olarak Amasya–Merzifon hattının güneyini, yani Sinop-Samsun-Ordu ilerinin

⁹⁴ Şevket Dönmez; "Orta Karadeniz Bölgesi'nin İlk Tunç Çağı II Öncesi Kültürel Gelişimi Üzerine Yeni Gözlemler", *Karadeniz Araştırmaları Sempozyum Bildirileri*, Ege Yayınları, Ankara, 2004(a), s. 66.

⁹⁵ Charles A. Burney; "Northern Anatolia before Classical Times", *Anatolian Studies* 6, Ankara, 1956, s. 189.

⁹⁶ Dönmez; "İTÇ Öncesi Orta Karadeniz Bölgesi'nin Kültürel Gelişimi (İkiztepe Çanak Çömleği İle Küçük Eserleri Işığında)", s. 29.

⁹⁷ Mehmet Özsait; "1991 Yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları", X. AST, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, s. 316.

⁹⁸ Özsait; "1991 Yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları", ss. 312-315.

⁹⁹ Dönmez; "Orta Karadeniz Bölgesi'nin İlk Tunç Çağı II Öncesi Kültürel Gelişimi Üzerine Yeni Gözlemler", ss. 66-67.

kapsadığı alanı işaret etmişlerdir¹⁰⁰. Buna bağlı olarakta Orta Karadeniz Bölgesi'nin özellikle kıyı kesimlerinde göçebe yaşam tarzını benimsemiş insan topluluklarının devamlı olarak bölgede buldukları, Geç Kalkolitik Çağ'dan Orta Tunç Çağı içlerinde kadar (M.Ö. 4500'den M.Ö. 1700'lere kadar 2800 yıllık süreç) bölge dışı göçlere bağlı siyasi olaylar sebebi ile ya komşu bir bölgeye gittikleri ya da bölgenin yüksek kesimlerine çekilmiş oldukları düşünülmektedir¹⁰¹.

Bunun yanında M. Özsait'in Ordu'nun Mesudiye ve Kumru İlçeleri'nde gerçekleştirdiği yüzey araştırmaları sonucunda Kalkolitik, Tunç ve Hitit Çağı kalıntılarına rastlanıldığını belirtmektedir¹⁰². Ordu İli Mesudiye İlçesi'nde yapılan yüzey araştırmalarında Erken ve Orta Kalkolitik kültürlerle ait seramikler de bulunmuştur¹⁰³. 1990-1993, 2003 yıllarında toplam beş sezon Ordu İli'nin Mesudiye ilçesinde; 2000 yılında Ordu/Kumru İlçesi'nde ve 2006 yılında Ordu/Ünye'de olmak üzere M. Özsait ve N. Özsait tarafından yapılan sistematik yüzey araştırmaları sonucu, çok sayıda Kalkolitik, Erken Tunç Çağı ve Demir Çağı yerleşim yerlerinin saptandığı bilinmektedir¹⁰⁴. Yapılan bu araştırmalar sırasında bulunarak incelenmiş yetmiş kadar yerleşim yerinde, yüzeyden toplanan bulgular çerçevesinde değerlendirmeler yapılmıştır¹⁰⁵. Bu araştırmalar kapsamında incelenen Mesudiye ve Kumru İlçeleri'nin

¹⁰⁰ Dinçol ve Yakar; "Nerik Şehrinin Yeri Hakkında", s. 564.

¹⁰¹ Dönmez; "Orta Karadeniz Bölgesi'nin İlk Tunç Çağı II Öncesi Kültürel Gelişimi Üzerine Yeni Gözlemler", s. 67. ; Ş. Dönmez yaptığı değerlendirmeleri İkiztepe kazısı verilerine dayandırmaktadır. Yapılan bu değerlendirmeler M. Özsait'in bölgede yapmış olduğu yüzey araştırmalarında elde ettiği sonuçlarla da desteklenmektedir. M. Özsait Ordu İli'nin Mesudiye (Özsait; "1990 Yılında Ordu-Mesudiye Çevresinde Yapılan Yüzey Araştırmaları", ss. 357-376; Özsait; "1991 Yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları", ss. 311-330; Mehmet Özsait; "1992 Yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları", XI. AST, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1994, ss. 285-300; Mehmet Özsait; "1993 Yılı Ordu-Mesudiye ve Sivas Koyulhisar Yüzey Araştırmaları", XII. AST, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1995, ss. 459-482) ve Kumru (Mehmet Özsait; "1999-2000 Yıllarında Amasya-Merzifon ve Ordu-Kumru Yüzey Araştırması", 19. AST, Cilt: 2, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2002, ss. 191-206.) ilçeleri gibi yüksek kesimlerde çalışmalarını yürütmüş, Kalkolitik, ETÇ ve Demir Çağı'na ait veriler bu yerleşimlerden gelmiştir.

¹⁰² Özsait; "1990 Yılında Ordu-Mesudiye Çevresinde Yapılan Yüzey Araştırmaları", ss. 357-376; "1991 Yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları", ss. 311-330; "1992 Yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları", ss. 285-300; "1993 Yılı Ordu-Mesudiye ve Sivas Koyulhisar Yüzey Araştırmaları", ss. 459-482.

¹⁰³ Özsait; "1990 Yılında Ordu-Mesudiye Çevresinde Yapılan Yüzey Araştırmaları", ss. 360-361.

¹⁰⁴ Özsait; "1991 Yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları", ss. 311-330; "1992 Yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları", ss. 285-300.; "1999-2000 Yıllarında Amasya-Merzifon ve Ordu-Kumru Yüzey Araştırması", s. 191. ; Mehmet Özsait; "2003 Yılı Amasya, Samsun ve Ordu İlleri Yüzey Araştırmaları", 22. AST, Cilt: 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005, s. 263-274. ; Mehmet Özsait; "Arkeolojik Veriler Işığında Ünye", 25. AST, Cilt: 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2008, ss. 293-306.

¹⁰⁵ Özsait; ; "2003 Yılı Amasya, Samsun ve Ordu İlleri Yüzey Araştırmaları", s. 263.

İç Anadolu'yu Karadeniz'e bağlayarak geçiş özelliği gösteren yerleşmeler olduğu anlaşılmaktadır¹⁰⁶.

2010 yılından buyana Ordu'nun Bayadı Köyü sınırları içerisinde bulunan Kurul Kalesi'nde gerçekleştirilen kazılar Ordu'da gerçekleştirilen bilimsel anlamdaki ilk kazı çalışmalarıdır. Kazı çalışmaları Ordu Müzesi başkanlığı ve S.Y. Şenyurt'un bilimsel sorumluluğundaki bir ekiple devam etmektedir. Ele geçen veriler Hellenistik Dönem Karadeniz Arkeolojisi için önemli sonuçlar ortaya koymaktadır¹⁰⁷.

A. Çilingiroğlu'nun 1985 yılında bölgede gerçekleştirmiş olduğu yüzey araştırmasında, yüzeyde bulunan seramik parçaları ve çatı kiremitlerinden yola çıkarak Kurul Kalesi'nde ilk yerleşimin M.Ö. IV.-V. yy.'larda olduğundan ve içkale de yer alan *sarnıç* olarak tanımlanan yapıdan bahsedilmektedir¹⁰⁸. 1999-2000 yıllarında Ordu Müze Müdürlüğü'nün denetiminde dehliz ve sarnıç olarak tanımlanmış alanlarda temizlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir¹⁰⁹. Yapılan arkeolojik kazılar Kurul Kalesi'nin askeri kimliğinin yanı sıra kültürel açıdan da önemli bir merkez olduğunu göstermektedir. Buradan ele geçen buluntular ve M.Ö. 2. yy.'a tarihlendirilen sikkeler, yerleşimin VI. Mithridates Dönemi öncesinde bir kült alanı, muhtemelen açık hava tapınım alanı olarak kullanılmış olabileceğini göstermektedir¹¹⁰.

2011 yılında Ordu İli Fatsa İlçesi'nde gerçekleştirilen ve A. F. Erol başkanlığında yürütülen yüzey araştırması kapsamında İlçeye 5 km. uzaklıktaki Yapraklı Köyü sınırları içerisinde yer alan Cıngırt Kayası¹¹¹, 2013 yılı yüzey araştırmasında Fatsa İlçesi merkez, Bolaman, Aslancami, Hatipli Beldeleri, Yassıtaş ve Yapraklı köylerinde tespitler yapılmıştır¹¹². 2012-2014 yılları arasında ise Cıngırt

¹⁰⁶ Özseit; "1999-2000 Yıllarında Amasya-Merzifon ve Ordu-Kumru Yüzey Araştırması", s. 198. ; (Ordu yöresindeki antik yollarla ilgili en eski yazılı kayıtlar Roma Dönemi'nden günümüze kadar gelen tek yol haritası olan *Peutinger Haritası*'nın 9. parçasında belirtilen Bolaman-Koyulhisar arasındaki antik yol hattıdır. Bu haritada, yol güzergâhı Bolaman (Polemenio)-Gölköy (Matuako)-Mesudiye/Üçyol (Anniaka)-Koyulhisar (Eskikale) olarak belirtilmektedir. Bkz. Baş; *Ordu Yöresi Tarihi*, s. 244)

¹⁰⁷ S. Yücel Şenyurt ve Serra Durugöl; "Kurul (Ordu) Kalesi'nde Bir Kybele Heykeli", *OLBA XXVI*, Kam Yayınları, Mersin, 2018, s. 307.

¹⁰⁸ Altan Çilingiroğlu; "Van Bölgesi ve Ordu İli Yüzey Araştırması 1985", *IV. AST*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1986, s. 313.

¹⁰⁹ Ordu Müzesi Çalışma Raporları, 1999-2000.

¹¹⁰ S. Yücel Şenyurt vd. ; "Ordu Kurul Kalesi", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, Sayı: 43, İstanbul, 2017, s. 2.

¹¹¹ Ayşe F. Erol; "Ordu İli, Fatsa İlçesi Arkeolojik Yüzey Araştırması 2011", *30. AST*, Cilt: 2, T.C. Kültür ve Turizm Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Çorum, 2013, s. 183.

¹¹² Ayşe F. Erol; "Fatsa İlçesi Yüzey Araştırması 2013", *32. AST*, Cilt: 2, T.C. Kültür ve Turizm Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2015, s. 161.

Kayası'nda kazılar gerçekleştirilmiştir¹¹³. Burada yapılan çalışmalar sonucunda Cıngirt Kayası'nın kuzeydoğu eteklerinde tespit edilen kaya altı sığınaklarından elde edilen taş aletlerden anlaşıldığı kadarıyla bölge Paleolitik Dönem'de de yaşam alanı olarak kullanılmıştır¹¹⁴. Cıngirt Kayası'nda gerçekleştirilen kazılar sonucunda Pontos Krallığı kale yerleşimleri için karakteristik sayılan ana kayaya oyulmuş basamaklı su tüneli, yerleşimin Mithridates VI dönemine tarihlendirilmesini sağlayan sikkeler ve seramik buluntular ele geçmiştir. Bunun yanında bölgenin sadece Hellenistik Dönem'de iskan görmediği, Roma ve Bizans Dönemleri'nde de iskanın devam ettiği ele geçen kalıntı ve küçük buluntulardan anlaşılmaktadır¹¹⁵.

Yörede en son gerçekleştirilen araştırma, 2018 yılı Ağustos ayında Doç. Dr. Atakan Akçay başkanlığında bir ekiple Mesudiye İlçesi'nde 10 gün süren bir yüzey araştırmasıdır¹¹⁶.

Orta Karadeniz Bölgesi'nin tarihi coğrafyasını, kültürel sürekliliğini ve söz konusu kültürün gerek İç Anadolu ve gerek başka kültürlerle olan ilişki derecesini saptamak amacı ile gerçekleştirilen bu çalışmalar gösteriyor ki bölgede Paleolitik Dönemler'den itibaren yerleşim izlerine rastlanmaktadır.

Yapılan bu çalışmalar bölgenin gerek kültür tarihinin aydınlatılması ve gerekse kültür varlıklarının envanterinin tamamlanması açısından iyi sonuçlar vermiştir. Bunun yanında elde edilen veriler ışığında diğer bölgelerle olan kültürel bağlantıları, etkileşimleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bölgenin araştırma konusu daha çok Klasik Çağ ve Orta Çağ'daki durumunun incelenmesi şeklinde olmuştur. Bugüne kadar yapılan tüm kazı ve yüzey araştırmalarından ele geçen bulgular göstermektedir ki ilkçağlardan itibaren insanlar bölgede yaşamış ve kültür kalıntısı bırakmışlardır. Bununla birlikte yapılan çalışmaların çoğunlukla yüzey araştırmaları şeklinde olduğu, son yıllarda ise bilimsel kazıların yapılmaya başlandığını görülmektedir. Ordu İli ve yöresi ile ilgili yapılan bu çalışmalar, Orta Karadeniz Bölgesi'nin yerleşim ve kültür özelliklerinin tanınmasının yanı sıra, yöreyle alakalı problemlerin çözümüne de zemin hazırlamaktadır.

¹¹³ Ayşe F. Erol ve Ertaç Yıldırım; Ordu/Fatsa Cıngirt Kayası Bronz Buluntuları”, *OLBA XXVI*, Kam Yayınları, Mersin, 2018, s. 97.

¹¹⁴ Erol; “Ordu İli, Fatsa İlçesi Arkeolojik Yüzey Araştırması 2011”, s. 183.

¹¹⁵ Erol; “Ordu İli, Fatsa İlçesi Arkeolojik Yüzey Araştırması 2011”, s. 189.

¹¹⁶ Doç. Dr. Atakan Akçay başkanlığında yürütülen yüzey araştırmasının sonuçları henüz yayımlanmamıştır. Yüzey araştırmasının sonuçları 17-21 Haziran 2019 tarihinde Diyarbakır'da yapılacak olan 41. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumunda sunulacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

ORDU MÜZESİ'NDE BULUNAN NEOLİTİK ÇAĞ ESERİNİN TİPOLOJİSİNE GÖRE İNCELENMESİ

2.1. Neolitik Çağ'a Genel Bir Bakış

Neolitik yani Yeni Taş Çağ'ı insanlığın kültürel gelişimindeki en önemli süreç olarak kabul edilmektedir. Bu dönem adını taş aletlerin biçimlendirme yönteminden almaktadır. Bir kültür evresi olarak "Neolitik" adlanması 19. yy.'da, taş devrinin son aşamasını temsil eden taş aletlerin işlenişindeki yeni bir teknolojiyi tanımlamak amacıyla ortaya atılmıştır. O yıllarda yazı öncesi dönemleri tanımlayabilecek herhangi bir yöntem yoktu. Tarihlendirmesi yapılamayan eski kültürler, kullandıkları teknolojinin niteliğine göre en basitten en gelişkine doğru sıralayarak, görece bir tarihlendirme yapılmıştır¹¹⁷. Günümüzde sürtme taş endüstrisi olarak tanımlanan, taşı biçimlendirme yöntemi 20. yy başında Fransızca parlatma, yüzeyi pürüzsüzleştirme anlamına gelen "polie" sözcüğü ile birlikte *pierre polie* (cılalı taş) şeklinde kullanılmıştır¹¹⁸.

Sadece alet teknolojisi dikkate alınarak ortaya atılan bu kavram daha sonra ekonomik bir içerik kazanmıştır. Bu dönemin ana öğeleri, geçici doğal barınaklardan kalıcı köysel yaşama; avcı-toplayıcılıktan da üretime, yani tarım ve hayvancılığa geçiş olarak özetlenebilir¹¹⁹. Milyonlarca yıllık yaşam biçiminin Neolitik olarak adlandırılan bu dönemde köklü olarak değişerek yeniden biçimlendiği kabul edilmiştir. Tarımın toprağa bağlı yaşama, dolayısıyla köylerin gelişmesine yol açtığı, kalıcı konutların yapımı için de yeni yapı malzemeleri, mimari teknikler, araç gereçlerin gerektiği, toprağın ekilip biçilmesinin, depolama, mülkiyet, miras, işçilik ve elde edilen üründen besin hazırlama, artı ürün gibi tanımların doğduğu, yeni yaşamın gereklerini karşılayabilecek yeni hammaddelere yönelindiği genel olarak kabul edilmiştir¹²⁰. R. J.

¹¹⁷ Mehmet Özdoğan; "Neolitik Dönem: Günümüz Uygarlığının Temel Taşları", *12000 Yıl Önce "Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı" Neolitik Dönem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 11.

¹¹⁸ Halil Tekin; "Geç Neolitik Dönemde (M.Ö. 7.000-5.000) Diyarbakır", *1. Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri*, Cilt: 1, 2016, s. 91.

¹¹⁹ Mehmet Özdoğan; "Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ", *ArkeoAtlas I*, (ed. Necmi Karul), 2002(a), ss. 66.

¹²⁰ Özdoğan; "Neolitik Dönem: Günümüz Uygarlığının Temel Taşları", s. 10.

Braidwood, *İlk Üretimci Köy Toplulukları* olarak tanımladığı Neolitik Çağ'ı sırasıyla; Besin Üretimine Başlangıç Dönemi, Tarımcı Köy Toplulukları ve Gelişkin Köy Toplulukları olarak adlandırmakta; devamında Kalkolitik Çağ'ı ise üretimci toplumların ileri bir aşaması olarak Gelişkin Köy Toplulukları olarak nitelendirmektedir¹²¹. Neolitik Çağ boyunca insan topluluklarının önce kabile, ardından da aşiret yapısında yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bu çağda sosyo-ekonomik yapı ve bunun göstergeleri merkezileşmenin unsurlarından söz etmeye imkân tanımamaktadır¹²².

“İnsanoğunun ekolojik baskıları aşıp, toprağa (doğaya) hakimiyetinin dönüm noktası ve bir çok açıdan da günümüz uygarlığının kökeni¹²³” olarak nitelendirilen dönemde insanoğlu doğal barınaklar yerine kalıcı konutlar inşa etmiş, geçici mevsimlik yerleşmeler yerine yerleşik köylerde yaşamaya başlamış, bitkileri kültürlere ayırmayı, hayvanları evcilleştirmeyi öğrenmiş ve besinlerini üretmeye başlamıştır¹²⁴.

Konunun burasında Neolitik Çağ'la ilgili son yıllarda yapılan çalışmalara değinmek gerekmektedir. Filistin'deki Jeriho, Suriye'de Jerf el Ahmar, Güneydoğu Anadolu'da Çayönü, Nevali Çori ve Göbeklitepe, Orta Anadolu'da Aşıklı ve Çatal Höyük'ten gelen veriler Neolitik toplumun kendi içerisinde de çeşitli olduğunu ortaya koymaktadır. Eldeki veriler konunun uzmanlarına, “artık Neolitik Dönem'i tanımlarken eşitcil olmayan, katmanları belirgin bir düzenden söz edebilmekteyiz; bunun yanı sıra “tapınak ekonomisi”, uzak bölgeler arası canlı ve karmaşık bir ticari sistem, etkin bir bilgi ve teknoloji aktarımı, uzman zanaatkarlar, “mega” yerleşmeler gibi adlamaların kullanılması kimseyi yadırgatmamaktadır” diyebilme imkanı vermiştir¹²⁵.

Yakın bir zamana kadar, Neolitik Çağ basit tarımcı köy topluluklarının kendi oluşturdukları komünal sistem içinde yaşadıkları bir dönem olarak yorumlansa da,

¹²¹ Mehmet Özdoğan; “Yakınoğu Neolitiği ve Güneydoğu Anadolu: Eleştirisel Bir Değerlendirme”, *İ. Metin Akyurt, Bahattin Devam Anı Kitabı: Eski Yakınoğu Kültürleri Üzerine İncelemeler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995, s. 270.

¹²² Tekin; “Geç Neolitik Dönemde (M.Ö. 7.000-5.000) Diyarbakır”, s. 99.

¹²³ Nur Balkan Atlı; “Neolitik Bir Araştırma Sürecinin Sorunları”, *TAY-2: Neolitik*, (Eds. Savaş Harmankaya, Oğuz Tanındı, Mihraban Özbaşaran), Ege Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 7-12.

¹²⁴ Robert J. Braidwood; *Tarih Öncesi İnsanları*, (Çev. Bilgi Altınok), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s. 122.

¹²⁵ Mehmet Özdoğan; “Neolitik Çağ-Neolitik Devrim-İlk Üretim Toplulukları Kavramının Değişimi ve Braidwoodlar”, *TÜBA-AR VII*, 2004, s. 49-50.

görüldüğünden de karmaşık bir süreç olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde oluşan sosyal yapının nasıl şekillendiği, neden yerleşik hayata geçmeye başladığı gibi sorular gelecek çalışmaların temellerini oluşturmaktadır.

Neolitiğin ayırıcı öğelerinden biri olan seramik sayesinde bölgelerine göre kültür basamaklarının ayrımı yapılabilmektedir. Neolitik Çağ'da yerleşik hayata geçilmesinin ve gerçek anlamda tarıma başlanmasının yanı sıra çanak çömlek yapımına da başlanması dönemin Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ¹²⁶ ve Çanak Çömleklili Neolitik Çağ olarak ayrılmasını gerekli kılmıştır. M.Ö. 11. bin yıldan 8. bin yılın sonlarına kadar süren seramiksiz aşamayı, Çanak Çömleklili Neolitik Çağ takip etmektedir. Çanak çömleklili dönem ise aşağı yukarı M.Ö. 6000'lere kadar devam etmektedir¹²⁷.

Çanak Çömleksiz Neolitik taş endüstrisinde sürtme taş aletler olarak bilinen, çeşitli taşlar kullanılarak yapılan ve genellikle ahşap işlerinde kullanılan cilalı yassı baltalar, besin öğütme işlerinde kullanılan çeşitli öğütme aletleri ve bazılarının oldukça özenli yapılmış olduğu anlaşılan taş kaplarda artış görülmektedir¹²⁸.

Geç Neolitik¹²⁹ Çağ'a gelindiğinde toplumdaki gelişme gerek mimari, gerek teknolojik uygulamalar, gerekse sosyal anlamda kendini göstermektedir. Bu dönemin en önemli teknolojik gelişmelerinden olan sürtme taş teknolojisiyle hemen her türlü taşın işlenebildiği anlaşılmaktadır¹³⁰.

2.2. Neolitik Çağ'a Ait Eserin Tipolojisine Göre İncelenmesi

Bu çalışmada Ordu Paşaoğlu Konağı ve Etnografya Müzesi'nde Neolitik Çağ'ı temsil eden tek alet taş bir baltadır. Neolitik Çağ'da sürtme taş teknolojisinin gelişmiş bir mamulü olarak karşımıza çıkan baltalar, üretimde kullanılan ham madde seçimleri, boyut ve biçim çeşitlilikleri, baltaların çok yönlü kullanım alanlarının olduğunu ortaya

¹²⁶ Çanak Çömleksiz terimi, akeramik, çömlekçilik öncesi ve çanak çömlek öncesi terimleri ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

¹²⁷ Harald Hauptmann ve Mehmet Özdoğan; "Anadolu'da Neolitik Devrim", C. Lichter (yay.) *Vor 12000 Jahren in Anatolien, Die ältesten Monumente der Menschheit, 12000 Yıl Önce Anadolu İnsanlığın En Eski Anıtları*, Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, 2007, s. 406.

¹²⁸ Özdoğan; "Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ", ss. 72-76.

¹²⁹ Yakın Doğu'nun farklı coğrafyalarında Neolitik kazıların artmasıyla Çanak Çömlek öncesi Neolitik Dönem Erken Neolitik (M.Ö. 10000-7000); Çanak Çömleklili Neolitik Dönem ise Geç Neolitik (M.Ö.7000-5000) olarak tanımlanmaya başlanmıştır. (Tekin; "Geç Neolitik Dönemde (M.Ö. 7.000-5.000) Diyarbakır", s. 92.)

¹³⁰ Özdoğan; "Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ", s. 73.

koymaktadır¹³¹.

Alet yapmak, insanın çevresel faktörlere bağlı olarak doğal adaptasyon süreci içerisinde gelişen bir olgudur. Alet yapımında taş ilk ve en önemli hammaddedir. Sürtme taş endüstrisi içinde yer alan ve sıklıkla adına “yassı balta” ya da genel olarak “celt” denilen bu alet grubuna “perdahlı” ya da “cılalı taş endüstrisi” denmektedir¹³².

Günümüz bilgilerine göre Anadolu prehistoryasında bu aletlerin herhangi bir kazıdan ahşap sapları korunmuş olarak çıkmadığını biliyoruz. Bununla birlikte Avrupa Neolitiği’nde çok sayıda ahşap sapa rastlanmaktadır. Bunun nedeni, bu aletlerin içinde buldukları ortamdır. Özellikle göl kenarlarında bulunan Avrupa Neolitik yerleşmelerinde, palatifler içinde ele geçen ahşap sapların korunmuş halde günümüze ulaşmasının nedeni nemli, bataklık ortamıdır. Belki de Anadolu’da göl çökellerinde prehistorik yerleşim kazısı olmadığı için bu sapların izlerine rastlanmamaktadır¹³³.

Çalışmamızın bu bölümünde gördük ki, Neolitik Çağ’ı temsil eden taş baltanın benzer örneklerini Türkiye coğrafyasında geniş bir dağılım alanı içinde takip etmek mümkündür.

2.2.1. Baltalar

Baltalar İnsanoğlunun milyonlarca yıldır elinden düşürmediği aletlerdir. Türkiye’de Prehistorik ve Protohistorik Çağ yerleşimlerinin hemen hepsinde Neolitik Çağ’dan itibaren sürtme taş baltaların kullanılmış olduğu belirlenmiştir¹³⁴. Silah olarak kullanımlarının yanında bir şeyleri kesmek amacıyla alet olarakta kullanım görmüşlerdir. Kesici sürtmetaş aletler kullanım alanlarına ve biçimlerine göre balta, keser, keski, çapa olarak sınıflandırılmaktadır. Balta ve keser sapa takılış yönüne veya el tutacak yerine göre ayrılır. Aletin kesici kenarı sapa paralel ise balta, dikey ise keser olarak tanımlanır¹³⁵.

Anadolu’nun en erken kesici sürtme taş aletlerinden baltalar; Hallan Çemi¹³⁶

¹³¹ Serap Yaylalı ve Özlem Tütüncüler Bircan; *Milet Müzesi Kesici Sürtme Taş Aletlerinden Baltalar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2014, s. 7.

¹³² Onur Özbek; “Aktopraklık Höyük (Bursa) Sürtme Taş Endüstrisi Üzerine Öncül Arkeometrik Çalışmalar: Tipolojik Yaklaşım”, 23. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 2008, s. 266.

¹³³ Özbek; “Aktopraklık Höyük (Bursa) Sürtme Taş Endüstrisi Üzerine Öncül Arkeometrik Çalışmalar: Tipolojik Yaklaşım”, s. 269.

¹³⁴ Yaylalı ve Bircan-Tütüncüler; *Milet Müzesi Kesici Sürtme Taş Aletlerinden Baltalar*, s. 29.

¹³⁵ Yaylalı ve Bircan-Tütüncüler; *Milet Müzesi Kesici Sürtme Taş Aletlerinden Baltalar*, s. 12.

¹³⁶ Michael Rosenberg; “The Hallan Çemi Excavation 1991”, *XIV. KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, ss. 119-120, 130, Fig. 12.

(Batman), Göbeklitepe¹³⁷ (Urfa), Taşlı Tepe¹³⁸ (Urfa), Cafer Höyük¹³⁹ (Malatya), Çayönü¹⁴⁰ (Diyarbakır), Körtik Tepe¹⁴¹ (Diyarbakır) yerleşimlerinin Akeramik Neolitik Çağ'a tarihlenen tabakalarından bilinmektedir. Körtik Tepe baltalarından biri yüzeyinde geometrik bezemeler bulunmasından ötürü 'Tören Baltası' olarak tanımlanmıştır. Ayrıca Salat Camii Yanı¹⁴² (Diyarbakır) ve Sumaki Höyük'te¹⁴³ (Batman) Erken Neolitik Çağ buluntuları arasında çeşitli form ve boylarda baltaların yer aldığı bilinmektedir¹⁴⁴.

Çalışma grubumuz içerisinde NÇ'a tarihlendirdiğimiz eser sürtme taş endüstrisiyle üretilmiş bir baltadır.

2.2.1.1. Taş Baltalar

Ahşap ya da benzeri yumuşak malzemeleri kesme, yontma işleri için veya silah olarak kullanım gören aletlerdir. Üretim aşamasında hammadde olarak seçilen taşın sürtülerek şekillendirilmesi sonucu yapılmışlardır¹⁴⁵. Kesici sürtme taş aletlerde sağlam ve sert dokulu taşların tercih edildiği belirlenmiştir. Bundan dolayı genel olarak metamorfik (başkalaşım) kayalar, daha sonra volkanik kayalar ve çok az olarakta sedimanter (tortul) kayaların kullanıldığı anlaşılmaktadır¹⁴⁶.

NÇ'da sıkça rastlanan ve "civalı balta" olarak adlandırılan, üçgen biçimli ve keskin ağızlı yassı baltaların kesici ön kısmı ağız, arka bitim kısmı ense olarak

¹³⁷ Çiğdem Köksal-Schmidt ve Klaus Schmidt; "El Sanatlarında Uzmanlaşma ve Taş Devri Sembol Sistemi. Boncuklar, Taş Kaplar, Taş Tabletler", *12000 Yıl Önce "Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı" Neolitik Dönem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 52, 129.

¹³⁸ Bahattin Çelik vd. ; "Türkiye'nin Güneydoğusunda Yeni Bir Çanak Çömleksiz Neolitik Yerleşim: Taşlı Tepe", *Anadolu/Anatolia*, Sayı: 37, 2011, s. 229, 234, Res. 5.

¹³⁹ Nur Balkan Atlı; *La Neolithisation de L'Anatolia*, Varia Anatolica VII, İstanbul, 1994, s. 92, 223, Fig. 71.

¹⁴⁰ Michael K. Davis; "The Çayönü Ground Stone", (eds. L.S. Braidwood and R.J. Braidwood), *Prehistoric Village Archaeology in South-Eastern Turkey. The Eighth Millennium B.C. Site at Çayönü: Its Chipped and Ground Stone Industries and Faunal Remains*, B.A.R, International Series 138, Oxford, 1982, ss. 99-104, 140-142, 148-151.

¹⁴¹ Vecihi Özkaya ve Aytaç Coşkun; "Körtik Tepe 2009 Yılı Kazısı", *32. KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2011, ss.83, 85, 87.

¹⁴² Yutaka Miyake; "2009 Salat Camii Yanı Kazıları (Diyarbakır İli, Bismil İlçesi)", *32. KST*, Cilt: 3, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2011, s. 286.

¹⁴³ Aslı Erim Özdoğan; "Sumaki Höyük. A New Neolithic Settlement in the Upper Tigris Basin", (eds. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm), *The Neolithic in Turkey*, New Excavations and New Research, The Tigris Basin, Archaeological & Art Publications, İstanbul, 2011, pp. 32, 57, Fig. 35 A.

¹⁴⁴ Yaylalı ve Bircan-Tütüncüler; *Milet Müzesi Kesici Sürtme Taş Aletlerinden Baltalar*, s. 29.

¹⁴⁵ Mehmet Özdoğan; "Hammadde Olarak Taş ve Kayaçlara Genel Bir Bakış", *IV. ODTÜ Arkeometri Çalıştayı Bildiriler Kitabı*, 2015, s. 30.

¹⁴⁶ Özbek; "Aktopraklık Höyük (Bursa) Sürtme Taş Endüstrisi Üzerine Öncül Arkeometrik Çalışmalar: Tipolojik Yaklaşım", s. 266.

tanımlanmaktadır. Perdahlanarak pürüzsüz bir yüzey elde edilmek suretiyle kullanıma hazır hale getirilen baltaların biçimlerine göre kullanım gördükleri kabul edilmektedir. Baltaların yan yüzleri çoğunlukla ham bırakılmıştır. Bazen yan yüzün enseye yakın olan üst kısmı özellikle pürüzsüzleştirilmiştir. Bu uygulama ahşap ya da kemik sapa takılacak aletin takıldığında kaymasını engellemek, sağlam tutunmasını sağlamak içindir¹⁴⁷.

Çalışmamızın NÇ'a tarihlendirilen taş baltası tipolojik olarak ele alınmıştır ve yassı balta tipinde değerlendirilmiştir.

2.2.1.1.1. Yassı Taş Balta

Çeşitli taş türlerine ait yonga, dilgi veya çekirdekten yapılarak, kısmen sürtme yöntemiyle şekillendirilmiş olan yassı baltalar ağaç kesme, budama ve yontma işlerinde, bir ahşap sapa ya da geyik boynuzuna tutturularak kullanılmışlardır¹⁴⁸. Bu tipe giren baltalar bir küt ve bir yassı ucu bulunan, yan yüzleri dar ve uzun, oval ya da dairesel kesitli, ön ve arka yüzleri geniş aletlerdir. Bir sapa bağlama işlemi baltanın küt tarafında gerçekleştirilirken, yassı uç ağız işlevi görmektedir. Yassı baltaların hemen hemen tümü sapa takılarak ya da bir sapın içine geçirilerek kullanılmıştır. Kazılarda yassı baltaların içine yerleştirildiği kemik ya da boynuz saplara rastlanmışsa da günümüze kadar ulaşmamış ahşap sapların da yaygın olarak kullanıldığı düşünülmektedir¹⁴⁹.

Çoğunlukla taş aletlerde görüldüğü üzere aynı işlevi gören madeni aletlerin dökülmeye başlamasıyla taş baltaların kullanımını da azalmış olmalıdır. Yassı baltaların Anadolu'da Çanak-Çömleksiz Neolitikten beri kullanıldığı bilinmektedir. Biçimlerinde değişiklik olmaksızın madeni baltaların yanısıra kullanılmaya devam etmişlerdir¹⁵⁰.

Sadece Anadolu'daki yerleşim yerlerinden değil Neolitik yerleşimlerin yoğun olduğu bölgelerdeki yüzey araştırmaları taş aletlerin büyük kısmının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sovyetler Birliği'nin bazı bölgelerinde oldukça zengin eserlerin ele geçtiği bilinmektedir. Arkeolojik yayınlar içinde bu aletler baltalar, keserler ve

¹⁴⁷ Yaylalı ve Bircan-Tütüncüler; *Milet Müzesi Kesici Sürtme Taş Aletlerinden Baltalar*, s. 18.

¹⁴⁸ Carl William Blegen; *Zygouries: A Prehistoric Settlement in the Valley of Cleonea*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1928, s. 197.

¹⁴⁹ Emre Güldoğan; "Aşıklı Höyük Sürtmetaş Buluntu Topluluğu", *TÜBA-AR*, Sayı: 14, 2011, s. 47.

¹⁵⁰ Ayşe Baykal-Seeher; "Sürtmetaş Endüstrisi", *Kuruçay Höyük II-1978-1988 Kazılarının Sonuçları Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı Yerleşmeleri*, TTK, Ankara, 1996, s. 83.

kalemler olarak ayrılmışlardır. Baltalar, simetrik profil ile, keserler asimetrik profil ile, kalemler ise küçük oluşlarıyla tanınmaktadır. Bu şekilde biçimsel bölümlerine göre değerlendirdiğimizde aletin birkaç işlevi her zaman gerçek amacına uymayabilir¹⁵¹. Ürdün’de Netiv Hagdud Neolitik köy yerleşiminde de kireçtaşı ve bazalttan şekillendirilmiş ve iyi cilalanmış taş baltaların varlığı bilinmektedir¹⁵².

Kat. No. 1’ de incelediğimiz Neolitik Çağ’ı temsil eden yassı taş balta Ordu Müzesi’ne hibe yolu ile gelmiştir ve buluntu yeri kesin olarak bilinmemektedir. Yeşilimsi bir renge sahiptir. Bu tip baltalarda ağızların genelde aynı formda olduğu görülmektedir. Farklılık sadece uzunluk ve genişliklerindedir. Uzun bir gövdeye sahip olan eserimiz; geniş ağızlı, oval kesitlidir ve dar olan ense yuvarlatılmıştır. Orta kısmına gelen yerde tüm gövdeyi saracak şekilde bir çatlak bulunmaktadır. Muhtemelen kazara kırılmış, sonra tekrar onarılmaya çalışılmıştır (Lev. I, Çiz. 1; Lev. XXIV, Res. 1).

Benzer bir örnek Sardis’te M.Ö. 6. yy.’ın ilk yarısına tarihlenen Lidya evinin taban buluntuları arasında, NÇ’a tarihlenebilecek yeşil renkli taş el baltasıdır. Bu tarz Neolitik el baltalarının şimşek çaktığında gökten düşen yıldırım taşları veya yıldırımlar olduğuna inanıldığından Antik Dönem süresince toplandığı belirtilmiştir¹⁵³. M. Korfmann, antik çağlardan yakın zamanlara kadar taş balta ve keskinlerin hava tanrısıyla bağlantılı olduğuna inanıldığını, bu aletlerin insanları yıldırımlardan koruduğuna ilişkin bir inanışın hakim olduğu toplumların varlığından bahsetmektedir¹⁵⁴.

Türkiye coğrafyasında geniş bir dağılım alanı içerisinde takip edebileceğimiz baltaların müzedeki benzerlerine; Aşağı Pınar¹⁵⁵, Aşıklı Höyük¹⁵⁶, Bademağacı¹⁵⁷,

¹⁵¹ Sergei Aristarkhovich Semenov; *Prehistoric Technology*, London, 1970, s. 126-127.

¹⁵² Ofer Bar-Yosef et al.; “Netiv Hagdud: An Early Neolithic Village Site in the Jordan Valley”, *Journal of Field Archaeology*, Vol. 18, No. 4, 1991, p. 415, Fig. 10: 6.

¹⁵³ Nicholas Cahill; “Sardis 2010”, 33. *KST*, Cilt: 4, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2012, s. 221, 229, Fig. 13.

¹⁵⁴ Yaylalı ve Bircan-Tütüncüler; *Milet Müzesi Kesici Sürtme Taş Aletlerinden Baltalar*, s. 40.

¹⁵⁵ Mehmet Özdoğan; Neolithic Sites in the Marmara Region-Fikirtepe, Pendik, Yarımburgaz, Toptepe, Hoca Çeşme and Aşağı Pınar”, *The Neolithic in Turkey*, Vol. 5, Archaeology and Art Publications, İstanbul, 2013, p. 265, Fig. 156.

¹⁵⁶ Ufuk Esin; “1992 Aşıklı Höyük (Kızılkaya-Aksaray) Kurtarma Kazısı”, XV. *KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1994, s. 95, Res: 10.

¹⁵⁷ Refik Duru; *Tarım’dan Yazı’ya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresi’nin Altıbin Yılı (M.Ö. 8000-M.Ö. 2000)*, BAKA, Antalya, 2016, s. 175, Res: 752-753.

Barçın Höyük¹⁵⁸, Ege Gübre¹⁵⁹, Höyücek¹⁶⁰, Kırklareli Höyüğü¹⁶¹, Kuruçay Höyük¹⁶², Uğurlu-Zeytinlik: Gökçeada¹⁶³, Ulucak Höyük¹⁶⁴, Yeşilova Höyüğü¹⁶⁵ gibi kazısı yapılmış pek çok yerleşim yerinde rastlanmıştır.

Tezimiz içerisinde değerlendirdiğimiz cilalı taş balta örneğini gerek yapım teknolojisi, gerekse biçimsel olarak değerlendirip benzerleri ile karşılaştırarak Neolitik Çağ'a tarihlendirmeyi önermekteyiz.

¹⁵⁸ Fokke Gerritsen ve Rana Özbal; “2012 Yılı Barçın Höyük Kazıları”, 35. *KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Muğla, 2014, s. 481, Res. 6.

¹⁵⁹ Haluk Sağlamtimur; “The Neolithic Settlement of Ege Gübre”, *The Neolithic In Turkey*, Vol. 4, Archaeology and Art Publications, İstanbul 2012, p. 223, Fig. 28.

¹⁶⁰ Duru; *Tarım'dan Yazı'ya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresi'nin Altıbin Yılı (M.Ö. 8000-M.Ö. 2000)*, s. 175, Res: 754.

¹⁶¹ Mehmet Özdoğan vd.; “Kırklareli Höyüğü 2003 Yılı Kazısı”, 26. *KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005, s. 332, Res: 14.

¹⁶² Refik Duru; *Kuruçay Höyük I (1978-1988 Kazılarının Sonuçları Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşmeleri*, TTK, Ankara, 1994, Lev: 223, Res. 7.

¹⁶³ Burçin Erdoğan; “Uğurlu-Zeytinlik: Gökçeada'da Tarih Öncesi Dönemlere Ait Yeni Bir Yerleşme”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4, 2012, s. 15, Res. 3.

¹⁶⁴ Özlem Çevik vd.; “Ulucak Höyük 2014 Yılı Kazı Çalışmaları”, 37. *KST*, Cilt: 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2016, Res: 2, s. 273; Res: 4 s. 274.

¹⁶⁵ Zafer Derin; “İzmir'in Prehistorik Yerleşim Alanı Yeşilova Höyüğü-2010”, 33. *KST*, Cilt: 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2012, s. 52, Çizim: 1/1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORDU MÜZESİ'NDE BULUNAN KALKOLİTİK ÇAĞ ESERLERİNİN TİPOLOJİLERİNE GÖRE İNCELENMESİ

3.1. Kalkolitik Çağ'a Genel Bir Bakış

Neolitik Çağ'ı takip eden dönem için uzmanlar taş çağının son aşaması olan Kalkolitik tanımını kullanmaktadır¹⁶⁶. Bu dönem gelişmiş köy topluluklarının Neolitik Çağ'dan farklı olarak artık kendi kurumlarını oluşturmaya başladığı görülür. Yazı öncesi dönemlerde toplumda ihtiyaçların çeşitlenmesi, ihtiyaçları karşılayacak araç-gereç ve ihtiyaç maddelerinin üretiminde usta grubunun oluşması, topluluklarda bazı bireylerin daha güçlü duruma gelmeleriyle sınıf kavramının ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Toplumu koruma, yönetme ve din kurallarını uygulatma olgusu gelişerek sosyal hiyerarşik yapı oluşma sürecini başlatmıştır¹⁶⁷.

Temelleri Kalkolitik Çağ'da (M.Ö. 5500-3000) atılan bu yeni oluşumda kentleşmeye doğru giden süreç ön plana çıkmaktadır. Buna bağlı olarak yeni bir ekonomik düzen geliştirilir. Kentleşme sürecinin esas kaynağı yerleşimin yapısal olarak büyümesi değil, yerleşimlerde yaşayanların ekonomik çıkar bölgesi oluşturma isteği olarak görülmektedir. Bu durum coğrafi özellikleri nedeniyle bazı bölgelerdeki köy yerleşimlerinin dönüşüm geçirerek, sonraki dönemlerde görülecek olan kent-devlet-imparatorluk ekonomik sisteminin çekirdeğini oluşturmaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu dinamiklerden ötürü dönem, tarımcı köylerin kentleşme süreci olarak adlandırılmaktadır¹⁶⁸. Kelime anlamı “*Bakır Taş*” olan Kalkolitik Çağ'ın öne çıkan özelliklerinden biri de taşın yanında bakırın da kullanılmasıdır¹⁶⁹.

Şimdiye kadar ele geçen veriler göstermektedir ki, İlk Kalkolitik Çağ'ı Son Neolitik Çağ'dan, Son Kalkolitik Çağ'ı ise İlk Tunç Çağı I'den ayırmak pek mümkün değildir. Neolitik Çağ'da da madencilik var olduğu bilinmektedir. Tunç Çağları'nın ayrımını yapmaya yarayan tunç üretimi ise arsenli tunç olarak Kalkolitik Çağ'da

¹⁶⁶ Tekin; “Geç Neolitik Dönemde (M.Ö. 7.000-5.000) Diyarbakır”, s. 92.

¹⁶⁷ Duru; *Tarım'dan Yazı'ya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresi'nin Altıbin Yılı (M.Ö. 8000-M.Ö. 2000)*, s. 17.

¹⁶⁸ Mehmet Özdoğan; “Köyden Kente Kalkolitik Çağ”, *ArkeoAtlas I*, (ed. Necmi Karul), 2002(b), s. 110.

¹⁶⁹ Duru; *Tarım'dan Yazı'ya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresi'nin Altıbin Yılı (M.Ö. 8000-M.Ö. 2000)*, s. 12.

ortaya çıkmaktadır¹⁷⁰.

Kalkolitik Çağ kendi içinde Erken, Orta ve Geç Kalkolitik olmak üzere bölümlere ayrılmaktadır¹⁷¹. Bu dönemde madenin yavaş yavaş insan yaşamına girdiği bilinmektedir. Bununla birlikte insanlar madeni tam olarak işleyip kullansalar bile ele geçen arkeolojik veriler göstermektedir ki, hiç bir zaman yontma taş alet yapma geleneğini terk etmemişlerdir. Kalkolitik Çağ yerleşimlerinde görüldüğü kadarı ile yontma taş aletler tipolojik olarak zengin bir çeşitlenme göstermiş, insanoğlu sahip olduğu yontma taş işçiliğinden vazgeçmemiştir. Hatta Acemhöyük kazılarında elde edilen sonuçlar Asur Ticaret Kolonileri Çağı (M.Ö. 1945-1835)¹⁷² Acemhöyüğü'nde yontma taş teknolojisiyle üretilmiş ok uçları bulunduğunu kanıtlamaktadır¹⁷³.

Neolitik Çağ'da oluşmaya başlayan yerleşim anlayışının, Kalkolitik Çağ'da gelişerek devam ettiği anlaşılmaktadır. Daha yoğun bir yerleşim görmüş olmasına karşın Kalkolitik Çağ'da Anadolu'da bir kültür bütünlüğünden söz edilemez. Bu dönemde Anadolu'nun coğrafi ve topoğrafik konumu gereği bazı dış etkiler söz konusudur. Bu dönemde Kuzeybatı Anadolu, Balkanlar ve Ege Adalarında; Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Kuzey Mezopotamya'da; Çukurova ise Kuzey Suriye'de gelişen kültürlerin etkilerini göstermektedir¹⁷⁴.

Merkezi denetim esasına dayalı tapınak ekonomisi, yeni sosyal sembollerin gelişmesini de beraberinde getirmiştir. Değerli ve yarı değerli taşlardan süs eşyaları, mülkiyet ve bürokrasiyi gösteren mühürler, kayıt tutma ve hesap Kalkolitik Çağ'da ortaya çıkmaktadır¹⁷⁵. Ele geçen mühür baskıları M.Ö. 4. bin yıl Anadolu'sunda, yazının henüz bulunmadığı bir dönemde ürünlerin yönetilebildiğini, kaydının tutulup muhasebesinin yapılabildiğini göstermektedir¹⁷⁶. Kültürel açıdan Orta Kalkolitik Çağ'ın devamı niteliğindeki Geç Kalkolitik Çağ'da gelişen merkezi ekonomi beraberinde seri üretimi getirmektedir. M.Ö. 4. bin yılın ikinci yarısında çömlekçi

¹⁷⁰ Savaş Harmankaya; "Türkiye Kalkolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri* 3, Ege Yayınları, İstanbul, 1998, s. 7.

¹⁷¹ Duru; *Tarım'dan Yazı'ya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresi'nin Altıbin Yılı (M.Ö. 8000-M.Ö. 2000)*, ss. 12-13.

¹⁷² Tahsin Özgüç; "Assur Ticaret Kolonileri Kültepe-Kaniş", *ArkeoAtlas III*, (ed. Necmi Karul), İstanbul, 2004, s. 14.

¹⁷³ İrfan Deniz Yaman; "Acemhöyük Yontmataş Endüstrisi Ön Raporu", *Samsat'tan Acemhöyük'e Eski Uygarlıkların İzinde Aliye Öztan'a Armağan*, İzmir, 2017, s. 296.

¹⁷⁴ Harmankaya; "Türkiye Kalkolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme", ss. 7 -16.

¹⁷⁵ Yutaka Miyake; "Kalkolitik Çağ Statü Eşyaları", *ArkeoAtlas I*, (ed. Necmi Karul), 2002, s. 130.

¹⁷⁶ Enrica Fiandra; "Mühürler, Kil Mühür Baskıları", *ArkeoAtlas II*, (ed. Necmi Karul), 2003, s. 32. (Arslantepe kazılarında M.Ö. 4. bin yıla tarihlendirilen mühür baskıları ele geçmiştir. Bkz. Fiandra; "Mühürler, Kil Mühür Baskıları", s. 33.)

çarkının bulunması, çanak çömlek üretiminde görülen işgücü organizasyonunun varlığı, büyük çaplı bir değişimin varlığını işaret etmektedir¹⁷⁷.

3.2. Kalkolitik Çağ'a Ait Eserlerin Tipolojilerine Göre İncelenmesi

Yukarıda kısaca değindiğimiz dönem özellikleri göstermektedir ki, söz konusu devrin taş aletleri, insanların gereksinimleri sonucu ortaya çıkmış olmalıdır. Taş aletlerin çoğu çeşitli yeniliklerin uygulanabilmesi için birer onarıcı ya da imal edici görevi görmüş, kimi ise avlanmak gibi temel ihtiyaçların karşılanmasında kullanılmıştır. Konumuzun bu bölümünde ele aldığımız aletler çeşitli taşlardan üretilmiş baltalar ve ok uçlarıdır.

Sürtme taş aletler kimi zaman balta, keser, keski olarak adlandırılmışlardır. Çalışmamızda ele aldığımız aletlerde balta, keser ve keski ayrımı yapmayacağız. Konuyla ilgili yapılan çalışmalar göstermiştir ki, balta ve keser ayrımı biçimsel olarak yapılabilse bile işlevsel olarak taş bir baltanın keser gibi, keser gibi görünen bir aletin balta gibi döndürülerek kullanıldığı anlaşılmaktadır¹⁷⁸. Her ne kadar balta-keser ayrımı aletin sapa takılış yönüne ya da el tutacak yerine göre ayırt edilebilse de kesin ayırım aletin sapı ile birlikte bulunduğu durumlarda yapılabilmektedir. Aksi takdirde ayırım yapılamaz. Aynı durum balta ve keski için de geçerlidir. O. Özbek tarafından yapılan bir çalışmada aletin sapsız olarak bulunması durumunda balta ile keskinin ayrımını yapabilmek için bir oranlama yöntemi uygulanmıştır. Oranlama yönteminin uygulandığı bu çalışma belli sayıdaki alet üzerinde yapılmış ve uzunluk/genişlik baz alınmıştır¹⁷⁹.

Tezimiz içerisinde eserlerin benzerlerine ulaşmak amacıyla Kalkolitik Çağ'a ait kültür tabakaları barındıran yerleşimler araştırılmıştır. Ancak bu yerleşimlerden ele geçen yontmataş malzemeler yayımlanmadığından veya yeterli bilgi verilmediğinden yerleşimlerin taş alet endüstrisi hakkında yeterli derecede bilgiye sahip değiliz. Ordu Müzesi kesici sürtme taş aletlerini baltalar başlığı altında değerlendireceğiz. Yapacağımız çalışmada eserlerin işlevsel olarak değil tipolojik olarak

¹⁷⁷ Arslantepe buluntuları M.Ö. 3.500 yıllarında çanak çömlek yapımında hızlı dönen çarkın kullanıldığına kanıtlamaktadır. (Marcella Frangipane; "Çanak Çömleğin Seri Üretimi-Son Kalkolitik Çağ", *ArkeoAtlas II*, (ed. Necmi Karul), 2003, s. 40.)

¹⁷⁸ Özbek; "Aktopraklık Höyük (Bursa) Sürtme Taş Endüstrisi Üzerine Öncül Arkeometrik Çalışmalar: Tipolojik Yaklaşım", s. 269.

¹⁷⁹ Özbek; "Aktopraklık Höyük (Bursa) Sürtme Taş Endüstrisi Üzerine Öncül Arkeometrik Çalışmalar: Tipolojik Yaklaşım", s. 268.

değerlendirilmesi, eserlerin çoğunun satın alma olmasından dolayıdır. Balta kategorisinde 3 adet eser ele alınacaktır.

Yontmataş eser grubumuzda ise ok uçları değerlendirilecektir. Yapım teknolojisinin yanı sıra, alt tiplere ayırarak ele aldığımız ok uçları bu grup içerisinde 2 adettir.

3.2.1. Baltalar

Taş aletlerin tanımlanabilir ürünler olarak ortaya çıkışı, bu aletlerin bilinçli olarak yapıldığını göstermektedir¹⁸⁰. Neolitik Çağ'dan itibaren benzer işlevlerde kullanılan bu aletlerde kronolojik bir sınıflandırma yapmak şu an için mümkün değildir. Konumuz kapsamındaki baltaların hangi tür taşlardan yapıldığı ve bunların kaynağının nereler olduğu ile ilgili olarak kesin bir şey söyleyemiyoruz.

Baltaların çok yönlü kullanımı Türkiye'deki Prehistorik ve Protohistorik Çağ yerleşim yerlerinde ele geçen benzer formlardaki baltaların farklı adlandırılmalarına neden olmuştur. Büyük boyutlu üçgen formulu baltalar: Balta; yassı taş balta: Büyük boy keski; büyük boyutlu dikdörtgen formulu baltalar: El baltası; küçük boyutlu üçgen formulu baltalar: Yassı balta, yassı baltacık, üçgen formulu balta, yassı balta formundaki kazıyıcı, keski, minyatür üçgenimsi keski, keser; dikdörtgen formulu küçük baltalar: Dikdörtgen biçimli balta, dikdörtgen biçimli keski ya da keski olarak isimlendirilmiştir¹⁸¹.

Bu durum kavram kargaşası yarattığından Ordu Müzesi deposunda korunan Kalkolitik Çağ sürtme taş kesici aletleri “*taş baltalar*” genel tanımlaması altında incelenmiştir.

3.2.1.1. Taş Baltalar

Bazı kaynaklarda baltaların keski olarak değerlendirildiğinden bahsetmiştik. Genellikle üçgenimsi ve geniş ağız formundadırlar¹⁸².

Kesici sürtme taş aletlerin yapımında sürterek aşındırma yöntemi uygulanmaktadır. Bu işlem çoğunlukla ön ve arka yüze yapılmıştır. Uygulamanın

¹⁸⁰ Makbule Beray Kösem; “Yontmataş Endüstrilerinin Tanımlanmasında Tip Listesi Çalışmalarının Yeri ve Önemi”, *Anadolu/Anatolia* 29, 2005, s. 29.

¹⁸¹ Yaylalı ve Bircan-Tütüncüler; *Milet Müzesi Kesici Sürtme Taş Aletlerinden Baltalar*, s. 27.

¹⁸² Gülşün Umurtak; “Taş Eserler”, *Kuruçay Höyük II (1978-1988 Kazılarının Sonuçları Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı Yerleşmeleri)*, TTK, Ankara, 1996, s. 60.

amacı kesici bir kenar elde etmekle birlikte, aletin kullanım amacına yönelik biçimlendirmeyi sağlamaktır. Taş balta üretimine yönelik yapılan deneysel çalışmalarda iki yöntem uygulanmıştır. Bu yöntemlerden birinde, taş balta yapmak için ele alınan taş başka bir taşla çekiçlenerek bileylenmiştir. Çekiçlenerek üzerinden yongalar çıkartılan malzeme istenilen ebatlara getirildikten sonra ağız kısmı kabaca keskinleştirilir ve ense sivrileştirilmiştir. Diğer yöntemde, balta yapımı için biçimsel olarak uygun taşlar seçilir. Seçilen hammadde yüzeyi düz bir biley taşı üzerinde kuru ya da ıslak olarak sürtülerek şekillendirilir. Kısa kenarlardan biri ense/sap kısmını oluştururken, diğer kenar (ağız) sürtmek suretiyle keskinleştirilir. Kesici sürtme taş aletlerin yüzeyleri doğal bırakılabildiği gibi sürtme işlemi tüm yüzeye uygulanarak perdahlama da yapıldığı görülmektedir. Bu aletlerin yüzeyleri ne kadar düzgün olursa aşınmaya karşı dayanıklılıkları da o derece iyi olmaktadır¹⁸³.

Baltaların yan dar yüzleri çoğunlukla ham bırakılmıştır. Bazı örneklerde yan yüzün enseye yakın kısmı özellikle pürüzsüzleştirilmiştir. Bu işlem aletin kemik ya da ahşap sapa takıldığında kaymamasını, sağlam tutunmasını sağlamak içindir¹⁸⁴. Anadolu'da taş baltaların saplı kullanımlarına ilişkin en erken örnek Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a tarihlendirilen Aşıklı Höyük yerleşiminden bilinmektedir¹⁸⁵.

Ordu Müzesi'ne satın alma yoluyla kazandırılmış eserlerimiz taş baltaların karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Söz konusu baltaların tipolojisini oluşturmada genel anlamda bir ayrıma gitmek zorunda kalınmıştır. Buna göre eserlerimiz incelediğimiz örnekler doğrultusunda yassı taş baltalar olarak gruplandırılmıştır.

3.2.1.1.1. Yassı Taş Baltalar

Kalkolitik Çağ için kazısı yapılan yerleşim merkezlerinden bildiğimiz kadarıyla taş baltaların sap delikli¹⁸⁶ olan örnekleri de bulunmaktadır. Yukarıda değindiğimiz gibi sürtme taş aletlerin kullanımlarıyla ilgili tanımlamalar oldukça karmaşıktır. Örneğin Değirmentepe'den ele geçen örnek oluklu bir çekiç-balta¹⁸⁷

¹⁸³ Yaylalı ve Bircan-Tütüncüler; *Milet Müzesi Kesici Sürtme Taş Aletlerinden Baltalar*, s. 17.

¹⁸⁴ Yaylalı ve Bircan-Tütüncüler; *Milet Müzesi Kesici Sürtme Taş Aletlerinden Baltalar*, s. 18.

¹⁸⁵ Emre Güldoğan; "Aşıklı Höyük Sürtme Taş Endüstrisi Kesiciler ve Diğer Araç, Silah ve Aletler Grubu", *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı, Euregetes*, Cilt: 1, 2008, s. 528, Res. 3.

¹⁸⁶ A. Tuba Ökse vd.; "İlisu Barajı İnşaat Sahası 2010 Kurtarma Kazıları", *33. KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2012, s. 203, Res. 8.

¹⁸⁷ Ufuk Esin ve Savaş Harmankaya; "Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazısı 1986", *IX. KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1987, s. 103,

olarak nitelendirilmektedir. Çalışmamızda ele aldığımız taş baltalar “yassı balta” tipindedir.

Bazı durumlarda baltaların “savaş aletleri” kategorisinde ele alındığı görülmektedir. Savaş baltalarını diğer baltalardan ayıran temel özellik üzerlerinde kullanım izlerinin olmayışıdır. Kullanım izleri ise detaylı bir inceleme sonucu negatif filminin oldukça büyütülmesiyle ayırt edilebilir. Savaş baltaları ilk olarak ilkel sosyal sistemin parçalanmasıyla ilişkili olarak, fiziksel ve tipolojik farklılıklarla beraber ortaya çıkmıştır¹⁸⁸. Ele aldığımız aletlerin, hem günlük kullanım hem de savaş fonksiyonlarında kullanılmış olabileceklerini gösteren bir analiz yapılmamıştır.

Elimizdeki 3 adet örneğin ense kısımları, 2 tanesinde yuvarlatılmış (Kat. No. 3-4), bir tanesi ise kullanım esnasında kırılmış ya da hasar görmüş (Kat. No. 2) şeklindedir. Sadece tek örnek üzerinde (Kat. No. 4) kullanıma ilişkin belirti yoktur. Üretimi tamamlanmış ancak kullanılmamış olduğunu düşündüğümüz bu örnek, adak eşyası veya gömü hediyesi olarak yorumlanabilir. İnanca yönelik kullanımı öteki dünya inancıyla bağlantılı olarak, kesici sürtme taş aletlerin ölü hediyesi olarak gömü yanına bırakılması şeklindedir¹⁸⁹. Bulgaristan’da yapılan bir araştırmada Geç Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağlar’a ait çok sayıda mezarlık alanı ele alınarak, buluntular değerlendirilmiştir. Mezar buluntuları arasında çeşitli taşlardan yapılmış taş baltalar olduğu belirtilmektedir¹⁹⁰. Biçimsel olarak bu eserimize benzer aletlerin idol olarak tanımlandığı örnekte mevcuttur¹⁹¹.

Trakya-Marmara Bölgesi’nde Troia, Beşik-Sivritepe, Gülpınar gibi kazısı yapılan yerleşimlerden elde edilen verilerle Balkanlarla paralellik kurmak mümkündür¹⁹². Bu durum baltalar içinde geçerlidir.

Eserlerimiz Ordu Müzesi’ne satın alam yoluyla gelmiştir. A. Karaduman 273 ve 274 envanter numaralı eserlerin Ordu/Mesudiye-Müslim Sarıca Mahallesi’nin güneybatısında yer alan Küllüce I yerleşiminin 300 m. kadar batısında yer alan Küllüce

Res. 38/3.

¹⁸⁸ Semenov; *Prehistoric Technology*, s. 133.

¹⁸⁹ Uğur Silistreli; “1984 Köşk Höyüğü”, VII. KST, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1986, s. 131.

¹⁹⁰ Maya Avramova; “Special’ Stones in Prehistoric Practices: Cases From Bulgaria”, *Geoarchaeology and Archaeomineralogy*, Sofia, 2008, s. 212.

¹⁹¹ Azmi Karaduman; *Buluntular Işığında Melet Havzası’nın (Ordu-Mesudiye) Tarihi ve Arkeolojik Değerleri*, Mesudiye Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2015, s.112.

¹⁹² Utta Gabriel; “Troia ve Çevresinde İlk İnsan İzleri Kumtepe ve Beşiktepe Kazı Sonuçları”, *Troia-Düş ve Gerçek*, (Çev. Selma Bugurlu Gün), Homer Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 345.

II yerleşiminden ele geçtiğini söylemektedir¹⁹³. M. Özsait 1993 yılı yüzey araştırmalarından elde ettiği sonuçlara göre bir Höyük olan yerleşimin yüzey buluntularının ETÇ ve Demir Çağı'na ait olduğunu; alt katlarında daha erken yerleşmeye işaret eden bulgular gösterdiğini belirtmektedir¹⁹⁴.

Elimizdeki örneklerin ense kısımları, bazılarında yapım esnasında kullanım amacına uygun olarak şekillendirilmiş (Kat. No. 3), bir örneğimizde de kullanım esnasında kırılmış ya da hasarlanmış (Kat. No. 2).

Kat. No. 2' de incelediğimiz baltanın ağız ve ense kısmında kullanımdan kaynaklı kırılmalar ve izler mevcuttur. Taşıdığı bu izler baltanın çift taraflı kullanım gördüğünü göstermektedir. Kopmaların ve kırılmaların sebebi, aletin sert ya da çok sert dokulu maddeler üzerinde çalışılırken karşılaştığı direnç sonucunda olduğu şeklinde açıklanabilir. Kullanım aşamasında fazlaca tahrip görmüş olması bu baltanın diğerlerine göre daha fazla kullanıldığını düşündürmektedir. Kesici kenarında aletin biçimlendirilmesinden dolayı oluşan bir dirsek bulunmaktadır (Lev. I, Çiz. 2; Lev. XXIV, Res. 2).

Benzerleri; Gülpınar¹⁹⁵, İkiztepe¹⁹⁶, Kuruçay Höyük¹⁹⁷, Kum Tepe¹⁹⁸, Pulur¹⁹⁹, Suluin²⁰⁰, yerleşmelerinden bilinmektedir.

Kat. No. 3' te incelediğimiz baltanın özellikle ön ve arka ağız kısmı sürtülme suretiyle perdahlanarak pürüzleri giderilmiş, kayganlaştırmıştır. Ağız kısmı her iki geniş yüzeyden simetrik olarak inceltilerek keskinleştirilmiştir. Bu tip baltaların keskinliklerinin devamlılığı sürekli bileylenmeleriyle sağlanmaktadır²⁰¹. Enseye yakın yan yüzlerinin ise kaba bırakılmış olduğu anlaşılmaktadır. Taş baltanın ağızı üzerinde yok denecek kadar az kırılmalar mevcuttur. Aletin bir yüzü daha düz, diğer yüzü ortaya

¹⁹³ Karaduman; *Buluntular Işığında Melet Havzası'nın (Ordu-Mesudiye) Tarihi ve Arkeolojik Değerleri*, s. 84.

¹⁹⁴ Özsait; "1993 Yılı Ordu-Mesudiye ve Sivas Koyulhisar Yüzey Araştırmaları", s. 464.

¹⁹⁵ Davut Kaplan vd.; "2011 Yılı Gülpınar/Smintheion Kazıları (32. Yıl)", 34. *KST*, Cilt: 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Çorum, 2013, s. 398, Res. 3.

¹⁹⁶ Önder Bilgi; "İkiztepe Kazısı 2010 Dönemi Sonuçları", 33. *KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2012, s. 100, Res. 11.

¹⁹⁷ Duru; *Kuruçay Höyük I*, Lev. 231, Res. 6.

¹⁹⁸ Jerome W. Sperling; "Kum Tepe in the Troad: Trial Excavation, 1934", *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 45, No. 4, 1976, Plate: 70, Res. 560.

¹⁹⁹ Hamit Zübeyr Koşay; *Keban Projesi Pulur Kazısı, 1968-1970*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri III, No. 1, Ankara, 1976, Lev. 100/1.

²⁰⁰ Harun Taşkıran vd.; "Suluin Mağarası Kazısı-2009", 32. *KST*, Cilt: 4, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2011, s. 437, Res. 2/3.

²⁰¹ Yaylalı ve Bircan-Tütüncüler; *Milet Müzesi Kesici Sürtme Taş Aletlerinden Baltalar*, s. 28.

yakın kısmında daha kalındır. Dış yüzde enseden keskin uca doğru, gövde ile ağız kenarı arasında dış bükey bir hat oluşmuştur (Lev. II, Çiz. 1; Lev. XXV, Res. 1). Bu özellik aletin elle tutularak kazıyıcı/sıyırıcı olarakta kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Benzerlerine; Aktopraklık²⁰², Beşik-Sivritepe²⁰³, Değirmentepe²⁰⁴, Gülpınar²⁰⁵, Güvercinkayası²⁰⁶, İkiztepe²⁰⁷, Kuruçay Höyük²⁰⁸, Kum Tepe²⁰⁹, Korucutepe²¹⁰, Ulucak Höyük²¹¹ gibi yerleşimlerde rastlanmaktadır.

Kat. No. 4' te incelediğimiz örneğimiz diğer 2 örneğimizden daha küçük ebatlıdır. Hiç kuşkusuz bu örneğimiz de diğerleri gibi bir sapa bağlanarak kullanılmaktadır. Üzerinde kullanıma ilişkin belirtinin bulunmadığı örneğimiz (Lev. II, Çiz. 2; Lev. XXV, Res. 2), üretimi tamamenmiş ancak kullanılmamış olarak yorumlanabileceği gibi adak eşyası veya gömü hediyesi olarakta yorumlanabilir. In situ olmayan buluntularda kesin bir yargıya varılamamaktadır.

İkiztepe²¹², Değirmentepe²¹³, Köşk Höyüğü²¹⁴, Tepecik²¹⁵, Tülintepe²¹⁶ benzerlerinin ele geçtiği yerleşim merkezlerinden bazılarıdır.

Çalışma grubumuz içinde yer alan 3 adet yassı taş baltayı yapmış olduğumuz incelemeler neticesinde ve benzerleriyle yapılan karşılaştırmalarımız sonucunda

²⁰² Necmi Karul; "Aktopraklık-Kuzeybatı Anadolu'da Gelişkin Bir Köy", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar-Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 388, Fig. 8.

²⁰³ Gabriel; "Troia ve Çevresinde İlk İnsan İzleri Kumtepe ve Beşiktepe Kazı Sonuçları", s. 345.

²⁰⁴ Esin ve Harmankaya; "Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazısı 1986", s. 125, Res. 39/5.

²⁰⁵ Kaplan vd.; "2011 Yılı Gülpınar/Smintheion Kazıları (32. Yıl)", s. 398, Res. 3.

²⁰⁶ Sevil Gülçur ve Yücel Kiper; "Güvercinkayası 2005 Yılı Kazısı Ön Raporu", 28. *KST*, Cit: 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2007, s. 124, Res. 13.

²⁰⁷ U. Bahadır Alkım vd. ; *İkiztepe II*, TTKY, Ankara, 2003, s. 106, Lev. LXIV,6-İ/78-488.

²⁰⁸ Duru; *Kuruçay Höyük I*, Lev. 165; Res. 7/8.

²⁰⁹ Sperling; "Kum Tepe in the Troad: Trial Excavation, 1934", Plate. 70 / 424.

²¹⁰ Maurits van Loon; "The Excavations at Korucutepe, Turkey, 1968-70: Preliminary Report. Part I: Architecture and General Finds", *The University of Chicago Press Journals*, Vol. 32, No. 4, 1973, p. 396, Plate. 1/B.

²¹¹ Özlem Çevik ve Osman Vuruşkan; "Ulucak Höyük 2012-2013 Yılı Kazı Çalışmaları", 36. *KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014, s. 596, Res. 7.

²¹² Alkım vd. ; *İkiztepe II*, Lev. LXIV, 10-İ/78-149.

²¹³ Esin ve Harmankaya; "Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazısı 1986", s. 124, Res: 38/2.

²¹⁴ Silistreli; "1984 Köşk Höyüğü", s. 140. Res. 12.

²¹⁵ Ufuk Esin; "Tepecik Kazısı 1974", *Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri. I, No. 7, Ankara, 1982, Lev. 65/10.

²¹⁶ Ufuk Esin ve Güven Arsebük; "Tülintepe Kazısı 1974", *Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri. I, No. 7, Ankara, 1982, Lev. 87/5.

Kalkolitik Çağ'a tarihlendirmeyi önermekteyiz.

Tipolojilerine göre tarihlendirmeye çalıştığımız eserler, yukarıda adı geçen merkezlerde bulunan çok sayıdaki baltaya karşın, çok azının yayımlarda resimlerinin veya çizimlerinin bulunmasından dolayı oldukça kısıtlı verilerle yapılabilmıştır.

Eldeki verilere göre, balta formları içerisinde büyük veya küçük boyutlu, üçgen gövdeli, eni boyuna göre dar, ensesi yuvarlatılarak şekillendirilmiş baltalar Anadolu'da Çanak Çömleksiz Neolitik'ten itibaren kullanılan formlardır. Bu form Kalkolitik ve ETÇ kültürlerinden de tanınmaktadır²¹⁷.

3.2.2. Ok Uçları

Kent toplumuna dönüşme eğilimindeki topluluklarda nüfus artışını karşılayacak beslenme ekonomisini oluşturmak için avlanmak önemli etkenlerden biridir. Bu devre baktığımızda avcılığın hala devam ettiği görülmektedir. Dönemin insanları avlarını yaparken ok uçları imal edip, onları da bir sopaya yerleştirip, yay yardımıyla fırlatmış, ok olarak kullanmışlardır. Avlanma yanında kentleşmeye doğru giden bu süreçte ok uçları savaş araçları olarak kullanılmış olmalıdır. Başlangıçta uzak mesafe silahı olarak üretilmiş olan ok uçları ilerleyen zamanda, en etkili silahlar arasına girmiştir²¹⁸.

Bilinen en eski ok ucu şimdilik Güney Afrika'nın Sibudu Mağarası'ndan bilinmektedir. M.Ö. 62 000'e tarihlenen buluntular üzerinde yapılan analizlerde uçlar üzerinde kan kalıntılarına rastlanmıştır²¹⁹.

Uçların ortak özelliği iki yan kenarın ön kısımda sivri bir uç oluşturacak şekilde birleşmesidir. Yapılan çalışmalar ok uçlarının çok çeşitli şekil, boyut ve stillere sahip olduğunu göstermektedir. Ok uçlarının üretilmesindeki temel amaç hızlıca hedefe ulaşması ve mümkün olduğunca fazla zarar vermesidir. Fırlatıldıktan sonra hedeften sapmaması için ucun yeterince sivri olması gerekmektedir²²⁰.

Uçlar değişik yollarla sapa geçirilmiş olabilir. En sık kullanılanı sap olarak seçilen malzemenin bir ucuna çentik açarak sokulanıdır. Ok ucu sap veya dip kısmı açılan çentiğe sokulup yapışkan bir malzeme veya çapraz bağlanarak

²¹⁷ Yaylalı ve Bircan-Tütüncüler; *Milet Müzesi Kesici Sürtme Taş Aletlerinden Baltalar*, s. 38.

²¹⁸ Halil Tekin; *Madeni Eser Tipolojisi*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2018, s. 30.

²¹⁹ Marlize Lombard; "In Situ Presumptive Test for Blood Residues Applied to 62.000-Year-Old Stone Tools", *South African Archaeological Bulletin* 69 (199), 2014, ss.80-86.

²²⁰ Tekin; *Madeni Eser Tipolojisi*, s. 30.

sağlamlaştırılabilir. Sapların yün, deri, hayvan sinirleri veya bitki liflerinden yapılmış iplerle birbirine bağlanabileceği; ayrıca doğada bulunan çeşitli maddelerden faydalanılarak yapılan yapışkanlar ile sağlamlaştırılabileceği ön görülmektedir. Ok ucunun sap kısmında açılan çentiğe geçirildikten sonra bağlanmasında yukarıda saydığımız güçlendirmeler yapılmazsa, ok başı çarpma durumunda hedefi delmek yerine ayaklara geri çekilebilir. Ok sapı üzerine çentik açılmadan, doğrudan sapın gövdesine bağlanarakta ok ucunun sapa monte edilebileceği, ancak bu yöntemin zayıf olduğu deneysel yollarla anlaşılmıştır. Bu montaj yönteminin metal ok uçlarında da kullanıldığı belirtilmektedir²²¹.

Kazısı yapılan merkezlerden elde edilen verilerden anlaşıldığı kadarı ile ok uçlarının mezar hediyesi olarakta kullanıldığı görülmektedir. Bulgaristan da yapılan bir araştırmada, Geç Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağlar'a ait mezarlık alanları incelenmiş, ok uçlarının sadece erkek bireylere ait mezarlarda bulunduğu sonucuna varılmıştır²²².

Konunun içeriğinde şunlar av aracı olarak ve şunlarda savaş aracı olarak kullanılmıştır diye ayırmayacağız. Hepsine bir başlık altında tipolojik özelliklerine göre ayırıp sırasıyla değineceğiz. Çalışma grubumuzun bu bölümünde incelediğimiz ok uçları taştan yapılmışlardır.

3.2.2.1. Taş Ok Uçları

Alet yapmaya başlayan insan, taş alet yapımında iki milyon yılı aşkın bir süre içinde yongalama tekniği olarak adlandırılan bir teknik kullanmış, bu kadar uzun süre aynı yöntem kullanılarak alet üretildiği için buna yontmataş endüstrisi adı verilmiştir. Bu teknolojiye alet yapımı için kullanılacak taşın camsı kırılma özelliğine sahip ve sert olması gerekmektedir. Doğada bu özelliklere sahip ve en bol bulunanı çakmaktaşıdır. Çakmaktaşı değişime uğramış tortul bir kayadır. Taşa istenilen şeklin verilmesi için farklı teknikler kullanılmıştır. Yontma taş yapım geleneğinde kullanılan bu teknikler hammadde olarak kullanılan taş kütesinden çeşitli boyutlarda parçalar çıkarmayı sağlamaktadır. Üzerinden yonga çıkarılmak istenen taş kütesinin uygun yerine, uygun açıdan yerleştirilen ucu sivri bir ara parçanın arkasından vurarak dilgi aletler adı verilen düzgün biçimli, ince uzun, paralel kenarlı yongalar çıkartılmıştır. Dilgilerin

²²¹ F. Burian and E. Friedman; "The Arrow: Its Parts and the Methods Of Its Shafting", *Journal of the Israel Prehistoric Society*, Israel Prehistoric Society, 1977, s. 56.

²²² Avramova; "Special' Stones in Prehistoric Practices: Cases From Bulgaria", s. 212.

kenarlarının düzeltilmesiyle düzgün ve hassas aletler yapılması sağlanmıştır. Alet yapımında kullanılan tekniklerden biri de baskı tekniğidir. Bu teknik, çıkartılmak istenen parçanın üzerine yerleştirilen bir ara parçaya, yapılacak aletin büyüklüğüne göre gövde ya da el ile bastırılması esasına dayanmaktadır²²³.

Yontma taş endüstrisinin ürünü olan ok uçlarının, aleti yapmak için seçilen malzeme üzerinden baskı tekniği ile parça/yonga çıkartılarak biçimlendirildiği anlaşılmaktadır. Yapılan deneysel çalışmalar göstermiştir ki, çakmaktaşı ısıtıldığında daha pürüzsüz ve daha kırılğan olmakta, dolayısıyla yongalanması da kolaylaşmaktadır. Isıtılmış çakmaktaşı özellikle baskı düzelti için çok uygundur²²⁴. Isıtma işlemi bazı kayaçların rengini değiştirir. Çakmaktaşının içinde bulunan az sayıdaki metal oksitlerin miktarı ve türüne bağlı olarak kimyasal değişim meydana gelmektedir. Isıtılmış çakmaktaşının yüzeyi ise kaygan ve parlak olur²²⁵.

Çakmaktaşından yongalanarak yapılabilecek aletin boyutu ve biçimi hammadde olarak seçilen malzemenin kütlesiyle alakalıdır. Bu nedenle çözüm olarak çakmaktaşından yapılan aletler tahta, kemik ya da boynuz saplarla birleştirilmiştir. Birleştirme işlemi çoğu zaman reçine, sakız ya da doğal zift gibi yapıştırıcı bir maddeyle yapılmıştır²²⁶. Bazı yontma taş aletler üzerinde görülen aşırı boyası kalıntılarının, aletlerin bir sapa takılmasında yapıştırıcı madde olarak aşırı boyasından da yararlanılmış olduğunu düşündürmektedir²²⁷.

Tezimizin bu bölümünde ele aldığımız ok uçlarının satın alma yoluyla müzeye kazandırılmış olması dolayısıyla buluntu yerleri belli olmadığı için diğer merkezlerden ele geçmiş olan ok uçlarıyla karşılaştırma yöntemiyle değerlendirme yapılacaktır. Çalıştığımız yontma taş alet endüstrisine ait ok uçlarının tamamının çakmaktaşından yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu ok uçları, kanat veya omuz, sırt ve sap kısmından oluşmaktadır. Taş ok uçlarını kategorilere ayırıp incelememiz yapım teknikleri olsun, kullanış biçimleri olsun, kolaylık sağlayacaktır. Bu bölümde ele aldığımız 2 adet ok ucunu saplı ok ucu kategorisinde değerlendirdik.

²²³ Mehmet Özdoğan; “Yontmataş Teknolojisi”, *ArkeoAtlas I*, (ed. Necmi Karul), 2002(c), s. 54.

²²⁴ Leland W. Patterson; “Thermal Damage Of Chert”, *Lithic Technology*, Vol: 20, No. 1, 1995, s. 72.

²²⁵ Marie-Louise Inizan, et al.; *Technology and Terminology of Knapped Stone*, 1999, s: 24.

²²⁶ Özdoğan; “Yontmataş Teknolojisi”, s. 54.

²²⁷ Neyir Kolankaya-Bostancı; “Anadolu’da Erken Prehistorik Dönem Kırmızı Aşırı Boyası Kullanımı”, *Anadolu/Anatolia*, 38, 2012, s. 32.

3.2.2.1.1. Saplı Taş Ok Uçları

Anadolu’da saplı uçlara çok sık rastlanır. Neolitik Çağ’da da üretilmiş oldukları bilinmektedir. Çatalhöyük İlk Neolitik ve Erken Kalkolitik tabakalarından bilinen ve çok tipik özellikler gösteren obsidyenden saplı ok uçları genelde iki yüzeyli işlenmişlerdir. Bunların dip kısımlarında hafif ya da çok çıkıntılı sapları vardır. Bu aletler uzunca bir süre imal edilmiş ve kullanılmış oldukları için kronoloji için zayıf belirteçlerdir²²⁸. Bu tür iki yüzeyi düzeltili saplı uçlar, Erken Neolitik Dönem (Çatal Höyük/Mersin/Amuk A-B Kompleksi) için karakteristiktir²²⁹.

Eserlerimiz Ordu Müzesi’ne satın alma yoluyla gelmiştir. A. Karaduman 134 ve 136 envanter numarasıyla kayıtlı olan ok uçlarının Ordu/Mesudiye, Kafisarica Köyü’nün Göllüyazı (Sarıca) Mevkii’nde Ordu-Sivas karayolunun 300 m. kadar doğusunda yer alan Göllüyazı I yerleşiminden ele geçtiğini belirtmektedir²³⁰.

Saplı ok uçlarında sap gövdeden belirgin bir omuzla ayrılmaktadır. Araştırmalarımız sırasında gördük ki saplı ok uçlarını da kendi aralarında, saplı iki omuzlu ok uçları ve saplı tek omuzlu ok uçları olarak iki grupta sınıflandırmak mümkündür²³¹. Çalışmamıza konu olan ok uçları saplı ve iki omuzludurlar. Bu tipte incelediğimiz uçlarda yanlarda kanat yerine yuvarlatılmış, omuz şeklinde çıkıntılar yer almaktadır. Dip kısımlarında hafif ya da çok çıkıntılı saplar bulunur. Bu çıkıntılar ucun sap kısmına iyi bağlanmasını ve çok sağlam olmasını sağlar. Her uçta sap kısmı olmayabilir. Çalışmamızın bu grubuna giren 2 adet ok ucu bulunmaktadır. Bu ok uçlarının kanatlı olanlara göre daha uzun kenarları olduğu görülmektedir. Ayrıca elimizdeki eserlerin sap kısımları küt biçimli ve kısadır.

Kat. No. 5’ te incelediğimiz, iki yüzeyi de işlenmiş olan ok ucunun, uç kısmının kırık olduğu görülmektedir (Lev. III, Çiz. 1; Lev. XXVI, Res. 1). Yüzey düzeltmelerinden sonra kenarlara dişleme düzelti yapılmıştır. Aletin gövde kısmının ortasındaki sırt kısmı kalındır ve kesici yan kenarlar sap kısmına dar bir omuzla bağlanmaktadır. Sap gövdenin doğal bir devamı gibidir. Bu tip uçlarda da kanatlı uçlarda olduğu gibi omuz kısmı saplanan yerden çıkartma esnasında yaranın öldürücü

²²⁸ Tristan Carter; A true gift of mother earth: the use and significance of obsidian at Çatalhöyük, *Anatolian Studies*, Vol. 61, 2011, p. 10.

²²⁹ Ayşe Baykal-Seeher; “Yontmataş Endüstrisi”, *Kuruçay Höyük I (1978-1988 Kazılarının Sonuçları Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşmeleri*, TTK, Ankara, 1994, s. 74.

²³⁰ Karaduman; *Buluntular Işığında Melet Havzası’nın (Ordu-Mesudiye) Tarihi ve Arkeolojik Değerleri*, s. 82-83.

²³¹ Braidwood; *Tarih Öncesi İnsanları*”, s. 98.

boyuta gelmesini için tasarlanmıştır. Kahverengi renginde olan aletin yüzeyi kaygandır.

Kat No. 6'da incelediğimiz ok ucunun saplamak amacıyla uç kısmının sivriltilmiş olduğu, yan kenarların ise oldukça keskin olduğu görülmektedir (Lev. III, Çiz. 2; Lev. XXVI, Res. 2). Kanatlı ok uçlarının kanat kısımlarındaki simetri omuzlu ok uçlarının omuz bölümünde görülmemektedir. İncelediğimiz aletin gövde ve sap arasında kalan omuz kısımları aynı simetriyi taşımamaktadır.

Benzerleri; Değirmentepe²³², Güzelova Höyük²³³, Köşk Höyük²³⁴, Korucutepe²³⁵, Kuruçay Höyük²³⁶, Norşuntepe²³⁷, gibi kazısı yapılan yerleşmelerden bilinmektedir.

Benzerlerinin incelenerek karşılaştırılması esasına dayalı tarihlendirme yöntemimize göre incelediğimiz saplı ok uçlarının Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilmesini önermekteyiz.

²³² Ufuk Esin; "Değirmentepe Kazıları", *Arkeometri Ünitesi Bilimsel Toplantı Bildirileri III*, Tübitak Yayınları No. 566, Ankara, 1983, s. 161, Res. 21/3.

²³³ Hamit Zübeyr Koşay ve Hermann Vary; *Güzelova Kazısı*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, NO. 46, TTKB, Ankara, 1967, s. 23.

²³⁴ Aliye Öztan vd.; "2008 Yılı Köşk Höyük Kazıları", *31. KST*, Cilt: 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2010, s. 266, Res. 6.

²³⁵ Funda Yüksel; *Elazığ İli Kalkolitik Dönem Ok Uçlarının Tipolojik Analizi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), Lev. 2/a; 3/c.

²³⁶ Duru; *Kuruçay Höyük I*, Lev. 238, Res. 7.

²³⁷ Yüksel; "Elazığ İli Kalkolitik Dönem Ok Uçlarının Tipolojik Analizi", Lev. 5/d; 6/b; 7/e; 9/e-f; 10/a; 11/c; 12/c; 14/a-d.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORDU MÜZESİ'NDE BULUNAN TUÇ ÇAĞ'I ESERLERİNİN TİPOLOJİLERİNE GÖRE İNCELENMESİ

4.1. Tunç Çağları'na Genel Bir Bakış

Geç Kalkolitik Çağ'ın sonunda tunç üretimine geçilmesiyle birlikte “Tunç Çağları” olarak adlandırılan dönem başlar. Toplumların Kalkolitik Çağ boyunca madeni işlemede göstermiş oldukları gelişim, M.Ö. 3. bin yılın ortalarından itibaren bakır ve kalay karışımı olan tunç/bronzun alet ve silah yapımında kullanılmaya başlamasıyla devam eder. Bu dönem önceki dönemden farklı olarak tunç üretimi ve kullanımının yaygınlaşmasıyla karakterizedir. Dönemin en yaygın materyal tipini madeni eserler oluşturmaktadır. Tarihlemede ise ana unsur çanak çömlektir. Tunç Çağları (M.Ö. 3200-1200) kendi içinde Erken, Orta ve Geç Tunç olmak üzere bölümlere ayrılmaktadır²³⁸.

Anadolu Tunç Çağları kronolojisi ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Kronolojinin belirlenmesi ile ilgili yapılan çalışmalarda, bilimsel kazılardan elde edilen veriler esas alınmaktadır. Konuyla ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde Anadolu'da Tunç Çağları'nın bölgesel farklılıklar gösterdiği anlaşılmaktadır. E. Akurgal Tunç Çağı'nın Doğu, Güneydoğu, Orta ve Batı Anadolu olmak üzere dört ayrı tür sergilediğinden bahsetmektedir. Güneydoğu Anadolu'nun büyük ölçüde Mezopotamya etkisinde kaldığını söylerken; Doğu Anadolu Bölgesi Tunç Çağı'nın ayrı bir kimlik taşıdığına değinmektedir²³⁹. R. Duru'da Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Toroslar'ın güneyindeki bölgeler dışında kalan Orta ve Batı Anadolu'nun bütününde Kalkolitik Çağ'da olduğu gibi ETÇ'de de farklı bir yaşam süreci izlendiğini vurgulamaktadır²⁴⁰. Bu dönem Geç Kalkolitik Çağ'ın doğal uzantısı olarak düşünülsede Orta Anadolu için ETÇ kronolojisinde belirleyici unsur mimari ve çanak çömlek olmuştur²⁴¹.

²³⁸ Ekrem Akurgal; *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2005, ss. 11-12; Duru; *Tarım'dan Yazı'ya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresi'nin Altıbin Yılı (M.Ö. 8000-M.Ö. 2000)*, ss. 13-14.

²³⁹ Akurgal; *Anadolu Kültür Tarihi*, s. 11.

²⁴⁰ Duru; *Tarım'dan Yazı'ya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresi'nin Altıbin Yılı (M.Ö. 8000-M.Ö. 2000)*, s. 12.

²⁴¹ Duru; *Tarım'dan Yazı'ya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresi'nin Altıbin Yılı (M.Ö. 8000-M.Ö. 2000)*, s. 14.

Anadolu’da ETÇ ile ilgili uzun yıllardır çalışmalarını sürdüren T. Efe de Batı Anadolu ETÇ kültür bölgelerini mimari ve çanak çömlekte görülen yenilik ve değişimlere göre saptamıştır²⁴².

M.Ö. yaklaşık 3200/3000²⁴³-2000/1900²⁴⁴ yılları arasında verilen ETÇ kendi içinde I-II ve III olmak üzere evrelere ayrılmaktadır²⁴⁵.

Orta Anadolu ve Ege sahillerinde görülen benzer özellikler Karadeniz sahillerinden, Akdeniz ve Kuzey Suriye’ye kadar Anadolu’nun pek çok bölgesinde ETÇ II’ye tarihlendirilen höyük yerleşmelerinde görülmüştür²⁴⁶. Orta Karadeniz Bölgesi’nin tabakalaşmasını yansıtan tek araştırma merkezi konumundaki İkiztepe kazılarının sonuçlarına göre yerleşimde Orta Anadolu’lu unsurlar bulunmaktadır. Bu durum ETÇ II öncesi Anadolu’nun orta kesimlerinden Yukarı Kızılırmak Havzası’na ve buradan da bölgeye göç etmiş insanlar vasıtasıyla söz konusu kültürün getirilip geliştirildiği şeklinde açıklanmaktadır. Bu kültürün gelişirken Ege ve Balkan kültürleri ile ortak unsurlar paylaştığı anlaşılmaktadır²⁴⁷.

Bu dönemde yeni hammadde kaynaklarının keşfi ve hammaddeye duyulan ihtiyacın giderek artması, coğrafi bölgeler arası ticaret ağının değişikliklere uğramasına ve ticaretin giderek daha da yoğunlaşmasına yol açmış olmalıdır. Özellikle Orta Anadolu’da Kalkolitik Çağ ile başlayan kentleşme süreci, ETÇ’de artarak devam etmiştir. Metalürjideki gelişmenin arttığı ETÇ aynı zamanda toplumsal hiyerarşinin Anadolu’da görülmeye başlandığı dönem olarak kabul edilmektedir. ETÇ kültürünün sistemli yapısı zamanla gelişerek günümüz şehircilik anlayışının temellerini oluşturmuştur. Özellikle M.Ö. 3. bin yılın ikinci yarısı Anadolu’da kentleşme ve merkezileşme süreci olarak kabul edilmektedir²⁴⁸.

M.Ö. 2. binin başından itibaren Anadolu’da Orta Tunç Çağı başlar. M.Ö. 2. bin

²⁴² Turan Efe; “Batı Anadolu Tunç Çağı Uygarlığının Doğuşu”, *ArkeoAtlas II*, (ed. Necmi Karul), İstanbul, 2003, s. 99 vd.

²⁴³ M.Ö. 3. bin yılın tümünü kapsayan ETÇ’nin başlangıcı olarak M.Ö. 3200-3000 tarihleri önerilmektedir. (Harmankaya; “Türkiye Kalkolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, s. 9.)

²⁴⁴ Erken –Orta ve Geç olmak üzere 3 evrede ele alınan ETÇ’ nin son aşaması olan ETÇ III kabaca M.Ö. 3. bin yılın son çeyreğine yerleştirilirken, yaklaşık M.Ö. 2400-2000/1900 yıllarına verilmektedir. (Harmankaya; “Türkiye Kalkolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, s. 30.)

²⁴⁵ Efe; “Batı Anadolu Tunç Çağı Uygarlığının Doğuşu”, ss. 97-118.

²⁴⁶ Duru; *Tarım’dan Yazı’ya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresi’nin Altıbin Yılı (M.Ö. 8000-M.Ö. 2000)*, s. 14.

²⁴⁷ Dönmez; “Orta Karadeniz Bölgesi’nin İlk Tunç Çağı II Öncesi Kültürel Gelişimi Üzerine Yeni Gözlemler”, s. 72.

²⁴⁸ Özlem Çevik; “The Emergence of Different Social System in Early Bronze Age Anatolia: Urbanisation Versus Centralisation”, *Anatolian Studies* 57, Ankara, 2007, s. 131.

yılın ilk çeyreğinde, Asur Ticaret Kolonileri Çağı olarak anılan dönemde uzun mesafe ticaretinin de başlaması sonucu, dönem yeni bir şekil almaya başlamış ve Anadolu ile Kuzey Mezopotamya arasında kuvvetli bir ticaret ağı kurulmuştur. Asur Ticaret Kolonileri Çağı²⁴⁹ olarak literatürde yerini alan dönem Orta Tunç Çağı'na (M.Ö. 1900/1800-1600) karşılık gelmektedir. Asurlu tüccarların Orta Anadolu'ya başta kalay madeni olmak üzere çeşitli malları getirmeleri sonucu iki bölge halkı arasında ticari ilişkiler artarak devam etmiştir. Artan bu ticari ilişkiler sonucu Anadolu'ya yazı gelmiş, bölgenin bu dönemdeki durumu hakkındaki bilgiler yerli ve Asurlu tüccarların tutmuş oldukları kayıtlardan/belgelerden edinilmiştir. Yine bu belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Anadolu'nun o dönemdeki ekonomik yapısı tarım, hayvancılık ve madencilığe dayanmaktadır.²⁵⁰

Bu dönemde üretilen aletlerin dayanıklılığı, işlevselliği ve çok çeşitli alanlarda kullanılabilmesi, madeni en çok aranan malzeme durumuna getirmiştir. Kültepe kazılarında ele geçen ve M.Ö. 2. bin yılın başlarını kapsayan çivi yazılı kil tabletlerde Mezopotamya ve Anadolu arasındaki maden ticaretini tanıtan bilgilere ulaşılmıştır²⁵¹.

Geç Kalkolitik Çağ'dan Hellenistik Dönem'e kadar Orta Karadeniz Bölgesi kıyı kesimlerinin tabakalaşmasını kesintisiz veren merkez olan İkiztepe yerleşmesi, Hitit çekirdek bölgesi Kızılırmak kavsi içinde yer alan önemli M.Ö. 2. bin yıl merkezleri; gerekse bu kavsin güneyinde yer alan Kültepe'nin Asur Ticaret Kolonileri Çağı erken evrelerinin çanak çömleği ile İkiztepe'nin bunlarla çağdaş tabakalarının malzemesi arasında çok yakın benzerlikler bulunmaktadır. Bu özellikler İkiztepe'yi Alishar, Kültepe ve Boğazköy gibi önemli M.Ö. 2 bin yerleşmelerinin ait olduğu kültür bölgesinin ayrılmaz bir parçası yapmaktadır²⁵².

M.Ö. 2. binin ikinci yarısı Geç Tunç Çağı olarak adlandırılır. Erken ve Orta Tunç Çağları'ndan sonra yaşanan Geç Tunç Çağı (M.Ö. 1600-1200) Anadolu'su Hititler'le anılmaktadır. Bu dönemde Hititler, İmparatorluk sınırlarını Batı Anadolu'dan, Yukarı Fırat'a kadar genişletmişlerdir. Genel olarak M.Ö. 2. binde Orta Anadolu'da Asur

²⁴⁹ Kültepe kazılarında ele geçen ve limmum isimlerinin kayıtlı olduğu tabletlerden Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın M.Ö. 1975-1723 yıllarına tarihlendiği anlaşılmaktadır. (Lütfi Gürkan Gökçek; "Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (M.Ö. 1975-1723) Anadolu'da Hayvancılık ve Hayvan Ticareti", *Archivum Anatolicum* 7/1, Ankara, 2004, s. 60.)

²⁵⁰ Özgüç; "Assur Ticaret Kolonileri Kültepe-Kaniş", s. 10 vd.

²⁵¹ Özgüç; "Assur Ticaret Kolonileri Kültepe-Kaniş", ss. 11-12.

²⁵² Şevket Dönmez; "An Overview of the 2nd Millennium BC Cultures of the Central Black Sea Region in the Light of New Research", *TÜBA-AR*, XI, 2008, s. 85.

Ticaret Kolonileri Çağı, Eski Hitit ve Hitit İmparatorluk Çağı yaşanmıştır. Hitit İmparatorluğu M.Ö. 1200’lerde kavimler göçü ile sona erer. Geç Tunç Çağı’nın da sonuna işaret eden bu tarihten sonra M.Ö. I. binde Anadolu’da Demir Çağları yaşanmaya başlanmıştır²⁵³.

4.2. Anadolu’da Madencilik Gelişimi

Çalışmamızın burasında Tunç Çağları’nda maden kullanımı ve teknolojisindeki gelişmelere paralel olarak madeni eser tipolojisindeki çeşitliliği de yansıtan Anadolu’da madencilik gelişimine kısaca değinmeyi gerekli gördük. Maden Çağları’nda insan madeni işlemeyi, araç haline getirmeyi ve onu geliştirmeyi başarmıştır. Madeni dövme, kesme, tavlama ve eriterek dökme işlemlerini öğrenerek hayatlarını kolaylaştırmışlardır. Madenin ilk kez nerede ve nasıl bulunduğu, işlenip kullanılmaya başlandığı hakkında çeşitli düşünceler varsa da, bu konudaki savlar yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen verilere göre değişmektedir²⁵⁴.

Bugünkü bilgiler ışığında insanlığın en eski metal eserlerinin Anadolu’da bulunmuş olduğunu söyleyebiliriz. Henüz çanak çömleğin bilinmediği dönemlerde yüzeye yakın bazı maden yataklarında bulunan nabit/saf bakır toplanmaya ve küçük nesnelerin yapımında kullanılmaya başlanmıştır²⁵⁵. Böylece insanlığın ilk kullandığı maden bakır olmuştur. M.Ö. 6. bin yılın sonlarında bakır cevherden ergitilmekteydi²⁵⁶. Anadolu dışında ise Kuzey Mezopotamya’da Tell Magzhaliyeh’deki M.Ö. 8. bin yıla tarihlenen bakır bız Yakınoğu’nun en eski tekil metal buluntusudur²⁵⁷.

Anadolu madencilik gelişim sürecinin farklılık gösterdiği gözlenmiştir²⁵⁸. Anadolu madencilik tarihine baktığımızda bazı gelişme evreleri göze çarpar. Yapılan çalışmalar sonucunda, “Metalsiz Dönem” (M.Ö. 8200 öncesi), tek metalli “Başlangıç Aşaması” (M.Ö. 8200 sonrası), “Gelişme Aşaması” (M.Ö. 5000 sonrası), “Yapılanma

²⁵³ Tayfun Yıldırım; “Arkeoloji ve Sanat Tarihi Eski Anadolu Uygarlıkları Tunç Çağları”, *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi*, Ankara, 2009, s. 1.

²⁵⁴ Savaş Özkan Savaş; *Çivi Yazılı Belgeler Işığında Anadolu’da (MÖ 2. Bin Yılında) Madencilik ve Maden Kullanımı*, (1. Baskı), TTKY, Ankara, 2006, ss. 14-15.

²⁵⁵ Günümüzden 10.000 yıl önce Çayönü Tepesi ve Aşıklı Höyük sakinleri, daha çanak çömlek üretimine geçmeden, yaşadıkları yörelerde doğal olarak bulunan nabit bakırı toplayıp balık oltası, iğne ve boncuk gibi küçük nesneler üretmişlerdir (Ünsal Yalçın; “Anadolu Madencilik Tarihine Toplu Bir Bakış”, *Yer Altı Kaynakları Dergisi*, Sayı: 9, 2016, s. 4.)

²⁵⁶ Yalçın; “Anadolu Madencilik Tarihine Toplu Bir Bakış”, s. 3.

²⁵⁷ Halil Tekin; *Eski Anadolu Madencilik (Arkeolojik Veriler Işığında Başlangıcından Demir Çağı’na Kadar)*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2015, ss. 227-230.

²⁵⁸ Önder Bilgi; *Anadolu Dökümün Beşiği*, Döktaş Yayınları, İstanbul, 2004, s. 5.

Deneyim Aşaması” (M.Ö. 4000 sonrası), “Endüstri Aşaması” Tunç ve Demir Çağları (M.Ö. 2800 sonrası) gibi ayrımlar yapılmıştır²⁵⁹.

Açık hava yerleşim alanlarında ele geçen en eski cevher (malahit) buluntular ise Hallaçemi ve Çayönü gibi Güneydoğu Anadolu yerleşmelerinde gün ışığında çıkarılmış olan örneklerdir. Çayönü’nde ayrıca boncuk olarak işlenmiş malahitler geç döneme tarihlenen yerleşim katlarında ele geçmiştir. Bu verilerde malahit başlangıçta, yani M.Ö. 10 bin yıllarında henüz işlenmediğini ve obje yapımında kullanılabilir özelliğinin ise daha sonraları, takriben M.Ö. 9000 yıllarından itibaren anlaşıldığını göstermektedir. İnsanların tanıştığı ilk metalin bakır olduğu günümüzden 10000 yıl öncesinde Aksaray/Aşıklı Höyük ile Diyarbakır/Çayönü’nde yaşamış insanların daha uygarlığımızın temel öğelerinden en önemlisini oluşturan kilden kap üretimine başlamadan önce, yaşamlarını sürdürdükleri yörelerde doğal olarak bulunan nabit bakırı toplayıp basit yöntemlerle işleyip, delici, boncuk gibi küçük alet, takılar üretmiş olduklarını ele geçen örnekler söylemektedir²⁶⁰.

Anadolu’da döküm yoluyla üretilen eserlerin imalatında ilk önce bakır metallerinin kullanıldığı, ilk örneklerinin Geç Kalkolitik Çağ’da ele geçmesinden bilinmektedir. Bu ilk örneklerin açık tekli kalıplarda şekillendirilmiş oldukları anlaşılmaktadır. Madeni eşya üretiminde döküm ve dövme olmak üzere başlıca iki teknik kullanılmaktadır. Bunlar dışında yükseltme, çökertme, perçinleme ve lehimleme teknikleri de kullanılmaktaydı. Anadolu’da döküm yoluyla üretilmiş ilk obje Can Hasan Iİb (M.Ö. 5000) tabakasına ait, bakırdan yapılmış asa/topuz başıdır²⁶¹. Yassı balta veya keski olarak kullanılmış olan döküm eserler Çorum-Büyük Güllücek, Mersin-Yumuktepe, Burdur- Kuruçay’dan ele geçmiştir. Orta Karadeniz Bölgesi’nde İkiztepe’de Geç Kalkolitik’ten ETÇ sonuna kadar olan zaman diliminde, kültür katları ve mezarlık alanından ele geçmiş zengin madeni eserler bulunmaktadır²⁶².

M.Ö. 3. bin yılın başlarından itibaren ve ETÇ II dönemlerinde, madencilik alanında önemli ve hızlı gelişmeler göze çarpar. Maden ocakları artık endüstriyel olarak işletilmektedir. Zamanla madencilığe dayalı ilk endüstri toplumları oluşmaya

²⁵⁹ Bilgi; *Anadolu Dökümün Beşiği*, s. 7.

²⁶⁰ Bilgi; *Anadolu Dökümün Beşiği*, ss. 3-5.

²⁶¹ Ufuk Esin; *Kuantitatif Spektral Analiz Yardımıyla Anadolu’da Başlangıcından Assur Kolonileri Çağına Kadar Bakır ve Tunç Madenciliği*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No. 1427, İstanbul, 1969, s. 26.

²⁶² Bilgi; *Anadolu Dökümün Beşiği*, s. 13 vd.

başlar, metal kültürleri doğar²⁶³. Bu dönemde madencilik alanındaki en önemli adım tunç üretimidir. Tunç kullanımı ETÇ II’de Mezopotamya’dan İç Anadolu ve Troia’ya kadar uzanan dar bir alan ile sınırlıdır. Bu alanın dışında kalan bölgelerde ise arsenikli bakır kullanılmaktadır. Örneğin; Alacahöyük ve Horoztepe’de tunç madeni biliniyorken, Samsun İkiztepe’de arsenikli bakır kullanılmaktaydı²⁶⁴.

ETÇ II döneminden itibaren metal eser çeşitliliğindeki artış ve bu dönem içinde daha özenli imal edilmiş eserlerin ele geçmesi, dökümcülükte yeni tekniklerin kullanılmış olduğunu göstermektedir. Son zamanlarda Sinop Durağan’da oldukça zengin arsenik madeni yataklarının keşfinden sonra yapılan çalışmalarda arseniğin bakıra bilinçli olarak katılıp arsenikli bakır alaşımı elde edildiği ortaya çıkmıştır²⁶⁵.

Orta Karadeniz Bölgesi’nde kazısı yapılmış en önemli yerleşimlerden biri olan İkiztepe’nin hem bakır hem de arsenik yataklarına oldukça yakın olduğu anlaşılmaktadır.

Burada kısaca değinmeye çalıştığımız Anadolu madenciliğinin başlangıç aşaması yanı sıra tezimiz içerisinde çalıştığımız madeni eserlerle alakalı olarak gerekli görülen yerlerde madencilik konusuna değinilecektir.

4.3. Tunç Çağları’na Ait Eserlerin Tipolojilerine Göre İncelenmesi

Her tipolojik çalışma bazı problemleri de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle çalışmamızda ufak farklılıklardan ziyade temel özellikleri esas alan bir tipolojik sınıflandırma yapılmaya çalışılmıştır.

Ordu Paşaoğlu Konağı ve Etnografya Müzesi’nden çalışmamız kapsamında Tunç Çağları’na tarihlendirdiğimiz eserler tipolojilerine göre tasnif edilmiştir. Eserler tipolojilerine göre değerlendirilirken alfabetik sırayla ele alınmıştır.

4.3.1. Baltalar

Tunç Çağları’nda, Neolitik ve Kalkolitik Çağ’lardan bilinen taş baltaların yanında madeni baltalarında kullanılmaya başlandığı görülmektedir²⁶⁶.

²⁶³ Yalçın; “Anadolu Madencilik Tarihine Toplu Bir Bakış”, s. 9.

²⁶⁴ Yalçın; “Anadolu Madencilik Tarihine Toplu Bir Bakış”, s. 10.

²⁶⁵ Önder Bilgi; Orta Karadeniz Bölgesi Protohistorik Çağ Maden Sanatının Kökeni ve Gelişimi”, *Bellekten*; Cilt: LXV, Sayı: 242, TTK, Ankara, 2001, s. 13.

²⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Neolitik ve Kalkolitik Çağ eserleri “*Baltalar*” bölümü.

Bu çağda aletlerin büyük bir kısmı ahşap işçiliğinde kullanılmıştır. Bunlardan en başta gelen alet baltadır. A. Müller-Karpe, Yassı ve Kolcuklu baltaların kullanım izlerinin incelenmesi sonucunda bunların çoğunlukla silah değil de alet vazifesi gördükleri yorumunu yapmaktadır²⁶⁷.

Çalışmamızın bu bölümünde ele alacağımız baltalar tunç/bronz madeninden üretilmişlerdir ve “Madeni Baltalar” başlığı altında değerlendirileceklerdir.

4.3.1.1. Madeni Baltalar

Anadolu toprakları tarih öncesi dönemlerden başlayarak günümüze kadar geçen sürede birçok alanda olduğu gibi madencilik teknolojisi açısından da önemli gelişmeler göstermiştir. Madencilik ve maden işçiliği tek başına ele alınarak açıklanmaya çalışılacak bir konu değildir. Bazı ihtiyaçların zorlaması sonucunda ilk dönemlerde taştan üretilmiş olan alet ve silahların, gelişen teknoloji sonucunda madeni örneklerinin üretilmeye başlandığı görülmektedir. Baltalar da bu örnekler arasında yer almaktadır²⁶⁸.

Bu bölümde ele alacağımız baltalar tunç madeninden üretilmiştir. Tunç, bakır ve kalay karışımından elde edilmektedir. Kalayın bakıra % 6 ve daha fazla oranda karıştırılmasıyla tunç elde edilir. % 6'nın üzerinde arsen miktarı bakıra karıştırılırsa arsenli bronz oluşur²⁶⁹. Katkı maddeli ilk bakır alaşımları, özellikle arsen katkılı arsenli bronz M.Ö. 4. bin yıldan itibaren Yukarı Fırat ve Kilikya Bölgesi'nde, kalay bronzları ise M.Ö. 3000'lerde görülmeye başlar²⁷⁰. Anadolu'nun bakır yatakları bakımından zengin olması ve bunların bir kısmının yüzeye yakın olması, Anadolu'da madencilik faaliyetlerinin erken dönemlerden itibaren başlamasını sağlamıştır²⁷¹. Anadolu'da gerçek anlamda tunç üretimi ise ETC'ye başlamıştır²⁷². Madeni silah/alet

²⁶⁷ Andreas Müller-Karpe; “M.Ö. III. Binde Anadolu'da El Sanatları Konusunda Yapılan Araştırmalar”, V. AST, Cilt: II, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1988, s. 203.

²⁶⁸ Ör. Madenden yapılmış ok uçları da tıpkı baltalarda olduğu gibi önceki dönemlerde taştan üretilmiş ok uçlarından esinlenilerek üretilmiştir. (Metin Türktüzün vd.; “Kütahya Müzesi Müdürlüğü Kurtarma Kazılarında Ele Geçen Ok Uçları”, *Masrop*, Cilt: 10, Sayı: 14, 2017, s. 23)

²⁶⁹ Esin; *Kuantatif Spektral Analiz Yardımıyla Anadolu Da Başlangıcından Assur Kolonileri Çağına Kadar Bakır Ve Tunç Madenciliği*, ss. 15, 107.

²⁷⁰ Savaş; *Çivi Yazılı Belgeler Işığında Anadolu'da (MÖ 2. Bin Yılında) Madencilik ve Maden Kullanımı*, s. 18 vd.

²⁷¹ Antonio Sagona ve Paul Zimansky; *Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye'nin En Eski Kültürleri M.Ö. 1.000.000-550*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s. 178.

²⁷² Esin; *Kuantatif Spektral Analiz Yardımıyla Anadolu Da Başlangıcından Assur Kolonileri Çağına Kadar Bakır Ve Tunç Madenciliği*, s. 107.

üretiminde tercih edilen alaşım olan tunç sert ve sağlam bir maden olmasının yanında soğuk olarak işlenemez. Çekiçlenen tuncun sık sık tavllanması gerekmektedir. Tuncun bir diğer özelliği de eridiği zaman bakır gibi kabarcıklanmamasıdır. Bu nedenle tunç her devirde döküm için öncelikle tercih edilen maden olmuştur²⁷³. Ayrıca tunç madeni soğuduktan sonra hacmi küçüldüğü ve kalıptan kolay çıktığı için de tercih edilmiş olmalıdır²⁷⁴.

Madeni baltalar kalıplarda ve döküm yoluyla yapılmışlardır. Döküm esnasında kullanılan kalıp yatay durumda oluyor, bu sayede sıvı metal doğruca döküm alanına doluyordu. Bilinen en eski ve ilkel maden döküm tekniği olmasına karşın M.Ö. 2. bin yılda Anadolu'da çoğunlukla tunç malzemenin yapılmasında kullanılan teknik bu şekildedir²⁷⁵. Genel olarak tek parçalı kalıplarda üretildikleri görülen baltalarda kalıp; taş yüzeyinin düzeltilerek üretimi yapılacak olan modelin negatifinin, düzeltilen bu yüzeye oyulmasıyla elde edilmektedir. Eritilmiş, sıvı haldeki madenin bu kalıplara dökülmesiyle model elde edilmektedir. Dökümü yapılacak modele sıvı haldeki maden döküldükten sonra üzeri bir kapakla kapatılmış olmalıdır. Döküm tekniğindeki tüm bu gelişmeler özellikle M.Ö. 2. binde yaygın olarak kullanılan çoklu kalıpların ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiştir. Orta Anadolu'da M.Ö. 2. binde, kolcuklu balta kalıplarının en bol örnekleri, Kültepe kazılarında açığa çıkartılmıştır. Sağlam olarak ele geçen örnekler, aynı zamanda belirli tiplerin üretimine de ışık tutmaktadır²⁷⁶. Lidar Höyük'ten ele geçmiş Geç Tunç Çağı'na tarihlendirilen taştan bir kalıp üzerinde de farklı ebatlarda kolcuklu balta formu görülmektedir²⁷⁷.

Çalışmamıza konu olan madeni baltalar tipolojik açıdan incelenerek sınıflandırılmış ve daha önce yayımlanmış örneklerle karşılaştırma yapılarak tarihlendirilmeye çalışılmıştır. Karşılaştırma amacı ile geniş bir coğrafi alana yayılan çok sayıda benzerleriyle örneklendirme yapmaya özen gösterilmiş olmakla birlikte coğrafi olarak yakın yerleşimlere ait örnekler öncelikle dikkate alınmıştır.

Satın alma ve müsadere yollarıyla müzeye gelmeleri, eserlerin

²⁷³ Ülker Erginsoy; *İslam Maden Sanatının Gelişmesi: Başlangıcından Anadolu Selçuklularının Sonuna Kadar*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 265, İstanbul, 1978, s. 13.

²⁷⁴ Tekin; *Eski Anadolu Madenciliği (Arkeolojik Veriler Işığında Başlangıcından Demir Çağı'na Kadar)*, s. 194.

²⁷⁵ Müller-Karpe; "M.Ö. III. Binde Anadolu'da El Sanatları Konusunda Yapılan Araştırmalar", s. 205.

²⁷⁶ Tahsin Özgüç; "Koloni Devrinin Geç Safhasına (Ib) Ait Bir Atölye Hakkında", *Bellekten*, Cilt: XIX, Sayı: 73, TTK, Ankara, 1955, s. 74. Res. 5a/b/c.

²⁷⁷ *Şanlıurfa Müzesi Arkeolojik Eser Kataloğu*, 2017, s. 332.

tariflendirilmesinde bazı problemleri ortaya çıkarmaktadır. Madeni baltalar başlığı altında incelediğimiz 2 adet eseri tipolojik olarak kolcuklu ve yassı balta olarak iki grupta değerlendireceğiz. Bu gruplar ayrıntı farklılıklarından doğan alt tiplere ayrılmıştır.

4.3.1.1.1. Kolcuklu Balta

Bu tipe giren baltalar karakteristik olarak gövdenin iki yanında yer alan kolcuklara göre adlandırılmaktadır. Genel zellikleri, sap kısmı ile kesici ağız kısmını birbirinden ayıran ve kolcuk adı verilen çıkıntıların olmasındır. Bazı araştırmacılara göre hem silah hem de alet olarak kullanılabilen bir balta trdr²⁷⁸.

Baltaların hemen her çağda kullanılmış oldukları bilinmektedir. Birçok balta türü gibi kolcuklu baltaların da ilk örnekleri taştan yapılmış olmalıdır. Elazığ Han İbrahim şah (Esenkent) yerleşiminde bulunmuş olan ET III'e (Yaklaşık M.. 2400-2200) tarihlendirilen kolcuklu baltayı andırır taş balta rneği bu görüşü doğrular niteliktedir. Tunçtan yapılmış ilk kolcuklu baltaların görülmeye başlandığı dönemlerle ilgili çeşitli yorumlar bulunmaktadır. S. Przeworski'ye göre tunçtan yapılmış ilk kolcuklu baltalar M.. 2. binden hemen önce görülmeye başlar; H. Ertem kolcuklu baltaların Asur Ticaret Kolonileri ağı'ndan Hitit İmparatorluk ağı sonuna kadar tunçtan yapıldığını ifade etmektedir; J.A. Dengate'e göre ise bu balta türü M..1450 yıllarından itibaren yaygın bir şekilde kullanılmıřtır²⁷⁹.

Baltaların çoğunlukla silah olarak kullanıldıkları düşünülse de kullanıldıkları dönem itibarı ile kolcuklu baltaların marangozluk gibi günlük işlerde de kullanılmış oldukları öngörülmektedir. Ele geçen kolcuklu baltalar üzerindeki kullanım izlerinden yola çıkılarak silah değil de alet olarak kullanılmış oldukları kabul edilmektedir²⁸⁰.

Alet ya da silah olarak kullanımlarının yanında l hediyesi olarak mezarlara bırakılmış örneklerde bilinmektedir. Asur Ticaret Kolonileri ağı'nın önemli kentlerinden biri olan Acemhöyük'te mezarlara silah bırakma geleneğini yansıtan tek mezar rneği Aşağı şehir'de II. yapı katında tespit edilmiştir. Kp mezar içerisine l hediyesi olarak bırakılan kolcuklu balta döküm yoluyla yapılmış ve dövülerek

²⁷⁸ Hayat Erkanal; *Die xte und Beile des 2. Jahrtausends in Zentralanatolien*, Prahistorische Bronzefunde, Abteilung IX, 8. Band, München, 1977, s. 8.

²⁷⁹ Cengiz etin; "İsparta Müzesi'ne ait Bir Grup Tunç Silah Hakkında Değerlendirme", Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi, *OLBA XXIII*, Kaam Yayınları, 2015, s. 115.

²⁸⁰ Müller-Karpe; "M.. III. Binde Anadolu'da El Sanatları Konusunda Yapılan Araştırmalar", s. 203.

şekillendirilmiştir²⁸¹. Acemhöyük kolcuklu baltası, İkiztepe’de Er Hitit Çağı’na ait bir mezarda²⁸² ve Balıbağı Mezarlığı’nda bulunan kolcuklu balta²⁸³ ile birlikte mezarlarda bulunan az sayıda örnekten birini temsil etmesi bakımından önemlidir.

Kolcuklu baltaların sapa bağlanmalarıyla ilgili A. Müller-Karpe, sapa paralel olarak bağlanmışlarını balta, sapa enine bağlanmış olanlarını ise keser olarak nitelendirmektedir²⁸⁴. H. Erkanal bu baltaların, ağaç sap içine açılan yarığa sokularak iple bağlandığını, böylece yeterli sağlamlığın oluştuğunu belirtmektedir²⁸⁵. Sap olarak ağaç gibi organik malzemeler kullanılmış olduğu düşünüldüğünde, bu malzemeler günümüze kadar ulaşmadığından ötürü baltaların sapa bağlanmasıyla ilgili kesin delil bulunmamaktadır²⁸⁶.

Önceleri tek parçalı kalıpta üretim yapılırken, zaman içinde gerek biçimsel gerekse sap ile bağlantısında teknik değişim meydana gelmiştir. Kullanım esnasında ortaya çıkan sap ile bağlantının şiddetli darbe esnasında zayıflaması ve kopması gibi metal baltanın bazı sorunlarını çözmek için arayışlar olmuştur. Bu sorunu çözmek için yassı namlunun her iki yanına yapılan kısa çıkıntılar sapa açılan yarık içine yerleştirilmiş, metal baltanın darbe esnasında direnç göstermesi sağlanmıştır²⁸⁷. Kolcuklu baltalar genel olarak, açık/tek parça kalıplarda şekillendirilmişler ve dökümden sonra, çekiçleme, düzeltme ve perdahlama gibi işlemlere tabi tutulmuşlardır. U. Esin, kolcuklu baltaların iki parçalı kalıplarla da üretilebileceğini belirtmektedir²⁸⁸.

Araştırmacılar Akdeniz Havzası’ndan ele geçmiş kolcuklu baltaları inceleyerek sınıflandırmışlardır. Bu araştırmacıların öncüsü S. Przeworski, çoğunluğunu Anadolu örneklerinin oluşturduğu çok sayıda baltayı incelemiş, boyutları, kolcukların konumu ve kolcukların gövde ile yaptığı açının yanı sıra namlu ve ağız şekline göre bir sınıflandırma yapmıştır. R. Maxwell ve F. S. A. Hyslop ise baltaların kolcuk ve

²⁸¹ Nimet Özgüç; “Acemhöyük Kazıları”, *Anadolu/Anatolia Sayı: X*, 1968, ss. 7-8.

²⁸² U. Bahadır Alkım; “Altıncı Dönem İkiztepe Kazısı (1979)”, *II. KST*, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1981, s. 153.

²⁸³ Mustafa Süel; “Balıbağı/1988 Kurtarma Kazısı”, *TAD*, Sayı: XXVIII, Ankara, 1989, s. 155, Çiz: 5/1.

²⁸⁴ Müller-Karpe; “M.Ö. III. Binde Anadolu’da El Sanatları Konusunda Yapılan Araştırmalar”, s. 203.

²⁸⁵ Erkanal; *Die Äxte und Beile des 2. Jahrtausends in Zentralanatolien*, s. 8.

²⁸⁶ Özbek; “Aktopraklık Höyük (Bursa) Sürme Taş Endüstrisi Üzerine Öncül Arkeometrik Çalışmalar: Tipolojik Yaklaşım”, s. 269.

²⁸⁷ Tekin; *Madeni Eser Tipolojisi*, s. 83.

²⁸⁸ Esin; *Kuantitatif Spektrel Analiz Yardımıyla Anadolu’da Başlangıcından Assur Kolonileri Çağına Kadar Bakır ve Tunç Madenciliği*, s. 56.

tutamak kısımlarını dikkate alarak üç tipten oluşan basit bir sınıflandırma önermişlerdir²⁸⁹. H. Erkanal Orta Anadolu balta ve silahları üzerine yapmış olduğu çalışmada, kolcukların tutamak kısmıyla yaptığı açığı ve namlu biçimini dikkate alan bir değerlendirme yaparak kolcuklu baltaları beş tipe ayırmıştır²⁹⁰. Ç. Anlağan ve Ö. Bilgi Sadberk Hanım Müzesi'nde bulunan yedi adet kolcuklu baltadan oluşan koleksiyonu bir ana tip altında, üç alt grupta değerlendirmişlerdir²⁹¹.

Kolcuklu baltalarla ilgili çalışmalar, belli sayıdaki balta üzerinde yapılan incelemeler sonucu elde edilen verilerin değerlendirilmesi şeklindedir. Çalışmamızda Ordu Müzesi'nde bulunan tunçtan yapılmış bir adet kolcuklu balta tipolojik açıdan ele alınırken H. Erkanal'ın tespit etmiş olduğu beş ayrı balta tipinden oluşan sınıflandırma esas alınmıştır. Söz konusu sınıflandırmaya göre eserimiz Tip 1 içerisindedir. Bu tipte, kolcuklu baltaların genel karakterini oluşturan ve kesici ağız kısmının yan kenarlarından çıkan kolcuklar, sap kısmı ile yaklaşık 90°' lik bir açı yapmaktadır. Sap kısmı keskin ya da hafif yuvarlatılmış köşelidir. Kolcuklardan itibaren, ağza doğru içbükey hatlarla inen gövdenin kenarları bazen düz, bazen de kabartılıdır. Detaylarda çok büyük farklılıklar olmamakla birlikte, baltaların boyutlarında farklılıklar görülebilmektedir²⁹². S. Przeworski'nin yapmış olduğu çalışmada da eserimizin kolcuk kısmı Tip A grubuna girmektedir²⁹³.

Kolcuklu baltalar M.Ö. 2. bin boyunca Anadolu, Yunanistan, Ege Adaları, Balkanlar, Transkafkasya, Filistin, İran, Suriye, Kıbrıs ve Mısır'a kadar geniş bir yayılım alanı göstermektedir²⁹⁴.

S. Przeworski, 1935 ve 1936'da iki bölüm halinde yayımladığı makalesinde Ordu çevresinde bir mağaradan çıkarılmış ve hepsinin bir arada toplu olarak ele geçtiği söylenen bronz baltalardan söz etmektedir²⁹⁵. Stockholm Devlet Tarih Müzesi'nde bulunan eserlerin 1910 yılında Kirkor Minassion adında bir antikacıdan satın alındığı

²⁸⁹ Çetin; "Isparta Müzesi'ne ait Bir Grup Tunç Silah Hakkında Değerlendirme", s. 115.

²⁹⁰ Erkanal; *Die Äxte und Beile des 2. Jahrtausends in Zentralanatolien*, ss. 3-12, Tafel: 1-4.

²⁹¹ Çetin Anlağan ve Önder Bilgi; *Sadberk Hanım Müzesi Protohistorik Çağ Silahları*, Vehbi Koç Vakfı, İstanbul, 1989, ss. 55-61.

²⁹² Erkanal; *Die Äxte und Beile des 2. Jahrtausends in Zentralanatolien*, ss. 3-4.

²⁹³ Stefan Przeworski; "Der Grottenfund von Ordu, Ein Beitrag zu den Kleinasiatisch-Kavkasischen Beziehungen am Ende des II, Jth, v, Chr.", *Archive Orientalni*, VII, 1935, s. 413, Tip A.

²⁹⁴ Oscar White Muscarella; *Bronze and Iron Ancient Near Eastern Artifacts in the Metropolitan Museum of Art*, New York, 1988, s. 412.

²⁹⁵ Przeworski; "Der Grottenfund von Ordu, Ein Beitrag zu den Kleinasiatisch-Kavkasischen Beziehungen am Ende des II, Jth, v, Chr.", 1935, ss. 390-414. ; Przeworski; "Der Grottenfund von Ordu, Ein Beitrag zu den Kleinasiatisch-Kavkasischen Beziehungen am Ende des II, Jth, v, Chr.", *Archive Orientalni*, VII, 1936, ss. 49-68.

ve Türkiye'nin Ordu İli'nden geldiği, müze kayıtlarında yer almaktadır. Ordu Hazinesi olarak anılan eserlerin 7 parçadan oluştuğu; bunlardan sadece dördünün müze tarafından satın alındığı; diğer üç eserin ise fotoğraflarının müze arşivinde yer aldığı anlaşılmaktadır²⁹⁶. Eserler arasında kolcuklu bir balta da yer almaktadır²⁹⁷. S. Przeworski'nin çalışmasında yer alan kolcuklu baltayı tipolojik olarak değerlendirdiğimizde Tip 1 olduğunu söylemek mümkündür. S. Przeworski söz konusu baltaları Gürcistan'ın Koban Bölgesi'nde yaygın olarak kullanılan baltalarla karşılaştırmakta ve Anadolu ile Kafkaslar arasında kültürel ilişkilere dikkat çekmektedir. K. Kökten ise S. Przeworski'nin çalışmasına atıfta bulunarak bu baltaların Orta Anadolu'da kullanılanlarla aynı olduklarını dile getirmektedir²⁹⁸. A. Müller-Karpe'de, Ordu, Artvin-Balıklı, Mehçis Zide (Mers-Posof) ve Kars buluntularına dayanarak Kuzeybatı Anadolu'nun M.Ö. 2. bin yılın sonu ve I. bin yılın erken dönemlerinde Gürcistan (Kolkhis) kültür bölgesine dahil olduğunu öne sürmektedir²⁹⁹.

Ordu Müzesi'nde depoda muhafaza edilen kolcuklu balta için çok sayıda örnek bulmak mümkün olmuştur. Bu örnekler tipolojik açıdan aynı grupta yer almalarına rağmen M.Ö. 2. bin yıl içinde farklı tarihsel dağılım göstermektedir. H. Erkanal'ın Orta Anadolu kolcuklu baltaları için oluşturmuş olduğu tipoloji çalışmasının sonucunda yaptığı tarihsel dağılım tablosunda³⁰⁰ aynı tipe dahil olan örneklerin farklı tarihlere verilebildiği görülmektedir. Bu tip içerisine giren ve sistemli kazılarda açığa çıkartılan kolcuklu baltaların ağırlıklı olarak Orta Anadolu Bölgesi'ne ait olduğu anlaşılmaktadır. Samsun Bölgesi'nde yapılan araştırmalar Tip 1'in bu bölge içerisinde de temsil edildiğini göstermektedir³⁰¹.

S. Przeworski'nin çalışması Ordu civarından ele geçmiş kolcuklu baltayı işaret etmesi bakımından önemlidir. Ordu, Artvin-Balıklı ve Kars buluntuları çok sayıda ve hep bir arada ele geçmiştir. Hatta Artvin eserlerinin ilk grubu ile Ordu buluntularının mağarada bulunması ve toplu halde ele geçmeleri nedeni ile bu buluntuların bir

²⁹⁶ Przeworski; "Der Grottenfund von Ordu, Ein Beitrag zu den Kleinasiatisc-Kavkasischen Beziehungen am Ende des II, Jth, v, Chr.", 1935, s. 396.

²⁹⁷ Przeworski; "Der Grottenfund von Ordu, Ein Beitrag zu den Kleinasiatisc-Kavkasischen Beziehungen am Ende des II, Jth, v, Chr.", 1935, Tafel: XLVII/a.

²⁹⁸ Kökten; "Kuzey-Doğu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri", s. 466.

²⁹⁹ Süleyman Özkan ve Mustafa Çakır; "Rize'de Bulunmuş Olan Tunç Baltalar", *Tarih İnceleme Dergisi*, XV, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir, 2000, s. 90.

³⁰⁰ Erkanal; *Die Äxte und Beile des 2. Jahrtausends in Zentralanatolien*, ss. 8-12, Tafel: 19.

³⁰¹ Müller-Karpe; "M.Ö. III. Binde Anadolu'da El Sanatları Konusunda Yapılan Araştırmalar", s. 210.

demirciye ait depo buluntusu olduğu düşünülmektedir³⁰².

Eserimiz Ordu Müzesi'ne satın alma yoluyla gelmiştir. A. Karaduman 257 envanter numaralı, tunçtan yapılmış kolcuklu baltanın Ordu/Mesudiye, Çardaklı Köyü, Demircikıran Mahallesi'nin 200 m. güneybatısında yer alan Tepetarla yerleşiminden ele geçtiğini söylemektedir³⁰³. M. Özsait'in 1991 yılı Ordu-Mesudie yüzey araştırmaları sonucuna göre ise Tepetarla yerleşiminin yüzeyinde görülen seramikler burada Kalkolitik, ETÇ ve M.Ö. I. bin yılda yerleşildiğine işaret etmektedir³⁰⁴.

Bu tipe giren tek örneğimiz **Kat. No. 7'** de incelediğimiz kolcuklu baltanın Ordu Müzesi'ne geliş şekli satın alma yoluyla ve müze kayıtlarında nereden geldiğiyle ilgili bir bilgi yoktur. Döküm yoluyla yapılmış, dövülerek şekillendirilmiştir. Ağız kısmında kırılmalar olduğu görülmektedir (Lev. IV, Çiz. 1; Lev. XXVII, Res. 1).

Müzedeki bu baltanın benzerine; Alacahöyük³⁰⁵, Boğazköy³⁰⁶, Eskiypar³⁰⁷, Ortaköy-Şapınuva³⁰⁸, İmikuşağı³⁰⁹, Seyitömer³¹⁰ gibi kazısı yapılmış yerleşimlerde rastlanmaktadır.

Bilimsel kazılar dışında, bu tipe giren ve çeşitli yollarla müzelere kazandırılmış kolcuklu balta örneklerinin varlığı da bilinmektedir³¹¹. Yaptığımız araştırmalar

³⁰² Przeworski; "Der Grottenfund von Ordu, Ein Beitrag zu den Kleinasiatisc-Kavkasischen Beziehungen am Ende des II, Jth, v, Chr.", 1935, s. 396. ; Özkan ve Çakır; "Rize'de Bulunmuş Olan Tunç Baltalar", s. 90. ; Esin; *Kuantitatif Spektrel Analiz Yardımıyla Anadolu'da Başlangıcından Assur Kolonileri Çağına Kadar Bakır ve Tunç Madenciligi*, s. 39.

³⁰³ Karaduman; *Buluntular Işığında Melet Havzası'nın (Ordu-Mesudiye) Tarihi ve Arkeolojik Değerleri*, ss. 21-25.

³⁰⁴ Özsait; 1991 Yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları", ss. 312-313.

³⁰⁵ Hamit Zübeyr Koşay ve Mahmut Akok; *Alaca Höyük Kazısı 1940-1948'deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, TTK, Ankara, 1966, Lev. 47/60.; Erkanal; *Die Äxte und Beile des 2. Jahrtausends in Zentralanatolien*, s. 68. Tafel:1/11.

³⁰⁶ Jürgen Seeher; "Boğazköy/Hattuşa 2004-2005 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", 28. *KST*, Cilt: 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2007, s. 37, Res. 3.

³⁰⁷ İsmet Ediz; "Çorum Müzesi Müdürlüğü 1992 Yılı Eskiypar Kazısı", *IV. MKKS*, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1994, s. 115, Res. 7.

³⁰⁸ Aygül Süel ve Mustafa Süel; "2002 Yılı Ortaköy-Şapınuva Kazı Çalışmaları", 25. *KST*, Cilt: 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004, s. 234, Res. 8.

³⁰⁹ Veli Sevin; "İmikuşağı Kazıları, 1983", *VI. KST*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Üzeler Genel Müdürlüğü, İzmir, 1984, s. 99, Res. 5.

³¹⁰ A. Nejat Bilgen; *Seyitömer Höyük Kazısı Ön Raporu (2006-2010)*, Dumlupınar Üniversitesi-TKİ, Kütahya, 2011, ss. 320. 382. 444. 479, Res. 319. 19. 200-201, 309.

³¹¹ Isparta Müzesi (Çetin; "Isparta Müzesi'ne ait Bir Grup Tunç Silah Hakkında Değerlendirme", ss. 115-121), Sadberk Hanım Müzesi (Anlağan ve Bilgi; *Sadberk Hanım Müzesi Protohistorik Çağ Silahları*, ss. 55-61.), Samsun Müzesi (Önder Bilgi; Samsun Müzesi Protohistorik Çağ Silahları ve Orta Karadeniz Bölgesi Maden Sanatı Hakkında Yeni Gözlemler", *Türk Tarih Kongresi*, Cilt: 1, 1990, Res. 5.), Sivas Müzesi (A. Tuba Ökse ve Naci Toy; "Sivas Müzesi'nde Bulunan Tunç Baltalar", *Türk*

sonucunda farklı müzelerde yer alan örneklerinde M.Ö. 2. bin yılın farklı tarihlerine verildiği görülmüştür.

Konu ile ilgili yapılmış olan çalışmalardan ve karşılaştırma için incelenen örneklerden yola çıkarak biz de eserimizi M.Ö. 2. bine tarihlendirmeyi önermekteyiz.

4.3.1.1.2. Yassı Balta

Yassı balta tipinin bütün devirler boyunca kullanıldığı ve geniş bir sahaya yayıldığı anlaşılmaktadır. Neolitik ve Kalkolitik Çağlar'da taş örneklerini gördüğümüz yassı balta tipinin Tunç Çağları'na geldiğinde madenden yapılmış örneklerle kullanılmaya devam edildiği anlaşılmaktadır. Metal baltaların ilk örneklerini oluşturan yassı baltalar, dikdörtgen kesit ve görünümüne sahiptir³¹².

Yassı balta formları genel olarak birbirine benzemektedir. Bu sebepten bölgesel özellikleri de tam olarak yansıtamamaktadırlar. İnce, uzun gövdeleri ve yarım ay şeklindeki ağız biçimleri en yaygın formu oluşturmaktadır. Yassı baltaların Orta Anadolu'nun kuzeyinde daha çok açık kalıplarda üretildiklerini Alacahöyük'te bulunan taş kalıplar belgelemektedir³¹³. Yine Alacahöyük kazılarında gelen örneklerin M.Ö. 3. bine tarihlendiği görülmektedir³¹⁴.

Oldukça basit bir şekle sahip olan yassı baltalar, tek parçalı kalıplarda ve döküm yoluyla üretilmişlerdir. Maden alaşımının ergitilmesinden sonra kalıpta döküm yoluyla şekillendirilen yassı baltalar, soğuduktan sonra çapakları temizlenmiş ve parlatıldıktan sonra kullanıma hazır hale getirilmişlerdir. Ahşap bir sapa ip ile bağlanarak kullanılan yassı baltalarda, metal gövde ya doğrudan ahşap sapın uç kısmına yakın bir bölüme ya da ahşap sapın uç kısmında açılmış yarık içine yerleştirildikten sonra sıkıca çapraz olarak bağlanmaktaydı³¹⁵. Önasya'da El-Ubeyd Çağı'ndan³¹⁶ itibaren görülmeye başlanan bu tip yassı baltalar bütün Anadolu'ya ve

Arkeoloji Dergisi, Sayı: XXX, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1992. ss. 136-137.) kolcuklu balta örneklerinin bulunduğu müzelerden bazılarıdır.

³¹² Tekin; *Madeni Eser Tipolojisi*, s. 82.

³¹³ Hamit Zübeyr Koşay ve Mahmut Akok; *T.T.K. Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı 1963-1967 Çalışmaları ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, TTKY, Seri V, Sa. 28, Ankara. 1973, Lev. LXVII-A1. Res. 74.

³¹⁴ Hamit Zübeyr Koşay; *T.T.K. Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı 1937-1939'daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, TTKY, Seri V-2, Ankara. 1951, Lev. 135/1, 167/2, 183/2 ve 203.

³¹⁵ Tekin; *Madeni Eser Tipolojisi*, s. 82.

³¹⁶ Obeyd ya da Ubeyd Kültürü Güney Mezopotamya'da M.Ö. 5.900-4.300 tarihleri arasında var olan bir yerel ve tarihöncesi kültürüdür. Adını araştırmalar sırasında kültürün ilk rastlandığı yer olan Tel El Ubaid adlı höyükten almıştır. (Savaş Harmankaya vd. ; *Eski Mezopotamya ve Mısır Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, ss. 15-16.)

hatta Suriye ve Kıbrıs' a da yayılmıştır³¹⁷.

Metalden üretilmiş yassı baltalar, ilk ortaya çıktıkları M.Ö. 5. bin yılın başlarından itibaren, zaman içinde farklı tipte baltalar geliştirilmiş olsa da binlerce yıl kullanımda kalmışlardır³¹⁸.

Tek örnekle temsil edilen madeni yassı balta **Kat. No. 8**' de incelenmiştir. Bu tipe giren baltalarda ağız formları genelde aynıdır. Sağlam durumdaki baltanın kesiti yassı dikdörtgen şeklindedir (Lev. IV, Çiz. 2; Lev. XXVII, Res. 2). Sap kısmı küt olup, gövde ağıza doğru genişlemektedir. Sap kısmına göre daha geniş olan ağız kısmı düze yakın bir görünümündedir. Gövde kalınlığı hemen hemen her tarafında aynı gibidir. Büyük olasılıkla kalıpta döküm yoluyla elde edilmiştir.

Müzedeki bu baltanın benzerine; Alacahöyük³¹⁹, Devret Höyük³²⁰, Dünderpe³²¹, Gözlu Kule³²², İkiztepe³²³, Küllüoba³²⁴ gibi yerleşmelerde rastlanmaktadır.

Bilimsel kazılar dışında müzelere çeşitli yollarla kazandırılmış yassı balta örnekleri de bulunmaktadır. T. Özgüç, Amasya Müzesi'nde yer alan 4 yassı baltanın eşlerinin Dünderpe³²⁵ ve Alacahöyük S, E, H³²⁶ mezarlarında bulunduğunu belirtmektedir³²⁷.

Çalışmamızdaki yassı balta tipine giren tek örnek Ordu Müzesi'ne müsadere/el koyma yoluyla kazandırılmış olup, müzeye geldiği gün kayıtlarda geçmemektedir. Müzede bulunan tunçtan yapılmış yassı baltayı karşılaştırdığımız örneklerin

³¹⁷ İ. Kılıç Kökten vd. ; "1940-1941 Yılında TTK Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında İlk Kısa Rapor", *Belleten*, Cilt: IX, Sayı: 35, TTK, Ankara, 1945, s. 373.

³¹⁸ Tekin; *Madeni Eser Tipolojisi*, s. 82.

³¹⁹ Koşay ve Akok; *T.T.K. Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı 1963-1967 Çalışmaları ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, s. 54, Lev. LXXXIV/53.

³²⁰ Atıla Türker; "Devret Höyük 2013 Yılı Kazısı ve İlk Sonuçlar", *36. KST*, Cilt: I, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014, s. 381, Res. 8/9.

³²¹ Kökten vd. ; "Kuzey-Doğu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri", Lev. IV, 3.

³²² Hetty Goldman; "Excavations at Gözlu Kule, Tarsus, 1936", *AJA*, Vol. 41, No. 2, 1937, p. 270, Fig. 18.

³²³ Önder Bilgi; "İkiztepe Kazılarını 1993 Dönemi Sonuçları", *XVI. KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1995, s. 154, Res. 12.

³²⁴ Turan Efe; "Küllüoba 2005 Yılı Kazı Çalışmaları", *28. KST*, Cilt: 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2007, s. 90, Res. 7.

³²⁵ K. Kökten Dünderpe baltasının M.Ö. 3. bin yılın bitiminden daha geç olamayacağını belirtmektedir. (Kökten; "Kuzey-Doğu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri", s. 373.)

³²⁶ Koşay; *T.T.K. Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı 1937-1939'daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, Lev. 135, 97-98; 167, 8-9; 203, 4.

³²⁷ Tahsin Özgüç; *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, TTKY, V. Dizi, Sayı. 38, Ankara, 1978, s. 33.

incelenmesinden sonra eserimizi ETC'ye tarihlendirmeyi önermekteyiz.

4.3.2. Figürinler

Geçmiş kültürlerin açıklanmasını sağlamak için yapılan çalışmalarda yardımcı malzemelerden biri de figürinlerdir. Figürinlerin eski yerleşim yerlerinde, aynı zamanda pek çok bölgede ele geçmesi, kronolojik veri olarak, bölgeler ve yerleşmeler arası ilişkiler, inanç sistemi, ticaret ve kültürel davranışların açıklanması konularında bilgiler sunmaktadır. “Genellikle canlı varlıkları betimleyen, kolay taşınabilir nitelikte olan, üç boyutlu küçük sanat ürünleri figürin olarak tanımlanmaktadır”³²⁸; “Figürinler, taş, ahşap, pişmiş toprak, maden gibi her türlü malzemeden yapılabilirler”³²⁹. Bu tanımlardan anlaşıldığı kadarı ile küçük boyutlu insan veya hayvan modellerini *figürin* olarak nitelemek yanlış olmayacaktır.

Yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçlar göstermektedir ki ilk sanat eserleri Üst Paleolitik Çağ'da (M.Ö. 50.000'lerde) Buzul Çağı sanat eserleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sanat eserleri özellikle Avrupa'nın güneyinde İtalya-Fransa-İspanya arasındaki mağaralardan ele geçmiş kadın heykelcikleridir. Ülkemiz sınırları içerisinde ise Alt ya da Üst Paleolitik Çağ'a ait herhangi bir insan figürini henüz ele geçmemiştir³³⁰.

Geçmişte yaşamış toplumların inanç sistemleri ve uygulamalarıyla ilgili olarak kesin bir şeyler söylemek oldukça zordur. Bunun yanında arkeolojik yerleşim alanlarının ve buluntularının incelenerek değerlendirilmesi yoluyla yapılan sistemli çalışmalar, tarihöncesi insanların inanç sistemleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Neolitik Çağ'dan itibaren devam eden Ana Tanrıça Kültünü temsil eden, bunun yanında bereket ve çoğalma ile ilgili olduğu düşünülen figürinlerin, inanç sistemi içinde önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir³³¹. Neolitik Çağ (Cıvalı Taş Devri) olarak tanımlanan ve M.Ö. 10 000'li yıllardan M.Ö. 6000'li yılların ortalarına kadar süren dönemde çeşitli insan heykelciklerinin yoğun olarak ortaya çıkması dikkat çekicidir. Genel olarak figürin kategorisi altında ele alınan küçük boyutlu heykelciklerin,

³²⁸ Metin Sözen ve Uğur Tanyeli; *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 84.

³²⁹ Secda Saltuk; *Arkeoloji Sözlüğü*, İnkilap Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 64.

³³⁰ Şengül, Aydıngün-Gündoğan; *Tunç Çağının Gizemli Kadınları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 12-13.

³³¹ Yıldırım; “Arkeoloji ve Sanat Tarihi Eski Anadolu Uygarlıkları Tunç Çağları”, s. 13; Özgüç; “Öntarihte Anadolu İdollerinin Anlamı”, s. 71.

Neolitik Çağ insanı için ne ifade ettiği, neden bu dönemde arttığı sorularını cevaplandırılması zor sorulardandır³³².

Figürinler, ilk bakışta basitçe şekillendirilmiş olarak görünseler dahi detaylıca incelendiklerinde dönemleri hakkında ipuçları verdikleri görülmektedir. Neolitik Çağ'dan sonra gelen Klakolitik Çağ'da Anadolu'da üretilmiş kadın betimlerinde, üç boyutlu plastik görünümünden uzaklaşmakta olduğu gözlenmiştir³³³. Erken dönemlerde figürin olarak karşımıza çıkan plastik eserlerin, zamanla şematize edilmiş tasvirlere dönüştüğü ve Erken Kalkolitik Çağ sonrasında bu şematize tasvirlerin giderek yaygınlaştığı görülmektedir³³⁴.

İnsanların yerleşik düzene geçtikleri bu dönemde çevrelerinde bolca bulunan toprağı şekillendirerek çeşitli kaplar ve inanç geleneği doğrultusunda heykelcikler-figürinler yapmaya başladıkları anlaşılmaktadır. Figürinlere anlam yüklenirken özellikle bilimsel kazılardan ele geçmiş figürinler buluntu durumlarına göre yorumlanmaktadır. Bir figürin sunak üzerine yerleştirilmiş şekilde bulunursa, ilahi bir anlam, fakat başka figürin parçalarıyla beraber çöp alanlarına atılmışsa, açık alanlarda tekmedenmiş ve aşınmışsa dünyevi bir açıklama aranması gerektiği düşünülmektedir³³⁵.

Son yıllarda figürinler hakkında yapılmış olan araştırmalar, görüldükleri sosyal bağlamlara ve taşıdıkları anlamların farklılığına eğiliyor. Bunların bazılarının çocuklar tarafından oyuncak olarak kullanıldığı düşünülürken, bazılarının yetişkinler tarafından çocukları eğitmek için kullanıldığı çok açıktır. Bir kısmı muska ya da dilek ağacı olarak kullanılmış olmalıdır. Bazıları ölüleri anmak için yapılmış, bazılarının ise dinsel tapınma nesnelere olarak yapılmış oldukları düşünülmektedir³³⁶.

Çalışma grubumuzdaki eserlerin 6 adedi figürin olarak nitelendirebileceğimiz eserden oluşmaktadır. 6 adet figürinin 4 tanesi pişmiş topraktan, 2 tanesi ise tunç

³³² Gray O. Rollefson; Charming Lives: Human and Animal Figurines in the Late Epipaleolithic and Early Neolithic Periods in the Greater Levant and Eastern Anatolia”, J. -P. Bocquet-Appel – O. Bar-Yosef (eds.), *The Neolithic Demographic Transition and its Consequences*, Springer Science + Business Media B. V., Dordrecht, 2008, s. 405.

³³³ Aydıngün-Gündoğan; *Tunç Çağının Gizemli Kadınları*, s. 24.

³³⁴ Duru; *Tarım'dan Yazı'ya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresi'nin Altıbin Yılı (M.Ö. 8000-M.Ö. 2000)*, s. 142.

³³⁵ Ian Hodder; “Figürinler Hakkında Düşünmek”, *Tunç Çağı'nın Gizemli Kadınları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 7-8.

³³⁶ Hodder; “Figürinler Hakkında Düşünmek”, s. 7.

madeninden üretilmiştir.

4.3.2.1. Pişmiş Toprak Figürinler

Figürinlerin yapımında her türlü hammadde denenmiş olmasına rağmen, her yerde kolay bulunan bir malzeme olması sebebiyle, kilin yaygın olarak kullanılmış olduğu görülmektedir. Pişmiş toprak figürin ve idollerin ana malzemesi buldukları bölgenin ince kilidir. Kilden yapılmış, pişirilmeyen figürinler fazlasıyla kırılıgandır. Genellikle ilkel fırınlarda pişirilerek sertleşmeleri sağlanmıştır. Üzerlerine astar ya da ince bir boya tabakası sürülmüş olanlar yanında, perdahlanarak parlatılanları da bulunmaktadır³³⁷.

Yaşam biçiminin değişmesiyle birlikte inanç sisteminde de bir takım değişiklikler ortaya çıkmıştır. Evlerde ele geçmiş figürinler bir ev kültürünün varlığını işaret etmektedir. Figürinler kazılarda ‘*Tapınak*’ olarak nitelendirilen dinsel işlevli yapılar dışında, konutlarda, günlük işler dışında dini işler, ev içi tapınmalar için ayrılan alanlarda da ele geçmektedir³³⁸. Pişmiş toprak figürinlerin işlevi her zaman sorulacak ancak nadiren kesin bir şekilde cevaplanabilen bir sorudur. Kabul gören görüş daha çok kültürel işlevleri olduğu yönündedir³³⁹.

Figürinlerin biçimleri, üzerlerinde bulunan bezemeleri/süslemeleri gibi özelliklerinin değerlendirilmesi sonucu, ortak ya da farklı yönleri belirlenmektedir. Figürinler çeşitli şekillerde değerlendirilebilirler. İster tipolojik açıdan, ister anlamsal açıdan ele alınmış olsunlar, oldukça çeşitlilik gösteren kapsamlı nesnelere dir. Tipolojik değerlendirme günümüz kullanımlarında da halen geçerliliğini koruyan bir yöntemdir. Biz de pişmiş toprak figürinler başlığı altında ele alacağımız eserleri antropomorfik (insan biçimli) ve zoomorfik (hayvan biçimli) pişmiş toprak figürinler olarak iki grupta incelemeyi uygun bulduk. Bu grupta ele alacağımız p.t figürinlerden 1 tanesi antropomorfik, 3 tanesi zoomorfik formdadır.

³³⁷ Aydıngün-Gündoğan; *Tunç Çağının Gizemli Kadınları*, ss. 41-42.

³³⁸ Duru; *Tarım’dan Yazı’ya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresi’nin Altıbin Yılı (M.Ö. 8000-M.Ö. 2000)*, s. 20.

³³⁹ Şengül Aydıngün-Gündoğan; “Anadolu’nun Geçiş Bölgesi’nin Erken Tunç Çağı Pişmiş Toprak Figürinleri”, *Seres-IV. Uluslar Arası Katılımlı Seramik, Cam, Emaye, Boya Semineri Bildirileri*, Tübitak, 2007, s. 75.

4.3.2.1.1. Antropomorfik Pişmiş Toprak Figürinler

Anadolu’da ETC’de, topraktan üretilmiş insan bedenleri diğer malzemelerden üretilmiş olanlara göre sayıca daha fazladır. Bu dönemde pişmiş topraktan üretilmiş figürin ve idollerin üretimi bölgelere göre farklılık göstermektedir. Marmara, Kuzeybatı, Ortabatı, Güneybatı, Orta ve Doğu Anadolu Bölgeleri’nde yassı ve soyut örnekler çoğunlukta yer alırken; Geçiş Bölgesi ve Orta Karadeniz Bölgesi’nde plastik görünümlü figürinler ağırlıktadır³⁴⁰. Marmara, Güneybatı ve Orta Anadolu Bölgeleri’nde figürin üretimi ETC II ve III’te neredeyse tamamen ortadan kalkmış olmasına rağmen diğer bölgelerde üretimin devam ettiği saptanmıştır³⁴¹.

Figürinler, onları yapan topluluklar kadar o toplulukların yaşamlarını anlamaya ve açıklamaya çalışanlar için de özel anlamı olan buluntulardır. Özellikle de bu eserler insan biçiminde yapılmışsa, betimlenen yüz ya da vücut detayları, üzerlerinde çizgilerle gösterilen giysiler gibi detaylar onları yapan toplumların düşünceleri ve inanç sistemleri ile ilgili veriler taşımaktadır. Anadolu’da Neolitik Çağ’dan başlayarak gelişen ve özellikle ETC’de (M.Ö. 3200-2000) oldukça yoğun olarak üretilmiş p.t. insan figürinlerine tarih öncesi yerleşim merkezlerinde ve onların çevrelerinde rastlanılmaktadır³⁴².

Daha çok kültüsel işlevleri olduğu tahmin edilen figürinler, Anadolu’nun Geçiş Bölgesi olarak tanımlanan İç Anadolu’nun batısı, Ege Bölgesi’nin doğusu ve Batı Akdeniz Bölgesi’nin kuzeyi arasındaki coğrafyayı kapsayan alanda ele geçmiştir. Günümüzde Eskişehir, Afyon, Kütahya illerinin tamamı ile Uşak, Manisa, Isparta gibi illerin bir kısmını içeren Geçiş Bölgesi’nin ETC’ye tarihlenen figürinleri, Plastik biçimleri, vücut detayları, duruş pozisyonları, düz yüzlü, poloslu başları ve genel ifadeleriyle bölgeye has belirleyici özellikler taşımaktadır³⁴³. Anadolu’nun p.t’tan yapılmış figürinleri bölgelere göre farklı özellikler taşırlar. Çoğu bölgede soyut örnekler yer alırken Eskişehir / Afyon çevresinde ve Orta Karadeniz Bölgesi’nde plastik görünümlü figürinlerin ağırlıkta olduğu görülür³⁴⁴.

³⁴⁰ Yıldırım; “Arkeoloji ve Sanat Tarihi Eski Anadolu Uygarlıkları Tunç Çağları”, s. 13.

³⁴¹ Aydıngün-Gündoğan; *Tunç Çağının Gizemli Kadınları*, s. 42.

³⁴² Önder Bilgi; “M.Ö. 3. Binyılına Tarihlenen Bir Grup İnsan Figürini ve Bunların Anadolu’da Dağılışı/A Type of a Goddess of the Third Millennium B.C. and Its Diffusion in Anatolia”, *Anadolu Araştırmaları*, Cilt 0, Sayı 6, İstanbul, 1979, s. 133 vd.

³⁴³ Aydıngün-Gündoğan; “Anadolu’nun Geçiş Bölgesi’nin Erken Tunç Çağı Pişmiş Toprak Figürinleri”, s. 75.

³⁴⁴ Yıldırım; “Arkeoloji ve Sanat Tarihi Eski Anadolu Uygarlıkları Tunç Çağları”, s. 13.

Figürinlerde en yaygın baş biçimi düz yüzlü betimlerdir. Geçiş Bölgesi ve Orta Karadeniz örneklerinde görülen bu tür başlarda her iki bölge arasındaki en büyük fark Geçiş Bölgesi figürinlerinin poloslu olmasıdır. Orta Karadeniz Bölgesi figürinleri ise İkiztepe³⁴⁵ örneklerinden bilinen toplanmış saç biçimleri ile Geçiş Bölgesi figürinlerinden ayrılmaktadır³⁴⁶.

Orta Karadeniz figürinleri şimdilik İkiztepe kazılarında bilinmektedir. Bölgenin p.t. figürinlerinin benzerlerine Anadolu'da rastlanılmamıştır³⁴⁷. Ancak son yıllarda Anadolu'nun değişik bölgelerinde yapılan kazılarda ele geçen bazı figürinlerdeki ayrıntılarda ortak benzerlikleri bulabiliriz. Bunlar arasında Trakya'da Kırklareli/Kanlıgeçit'te ele geçirilen ve Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilen figürinlerin düz yüzlü olanları ile, Geçiş Bölgesi'nde, Eskişehir Demircihöyük ve Afyon civarındaki höyüklerden yasal olmayan yollarla çıkartılan figürinlerin oval, düz yüzü, İkiztepe ETÇ III'ün düz yüzlü figürinleri ile işleniş açısından benzemektedirler. Ayrıca Alishar ve Düdartepe'den iki örnek ile Güneydoğu Anadolu'da Korucutepe³⁴⁸ ve İmikuşağı'nın³⁴⁹ tabakalarında rastlanan çok delikli kulaklı figürinler dışında Anadolu Prehistorik Dönem merkezlerinde İkiztepe figürinlerinin stil açısından benzerlerine rastlanılmamıştır. Bununla birlikte Karadeniz'e kıyısı olan Bulgaristan, Moldova ve Yugoslavya³⁵⁰ gibi Balkan³⁵¹ ülkelerinin Geç Neolitik/Kalkolitik Çağ figürinlerinde ve M.Ö. 2. bin Miken ve Minos kültürleri ile Mezopotamya'nın İstar kültüründe görülmektedir³⁵².

Polos başlıklı figürinlerin Geçiş Bölgesi'nde görüldüğü ele geçen örneklerle açıklanmaktadır. Bunlardan Afyon/Kaklık'dan ele geçen polos başlıklı figürin ETÇ III'e tarihlenmektedir³⁵³. Benzer başlara parçalar halinde Afyon/Çıkrık Höyük,

³⁴⁵ Uğur Bahadır Alkım vd. ; *İkiztepe I*, TTKY, Ankara, 1988, s. 98-100, Lev. XLI/1, LVI/1-8.

³⁴⁶ Aydıngün-Gündoğan; *Tunç Çağının Gizemli Kadınları*, s. 42.

³⁴⁷ Alkım vd; *İkiztepe I*, s. 100.

³⁴⁸ Hayri Ertem; *Korucutepe I*, TTK, Ankara, 1988, s. 11-13.

³⁴⁹ Veli Sevin ve Kemalettin Köroğlu; "İmikuşağı Kazıları, 1984", *VII. KST*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1986, s. 163 vd. Res. 14-15.

³⁵⁰ Alkım vd; *İkiztepe I*, s. 100.

³⁵¹ İkiztepe'de, belden alt kısmı bulunmuş oturur pozisyonundaki bir figürinin Balkan idollerinin bazılarında olduğu gibi (Rumanya'da Vidra II C katında ve Turdaş'ta) ayak parmaklarının ellerdeki gibi oyuk çizgilerle belirtilmesi ve el parmaklarının da aynı şekilde birbirinden ayrılması İkiztepe figürinlerinin Balkanlar'da ele geçmiş figürinlerle benzerlik gösterdiğini düşündürmektedir. (Alkım vd; *İkiztepe I*, ss. 98-100, Lev. LVI/5). U.B. Alkım, İkiztepe figürinlerinin Anadolu'ya yabancı olduğunu ve yakın benzerlerine Balkanlar'da rastlandığını belirtmektedir. (Alkım vd; *İkiztepe I*, s. 100)

³⁵² Aydıngün-Gündoğan; *Tunç Çağının Gizemli Kadınları*, ss. 53-54.

³⁵³ Ahmet Topbaş vd. ; Salvage excavations of the Afyon archaeological museum, part 2: the settlement of Karaoğlan Mevkii and the Early Bronze Age cemetery of Kaklık Mevkii. In: *Anatolia Antiqua*, Tome 6, 1998, s. 42.

Afyon/Kusura, Uşak/Banaz Höyük, Bozüyük, Eskişehir/Demircihöyük'te de rastlanmıştır³⁵⁴. Benzer nitelikteki bu örnekleri Ö. Bilgi ETÇ II dönemine tarihlendirmektedir³⁵⁵.

Figürinler dışında bu tür yüz işlenişi yine aynı bölgede Afyon/Bağurdu'da bulunmuş olup, Afyon Arkeoloji Müzesi'nde Muhafaza edilen, omuzunda testi taşıyan kadın biçimli bir kaptan da görülmektedir³⁵⁶.

Geçiş Bölgesi'nin ETÇ figürinleri daha çok Eskişehir ve Afyon Müzeleri'nde korunmaktadır. Yasal olmayan yollarla ele geçirilerek, müzeler ile özel koleksiyonlara dağılan bölge örneklerinin bir kısmının buluntu yeri kesin olmamakla birlikte kayıtlarda daha çok Uşak-Burdur-Afyon-Eskişehir çevresindeki höyüklerden geldikleri belirtilmektedir³⁵⁷.

Yukarıda değindiğimiz polos başlı figürinler benzer veya ortak özellikleri yansıtmaları bakımından aynı kökenli olduklarını işaret ederler. Üzerinde çalıştığımız eserle ilgili olarak; bu tipteki bir figürinin geçiş bölgesi dışında, Orta Karadeniz/Ordu/Mesudiye'de ele geçmiş olması ayrıca önem arz etmektedir. A. Karaduman 243 envanter numaralı eserin Ordu/Mesudiye Çavdar Köyü, Başyayla Çukurçayır'dan ele geçmiş olduğunu ifade etmektedir³⁵⁸. Çukurçayır yerleşmesiyle ilgili olarak M. Özsait, yerleşme yüzeyinde Kalkolitik Çağ, ETÇ ve Frig Çağı yerleşmelerine ait seramikler bulunduğunu belirtmektedir³⁵⁹.

Tek örnekle temsil edilen, bir figürine ait olduğunu düşündüğümüz **Kat. No. 09**'da yer alan ve çalışma grubumuzda antropomorfik olarak belirttiğimiz eser, p.t.'tan yapılmış olup elde şekillendirilmiştir. Figürine ait baş kısmında kaş, göz, burun, ağız gibi detayların çamur ıslakken sivri uçlu bir aletle kesme, baskı, delme ya da batırma yöntemleriyle yapılmış olduğu; burun detayının ise kabartma olarak işlendiği görülmektedir. Şekil verme işlemi bittikten sonra yüzeylerinin düzeltilmiş olduğu

³⁵⁴ Bilgi; "M.Ö. 3. Binyılına Tarihlenen Bir Grup İnsan Figürini ve Bunların Anadolu'da Dağılışı/A Type of a Goddess of the Third Millennium B.C. and Its Diffusion in Anatolia", s. 134.

³⁵⁵ Bilgi; "M.Ö. 3. Binyılına Tarihlenen Bir Grup İnsan Figürini ve Bunların Anadolu'da Dağılışı/A Type of a Goddess of the Third Millennium B.C. and Its Diffusion in Anatolia", s. 136.

³⁵⁶ Bilgi; "M.Ö. 3. Binyılına Tarihlenen Bir Grup İnsan Figürini ve Bunların Anadolu'da Dağılışı/A Type of a Goddess of the Third Millennium B.C. and Its Diffusion in Anatolia", s. 135, Lev. III, Res. 9.

³⁵⁷ Aydın Gün-Gündoğan; "Anadolu'nun Geçiş Bölgesi'nin Erken Tunç Çağı Pişmiş Toprak Figürinleri", s. 76.

³⁵⁸ Karaduman; *Buluntular Işığında Melet Havzası'nın (Ordu-Mesudiye) Tarihi ve Arkeolojik Değerleri*, s. 107.

³⁵⁹ Özsait; "1991 Yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları", s. 314.

anlaşılmaktadır (Lev. V, Çiz. 1; Lev. XXVIII, Res. 1).

Eserimizin benzerleri; Afyon/Çıkrık³⁶⁰, Afyon/Kaklık³⁶¹, Afyon³⁶², Boğazköy/Hattuşa/Büyükkaya³⁶³, Bozüyük³⁶⁴, Demircihöyük³⁶⁵, Küllüoba³⁶⁶ gibi yerleşimlerden ele geçmiştir.

Figürin başının küpe delikleri ve düz yüzü olması açısından benzer örnekleri İkiztepe yerleşiminde görülmektedir³⁶⁷. Söz konusu figürinin arkeolojik bir kazı sonucu değil, satın alma yoluyla müzeye geldiği unutulmamalıdır. Eserimizin, benzerleri ile yapılan karşılaştırmaları, polos biçimli başı ve göstermiş olduğu diğer özelliklerden dolayı ETÇ II-III'e tarihlendirilmesini önermekteyiz.

4.3.2.1.2. Zoomorfik Pişmiş Toprak Figürinler

Figürinlerin yapımında farklı malzemeler kullanılmış olduğu gibi farklı formlarda yapılmış oldukları da görülmektedir. Üst Paleolitik-Son Buzul Çağı mağaralarından bilinen hayvan resimleri, sonraki dönemlerde gelişerek plastik eserlerde kendini göstermiştir. Tüm kültürlerde insan, hayvanları hayatının her aşamasında gözlemlemiş, avlamış, evcilleştirmiş, tanrılaştırmış, tüm bunların sonucunda da betimlemiştir³⁶⁸.

Avrupa'daki Üst Paleolitik Çağ'a (Günümüzden 45-12 bin yıl önce) uzanan hayvan betimleri üzerinde yorum yapılırken, av, büyü, tanrısal güç gibi özellikler ön planda ele alınmaktadır. Türkiye'de ise Paleolitik Çağ örneği Öküzini Mağarası'ndaki hayvan resmidir. Neolitik Çağ'da Çatalhöyük'te ev duvarlarına çizilmiş hayvan betimleri yanında, hayvan heykelcikleri ve figürinleri dikkat çeken diğer sanat eserleridir³⁶⁹. Paleolitik insanının mağara ve açık hava kaya duvarlarına çizdiği

³⁶⁰ Bilgi; "M.Ö. 3. Binyılına Tarihlenen Bir Grup İnsan Figürini ve Bunların Anadolu'da Dağılışı/A Type of a Goddess of the Third Millennium B.C. and Its Diffusion in Anatolia", Lev. 1, Res./Fig. 2.

³⁶¹ Topbaş vd.; Salvage excavations of the Afyon archaeological museum, part 2: the settlement of Karaoğlan Mevkii and the Early Bronze Age cemetery of Kaklık Mevkii. In: ss. 67, 88, Res. 110.

³⁶² Aydıngün-Gündoğan; *Tunç Çağının Gizemli Kadınları*, s. 42.

³⁶³ Jürgen Seeher; "Boğazköy-Hattuşa 1998 Yılı Çalışmaları" 21. KST, Cilt: 1, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2000, s. 304. Res. 3.

³⁶⁴ Bilgi; "M.Ö. 3. Binyılına Tarihlenen Bir Grup İnsan Figürini ve Bunların Anadolu'da Dağılışı/A Type of a Goddess of the Third Millennium B.C. and Its Diffusion in Anatolia", Lev. 2, Res./Fig. 5.

³⁶⁵ Aydıngün-Gündoğan; *Tunç Çağının Gizemli Kadınları*, s. 46.

³⁶⁶ Turan Efe; "Seyitgazi/Küllüoba 1996 Yılı Kazısı", XIX. KST, Cilt: 1, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998, s. 170, Res. 18/b.

³⁶⁷ Önder Bilgi; İkiztepe Kazılarında Ele Geçirilen Antropomorfik Figürinler Hakkında Genel Gözlemler", IX. Türk Tarih Kongresi, cilt: 1, Ankara, 1986, Lev. 82, Res. 29 a-b.

³⁶⁸ Çağatay Yücel; "Şanlıurfa Müzesi'nden Br Grup Hayvan Biçimli Pişmiş Toprak Figürin", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 18, 2007, s. 150.

³⁶⁹ James Mellaart; *Çatalhöyük Anadolu'da Neolitik Bir Kent*", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s.

hayvanların, avın başarılı geçmesine yönelik büyüsel anlamları olduğu düşünülmektedir³⁷⁰. Kilin şekillendirilerek pişirilmesinin keşfedildiği Neolitik Çağ'da gündelik hayatta kil kullanımının yanı sıra sanat eserlerinin üretilmesinde de kullanıldığı anlaşılmaktadır. İnanç, ritüel ya da adak amaçlı olsun, pişmiş veya pişmemiş topraktan insan ve hayvan biçiminde figürinler üretilmiştir³⁷¹.

Tanrıların kimi zaman kutsal hayvanlar şeklinde ifade edildiği görülmektedir. A. Ünal'a göre başlangıçta tanrılar hayvan şeklinde tasavvur edilmişler, sonraları insan şeklinde, tek tanrılı dinlerden bazılarında ise soyut olarak tasavvur edilmeye başlanmıştır. İlahi güçleri temsil eden hayvanlar arasında boğa, yaban domuzu, pars, ve geyik en başta gelmektedir³⁷².

Yapılan çalışmalar göstermektedir ki p.t hayvan figürinleri Anadolu'da Neolitik çağ'dan Demir Çağı'na kadar üretilmiştir. Biz de farklı bölgelerde kazısı yapılmış yerleşimlerden elde ettiğimiz benzer örneklerin ETC'ye tarihlendirildiğini gördük. Kazılardan ele geçen hayvan figürinlerinin aynı stil özelliklerini göstermeleri, bunların adak amaçlı üretildiklerini düşündürmektedir. Bu tarz figürinler sade, özensiz ve taşınabilir objeler şeklinde yapılmışlardır. Bu nedenle bölgesel ayırım yapılması oldukça zordur.

A. Karaduman Ordu Müzesi'ne satın alma yoluyla gelen 238 ve 239 envanter numaralı eserleri 'başları kayıp dağ keçileri' olarak tanımlarken; Ordu/Mesudiye, Çavdar Köyü Başyayla'nın 1 km kadar kuzeybatısında yer alan Çukurçayır'dan ele geçmiş olduğunu söylemektedir³⁷³. Çukurçayır yerleşmesiyle ilgili olarak M. Özsait, yerleşme yüzeyinde Kalkolitik Çağ, ETC ve Frig Çağı yerleşmelerine ait seramikler bulunduğunu belirtmektedir³⁷⁴.

M. J. Mellink, Karataş/Bağbaşı figürin örneğinin dağ keçisi olduğu söylerken, ETC I'e tarihlendirmektedir. ETC I-II dönemleri boyunca görülen bu tip figürinlerin Ahlatlıbel, Koçumbeli, Alishar, Tarsus gibi merkezlerden de bilindiğini ifade eder³⁷⁵.

25.

³⁷⁰ V. Gordon Childe; *Doğu'nun Prehistoryası*, (Çev. Şevket Aziz Kansu), TTK Yayınları, Ankara, 2010, s. 54.

³⁷¹ Yücel; "Şanlıurfa Müzesi'nden Br Grup Hayvan Biçimli Pişmiş Toprak Figürin", s. 151.

³⁷² Ahmet Ünal; *Hititler Devrinde Anadolu*", Cilt: 2, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s. 74.

³⁷³ Karaduman; *Buluntular Işığında Melet Havzası'nın (Ordu-Mesudiye) Tarihi ve Arkeolojik Değerleri*, s. 43.

³⁷⁴ Özsait; "1991 Yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları", s. 314.

³⁷⁵ Machteld J. Mellink and J. Lawrence Angel; "Excavations at Karataş-Semayük and Elmali, Lycia,

Biz bu bölümde incelediğimiz iki p.t. figürünü stil özelliklerini de göz önüne alarak boğa (Kat. No. 10) ve dağ keçisi (Kat. No.11) olarak değerlendirirken, ETÇ'ye tarihendirmeyi önermekteyiz.

Kat. No. 10' da incelediğimiz, elde yapılaş olan figürünün üzerinde herhangi bir bezeme bulunmamaktadır. Boyun biraz uzun, vücut toparlak, bel kısmı kalın olarak belirtilmiştir. Kuyruk vücuda yapışık şekildedir. Hayvan figürünün baş kısmı kırıktır (Lev. VI, Çiz. 1; Lev. XXIX, Res. 1). Figürünün gövde işlenişi bize bir boğa figürünü olduğunu düşündürmektedir.

Kat. No. 11'de incelediğimiz eserimiz Kat. No. 10 gibi elde yapılmıştır. Basit şekillendirilmiş, ayrıntılar çok fazla işlenmemiştir. Ayakları kısa, kalın çıkıntı şeklindedir. Kuyruk kırıktır ve çıkıntı şeklinde görülmektedir (Lev. VI, Çiz. 2; Lev. XXIX, Res. 2). Esrin gövde kısmı Kat. No. 10'a göre daha ince yapılı bir hayvan olduğunu izlenimi verirken, bir dağ keçisi olabileceğini düşündürmektedir.

En yakın benzerleri; Alacahöyük³⁷⁶, Bağbaşı³⁷⁷, Demircihöyük³⁷⁸, İkiztepe³⁷⁹, Kiraztepe Höyüğü (Samsun-Bafra)³⁸⁰, Yassihöyük³⁸¹, Karataş-Semayük³⁸², Sos Höyük³⁸³, Tepecik³⁸⁴ gibi merkezlerden bilinmektedir.

Çalışmamızın burasında ele aldığımız eserimizi 'Kap Biçimli Hayvan Figürünü' olarak nitelendirmektediriz. Eser, satın alma yoluyla müzeye kazandırılmıştır ve ne tür bir hayvanı betimlediği kesin olarak belli değildir. Neolitik Dönem için ünik olarak nitelendirilen benzer bir örnek Akarçay Tepe'den bilinmektedir. Akarçay Tepe örneği

1969", *AJA*, Vol. 74/3, 1970, s. 250.

³⁷⁶ Aykut Çınaroğlu ve Duygu Çelik; "2010 Yılı Alaca Höyük Kazısı", 33. *KST*, Cilt. 3, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2012, s. 300, Res. 9.

³⁷⁷ Mellink and Angel; "Excavations at Karataş-Semayük and Elmali, Lycia, 1969", Fig. 24/b-c.

³⁷⁸ Şengül Aydıngün; "Eskişehir Müzesi'nde Korunan Figürün ve İdoller", 25. *AST*, Cilt. 3, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2008, s. 437, Res. 10.

³⁷⁹ Alkim vd. ; *İkiztepe II*, Lev. LXII/9.

³⁸⁰ Davut Yiğitpaşa; "Early Bronze Age Settlements in Samsun and New Discovered Centers", *IIIth International "The Black Sea in Antiquity and Tekkekoy: An Ancient Settlement On The Southern Black Sea Coast / III. Uluslararası "Eskiçağda Karadeniz ve Tekkeköy: Karadenizin Güney Kıyısında Eski Bir Yerleşme"* (27-29 Ekim/October 2017), Samsun. (Baskıda (b))

³⁸¹ Duru; *Tarım'dan Yazı'ya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresi'nin Altıbin Yılı (M.Ö. 8000-M.Ö. 2000)*, s.160, Res. 643.

³⁸² Mellink and Angel; "Excavations at Karataş-Semayük and Elmali, Lycia, 1969", s. 250, Fig. 24/a.

³⁸³ Antonio Sagona et al.; "Excavation At Sos Höyük-1994", *XVII. KST*, Cilt. 1, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1996, s. 155, Fig. 1/15.

³⁸⁴ Ufuk Esin; "İstanbul Üniversitesi Prehistorya Kürsüsü Tepecik Kazıları (Elazığ)", *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı. XX-2, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1974, s. 59, Res. 27. ; Esin; "Tepecik Kazısı 1974", Lev. 65/5.

kireçtaşındandır ve kabaca şekillendirilmiştir³⁸⁵. Bir diğer örnek ise Göbeklitepe’den bilinmektedir. M.Ö. 9.600-8.200 tarih aralıklarına verilen örnek, Akarçay Tepe örneği gibi kireçtaşından yapılmış olup, stil özellikleri dikkate alınarak, betimlenen hayvan ‘yaban domuzu’ olarak yorumlanmaktadır³⁸⁶. R. Duru, Burdur Yöresi ETÇ II dönemi p.t. minyatür kap modellerinin oyuncak ya da hediye/adak eşyası olabileceklerini belirtmektedir³⁸⁷. Anadolu’da Asur Ticaret Kolonileri Çağı ve Hitit Dönemi yerleşmelerinin çoğunda hayvan biçimli kaplara rastlanmaktadır. Rhyton ya da Bıbru³⁸⁸ adı verilen bu kapların ritüellerde sunu kabı olarak kullanıldığı Hitit metinlerinde de geçmektedir³⁸⁹. Kültepe örneklerinin tekne ve sandal biçimli gövdeli olanlarında, hayvanların baş ve boyun kısımları teknenin ön kenarlarının uzantısı şeklindedir³⁹⁰. Eserimiz hayvan biçimli olmakla birlikte stil olarak Hitit Bıbruları’ndan oldukça farklıdır.

Eserimiz Ordu Müzesi’ne satın alma yoluyla gelmiştir. A. Karaduman 131 envanter numaralı eserin Ordu/Mesudiye-Müslim Sarıca Mahallesi’nin güneybatısında yer alan Küllüce I yerleşiminin 300 m. kadar batısında yer alan Küllüce II yerleşiminden ele geçtiğini söylemektedir³⁹¹. A. Karaduman söz konusu hayvan biçimli kabın ‘ayı figürünü formunda’ olduğunu ifade etmektedir³⁹². M. Özsait Küllüce’nin ETÇ ve Demir Çağları’nda yerleşim gördüğünü; özellikle ETÇ’de yerleşimin yoğun olduğunu belirtmektedir³⁹³.

Kat. No. 12’ ile temsil edilen eser p.t.’den yapılmış olan kap biçimli hayvan figürünü elde şekillendirilmiştir. Baş kısmının iki yanında boynuz yada kulak olabilecek olan çıkıntıların uçları kırıktır. Arka tarafta ise kuyruk vücuda yapışık olarak gösterilmiştir. Özellikle, nispeten uzun olduğu anlaşılan kuyruktan dolayı figürünün bir boğayı temsil ettiğini söylemek mümkündür. Haznesi bir kaç kaşık sıvı

³⁸⁵ Heval Bozbay; “Akarçay Tepe Yerleşmesinden Neolitik Dönem’e Ait Üç Adet Hayvan Biçimli Minyatür Kap ya da Kap Biçimli Hayvan Figürünü”, *SDÜ Fen Bilimleri Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 30, 2013, s. 181, Res. 1.

³⁸⁶ Şanlıurfa Müzesi Arkeolojik Eser Kataloğu, 2017, s. 96.

³⁸⁷ Duru; *Tarım’dan Yazı’ya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresi’nin Altıbin Yılı (M.Ö. 8000-M.Ö. 2000)*, s. 170.

³⁸⁸ Rhyton/Bıbru; hayvan şeklindeki kaplar. (Ünal; *Hititler Devrinde Anadolu*”, s. 66.)

³⁸⁹ Ünal; *Hititler Devrinde Anadolu*”, s.142.

³⁹⁰ Tahsin Özgüç; *Kültepe Kaniş /Neşa*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 185.

³⁹¹ Karaduman; *Buluntular Işığında Melet Havzası’nın (Ordu-Mesudiye) Tarihi ve Arkeolojik Değerleri*, ss. 84/91.

³⁹² Karaduman; *Buluntular Işığında Melet Havzası’nın (Ordu-Mesudiye) Tarihi ve Arkeolojik Değerleri*, s. 91.

³⁹³ Özsait; “1993 Yılı Ordu-Mesudiye ve Sivas Koyulhisar Yüzey Araştırmaları”, s. 464.

alabilecek kadardır (Lev. VII, Çiz. 1; Lev. XXX, Res. 1). Eserimizin inançla ilgili bir obje olarak kullanılıyor olması ihtimali yüksek olmakla birlikte, ne amaç için kullanıldığına dair bir bulgu yoktur. Araştırmalarımız sonucunda eserimizin benzerlerine hiç bir yerde **rastlayamadık**.

Benzerlerine; yayımlanmış örnek bulunmamaktadır.

Eserimiz bilimsel kazılar sonucu ele geçmemiştir ve yayımlanmış bir benzerine henüz rastlanılmamıştır. Teknik ve işçilik özellikleri dikkate alınarak dönem özelliklerini ortaya koymaya çalıştığımız eserimizi ETÇ'ye tarihlendirmeyi önermekteyiz.

4.3.2.2. Madeni Figürinler

Çalışmamızın bu bölümünde ele aldığımız eserlerin üretim teknikleri önceki bölümlerde ele aldığımız aletlerin üretim tekniklerinden biraz daha farklı ve karmaşıktır. Döküm tekniğinin uygulanmasında kullanılan kalıplar, madeni eşya üretmek için istenilen form ve biçimde hazırlanan p.t., taş vb. malzemeden yapılmaktadırlar. Arkeolojik kazılardan elde edilen bulgular göstermektedir ki önce tek parçadan oluşan, basit kalıplar kullanılırken, teknolojideki gelişmeye paralel olarak sonraları değişik tipte kalıplar ortaya çıkmıştır. Tek parçalı kalıpta döküm yöntemi, iki parçalı kalıpta döküm tekniği, özlü döküm yöntemi ve kaybolan modelli kalıpta döküm yöntemi (cire pèrdue) döküm için kullanılan yöntemlerdendir³⁹⁴.

Bilinen kalıp tiplerinin en basiti olan tek parçalı/açık kalıplar pişmiş toprak veya taştan yapılmıştır³⁹⁵. Kil veya taştan yapılan kalıbın yüzeyi düzeltilerek, dökülecek modelin negatif boşluğu yapılmaktadır. Erimiş sıvı haldeki metal bu hazırlanan modele dökülür. Bu tipteki kalıplarda tam olarak istenilen şeklin elde edilmesi için sonradan dövülerek tamamlanmaktadır. Kalıp, kil kullanılarak yapılmışsa model kalıp kırılarak çıkartıldığından dolayı her kalıp bir defa kullanılmış olur³⁹⁶. Taş kalıpların bir ya da birden fazla yüzeyinde negatif bulunabilmektedir. Döküm işlemi sırasında yatay konumda bulunan açık kalıplarda metalin oksidasyonunu önlemek için kalıbın

³⁹⁴ Tekin; *Eski Anadolu Madenciliği (Arkeolojik Veriler Işığında Başlangıcından Demir Çağı'na Kadar)*, ss. 82-90.

³⁹⁵ Tekin; *Eski Anadolu Madenciliği (Arkeolojik Veriler Işığında Başlangıcından Demir Çağı'na Kadar)*, s. 82.

³⁹⁶ Esin; *Kuantatif Spektrel Analiz Yardımıyla Anadolu'da Başlangıcından Assur Kolonileri Çağına Kadar Bakır ve Tunç Madenciliği*, s. 107.

üzeri düz bir kapakla örtülmüş olmalıdır. Tek Parçalı kalıplarda genellikle iğne, balta gibi şekillendirilmesi kolay materyaller yapılmıştır. M.Ö. 2. bine tarihlenen açık kalıplar daha çok yassı, kolcuklu balta, keski gibi alet ve silahların yanı sıra külçe, kurs, kurşun figürin ve süs eşyası yapımında kullanılmıştır.³⁹⁷.

Tek Parçalı kalıplar yanında iki parçalı kalıplar da döküm işleminde kullanılmaktaydı. Bu tür kalıplar tek parçalı kalıptan gelişmiştir. Üretilen eserin negatifi ayrı ayrı iki parçaya yarı yarıya işlenmekte ve bu iki parça birleştirilerek perçin, kenet yardımıyla tutturulmak suretiyle ya da önceden açılmış deliklerden eriyik haldeki metalin kalıp içine dökülmesiyle işlem gerçekleştirilmekteydi.³⁹⁸.

Diğer bir döküm tekniği *cire perdue* ya da *kaybolan modelli kalıp* tekniği olarak adlandırılan işemdir. Balmumunun kullanıldığı bu teknikle içi boş veya dolu, küçük veya büyük, en karmaşık şekillerin bile yapılması mümkün olmuştur.³⁹⁹. *Cire perdue* tekniği ile dökümü yapılacak olan eser küçük boyutlu ise içi dolu; büyük boyutlu ise içi boş döküm yöntemi ile yapılmaktadır. İçi boş döküm yapılacaksa, önce kilden bir çekirdek üzerine istenen eser kalınlığında balmumu tabakası sıvanır. Balmumuna istenilen şekil verildikten sonra üzeri önce bir kat ince kil ile, sonra da bir kat kaba kil ile sıvanır. Dış kalıp ile çekirdek birbirlerine arada kalan balmumunda delip geçen, ince ve uzun madeni çivilerle tutturulur. Dıştaki kil kalıba delikler ve kanallar açıldıktan sonra kalıp baş aşağı olarak sıcak fırına sürülür. Bir yandan çekirdek ile dış kalıp arasındaki balmumu eriyip deliklerden dışarıya akarken, bir yandan da kil malzeme pişmiş olur. Sonrasında kalıp fırından alınır ve balmumundan boşalan yere, yine aynı deliklerden erimiş maden akıtılarak döküm yapılır. Döküm yapılan maden donduktan sonra dıştaki kil kalıp ve içerdeki çekirdek parçalanarak eserin içinden çıkartılır.⁴⁰⁰. Döküm esnasında kanallar ile hava yolları da erimiş madenle dolduğundan kalıp kırıldığında eserin üzerinde çivi gibi çıkıntıların kaldığı görülür. Bu çıkıntılar dipten kesilerek yerleri törpüyle düzeltilir.⁴⁰¹.

İçi dolu döküm yapılacaksa, üretilmek istenen objenin balmumu ya da benzeri

³⁹⁷ Tekin; *Eski Anadolu Madenciliği (Arkeolojik Veriler Işığında Başlangıcından Demir Çağı'na Kadar)*, s. 83, Res. 16.

³⁹⁸ Tekin; *Eski Anadolu Madenciliği (Arkeolojik Veriler Işığında Başlangıcından Demir Çağı'na Kadar)*, ss. 84-86.

³⁹⁹ Tekin; *Eski Anadolu Madenciliği (Arkeolojik Veriler Işığında Başlangıcından Demir Çağı'na Kadar)*, s. 88.

⁴⁰⁰ Tamer Başoğlu; *Bronz Döküm*, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayını No: 63, İstanbul, 1979, ss. 7-8.

⁴⁰¹ Recep Yıldırım; *Urartu İğneleri*, TTKY Ankara, 1989, s. 7.

bir malzemedan birer kopyası yapılır, üzeri kille sıvandıktan sonra fırınlanmaktadır. Fırınlama işlemi sırasında, balmumu erimekte ve özellikle bırakılan delikten dışarı akmaktadır. Balmumundan boşalan yere erimiş maden doldurulur. Dıştaki kil tabaka kırılarak alınır. Eser elde edildikten sonra kalıp parçalanarak atıldığından dolayı bu tür kalıplar ele geçmemektedir⁴⁰². İçi dolu ya da boş olarak yapılan üretim eserin ağırlığından anlaşılmaktadır. İki Parçalı kalıplarda üretilemeyecek kadar özenli, bezemeli ve figüratif eserlerin bu tip kalıplarda üretilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu yöntem ile yapılan dökümlerde, dökümü yapılacak olan nesne küçük boyutlu ise içi dolu döküm tekniği, büyük boyutlu ise içi boş döküm tekniği uygulanmaktadır. Böylelikle metalden tasarruf sağlanmaktadır⁴⁰³.

Anadolu'da M.Ö. 3. bin yılın ilk yarısında tek tük uygulanan bu teknik, M.Ö. 2500'den sonra yaygın olarak kullanılmıştır. Alacahöyük Bakır Çağı mezarlarında bulunan madeni eserlerin çoğu, Troya'nın bazı kamaları, figürinler, madeni kovaların kulp kısımları, süs iğneleri gibi eserler bu teknikle yapılmıştır. Alişar, Troya, Thermi-Kusura, Ahlatlıbel, Beycesultan, Gordion, Karaoğlan, Boğazköy, Kültepe, Mersin, Tarsus gibi Hitit Uygarlığı merkezlerinden ele geçmiş eserlerde bu teknik uygulanmıştır⁴⁰⁴.

Madeni figürinler altbaşlığı altında ele aldığımız eserlerimiz tipolojik olarak zoomorfik figürinler olarak değerlendirilmiştir.

4.3.2.2.1. Zoomorfik Madeni Figürinler

Tarihöncesinden günümüze ulaşan hayvan betimlemeleri, heykelcik ya da kabartmalardan anladığımız kadarı ile toplumların bazı hayvanlara daha fazla anlam yükledikleri görülmektedir. Tarih boyunca; kimi zaman insanlara eşlik eden, kimi zaman sembolik olarak anlam yüklenen, kimi zaman insana yardımcı-yol gösterici olarak hayvanlar hep vardır⁴⁰⁵.

Bu grupta ele aldığımız 2 adet zoomorfik madeni figürin bulunmaktadır. Oldukça detaylı olan vücut işlenişi ve yuvarlak hatlarından ötürü, ele aldığımız madeni figürinlerin yapım aşamasının yukarıda değindiğimiz *cire perdue* ya da *kaybolan*

⁴⁰² Başoğlu; *Bronz Döküm*, s. 8.

⁴⁰³ Tekin; *Eski Anadolu Madenciliği (Arkeolojik Veriler Işığında Başlangıcından Demir Çağı'na Kadar)*, s. 88.

⁴⁰⁴ Başoğlu; *Bronz Döküm*, s. 7.

⁴⁰⁵ Resul Çatalbaş; "Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi", *Turan-Sam*, Cilt: 3, Sayı: 12, Kars, 2011, s. 52.

modellî kalıp tekniği olarak bilinen teknikle gerçekleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu tekniğin uzun bir süre kullanılmış olması model üzerinde her türlü bezeğin kolaylıkla elde edilebilmesindedir. Anadolu’da bu yöntemle üretilmiş çok sayıda metal eser olmasına karşın, kalıp yok denecek kadar azdır. Bunun nedeni, metal eseri ortaya çıkarmak için kalıbın kırılmasının zorunlu olmasıdır⁴⁰⁶.

Bu bölümde ele aldığımız boğa ve geyik tasvirleri Anadolu’da erken dönemlerden itibaren bilinmektedir. Neolitik ağ’da yerleşik hayata geçen insanoğunun dinsel inanışlarını yansıtan eserlerini günümüze bıraktıkları önemli merkezlerden biri de Çatalhöyük’tür. Özellikle Neolitik ağ’da Çatalhöyük duvar resimlerinden bilinen tasvirlerde av sahnesi içinde gösterilen boğa ve geyiğin diğer figürlerden daha büyük yapıldığı grlmektedir⁴⁰⁷. Geyik ve boğanın Anadolu’nun en eski hayvanları arasında olup, aynı zamanda en eski kültlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Çatalhöyük III. tabakada açığa çıkartılan mekanın doğu duvarına işlenmiş olan geyik avı sahnesinden ötürü “*Av Tapınağı*” olarak adlandırıldığı bilinmektedir⁴⁰⁸.

Boğaların kutsal hayvanlar olarak yorumlanması Anadolu’da gerçekleştirilen kazılarda ele geçen boğa betimlemelerinden anlaşılmaktadır. Neolitik ağ’da Çatalhöyük kült odaları duvar resimlerinde görülen boğa tasvirleri ve duvara monte edilmiş haldeki boğa başları dönemin inanç sistemi hakkında bilgi vermektedir⁴⁰⁹. İlerleyen dönemlerde boğa sembolünün farklı Şekillerde de olsa devam ettiği görülmektedir. Boğa ritonları, çiftli boğa heykelleri, mühürler üzerinde tanrıları taşıyan boğa betimleri ilk akla gelen rneklerdir⁴¹⁰.

Günümüzde de geyiğin inanç sistemi içinde hala yerini koruduğu anlaşılmaktadır. Eski Anadolu evlerinde asılı geyik boynuzları ve kafatasları bulunmaktadır. orum’un İskilip İlçesi’nde evlere asılan geyik kafaları ve boynuzlarının hane halkını nazardan ve kötülükten koruduğuna inanılmaktadır⁴¹¹. Nevşehir’in Hacıbektaş İlçesi’nde yer alan Hacı Bektaş Veli türbesi içinde bulunan

⁴⁰⁶ Tekin; *Eski Anadolu Madenciliği (Arkeolojik Veriler Işığında Başlangıcından Demir ağı’na Kadar*, s. 90.

⁴⁰⁷ Mellaart; *Çatalhöyük Anadolu’da Neolitik Bir Kent*”, s. 113/26, s. 101/54-55.

⁴⁰⁸ James Mellaart; Excavations at atal Hyk: First Preliminary Report 1961, *Anatolian Studies*, Vol. 12, 1962, s. 62.

⁴⁰⁹ Ian Hodder; *Çatalhöyük Leoparın yks*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 45.

⁴¹⁰ Muhibe Darga; *Hitit Sanatı*, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, İstanbul, 1992, s. 42.

⁴¹¹ zlem Sir Gavaz; “M.. 2. Bin Yıl Bazı Gelenek ve Halk Motiflerinin Günümüze Yansıyan rnekleri”, *TÜBA-AR*, 19, 2016, s. 88.

aşevinde, ocak kısmının üzerinde aslı geyik kafatası ve boynuzu Bektaşî geleneği içinde geyiğin yeri olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Yapılan araştırmalar ortaya koymuştur ki Anadolu’da bir çok türbede geyik boynuzu bulunması evliya ve geyik arasında bir bağlantı sergilemektedir⁴¹².

İnsanoğlunun yerleşik hayata geçmesi ile birlikte mağara duvarlarında görülen sahneler yaşam birimlerine taşınmıştır. Çeşitli nedenlerden dolayı boğa ve geyik gibi hayvanlar ise toplumlar tarafından farklı statülerde değerlendirilmiştir. Gerek besin ekonomisi içindeki yerleri, gerekse güçlü yapıları ile bu hayvanların tercih nedeni olduğu anlaşılmaktadır. Bazı araştırmacılar boğa tasvirlerini güç sembolü olarak yorumlarken, geyik tasvirlerini ise üretkenlik ve bereket sembolü olarak yorumlanmaktadır⁴¹³.

Burada özellikle belirtmek gerekir ki birkaç tür dışında geyiklerin sadece erkeklerinde boynuz bulunmaktadır⁴¹⁴. Dolayısıyla ele aldığımız geyik ve boğa betimlemelerinde eril özellik vurgulanmaktadır.

Zoomorfik madeni figürinler başlığı altında ele aldığımız geyik ve boğa figürinleri, üslup ve stil özellikleri bakımından Alacahöyük’te ETÇ’ye tarihlendirilen Krali Mezarlardan ele geçen Güneş Kursları üzerinde yer alan figürinlere benzer şekildedir. Tek fark eserlerimizin kurs içinde yer almamasıdır. Alacahöyük mezarlarında yine benzer anlayışla yapılan standartlar üzerinde de geyik ve boğa figürinlerine rasatlanmaktadır. Söz konusu Güneş Kursu ve Standartların mezar buluntusu olması sebebi ile törensel semboller olduğu kabul gören görüştür⁴¹⁵.

Döneme ait bir diğer örnek Tokat/Horoztepe’den bilinmektedir. Alacahöyük örneklerine benzer madeni eserlerin ortaya çıkarıldığı mezarlık “Alacahöyük Kral Mezarları”nın dönemin tek örneği olmadığına işaret etmektedir⁴¹⁶. T. Özgüç ve M. Akok Alacahöyük Mezarları ve Horoztepe eserleri için M.Ö. 2200-2100 tarihlerini önermektedirler⁴¹⁷.

⁴¹² Ahmet Yaşar Ocak; *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 216.

⁴¹³ Ünsal Yalçın; “Alacahöyük İTÇ Kral Mezarları Üzerine II: İdoller”, 2. *Çorum Kazı ve Araştırma Sempozyumu*, Yayın No: 6, Çorum, 2012, s. 117.

⁴¹⁴ Fatih Kirişçioğlu; “Keyik “Geyik” mi?”, *Geyik Kitabı*, Emine Gürsoy Naskali Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 197.

⁴¹⁵ Efe; “Batı Anadolu Tunç Çağı Uygarlığının Doğuşu”, ss. 96-100.

⁴¹⁶ Aslı Özyar; “Alacahöyük ve Horaztepe”, *ArkeoAtlas II*, (ed. Necmi Karul), İstanbul, 2003, s. 124.

⁴¹⁷ Tahsin Özgüç ve Mahmut Akok; “Horoztepe Eserleri”, *Belleten* Cilt: XXI, Sayı: 82, TTK, Ankara, 1957, s. 209.

Eserlerimizin benzerlerinin bulunduğu Alacahöyük ETÇ mezarları çoğu zaman Maikop Kurganları ile karşılaştırılmaktadır. Erken Maikop mezarları ile Alacahöyük mezarları malzeme zenginliği ve biçim açısından ortak özellikler taşımaktadır. Kral mezarlarında bulunan ve kutsal bir anlam taşıdıkları kesin olan hayvan heykelcikleri şeklindeki aemlere Güney Rusya’da Maikop Uygarlığı’nda rastlanmaktadır. Boğa ve geyiklerden oluşan heykelciklerin dinsel törenlerde bir sopanın tepesi üzerine yerleştirilerek rahipler tarafından taşındıkları düşünülmektedir⁴¹⁸. Bunun yanında iki kültürde de altın ve bronz gibi madenlerden yapılmış eserlerin bir arada ele geçmiş olması ve toplumsal tabakalaşmayı işaret etmeleri bakımından benzer özellikler sergilediği anlaşılmaktadır⁴¹⁹.

Alacahöyük Kral Mezarları buluntuları Kuzey Kafkasya Bölgesi’nde Maikop’la karşılaştırıldığı gibi Balkanlar’da Varna ya da Mezopotamya’da Ur mezar buluntuları ile de karşılaştırılmaktadır. Varna mezar kontekslerindeki altın buluntuların Mezopotamya ve Mısır’da bilinen örneklerden çok daha eski tarihlere uzandığı bilinmektedir⁴²⁰. Bu karşılaştırma yapılırken aynı dönem de farklı bölgelerde kendini gösteren sosyal sınıflar ve kültürel ilişkilere dikkat çekilmek istenmektedir. Hatta Varna Nekropolü’nde ele geçen altın malzemeyle ilgili altının bir kısmının kaynağının Kuzeydoğu Anadolu ya da Kafkasya’daki uzak bölgelere dayandığı varsayımı öne sürülmüştür⁴²¹. Son yıllarda gelişen Radyokarbon yöntemi ile Maikop M.Ö. 4. bine, Varna ise 5. binlere tarihlendirilirken Ur Kral Mezarları M.Ö. 2600’lere tarihlendirilmektedir⁴²². Bu durumda Alacahöyük mezarlarının Ur Kral mezarları ile kronolojik uyum gösterdiği anlaşılmaktadır.

Bir Hitit yerleşimi olan Alacahöyük’te geyik ve boğa biçiminde heykeller bulunmaktadır. “Bin Tanrılı İmparatorluk” olarak bilinen Hititler’in özellikle mezarlarında ele geçen ve ölü hediyesi olduğu düşünülen bu heykellerin Hitit dini inancına ait kült objeleri olduğu kabul gören görüştür. İncelediğimiz benzer örneklerin mezar buluntusu olması, eserlerimizin de muhtemel mezar buluntusu olabileceğini

⁴¹⁸ Akurgal; *Anadolu Kültür Tarihi*, s. 23.

⁴¹⁹ Christopher Edens; “Transcaucasia at the End of the Early Bronze Age”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 299/300, The Archaeology of Empire in Ancient Anatolia, 1995, ss. 58-59.

⁴²⁰ Halime Hüryılmaz; “Kalkolitik Çağ Metalurjisinin Doruk Noktasındaki Varna Nekropolü”, *XI. Uluslararası Balkan Tarihi Kongresi Bildirileri*, 2018, s. 461.

⁴²¹ Vassil Nikolov; “Salt and Gold: Provadia-Sonitsata and the Varna Chalcolithic Cemetery”, *Archaeologisches Korrespondenzblatt*, Helf: 4, 2010, s. 488.

⁴²² Jutta Börker-Klahn; “Die Reichsakkadische Kunst Und Ägypten”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Vol. 74, 1982, s. 88.

düşündürmektedir. Satın alma yoluyla Ordu Müzesi'ne kazandırılan eserlerin müze kayıtlarında buluntu yeri belli olmadığı için şimdilik bu düşünce sadece bir ihtimal olarak kalmaktadır.

A. Karaduman 171 envanter numaralı eserin Ordu/Mesudiye, Ilışar Köyü'nün 2 km kadar kuzeybatısında bulunan Ağcababa (Evliya Tepesi) Tepesi'nden ele geçtiğini⁴²³; 172 envanter numaralı eserin ise Ordu/Mesudiye, Konacık Köyü'nün 1,4 km kadar kuzeyinde Yeşilcesuyu'nun kenarından itibaren yükselen Kıyan Kayası olarak bilinen yer olduğunu söylemektedir⁴²⁴. Bu iki merkez de A. Karaduman tarafından kutsal tören alanı olarak nitelendirilmektedir⁴²⁵. M. Özsait, Evliya Tepesi üzerinde bulunan çanak çömlek parçalarının az bir kısmının Son Kalkolitik Çağ yerleşmesine ait olduğunu, büyük kısmının ise kuvvetli bir ETÇ yerleşmesinin varlığını gösterdiğini ifade etmektedir⁴²⁶. Kıyan Kayası yerleşiminde ise ETÇ ve Demir Çağı yerleşmelerine ait çanak çömlek parçaları bulunduğunu belirtmektedir⁴²⁷.

Kat. No. 13' te yer alan eserimiz, tunçtan, döküm tekniğiyle üretilmiş olan bir boğa figürinidir. Boğa ayakta durur şekilde betimlenmiştir. İnce uzun bir anatomik yapıya sahip vücudun baş kısmında uzun iki boynuz yer almaktadır. Önden bakıldığında yüz üçgenimsi bir yapıya sahiptir. Dik inen bacakların bitiminde ayak toynakları belirtilmemiştir. Kuyruk arka sağ bacağa yapışık şekilde görülmektedir (Lev. VIII, Çiz. 1; Lev. XXXI, Res. 1).

Benzerlerine; Alacahöyük⁴²⁸, Horoztepe⁴²⁹, Toptaştepe/Kalınkaya⁴³⁰ yerleşmelerinde rastlanmaktadır.

Bilimsel kazılar haricinde müzelere kazandırılmış boğa figürinlerinden biri de Çorum Müzesi'nde yer almaktadır. ETÇ'ye tarihlenen eser İskilip buluntuları içinde,

⁴²³ Karaduman; *Buluntular Işığında Melet Havzası'nın (Ordu-Mesudiye) Tarihi ve Arkeolojik Değerleri*, s. 62.

⁴²⁴ Karaduman; *Buluntular Işığında Melet Havzası'nın (Ordu-Mesudiye) Tarihi ve Arkeolojik Değerleri*, s. 95 Res. 1.

⁴²⁵ Karaduman; *Buluntular Işığında Melet Havzası'nın (Ordu-Mesudiye) Tarihi ve Arkeolojik Değerleri*, s. 62/95.

⁴²⁶ Özsait; "1993 Yılı Ordu-Mesudiye ve Sivas Koyulhisar Yüzey Araştırmaları", s. 464.

⁴²⁷ Özsait; "1993 Yılı Ordu-Mesudiye ve Sivas Koyulhisar Yüzey Araştırmaları", s. 463.

⁴²⁸ Hamit Zübeyr Koşay; *Alacahöyük Hafriyatı-1936'daki çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, TTK Yayınları V. Seri, No. 2, Ankara, 1938, s. 125, L. XCVI.

⁴²⁹ Özgüç ve Akok; "Horoztepe Eserleri", Res. 7-10.

⁴³⁰ Thomas Zimmermann ve Evren Y. Geniş; "Arkeometri Gözüyle Kalınkaya-Toptaştepe Erken Tunç Çağı Maden Buluntuları", 2. *Çorum Kazı Araştırmaları Sempozyumu*, T.C. Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, Çorum, 2012, s. 110, Resim 4/a-c.

satın alma yoluyla müzeye gelmiştir⁴³¹. Ayrıca Eskişehir⁴³² ve Gaziantep⁴³³ Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan boğa heykelciklerinin buluntu yerleri bilinmemekle birlikte, Alaca Höyük Kral Mezarları'nda ele geçen standartlara benzerlikleri göz önünde bulundurularak ETÇ'ye tarihlendirilmektedirler⁴³⁴.

Kat. No. 14' te yer alan, tunçtan üretilmiş olan geyik betimlemesi tek örnekle temsil edilmektedir. Tunç plastik eserler açısından güzel bir örneği yansıtmaktadır. Detay ve oranlara bakıldığında gerçeğe yakın olduğu görülmektedir. Teknik ve işçilik özellikleri dikkate alınarak, dönem özellikleri ortaya konabilir. Burada özellikle belirtmek gerekir ki birkaç tür dışında geyiklerin sadece erkeklerinde boynuz bulunmaktadır. Dolayısıyla ele aldığımız geyik betimlemesinde erkek geyik tasvir edilmiştir. Döküm tekniğiyle üretilmiş olan geyik figürünü doğal pozisyonda, dört ayak üzerinde durur şekildedir. Korunan tek boynuzunda kırık mevcut olup, geriye doğru kıvrık şekildedir. Ağız ince bir çizgiyle gösterilmiş olup kulaklar yapılmamıştır (Lev. VIII, Çiz. 2; Lev. XXXI, Res. 2).

Benzerlerine; Alacahöyük⁴³⁵, Horoztepe⁴³⁶ yerleşmelerinde rastlanmaktadır.

Çalışmamızda birer örnekle temsil edilen boğa ve geyik figürünün benzerlerini göz önünde bulundurarak ETÇ'ye tarihlendirilmeyi önermekteyiz.

4.3.3. İdoller

İdol ve figürin tanımlamalarının birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Literatür de tanımlaması yapılırken; "*Tanrı görüntüsü veya resmi, tapınma nesnesi olarak kullanılmış eserler*"⁴³⁷; "*Tanrılara adak olarak sunulan taş, çeşitli maddelerden yapılmış, stilize, tanrı ve tanrıça heykelcikleri*"⁴³⁸; "*çok tanrılı dinlerde küçük tanrı ya da tanrıça heykelcikleri*"⁴³⁹ idol olarak tanımlanmaktadır.

⁴³¹ Tahsin Özgüç; "Çorum Çevresinde Bulunan Eski Tunç Çağı Eserleri", *Belleten* Cilt: XLIV, Sayı. 175, TTK, Ankara, 1980, Lev. XII, 1. a.b.c.

⁴³² A. Nejat Bilgen; "Erken Tunç Çağı'na Ait İki Tunç Boğa Heykelciği", *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Eskişehir, 2000, ss. 81-82, Şek: 4, 5, 6, 9, 10.

⁴³³ Bilgen; "Erken Tunç Çağı'na Ait İki Tunç Boğa Heykelciği", ss. 80-81, Şek. 1, 2, 3, 7, 8.

⁴³⁴ Bilgen; "Erken Tunç Çağı'na Ait İki Tunç Boğa Heykelciği", ss. 79 vd.

⁴³⁵ Remzi Oğuz Arık; *Alaca Höyük Hafriyatı-1935'deki çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, TTK Yayınları V. Seri, No. 1, Ankara, 1937, CXCVI. Al. 656; CXCIX, Al. 657; CCIV; Koşay; *Alacahöyük Hafriyatı-1936'daki çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, s. 109, L. LXXXIV/49, s. 117, L.CX.

⁴³⁶ Özgüç ve Akok; "Horoztepe Eserleri", Res. 11.

⁴³⁷ David B. Guralnik; *Webster New World Dictionary*, Warner Books, New York, 1982, s. 299.

⁴³⁸ Saltuk; *Arkeoloji Sözlüğü*, s. 83.

⁴³⁹ Sözen ve Tanyeli; *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, s. 111.

Erken dönemlerde figürin olarak karşımıza çıkan betimlemeler, zamanla kadınlık özelliklerinin daha az realist olduğu, daha çok basitleştirilmiş, şematize edilmiş tasvirler şeklinde idol olarak karşımıza çıkmıştır. İdollerin Erken Kalkolitik Çağ sonrasında yaygınlaştığı görülmektedir. İdoller ve aşırı şematizasyon, tasvir sanatındaki gelişmenin vardığı son noktadır⁴⁴⁰.

Arkeolojide küçük buluntular olarak değerlendirilen idoller, yassı birer kadın heykelciği olarak şekillendirilmiş plastik eserlerdir. İdoller, figürinlerin devamı niteliğinde eserler olup, belirli noktalarda figürinlerle benzerlikler gösterirler. Figürinlere göre daha hacimsizdirler ve stilizasyon ön plandadır. Yassı formlarından dolayı göğüs ve kalça detayları küçük çıkıntılar olarak gösterilmiştir. Ana Tanrıça imajını devam ettiren semboller olarak nitelendirilmektedirler⁴⁴¹.

İdoller çok çeşitli şekillerde değerlendirilebilirler. Belirli tasvir kurallarına ve belli prensiplere göre yapıldığı düşünülen idollerin kullanım amaçları T. Özgüç tarafından şu şekilde sıralanmaktadır:

- A- Prehistorik Anadolu idollerinin dini anlama sahip olduğu ve devrin putlarını temsil ettiği;
- B- Bütün dünyanın müennes (dişil) figürinleri gibi, Anadolu idollerinin de Magna-Mater="Büyük Ana Tanrıça" kültürünü ve bizzat onu temsil ettikleri;
- C- Ev-ocak kültüründe kullanıldığı ve evin, ailenin koruyan tanrıları olduğu;
- Ç- Emniyet, temellük, sıhhat ve bereketi sihirli ve büyü kuvvetiyle temin ve muhafazaya yarayan figürinler olduğu, yani bir nevi "Talisman" ve "feiticio" vazifesi gördükleri;
- D- Apotropaik karaktere sahip figürinler oldukları, yani insanı fena-uğursuz nazarlardan esirgeyen, karanlığın ve zülmetin kuvvetinden kurtaran ve aydınlığıniyiğin ışığına çıkma vazifesini gördükleri;
- E- Kadının cinsi hayvani hissini belirten yani "Kortkubine" gayelerin tahakkukuna yaradığı;
- F- Kadın kılığına girerek kadın ve dişiliğin korkutarak aldatan demonları tasvir ettiği;
- G- Özellikle mezarlarda bulunmalarından dolayı mevtai bir vazife ifa ettikleri;
- Ğ- Amulet gibi bir yere asıldıkları; ya da boyunda taşındıkları;

⁴⁴⁰ Duru; *Tarım'dan Yazı'ya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresi'nin Altıbin Yılı (M.Ö. 8000-M.Ö. 2000)*, s. 142.

⁴⁴¹ Aydıngün- Gündoğan; *Tunç Çağının Gizemli Kadınları*, s. 40; Yıldırım; "Arkeoloji ve Sanat Tarihi Eski Anadolu Uygarlıkları Tunç Çağları", s. 13.

H- Oyuncak oldukları⁴⁴².

Bu anlam tahminlerinden sonra T. Özgüç idolleri üç alt grupta toplamaktadır;

1-Dini anlamları olduğu ve büyük ana ilahe kültünü temsil ettikleri;

2-Ev ve aileyi koruyan doğüstü güçlerin yardımıyla, insanları her türlü kötülükten kurtaran iyi bir ruhu temsil ettikleridir. Bu açıklamada birincisi gibi dini anlam taşımaktadır.

3-Oyuncak oldukları şeklindedir⁴⁴³.

Ele alınan idoller göz önüne alındığında geniş kalçalı, iri göğüslü ve cinsiyet organı özellikle vurgulanmış bu eserlerin, çocuk oyuncakı olabileceği düşünülmemelidir. Söz ettiğimiz bu özelliklerden dolayı T. Özgüç idolleri teksir/çoğalma ve bereketle alakalı olarak değerlendirmektedir⁴⁴⁴.

İdollerin dini anlamı olduğu ve Ana Tanrıça imajını devam ettirdiği çoğunlukla kabul gören görüştür. Genellikle kadın görünümünde şekillendirilmeleri de bu görüşü destekler niteliktedir. İnsanın düşünce dünyasında yarattığı ilk çok tanrılı dinde, baş unsurun kadın olduğu ve idollerin dinin ana ögesi olan Ana Tanrıçayı temsil ettiği konusunda kimsenin kuşkusuz yoktur. Yazılı belgelerin olmadığı dönemlerde idoller hakkındaki görüşler sadece sayılarının çokluğu, buldukları yerler ve birçok yerleşim merkezinde bulunmaları ile anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Sonuç itibarı ile kadının toplumsal düzende önemli rolü olduğu doğrulanmıştır.

Dönemsel olarak bakıldığında Neolitik Çağ'ın sonlarında baş ve gövde de daha az ayrıntıya gidilerek bir stilizasyon oluşturulduğu, kol, bacak ve kalça kıvrımlarının azaltıldığı görülmektedir. Detayları azalan heykelciklerin gövdelerinde yassılaştırma başlamıştır. Gövde yassılaştırırken boyun ve baş uzamıştır. Başta bulunan başlıklar ve polos silindirik tarzda uzatılmış ve daha sonra boyunla bütünleşerek ETÇ'de "Beycesultan ve Kusura" tiplerinde görülen uzun boyunlu, soyut idolleri anımsatan görünümüne kavuşmuştur⁴⁴⁵.

İdollerin Batı, Güneybatı ve Orta Anadolu'da yoğun olarak üretildiği anlaşılmaktadır. Mermer ve kil üretimli bu formların baş, boyun ve gövdeden oluşan

⁴⁴² Tahsin Özgüç; "Öntarihte Anadolu İdollerinin Anlamı", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, Cilt: II, Sayı: 1, Ankara, 1943, s. 66.

⁴⁴³ Özgüç; "Öntarihte Anadolu İdollerinin Anlamı", s. 67.

⁴⁴⁴ Özgüç; "Öntarihte Anadolu İdollerinin Anlamı", s. 69.

⁴⁴⁵ Aydingün- Gündoğan; *Tunç Çağının Gizemli Kadınları*, s. 24.

basit insan yorumları olduğu görülmektedir. İdolları dikkatle inceleyen bilim insanları Batı, Güneybatı ve Orta Anadolu’da yoğun oldukları gözlenen soyut idollerin yanı sıra yüz ayrıntıları verilmiş, kısa kollu ve giyimli olarak yapılmış idollerin de mevcut olduğunu belirtmektedirler⁴⁴⁶.

Anadolu’da taş, kemik ve madenden yapılmış idollerde baş, boyun ve gövdeden oluşan yassı bir biçim temel olmasına rağmen baş ve gövde tiplerinde bölgelere göre çeşitlilik gösterirler. Yuvarlak başlar hemen her bölgede görülürken Orta Anadolu Bölgesi’nde biçim değiştirerek incelmış ve hilal şeklini almıştır. Güneybatı Anadolu’da ise dörtgen başlı idoller yaygındır. Batıda, yassı keman biçimli, ya da disk başlı uzun boyunlu, küreğe benzer gövdeli mermer idoller kullanılırken, Kayseri ovasında kurs biçimli idoller görülmektedir⁴⁴⁷.

Özellikle Kalkolitik ve Tunç Çağları’ndaki toplumların dini inançlar ve manevi hayatlarını öğrenebilmek adına, muhtelif malzemelerden yapılmış figürin ve idolları buldukları yerle anlamlandırmak için ip ucu verebilecek tüm ayrıntıların incelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Anadolu idolları, Kiklat ve Kıbrıs idollerinin aksine çok azı mezar buluntusudur. Alacahöyük, Babaköy ve Yortan buluntularını istisna kabul edersek, diğer figürinlerin hemen hepsi ev içlerinde, ocakların yanında, temel ya da düşmüş taşların arasında, kalın toprak yığınları içinde her nevi kült eşyası ile birlikte bulunmuştur⁴⁴⁸.

Üzerinde durulan örnekler, idollerin karakteristik özelliklerinin saptanmasına, bölgeler ve kültürler arası ilişkilerin varlığının daha rahat anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Mermer, taş, kemik, maden gibi farklı malzemelerden yapılmış idollerin varlığı bilinmektedir. Çalışmamızın bu bölümünde ele aldığımız 6 adet idol p.t’ tan yapılmıştır.

4.3.3.1. Pişmiş Toprak İdoller

M.Ö. 3. bin, diğer bir deyişle ETÇ’ye tarihlenen simgesel, stilize tipteki ana tanrıça betimlemelerinin ve tipolojik çeşitliliğin en çok görüldüğü dönemdir. Bazı yerleşim merkezlerinde yoğun olarak bulunan idollerin tipi, ele geçtiği merkezin adıyla anılmaktadır. Örneğin; Beycesultan, Kusura, Tıtrış, Troia ve Kültepe gibi

⁴⁴⁶ Yıldırım; “Arkeoloji ve Sanat Tarihi Eski Anadolu Uygarlıkları Tunç Çağları”, s. 7.

⁴⁴⁷ Yıldırım; “Arkeoloji ve Sanat Tarihi Eski Anadolu Uygarlıkları Tunç Çağları”, s. 7; Aydıngün-Gündoğan; *Tunç Çağının Gizemli Kadınları*, ss. 42-43.

⁴⁴⁸ Özgüç; “Öntarihte Anadolu İdollerinin Anlamı”, s. 65.

merkezler dönemin özel örneklerini vermiştir.

Beycesultan tipi idoller keman gövdeli ve sap başlıdır. Omuzlardan çıkan üçgen küçük kolları ve çuval ya da torbaya benzeyen gövdeye sahiptirler⁴⁴⁹. Kusura idolleri, buldukları yer olan Afyon Sandıklı İlçesi yakınlarındaki Kusura'dan dolayı bu adı almıştır. Yuvarlak disk şeklinde başlı, uzun boyunlu, kürek gövdeye sahiptirler. Gövde bazı örneklerde köşeli, bazısında ise yuvarlaktır⁴⁵⁰. Titiş kazılarında elde edilen Titiş tipi idoller, stilize edilmiş insan figürleri şeklinde, yuvarlak başlı, kısa boyunlu ve omuzdan dikey olarak çıkan uzun kollu ve çuval şeklinde gövdelidirler⁴⁵¹. Troya tipi idollerin en bilinen grubunu baykuş yüzlü idoller oluşturmaktadır. Bu tipte, kaşlar alın üzerinde V şekilli olarak yer alır. Gözler nokta olarak belirtilmiş, boyun yatay bir ya da birkaç çizgiden oluşmuştur. Kaş, göz ve burun yiv şeklinde sık sık gösterilmiştir⁴⁵². Kültepe'de ele geçen kurs gövdeli mermer idoller Kültepe tipi idoller olarak isimlendirilen idoller, bir ya da birden fazla başlı, uzun boyunlu, üçgen başlı, disk şeklinde gövdelidirler. Gövdeleri üzerindeki bezemelerde Kültepe idollerine özgüdür. Çoğunun gövdesinde insan ve hayvan kabartmaları yer alır⁴⁵³. Ayrıca Kültepe'nin kurs gövdeli ve çok boyunlu idollerinde sadece kadın vasıflarının yer aldığı anlaşılmaktadır⁴⁵⁴.

Yukarıda değindiğimiz, ele geçtiği merkezin adı ile anılan idoller her ne kadar tasvir ediliş bakımından yerel özelliklere sahip olsalar da köken ve nitelik bakımından benzer özellik göstermektedirler.

Anadolu'da ETÇ'de üretilmiş idoller genellikle buldukları bölgenin kilinden, elde şekillendirilerek üretilmiş, çoğunlukla ilkel fırınlarda pişirilmiştir. Ağız, burun, saç, kaş, göz, elbise, kolye gibi detaylar çamur ıslakken sivri uçlu bir aletle kesme, delme, baskı ve batırma yöntemleri ile yapılmış olup, göğüs gibi detaylar kabartma olarak işlenmiştir. Yüzeylerin ise düzeltilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Üzerlerine astar

⁴⁴⁹ Colin Renfrew; "The Development and Chronology of the Early Cycladic Figurines", *AJA*, Vol. 73, No. 1, 1969, s. 27; Aydıngün- Gündoğan; *Tunç Çağının Gizemli Kadınları*, ss. 57-58.

⁴⁵⁰ Engin Akdeniz; "Erken Tunç Çağı' na Ait Bir Grup İdol", *Anadolu Araştırmaları*, Sayı: XVI, İstanbul, 2002, s. 9; Renfrew; "The Development and Chronology of the Early Cycladic Figurines", s. 27.

⁴⁵¹ *Şanlıurfa Müzesi Arkeolojik Eser Kataloğu*, 2017, ss. 287-288.

⁴⁵² Deniz Sarı; "İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'nda Batı Anadolu'nun Kültürel ve Siyasal Gelişimi", *Masrop*, Sayı: 7, 2012, s. 313; Aydıngün- Gündoğan; *Tunç Çağının Gizemli Kadınları*, s. 64.

⁴⁵³ Önder Bilgi; "Kültepe Kazılarında Bulunmuş Olan İnsan Figürinleri", *Belleten*, Cilt: XXXIX, Sayı: 154, TTK, Ankara, 1975, s. 202, Lev. I-IV; Yıldırım; "Arkeoloji ve Sanat Tarihi Eski Anadolu Uygarlıkları Tunç Çağları", s.7.

⁴⁵⁴ Özgüç; "Öntarihte Anadolu İdollerinin Anlamı", s. 72.

ya da boya sürülmüş idollerin perdahlanarak parlatılmış örnekleri de mevcuttur⁴⁵⁵.

İncelediğimiz örneklerden anlaşıldığı kadarı ile idollerde vurgulanmak istenilen bölgeler bezemelerle anlatılmıştır. İdol formlarına yandan bakıldığında bazılarında sadece kalça ve göğüslerlere ait küçük çıkıntılar görülmektedir.

Ordu Müzesi kayıtlarında eserlerin ele geçtiği yer hakkında bilgi bulunmamasına rağmen A. Karaduman satın alma yoluyla müzeye kazandırılan idollerden 18 envanter numaralı olanın buluntu yerinin Ordu/Mesudiye, Çardaklı Köyü Maltepesi⁴⁵⁶ olduğunu söylerken; 121 ve 122 envanter numaralı idollerin Ordu/Mesudiye, Üçyol Beldesi, Güleyanı Tepesi olduğunu söylemektedir⁴⁵⁷. 241 ve 242 envanter numaralı eserlerin Ordu/Mesudiye, Çavdar Köyü, Başyayla Çukurçayır'dan⁴⁵⁸; 291 envanter numaralı eserin ise Ordu/Mesudiye, Çardaklı Köyü, Karapınar I yerleşiminden ele geçtiğini belirtmektedir⁴⁵⁹. M. Özsait 1990 ve 1991 yılı yüzey araştırmaları sonucunda Çardaklı Köyü Maltepesi⁴⁶⁰, Güleyanı Tepesi⁴⁶¹, Çukurçayır⁴⁶² ve Karapınar I⁴⁶³ yerleşimlerinde az sayıda Kalkolitik Çağ profili veren örnek olduğunu, ele geçen seramiklerden ETÇ yerleşmelerinin varlığının anlaşıldığını ifade etmektedir.

Kat. No. 15' te incelediğimiz idol (Lev. IX, Çiz. 1; Lev. XXXII, Res. 1), ayakta durur şekilde tasarlanmıştır. Baş, boyun ve bacaklar kırıktır. Kollar çıkıntı şeklinde gösterilmiştir. Geniş kalçalar üzerinde kazıma olarak yapılmış karşılıklı çizgisel bezemeler mevcuttur. Karşılıklı çizgilerin kesiştiği yerde yine çizgi olarak dişilik organı belirtilmiş, idol parçasıdır.

Kat. No. 16' da yer verdiğimiz idol parçasının (Lev. IX, Çiz. 2; Lev. XXXII, Res. 2) baş, boyun, üst gövdenin sağ tarafı ve alt gövdesi kırıktır. Oldukça hasar görmüş olan idol parçasının geniş olarak gösterilmiş kalçaları üzerinde oyuk şeklinde

⁴⁵⁵ Aydıngün- Gündoğan; *Tunç Çağının Gizemli Kadınları*; s. 42.

⁴⁵⁶ Karaduman; *Buluntular Işığında Melet Havzası'nın (Ordu-Mesudiye) Tarihi ve Arkeolojik Değerleri*, s. 100.

⁴⁵⁷ Karaduman; *Buluntular Işığında Melet Havzası'nın (Ordu-Mesudiye) Tarihi ve Arkeolojik Değerleri*, s. 99, s. 103.

⁴⁵⁸ Karaduman; *Buluntular Işığında Melet Havzası'nın (Ordu-Mesudiye) Tarihi ve Arkeolojik Değerleri*, s. 101, s. 106.

⁴⁵⁹ Karaduman; *Buluntular Işığında Melet Havzası'nın (Ordu-Mesudiye) Tarihi ve Arkeolojik Değerleri*, s. 29, s. 108.

⁴⁶⁰ Özsait; "1991 Yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları", s. 313.

⁴⁶¹ Özsait; "1990 Yılında Ordu-Mesudiye Çevresinde Yapılan Yüzey Araştırmaları", s. 360.

⁴⁶² Özsait; "1991 Yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları", s. 314.

⁴⁶³ Özsait; "1991 Yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları", s. 312.

küçük dairesel bezemeler bulunmaktadır. Alt gövdede yuvarlak biçimli oluk kazıma içinde, nokta ve çizgiyle dişilik organı belirtilmiştir. Eserin arka kısmında kalçalar kabartma olarak belirtilmiş ve bir çizgiyle ayrılmıştır. Kalçaların altında boşaltım organı derin bir batırma nokta ile belirtilmiştir.

Kat. No. 17' de incelediğimiz idolümüzde (Lev. X, Çiz. 1; Lev. XXXIII, Res. 1) gövdenin alt kısmı kırıktır. Başın üst kısmı saç ya da başlık şeklinde yapılmıştır. Baş kısmında dairesel bir çukur yer alır. Gövde üzerinde kazıma tekniğiyle yapılmış çapraz bant bezeme bulunmaktadır. Vücut üzerindeki bu çizgilerin, çağın giysilerinin model ve ayrıntılarını gösterdiği düşünülmektedir⁴⁶⁴.

Kat. No. 18' deki eser (Lev. X, Çiz. 2; Lev. XXXIII, Res. 2) yassı gövdeye sahip idol parçasıdır. Eserin baş, boyun ve bacakları kırıktır. Kollar çıkıntı şeklinde gösterilmiştir. Kabartma olarak yapılmış göğüsler, beden üzerine kazıma yöntemiyle işlenmiş çapraz batlar arasında kalmıştır. Dişilik organı ise üçgen şeklinde gösterilmiştir.

Kat. No. 19' daki eserimizin (Lev. XI, Çiz. 1; Lev. XXXIV, Res. 1) baş kısmı ve sağ ayak ucu kırıktır. Diğer örneklerde olduğu gibi bu eserimizde de kollar çıkıntı şeklinde gösterilmiştir. Oldukça şematize olan vücut üzerinde bezeme bulunmamaktadır. Yassı gövdeye sahip idol parçası ayakta durur şekildedir.

Kat. No. 20' deki eserimiz (Lev. XI, Çiz. 2; Lev. XXXIV, Res. 2) baş, boyun ve gövdenin alt kısmı kırık idol parçasıdır. Yassı gövdenin ön kısmında çapraz bant şeklinde bezeme yer almaktadır. Kollar çıkıntı şeklinde gösterilmiştir. Kırmızıya yakın hamur rengindedir.

En yakın benzerlerine; Ahlatlıbel⁴⁶⁵, Alacahöyük⁴⁶⁶, Alişar⁴⁶⁷, Bademağacı⁴⁶⁸,

⁴⁶⁴ Duru; *Tarım'dan Yazı'ya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresi'nin Altıbin Yılı (M.Ö. 8000-M.Ö. 2000)*, s. 155.

⁴⁶⁵ H. Zübeyr Koşay; "Ahlatlıbel Hafriyatı", *TTAED*, Sayı: II, İstanbul, 1934, s. 82, Ab. 367. ; Ab. 507. ; Ab. 310. ; Yalçın; "Alacahöyük İTÇ Kral Mezarları Üzerine II: İdoller", s. 122, Res. 10.

⁴⁶⁶ Koşay ve Akok; *T.T.K. Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı 1963-1967 Çalışmaları ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, ss. 47-48, Lev. LXVI/87, 6.

⁴⁶⁷ Hans Henning Von Der Osten; *The Alişar Hüyük Seasons of 1930-32*, Part: 1, The University of Chicago OIP: 28, Chicago, 1937(a), ss 177-180, . Fig. 183. ; Koşay; "Ahlatlıbel Hafriyatı", s. 86.

⁴⁶⁸ Refik Duru; "Bademağacı Kazıları 2002 ve 2003 Yılları Çalışma Raporu", *Belleten* Cilt: LXVIII, Sayı: 252, TTK, Ankara, 2004, Lev. 47/1.

Demircihöyük⁴⁶⁹, Hacılar Büyük Höyük⁴⁷⁰, Karaoğlan⁴⁷¹, Kaklık⁴⁷², Koçumbeli⁴⁷³, Kusura⁴⁷⁴, Resuloğlu⁴⁷⁵, Seyitömer⁴⁷⁶, Uşak-Eynehan⁴⁷⁷, gibi kazısı yapılmış merkezlerde rastlanmaktadır.

Bu çalışmada ele alınan 6 adet idolün tamamı pişmiş topraktan yapılmış olup, satın alma yolu ile müzeye kazandırılmışlardır. Çalıştığımız 6 adet idolün hiç biri sağlam değildir. Dolayısıyla değerlendirme yapılırken tipolojik bir sınıflandırma yapılamamıştır. Benzerleri taranarak, karşılaştırma yöntemiyle tarihlendirmeleri yapılmaya çalışılan p.t. idolleri ETÇ'ye tarihlendirmeyi önermekteyiz.

4.3.4. Madeni İğne

Paleolitik Çağ'ın sonlarından itibaren hayvan kemiği veya boynuzundan iğnelerin yapıldığı bilinmektedir⁴⁷⁸. Tarihöncesi dönemlerde dokuma, kumaş ya da deriden yapılacak giysileri hazırlamak veya diğer ihtiyaçları karşılamak için delici, bız ve dikiş iğneleri kullanılmıştır. Daha önceki dönemlerde bu işler için kemik gereçler kullanılırken, madencilik öğrenilip gelişmesiyle çok daha elverişli hammadde olan bakır ya da tunçtan iğne ve delicilerin üretimi kısa sürede yaygınlaşmıştır⁴⁷⁹.

Eldeki veriler madenden üretilen ilk süs eşyasının iğne olduğuna işaret etmektedir. Bunun nedeni iğnelerin alet olarak kullanılmış olmasıdır⁴⁸⁰. Zaman içinde estetik kaygılar öne çıkmış, giysilere iliştirilen süs eşyası olmanın yanı sıra

⁴⁶⁹ Manfred Korfmann; "Demircihöyük Ein Frühbronzezeitliche Festung an der Phrygisch-Bithynischen Grenze-Kampagne 1977" *TAD*, XXV-2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1981, CVI/2, 3, 5-CVII/1, 5.; "Demircihöyük Ein Frühbronzezeitliche Festung an der Phrygisch-Bithynischen Grenze-Kampagne 1975", *TAD*, XXIV-2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1977, s. 59, Photo. 24.

⁴⁷⁰ Gülsün Umurtak ve Refik Duru; "Hacılar Büyük Höyük Kazıları 2013", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı: 145, 2014, s. 14, Res. 22-23.

⁴⁷¹ Yalçın; "Alacahöyük İTÇ Kral Mezarları Üzerine II: İdoller", s. 122, Res. 10.

⁴⁷² Topbaş vd. ; Salvage excavations of the Afyon archaeological museum, part 2: the settlement of Karaoğlan Mevkii and the Early Bronze Age cemetery of Kaklık Mevkii. In: s. 92, Fig: 72/168.

⁴⁷³ Çiğdem Atakuman; Figurines of the Anatolian Early Bronze Age: The Assemblage Form Koçumbeli-Ankara", *Anatolian Studies* 67, 2017, s. 95, Fig. 8/a-b.

⁴⁷⁴ Winifred Lamb; *Excavations at Kusura near Afyon Karahzsar: II*, Volume: LXXXVII, Archaeologia, 1937, Plate: LXXXIV, 8.

⁴⁷⁵ Tayfun Yıldırım; "Resuloğlu 2012 Yılı Çalışmaları", 2. Çorum Kazı ve Araştırma Sempozyumu, Yayın No: 6, Çorum, 2012, s. 43, Res. 7.

⁴⁷⁶ A. Nejat Bilgen vd. ; *Seyitömer Höyük I*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015, s. 182, Fig. 193a/1989.

⁴⁷⁷ Aydingün- Gündoğan; *Tunç Çağının Gizemli Kadınları*, s. 48, Res. 46.

⁴⁷⁸ Tekin; *Eski Anadolu Madenciliği (Arkeolojik Veriler Işığında Başlangıcından Demir Çağı'na Kadar)*, s. 119.

⁴⁷⁹ Duru; *Tarım'dan Yazı'ya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresi'nin Altıbin Yılı (M.Ö. 8000-M.Ö. 2000)*, s. 180.

⁴⁸⁰ Tekin; *Madeni Eser Tipolojisi*, s. 119.

kadınların saçlarında önemli bir aksesuar haline dönüşmüştür⁴⁸¹. Madeni iğneler, ait oldukları devrin kültürel ve ticari ilişkilerini ortaya koymaya yardımcı olan arkeolojik belge niteliğindedirler. Gelişen maden teknolojisiyle birlikte çeşitli tiplerde madeni iğnelerin üretildiği yapılan bilimsel kazılarla ortaya konmuştur. İğneler, saçlarda, kıyafetlerde, kemer tokalarında aksesuar olarak kullanımlarının yanı sıra mezarlarda ölü kıyafeti kumaşını tutturma işlevi gören veya mezarlara şahsi süs eşyası olarak bırakılan objelerdir⁴⁸².

Kemik, ahşap veya metalden üretilen eşyalardır. Anadolu’da iğnelerin en erken örnekleri Akeramik Neolitik Dönem’de (PPNB) Çayönü yerleşiminden bilinmektedir. Bakır malahitlerin dövme tekniğiyle şekillendirildiği bu örnekler M.Ö. 9. bin yıla tarihlendirilir ve Anadolu’daki en erken tarihli madeni iğneler olarak kabul edilmektedir⁴⁸³.

M.Ö. 3. bin de, Orta Anadolu Kültür Bölgesi’nde çeşitli formlar arasında çoğunlukla başları küre, yivli ya da dilimli iğneler Orta Anadolu’nun en yaygın iğne tiplerini temsil etmektedirler⁴⁸⁴. Sayıları az olmakla birlikte Orta Anadolu’da ETC’ye tarihlenen bir diğer iğne türünü, vazo ya da benzeri kap şeklinde başlığa sahip iğneler oluşturmaktadır⁴⁸⁵.

Arkeolojik kazılarda madenden yapılmış eserler arasında sayı bakımından kalabalık bir grubu oluşturan iğneler, çoğunlukla mezar eşyası olarak ele geçmektedir. İğnelerin sınıflandırması yapılırken baş biçimleri hareket noktasını oluşturmaktadır. Aynı baş şekline sahip olduğu halde, gövde detayları iğnelerin alt tiplere ayrılmasında yardımcı olmaktadır. Çalışmamızın bu kısmında ele alacağımız bir adet iğne baş biçimine göre ele alınmış ve vazo başlı madeni iğne kategorisinde değerlendirilmiştir.

⁴⁸¹ Tekin; *Madeni Eser Tipolojisi*, s. 121.

⁴⁸² Özlem Tütüncüler; “M.Ö. III. Binyılda Orta Anadolu’nun Kuzeyine Ait Bir Grup Madeni Vazo Başlı İğne”, *Karadeniz’den Fırat’a Bilgi Üretimleri Önder Bilgi’ye Armağan Yazılar*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2011, s. 437.

⁴⁸³ Esin; *Kuantitatif Spektral Analiz Yardımıyla Anadolu’da Başlangıcından Assur Kolonileri Çağına Kadar Bakır ve Tunç Madenciliği*, s. 20.

⁴⁸⁴ Tunç Sipahi; “Eski Tunç Çağında Orta Anadolu Bölgesi Madeni İğneleri”, *Ankara Üniversitesi, DTCF Dergisi*, Cilt: XXXVII- Sayı 1-2, 1995, s. 696.

⁴⁸⁵ Tütüncüler; “M.Ö. III. Binyılda Orta Anadolu’nun Kuzeyine Ait Bir Grup Madeni Vazo Başlı İğne”, s. 437.

4.3.4.1. Vazo Başlı Madeni İğne

Vazo başlı iğneler olarak tanımlanan grup, bazı araştırmacılar tarafından haşhaş başlı iğneler ya da küre başlı iğneler gibi başlıklar altında değerlendirilmiştir⁴⁸⁶. Haşhaş başlı iğneler haşhaş bitkisinin kapsülünün temel özelliğini göstermektedir. Bitkinin topuk kısmını oluşturan şişkin küresel gövdesi, gövdenin tepesinde bulunan başçığın orta noktasından yayılan ışınlar şeklindeki başlık ve başlıkla sap bağlantısında yer alan halka kısmı haşhaş başlı iğne tanımlamasında esas alınmaktadır⁴⁸⁷. Vazo başlı olarak nitelendirilen iğne başlık tipleri ise haşhaş kapsülünden ziyade, tepe kısımlarının S profilli kap kacak ağız kenarlarına, boyun ve gövde kısımları vazo/çömlek formlarına olan benzerliklerinden dolayı “Vazo Başlı İğneler” olarak tanımlanmaktadır⁴⁸⁸.

Madeni vazo başlı iğneler, dönemin yerel modasını oluşturan iğneler arasında az sayıda örnekle temsil edilirler⁴⁸⁹. Buna rağmen M.Ö. 3. binde, vazo başlı iğneleri bölgesel özellikleriyle Mezopotamya’dan Ege Adaları’na kadar geniş bir coğrafya içinde bulabilmekteyiz. Anadolu’da vazo, testi, çömlek gibi kap formlarıyla süslenmiş iğneler ETÇ I’den itibaren karşımıza çıkmaktadır. Orta Anadolu’da vazo başlı iğne tipinin M.Ö. 2. ve I. binde de kullanıldığını gösteren örneklere rastlanmıştır⁴⁹⁰. Boyalı Höyük’te Eski Hitit Çağı’na (M.Ö. 1650-1450) tarihlendirilen A yapısının metal buluntuları arasında ele geçen vazo başlı tunç iğne bu tipin güzel örneklerindedir⁴⁹¹.

M.Ö. 3. bin yılda Mari’de bulunan panolardaki betimlemelerde süs iğnelerinin iki parçalı kıyafetleri tutturduğu görülmektedir. Giysilerde süsleme amaçlı kullanıldıkları düşünülen bu iğnelerin dekoratif amaçlı kullanımları yanında asıl işlevlerinin giysileri birbirine tutturmak olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca mezarlardan ele geçen bu iğnelerin iskeletlerin göğüs kısmı üzerinde ele geçmiş olması, kefeni

⁴⁸⁶ Duru; *Tarım’dan Yazı’ya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresi’nin Altıbin Yılı (M.Ö. 8000-M.Ö. 2000)*, s. 183. Refik Duru; “Bademağacı Kazıları 2000 ve 2001 Yılları Çalışma Raporu”, *Belleten* Cilt: LXVI, Sayı: 246, TTK, Ankara, 2002, s. 564, Lev.49/7.

⁴⁸⁷ Yıldırım; *Urartu İğneleri*, ss. 58-59.

⁴⁸⁸ Tütüncüler; “M.Ö. III. Binyılda Orta Anadolu’nun Kuzeyine Ait Bir Grup Madeni Vazo Başlı İğne”, s. 441.

⁴⁸⁹ Tütüncüler; “M.Ö. III. Binyılda Orta Anadolu’nun Kuzeyine Ait Bir Grup Madeni Vazo Başlı İğne”, s. 437.

⁴⁹⁰ Tütüncüler; “M.Ö. III. Binyılda Orta Anadolu’nun Kuzeyine Ait Bir Grup Madeni Vazo Başlı İğne”, s. 440.

⁴⁹¹ Tunç Sipahi; “Hitit Çağında Boyalı Höyük ve Eskiyapar”, *Çorum Kültür Sanat Dergisi (Hitit Söyleşileri II Özel Sayısı, Sayı:14, Çorum, 2013, s. 10, Res. 15/b.*

tutturmak için de kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir⁴⁹².

İğnelerin yapım tekniklerinde farklı yöntemler uygulandığı görülmektedir. Bu yöntemlerden biri; bir takım işlemlerden geçirilerek yabancı maddelerden temizlenen eriyik madenin, kabaca dökümü yapıp dövülerek şekillendirilmesi şeklindedir. Bir diğer teknik; ETÇ’de yaygın olarak kullanılan tek parçalı kalıplarda dökümdür. İğnelerin dökülerek yapıldığını gösteren taş kalıp örnekleri bilimsel kazılardan ele geçmiştir. Modelli iğne başlarının ve gövdelerinin üretiminde çift parçalı kalıplar kullanılmıştır⁴⁹³. Vazo başlı iğnelerin ele geçmiş olduğu merkezlerde bu forma ait kalıp ele geçmemiş olması kaybolan modelli kalıp (cire perdue⁴⁹⁴) tekniğiyle üretilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Bu teknik Anadolu’da M.Ö. 3. bin yılın ikinci çeyreğinden itibaren kullanılan bir tekniktir. Diğer kalıp yöntemlerinde üretilmeyecek kadar özenli başlara sahip veya figüratif başlara sahip iğnelerin bu kalıplarda üretilmiş oldukları düşünülmektedir⁴⁹⁵.

Kat. No. 21’ de incelediğimiz eser vazo başlı bir süs iğnesidir (Lev. XII, Çiz. 1; Lev. XXXV, Res. 1). İnce, uzun bir gövdeye sahip iğne sivri uçludur. Döküm tekniğiyle üretilmiş olduğu anlaşılan eserin gövde kısmı yuvarlak kesitlidir. Gövde üzerinde dekoratif amaçlı ya da fonksiyonel bir delik bulunmamaktadır. Gövde ile baş kısmını ayıran kabartma şeklinde bir halka oluşturulmuştur. Baş kısmı vazo şeklinde yapılmıştır. Vazo biçimli baş kısmının üzeri bir küreyle son bulmaktadır.

Benzerlerine; Kalinkaya⁴⁹⁶, Resuloğlu⁴⁹⁷, Troya⁴⁹⁸, Baklatepe⁴⁹⁹ gibi kazısı

⁴⁹² Erkan Fidan; “İç Kuzeybatı Anadolu İlk Tunç Çağı Gözlü Süs İğneleri (Toggle Pin)”, *Colloquium Anatolicum XI*, 2012, s. 176. ; Tütüncüler, “M.Ö. III. Binyılda Orta Anadolu’nun Kuzeyine Ait Bir Grup Madeni Vazo Başlı İğne”, s. 441.

⁴⁹³ İğnelerin dökülerek yapıldığını gösteren ilk örnek Troya’da ETÇ I yerleşiminde ele geçen ve üzerinde birden fazla iğne formuna sahip taş kalıptır. (Hubert Schmidt; *Heinrich Schliemann’dan Sammlung Trojanischer Altetrümer*, Berlin, 1902, s. 268, no. 6774. ; Tütüncüler; “M.Ö. III. Binyılda Orta Anadolu’nun Kuzeyine Ait Bir Grup Madeni Vazo Başlı İğne”, s. 446, Res. 3/a-b-c.

⁴⁹⁴ Detaylı bilgi için bkz. Madeni Figürinler bölümü.

⁴⁹⁵ Tütüncüler; “M.Ö. III. Binyılda Orta Anadolu’nun Kuzeyine Ait Bir Grup Madeni Vazo Başlı İğne”, s. 438.

⁴⁹⁶ Thomas Zimmermann; “Kalinkaya-A Chalcolithic-Early Bronze Age Settlement and Cemetery in Northern Central Anatolia First Preliminary Report: the Brial Evidence”, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2005 Yıllığı*, 2005, s. 309, Lev. IX, Fig. 9/ 2-3.

⁴⁹⁷ Tayfun Yıldırım; “An Early Bronze Age Cemetery at Resuloğlu, Near Uğurludağ, Çorum. A Preliminary Report of the Archaeological Work Carried Out Between Years 2003-2005”, *Anatolia Antiqua / Eski Anadolu*, XIV, 2006, s. 12, Fig. 16. ; Tütüncüler; “M.Ö. III. Binyılda Orta Anadolu’nun Kuzeyine Ait Bir Grup Madeni Vazo Başlı İğne”, s. 445, Res. 2, 6/d-e.

⁴⁹⁸ Schmidt; *Heinrich Schliemann’dan Sammlung Trojanischer Altetrümer*, ss. 235, 258, no. 6133, 6486; Wilhelm Dörpfeld; *Troja und Ilion Ergebnisse der Ausgrabungen in den vorder historischen und historischen schichten von Ilion 1870-1894*. Athen, 1902, s. 355, fig. 292 a-b-c.;

⁴⁹⁹ Hayat Erkanal ve Turhan Özkan; “1995 Bakla Tepe Kazıları”, *XVIII. KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1997, s. 279, Res. 11. (Bakla Tepe örneği yine

yapılmış yerleşmelerde rastlanmaktadır.

Bunlar dışında Amasya Müzesi'nden de bir adet vazo başlı iğne bilinmektedir⁵⁰⁰. Bu örnekler, Anadolu'da gündelik hayatta kullanılan kaplardan esinlenilerek süs eşyalarında da kap modellerinin kullanıldığını göstermektedir.

İğneler hakkında yorum yaparken boyut, ağırlık, biçim, üzerlerindeki süsleme ve işlevsellik dikkate alınmalıdır. Söz konusu iğne bir kazı buluntusu ise bu tür sorulara cevap bulmak daha kolay olmasına karşın, farklı yollarla ele geçmiş bir buluntu hakkında kesin bir kaniya varmak oldukça güçtür. Çalışma grubumuz içerisindeki iğne müzeye satın alma yoluyla kazandırılmıştır. Müze kayıtlarında buluntu yeri ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Tipolojik olarak değerlendirdiğimiz eserimiz süs iğnesidir. Bu grupta incelediğimiz bir adet vazo başlı madeni iğneyi tipolojik benzerlerini de göz önünde bulundurarak ETÇ'ye tarihlendirmeyi önermekteyiz.

4.3.5. Mızrak Ucu

Mızrak ucu, formu itibarı ile uzun olan ve uzun bir sapa takılıp elle savrulur ya da yakın dövüşlerde kullanılan bir alettir. Ahşap bir sapa geçirilerek kullanılan mızrak uçları etkili bir saldırı silahı olmasının yanında av faaliyetlerinde de kullanılmaktadır. Tunçtan yapılan silahlar toplumların gelişmesi, başka bölgeleri kontrolleri altına almaları sonuçlarını da doğurmaktadır. Mızrak ve kargı uçlarının ayrımı yapılırken çoğu zaman karıştırıldığı görülmektedir. Mızrak uçları kargı uçlarına göre daha ağır olmaktadır. Mızrak uçlarının bazen bir kilograma yakın oldukları bilinmektedir⁵⁰¹.

Bir saldırı silahı olan mızraklar, uç ve sap olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Bilimsel kazılarda çoğunlukla mezar eşyası olarak sadece uç kısımlarının ele geçmesi, sapların toprakta çabuk yok olan organik bir malzemenin yapılmış olduğunu göstermektedir. Farklı büyüklük ve şekillere sahip olan mızrak

kap repertuarlarından etkilenilerek yapılmış bir örnektir. Gümüş başlı olan iğnenin baş kısmı küresel görünümündedir. Başın iki tarafında çizilerek yapılmış X şeklinde süsleme mevcuttur. Üst kısımda boyun şeklinde bir çıkıntı ve iki yanında kulbu temsil eden askı delikleri bulunmaktadır. Bu iğneler baş kısmındaki özelliklere dayanılarak "Amphoriskos Başlı İğne" ler (Naksos Tipinde İğneler) olarak anılmaktadır. Bu tipteki iğne kültürel ilişkileri göstermesi açısından da önem taşımaktadır (Erkanal ve Özkan; "1995 Bakla Tepe Kazıları", s. 270.).

⁵⁰⁰ Tütüncüler; "M.Ö. III. Binyılda Orta Anadolu'nun Kuzeyine Ait Bir Grup Madeni Vazo Başlı İğne", s. 448, Res. 6/c.

⁵⁰¹ Tekin; *Madeni Eser Tipolojisi*, s. 69.

uçları, tarihöncesi çağlardan başlayarak yakın dönemlere kadar süre gelen oldukça uzun bir zaman dilimi içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda insanların yaşadığı bütün bölgelerde kullanıldığından, mızrakları evrensel bir silah olarak yorumlamak yanlış olmayacaktır.

Neolitik Çağ'ın çakmaktaşı mızrak uçlarının madene uygulanması ile ortaya çıkan madeni mızrak uçlarının Anadolu'daki en eski örneklerinden biri Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilen Güzelova (Erzurum)⁵⁰² ve Kuruçay Höyükleri'nde⁵⁰³ ele geçmiştir.

Çalışmamızın bu bölümünde ele aldığımız mızrak ucu Ordu Müzesi'ne bağış yoluyla gelmiştir. Silahın sapa bağlanma şekli esas alınarak Saplamalı Mızrak Ucu kategorisinde değerlendirilecektir.

4.3.5.1. Saplamalı Mızrak Ucu

Eserimiz bazı çalışmalarda sap ve uç kısmının arasında yer alan boyun kısmından dolayı “Boğumlu Mızrak Ucu”⁵⁰⁴ olarak gruplandırılmıştır⁵⁰⁵. Çalışmamızda ele aldığımız mızrak ucunun tipolojik değerlendirmesinde, ucun sapa takılma şekli göz önünde bulundurulmuştur.

D. B. Stronach, 1957'de yapmış olduğu çalışmasında ETC'de Anadolu'da metal türlerinin gelişimini incelemiş, mızrakları 5 tipe ayırmıştır. Tip 5 olarak gruplandığı metal silah tipi, üzerinde çalıştığımız mızrak tipidir ve Anadolu'nun ETC silah tipleri arasında yer almaktadır⁵⁰⁶. D. B. Stronach, bu tipe giren mızrak uçlarının Güney Mezopotamya'da Erken Hanedanlar Dönemi mızrak uçlarından türediğine inanmaktadır⁵⁰⁷.

Namlu ile dil arasında bir boyun oluşturulmasıyla gruplandırılan boyunlu mızrak uçları Yakın Doğu'da belirli bir Coğrafya ve zaman diliminde görülmektedir. Çoğunlukla Fırat boyunca M.Ö. 3. bin yıl süresince yaygın olan boyunlu mızrak uçlarının Batı Anadolu ve Orta Anadolu'da M.Ö. 2. bin yılın ilk yarısında da var

⁵⁰² Koşay ve Vary; *Güzelova Kazısı*, s.26.

⁵⁰³ Refik Duru; “Kuruçay Höyüğü Kazıları. 1981 Çalışma Raporu”, *Anadolu Araştırmaları*, IX, İstanbul, 1983, ss. 31-32, Lev. 28/4.

⁵⁰⁴ Anlağan ve Bilgi; *Sadberk Hanım Müzesi Protohistorik Çağ Silahları*, s. 15.

⁵⁰⁵ Tekin; *Madeni Eser Tipolojisi*, s. 74.

⁵⁰⁶ David Stronach; “The Development and Diffusion of Metal Types In Early Bronze Age Anatolia”, *Anatolian Studies VII*, 1957, s. 113.

⁵⁰⁷ Stronach; “The Development and Diffusion of Metal Types In Early Bronze Age Anatolia”, s. 114.

olduğu bilinmektedir⁵⁰⁸. Boyun kısmı yuvarlak kesitli mızrak uçlarının en erken örnekleri Yukarı Fırat Bölgesi'nde Malatya/Arslantepe'de karşımıza çıkmaktadır. Bu tipteki silahların ilk örneği Arslantepe'de toplu buluntu olarak VI A tabakasında ele geçmiştir⁵⁰⁹.

T. Özgüç, bu tipe giren mızrak uçlarının Orta ve Kuzey Anadolu'da, Boğazköyde'de bulunmuş olmasına rağmen M.Ö. 2. binin ilk çeyreğinde M.Ö. 3. bine nazardan daha az kullanıldığı yorumunu yapmaktadır⁵¹⁰.

Orta ve Kuzey Anadolu'da tunçtan mızrak uçları ilk defa ETÇ'de görülmektedir. Silah repertuarında Anadolu'nun güney bölgesinin çok büyük etkisi olmuştur⁵¹¹. Bu tipe giren mızrak uçları Anadolu dışında, Kuzey Suriye, İran ve Kafkasya'da çeşitli özelliklerle karşımıza çıkmaktadır⁵¹².

K. Kökten bu tipe giren mızrak uçlarının Ur Kral mezarlarında da bulunduğunu belirtirken, Anadolu'nun doğusu ve güneyinde yaygın olarak görülmesi yanında Dündartepe örneğinden yola çıkılarak Anadolu'nun kuzeyinde de görüldüğünün altı çizilmektedir. Dündartepe örneğinin tarihlendirilmesi yapılırken M.Ö. 2000 yıllarından daha geç olamayacağı belirtilmektedir⁵¹³.

Bu tür mızrak uçlarının namlusu uca doğru daralan yaprak görünümündedir. Atl ve üst kısımlarında sırt (zıh) bulunmaktadır. Uç kısımlarının çok sivri olmaması dikkat çeker. Bu özelliklerden dolayı bu türden mızrak uçlarının mücadeleden çok saygınlık (prestij) eşyası olarak kullanıldığı akla gelmektedir. Zaten bu tür mızrak uçlarının neredeyse tümü özel mezarlardan ele geçmiştir⁵¹⁴.

Teknik olarak, bu tip mızrak uçları çift parçalı kalıplarda döküm yoluyla üretilmektedir. Kalıpta döküm tekniğiyle üretilen mızrak uçları daha sonra dövme tekniği ile şekillendirilmektedir. Eserimiz üzerinde herhangi bir analiz

⁵⁰⁸ Tekin; *Madeni Eser Tipolojisi*, s. 74.

⁵⁰⁹ Marcella Frangipane; "The Role of Metal Procurement in the Wide Interregional Connections of Arslantepe During the Late 4th – Early 3rd Millennium BC", *Overturing Certainties in Near Eastern Archaeology. A Festschrift in Honor of Aslihan Yener*, 2017 s. 207, Fig. 13.3 c-d. (VIA tabakası harirleri tarafından M.Ö. 4. bin yıl / Geç Kalkolitik tabakaya tarihlendirilmektedir. (Frangipane; "The Role of Metal Procurement in the Wide Interregional Connections of Arslantepe During the Late 4th – Early 3rd Millennium BC", s. 187.)

⁵¹⁰ Tahsin Özgüç; "New Finds From Horoztepe", *Anadolu (Anatolia)*, Sayı: 8, 1964, s. 22.

⁵¹¹ Tahsin Özgüç; "Yeni Araştırmalar Işığında Eski Anadolu Arkeolojisi", *Anatolia* "Journal of the Institute for Research in Near Eastern Civilizations and Languages", VII, 1963, s. 25.

⁵¹² Özgüç ve Akok; "Horoztepe Eserleri", s. 207.

⁵¹³ Kökten vd. ; "Kuzey-Doğu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri", s. 372.

⁵¹⁴ Tekin; *Madeni Eser Tipolojisi*, s. 74.

yapılmadığından, bronz mızrak ucuna başka bir metalin katılıp katılmadığını bilemiyoruz. Bu tipe giren mızrak uçlarından analzi yapılan Tülintepe, Arslantepe ve Tepecik örneklerinde birden fazla metalin kullanıldığı ve aynı üretim tekniğinin uygulanmış olduğu görülmektedir⁵¹⁵.

Kat. No. 22' de tek örnekle temsil edilen saplamalı bir mızrak ucu (Lev. XIII, Çiz. 1; Lev. XXXVI, Res. 1) yer almaktadır. Namlu ile sap arasında yuvarlak bir boyun bulunmaktadır ya da sap kısmı iki kademelidir. Bu sebepten dolayı özgün bir form oluşturmaktadır. Mızrak ucunun sapa takılmasını sağlayan kısım kıvrılarak yapılmıştır. Bir nevi ahşap sapa takılma esnasında matkap görevi görüyor olmalıdır.

Benzerleri; Başur Höyük⁵¹⁶, Birecik Mezarlığı⁵¹⁷, Dündartepe⁵¹⁸, Horoztepe⁵¹⁹, İkiztepe⁵²⁰, Karkamış⁵²¹, Norşuntepe⁵²², Tülintepe⁵²³'den bilinmektedir.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda bu tip mızrak uçlarının ETÇ'nin bütün evrelerinde kullanılmış olduğunu, hatta OTÇ başlarına kadar kullanımının devam ettiğini, daha sonra yerini kovanlı mızrak uçlarına bıraktığını gördük. Benzerlerinin taranarak tarihlendirmesini yapmaya çalıştığımız mızrak ucunun ETÇ'ye tarihlendirilmesini önermekteyiz.

4.3.6. Mühürler

Yazı öncesi dönemlerde mühürlerin⁵²⁴ kullanım alanı konusunda çok fazla bilgi olmamakla birlikte, pekçok bilim adamının bu konuda çeşitli yorumları bulunmaktadır. Örneğin J. Mellaart, ilkel toplumlarda mühürlerin vücuda renkli

⁵¹⁵ Ünsal Yalçın and H. Gönül Yalçın; "Evidence for Early Use of Tin at Tülintepe in Eastern Anatolia" *TÜBA-AR*, Sayı. 12, 2009, s. 136.

⁵¹⁶ Haluk Sağlamtimur ve Ali Ozan; "Siirt-Başur Höyük 2011 Yılı Çalışmaları", *34. KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Çorum, 2013, s. 274, Res. 8.

⁵¹⁷ Kemal Sertok and Rifat Ergeç; "A New Early Bronze Age Cemetery: Excavations Near the Birecik Dam, Southeastern Turkey. Preliminary Report (1997-98)", *Anatolica XXV*, 1999, s. 106, Fig. 10 A-B.

⁵¹⁸ Kökten vd. "Kuzey-Doğu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri", s. 372.

⁵¹⁹ Özgüç; "New Finds From Horoztepe", s. 9, Fig. 8.

⁵²⁰ Önder Bilgi; "İkiztepe Kazılarının 1985 Dönemi Sonuçları", *VIII. KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel müdürlüğü, Ankara, 1987, s. 155, Res. 7.

⁵²¹ C. Leonard Woolley and Richard David Barnett; *Carchemish Part III: The Excavations in the Inner Town*, London, 1952, KCG 14 Pl. 60/ a, KCG 1 ve 15 Pl. 61/ b, c.

⁵²² Klaus Schmidt; *Norşuntepe Kleinfunde II*, Rhein, 2002, Taf. 52/690.

⁵²³ Yalçın and Yalçın; "Evidence for Early Use of Tin at Tülintepe in Eastern Anatolia", s. 139, Fig. 3.

⁵²⁴ Dilimize Arapça'dan geçmiş olan mühür sözcüğü M. Darga tarafından "üzerinde isim veya işaret kazılı olup, düzen, yetki ve mülkiyet belgesi olarak mektup, senet ve diğer kağıtlara basılan, ayrıca üzerinde dualar yazılan, sihir ve tılsımla ilgili yazılar bulunan ve koruyucu niteliğinde inanılan, çeşitli taşlardan veya madenden yapılan bir gereçtir" şeklinde tanımlanmaktadır. (Darga; *Hitit Sanatı*, s. 68.)

desenler yapmakta kullanıldığını; Neolitik Çağ'da bunların daha çok kumaş üzerine baskı yapmak için kullanılmış olabileceğini ön görmektedir. C. Renfrew, kil mühürlerin kap kapamada, bazı kutuların güvenliğini sağlamada ve depo odalarının kapılarının mühürlenmesi gibi işlerde kullanılmış olmasının mümkün olabileceğini söylemektedir. D. Collon ise M.Ö. 7. ve 6. bin yıllara tarihlendirilen en erken mühür örneklerinin, tekstil, deri, vücut, çanak çömlek, sepet, kutu, çuval ve ekmek üzerine baskı yapmak için kullanılmış olabileceği önerisinde bulunmaktadır⁵²⁵.

Günümüzde bu konuda kabul gören görüş mühürlerin; gücün, zenginliğin, yasal olarak söz sahibi olmanın ve mülkiyetin bir sembolü olarak uzun yıllar farklı toplumlarda kullanılmış olduğudur. Bugünkü imzanın yerini tutan mühür, bir kişilik ifadesidir⁵²⁶.

Gerek geçmişte gerekse günümüzde mühürlerin belli başlı işlevleri; bir nesne veya malın sahibini bildirmek; mülkiyet belirtmek; güvenliğini sağlamak ve onaylamak; bir malın ölçüsü, ağırlığı, içeriği ve kalitesini kesin bildirmek veya açıklamak; bir malı veya nesneyi yapan veya yollayanı tanıtmak; bir yazının ifadesinin doğruluğunu onaylamak olarak sıralanabilir⁵²⁷.

Erken örneklerinin taştan ve pişmiş topraktan yapıldığı görülen mühürlerin sonraki dönemlerde yarı değerli ve değerli taşlar kullanılarak yapıldığı görülmektedir. Mühür yapımında tahtanın da kullanılmış olabileceği varsayımlar arasındadır. Anadolu'da Kuruçay ve Hacılar'ın Neolitik tabakalarında olduğu gibi pek çok merkezde mühür bulunmaması mühürlerin ahşap gibi organik bir malzemeden yapılmış olabileceklerini düşündürmektedir⁵²⁸. İlerleyen dönemlerde teknolojinin de gelişmesiyle daha sert malzemelerin mühür yapımında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Üzerlerinde görülen tasvirler açısından tarihi belge niteliği taşımakla birlikte; kullanıldıkları toplumun dini, kültürel ve sosyal yaşamı ile ilgili bilgi vermeleri açısından da önemlidirler. Mühürler değer verilen kıymetli eşyalardı ve kolay kolay kaybedilmezlerdi. Olasılıkla sahipleri ile birlikte görmülürlerdi⁵²⁹.

⁵²⁵ Gülsün Umurtak; "Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağlar'da Burdur-Antalya Bölgesi Mühürçülüğü Üzerine Bazı Gözlemler", *Adalya (Ayrı Basım)*, No. IV, 1999-2000, ss. 6-7.

⁵²⁶ Esra Kaçmaz Levent; "Diyarbakır Müzesi'nden "Kanatlı At" Betimli Bir Urartu Damga Mührü", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 1, 2012, s. 444.

⁵²⁷ Darga; *Hittit Sanatı*, s. 69.

⁵²⁸ Umurtak; "Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağlar'da Burdur-Antalya Bölgesi Mühürçülüğü Üzerine Bazı Gözlemler", s. 6.

⁵²⁹ Holly Pittman; "Son Kalkolitik Çağ Mühürleri", *ArkeoAtlas II*, (ed. Necmi Karul), İstanbul, 2003, s. 35.

Eski Önasya’da ilk mühürlere M.Ö. 7000 yıllarında Kuzey Suriye, Hatay, Güneydoğu ve İç Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nde rastlanmıştır. Mühür baskılarını taşıyan kil parçaları (Bulla) ise, M.Ö. 6100 yıllarında Kuzey Suriye (Tel Sabi Abyad) ve Güneydoğu Anadolu’da (Hakemi Use) bulunan az sayıdaki merkezde ele geçmiştir. Mühürleri en çok kullananların tüccarlar olduğu yapılan araştırmalardan anlaşılmaktadır. Hassuna Çağı’ndan itibaren ticaretin de artmasıyla mühür kullanımında bir artış görülmektedir⁵³⁰. Bazı bölgelerde mühürlerin çanak çömlekler üzerinde bir markayı temsil eder şekilde uygulamalarına rastlamak mümkündür. Çanak çömlekler üstünde rastlanan silindir mühür baskıları, kabın omuz, boğaz ve ağzında; damga mühür baskıları ise genellikle kulbun alt bağlantı yerinde veya gövde de yer almaktadır. Bu tür uygulamalar ETÇ II. (M.Ö. 2700-2400) evresinden itibaren görülmektedir⁵³¹. Bunların mağaza veya atölye damgası olduğu söylenmekte ise de, aynı baskıyı taşıyan başka kaplar olmadığından bu şüphelidir⁵³².

Anadolu’da görülen ilk mühürler damga mühür şeklindedir. Çatalhöyük kazılarında ortaya çıkartılan, M.Ö. 7. ve 6. binlere tarihlendirilen bu mühürler daha çok p.t.’tan yapılmış, yuvarlak veya oval formdadırlar. Çatalhöyük mühürleri üzerinde kazıma tekniği ile yapılmış spiral ve meander motifleri görülmektedir⁵³³. Anadolu’da bilinen en eski taş mühürler ise (M.Ö. 5700-5400) Kahramanmaraş-Domuztepe’den ele geçmiştir⁵³⁴.

Mühürler, Yakınoğu’da İlk Neolitik Çağ’ın tarımcı topluluklarından beri kullanılmaktadır. Geç Kalkolitik Çağ’da M.Ö. 4500-3000 yıllarında mühür kullanımında bir artış görülmektedir. Anadolu’da Yukarı Fırat Havzası’nda Değirmentepe, Hacinebi, Arslantepe, Hassek Höyük ve Norşuntepe’de yapılan arkeolojik kazılarda mühürlerin yoğun kullanımına ilişkin kanıtlar bulunmuştur⁵³⁵.

Mühürler genel anlamda tarıma dayalı artı ürünün ortaya çıkışıyla birlikte mülkiyet kavramının gelişimini simgeleyen nesnelere karşımıza çıkmaktadır.

⁵³⁰ Süleyman Özkan; “Kaniş’te Mühür Sanatı”, *Anadolu’nun Önsözü Kültepe-Kaniş Karumu; Asurlular İstanbul’da*, (Ed: Fikri Kulakoğlu, Selmin Kangal), Seçil Ofset, Kayseri, 2010, s. 148.

⁵³¹ Hasek Höyük ETÇ mimari tabakalarında bulunan çanak çömleklerin omuz ve karın kısımlarında çapraz olarak devam eden silindir mühür izleri görülmektedir. (Manfred R. Behm-Blancke; “Hassek Höyük”, *ArkeoAtlas II*, (ed. Necmi Karul), İstanbul, 2003, s. 27.)

⁵³² Özkan; “Kaniş’te Mühür Sanatı”, s. 152.

⁵³³ James Mellaart; “Excavations at Çatal Hüyük Thitd Preliminary Report”, *Anatolian Studies XIV*, 1964, s. 97.

⁵³⁴ Bekir Gürdil; “Kahramanmaraş-Domuztepe”, *ArkeoAtlas I*, (ed. Necmi Karul), İstanbul, 2002, s. 114.

⁵³⁵ Pittman; “Son Kalkolitik Çağ Mühürleri”, s. 35.

Mühür baskılarının incelenmesi bunların çanak, sepet, tekstil gibi farklı yerlerde uygulandıklarını göstermektedir⁵³⁶.

Mühürler üzerindeki desenler kil ya da balmumu gibi yumuşak bir malzemeye basıldığında pozitif bir baskı bırakma amacıyla oyularak yapılmaktadır. Çalışma grubumuzu oluşturan eserler arasında 1 adet p.t. damga mühür yer almaktadır.

4.3.6.1. Damga Mühür

Neolitik Çağ'dan itibaren mülkiyet kavramının gelişimini simgelediği düşünülen mühürlerin Anadolu'da damga mühür olarak adlandırdığımız tipi yaygın olarak kullanılmıştır. Damga mühürler yazı kullanmayan toplumlar tarafından kullanıldıklarından dolayı idari anlamdaki kullanımlarına ilişkin veriler sınırlıdır. Suriye, İran ve Mezopotamya'da silindir mühür kullanılırken, Anadolu halkı damga mühürleri kullanmaya devam etmiştir. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Asurlu tüccarların etkisiyle Anadolu'da da silindir mühür yapılmış ve kullanılmıştır. Asurlular'ın ülkeden ayrılmasıyla halk tekrar damga mühür kullanmaya başlamıştır⁵³⁷.

Kolay bulunabilir bir malzeme olan kilden mühür yapılırken tutamak kısmı ile baskı tabanından oluşan mührün önce kabaca biçimlendirildiği, sonraki aşamada daha özenli bir çalışma ile rötuşlanarak kazıma yöntemiyle baskı alanının yapıldığı tahmin edilebilir. Bu tipteki bir çok mührde desenlerin baskı yüzüne çok ölçülü bir şekilde yerleştirilmiş olması, kazıma işleminin, mührün gövdesinin ve tutamak kısmının şekillendirilmesinden sonra yapıldığını göstermektedir⁵³⁸. Mühüre şekil verildikten sonra baskı alanı ucu fazla sivri olmayan aletlerle kazınmış, daha sonra dayanıklı hale getirmek için fırınlanmış olmalıdır⁵³⁹.

Damga mühürler işlevlerini baskı yüzünün arka kısmına takılan sap kısmından tutularak tek bir basma hareketi sonucu yerine getirirler. Mühürlerin yapımında seçilen malzemenin kişilerin zenginlik ve mevkileri ile ilgili olduğu düşünülmektedir⁵⁴⁰.

A. Karaduman Ordu Müzesi'ne satın alma yoluyla gelmiş olan 473 envanter numaralı eserimizin buluntu yeri konusunda Ordu/Mesudiye-Müslim Sarıca

⁵³⁶ Fıandra; "Mühürler, Kil Mühür Baskıları", s. 34.

⁵³⁷ Özkan; "Kaniş'te Mühür Sanatı", s. 148.

⁵³⁸ Umurtak; "Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağlar'da Burdur-Antalya Bölgesi Mühürçülüğü Üzerine Bazı Gözlemler", s. 5.

⁵³⁹ Umurtak; "Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağlar'da Burdur-Antalya Bölgesi Mühürçülüğü Üzerine Bazı Gözlemler", s. 6.

⁵⁴⁰ Özkan; "Kaniş'te Mühür Sanatı", s. 148.

Mahallesi'nin güneybatısında yer alan Küllüce I yerleşiminin 300 m. kadar batısında yer alan Küllüce II yerleşimi olduğunu söylemektedir⁵⁴¹. M. Özsait 1993 yılı yüzey araştırmaları sonucunda Küllüce yerleşiminin ETÇ ve Demir Çağları'na ait buluntu verdiğini, özellikle ETÇ'de yoğun bir yerleşim olduğunu ifade etmektedir⁵⁴².

Kat. No. 23' te p.t.'tan bir damga mühür yer almaktadır. Çalışmamıza konu olan damga şeklindeki mühür (Lev. XIV, Çiz. 1; Lev. XXXVII, Res. 1) tutamaklı tipte olup, tutamak kısmı silindirik şeklinde, baskı yüzeyi ise oval şekildedir. Mührün sadece damga kısmında kazınarak yapılmış çizgisel bezemeler bulunmaktadır. Bezemeler herhangi bir geometrik şekli içermemekle birlikte düzenli çizgilerin baskı yüzeyinin tamamına yapıldığı görülmektedir. Oval formdaki baskı yüzeyinin bir köşesinin kırılmış olduğu görülmektedir. Bu damga mührün bezeme açısından olmasa bile form açısından pişmiş toprak örneklerine rastlanmıştır.

Benzerlerine; Alışar⁵⁴³, Bademağacı⁵⁴⁴, Hacılar Büyük Höyük⁵⁴⁵, Karataş-Semayük⁵⁴⁶, Kusura⁵⁴⁷ yerleşimlerinde rastlanmaktadır.

Araştırmalarımızda gördük ki bezeme ve form açısından eserimize en yakın örnek, İran platosunda Tepe Sialk'te ele geçmiş, lapis lazuliden yapılmış damga mühür M.Ö. 3. bin yıla tarihlenmektedir⁵⁴⁸. Anadolu'da ETÇ'ye tarihlenen daga mühürler üzerinde görülen motiflerin önemli bir kısmını geometrik bezemeler oluşturmaktadır. Pişmiş topraktan yapılmış olan bir adet damga mührün benzerleri taranarak yapılan karşılaştırma sonucunda biz de eserimizi ETÇ'ye tarihlendirmeyi önermekteyiz.

4.3.7. Ok Uçları

Uzun mesafe silahı olarak nitelendirilen ok ve yayın Avrupa'nın Üst Paleolitik Dönemine tarihlendirilen mağara resimlerinde ne şekilde kullanıldığını gösteren görseller mevcuttur⁵⁴⁹. İlk örneklerinin taş malzemeden yapıldığı bilinen ok uçlarının

⁵⁴¹ Karaduman; *Buluntular Işığında Melet Havzası'nın (Ordu-Mesudiye) Tarihi ve Arkeolojik Değerleri*, s. 84-s. 92.

⁵⁴² Özsait; "1993 Yılı Ordu-Mesudiye ve Sivas Koyulhisar Yüzey Araştırmaları", s. 464.

⁵⁴³ Von Der Osten; *The Alışar Hüyük Seasons of 1930-32 Part I*, s. 184, Fig. 186/d 658.

⁵⁴⁴ Duru; *Tarım'dan Yazı'ya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresi'nin Altın Yılı (M.Ö. 8000-M.Ö. 2000)*, s. 164, Res. 675.

⁵⁴⁵ Umurtak ve Duru; "Hacılar Büyük Höyük Kazıları 2013", s. 14, Res. 20.

⁵⁴⁶ Mellink and Angel; "Excavations at Karataş-Semayük and Elmali, Lycia, 1969", pl. 58, Fig. 23 a-b.

⁵⁴⁷ Winifred Lamb; *Excavations at Kusura Near Afyon Karahisar I*, Archaeologia 86, Oxford, 1936, Fig. 12/18.

⁵⁴⁸ Barbara Helwing; "İran'da İlk Kentler", *ArkeoAtlas II*, (ed. Necmi Karul), İstanbul, 2003, s. 85.

⁵⁴⁹ R. Miller et. al; "Experimental Approaches to Ancient Near East Archery", *World Archaeology*,

zaman içinde madenin insan yaşamına girmesiyle başta bakır olmak üzere, tunç ve demir madeninden üretildiği anlaşılmaktadır⁵⁵⁰. Bir aletin ok ucu olup olmadığı ayrımı yapılırken dikkat edilmesi gereken iki nokta bulunmaktadır; genel bir simetriye sahip olması ve alet üzerinde aletin sapa takılabilesini sağlayan bir düzenlemenin yapılmış olmasıdır⁵⁵¹.

Ok uçları arkeolojik kayıtlarda, hedefe ulaşmalarını sağlayan yaylardan veya sap kısımlarından daha sık görülmektedir. Arkeolojik kazılardan ele geçen ok uçlarıyla ilgili birşeyler öğrenilse bile onları çeken yaylar hakkında çok az şey söylenebilir. Ok uçlarının boyutları, atış mesafesine ve okçunun tercihine göre farklılık gösterebilmektedir⁵⁵².

Ok uçları genel olarak üçgen formlu ve yaprak biçimlidirler. Uzunlukları, genişliklerinin hemen hemen iki katıdır. Bu bölümde ele aldığımız ok uçları kullanılan malzemeye göre taş ve metalden yapılanlar olarak iki ana grupta ele alınacaktır.

4.3.7.1. Taş Ok Uçları

ETÇ yontma taş alet endüstrisiyle üretilmiş aletler bir önceki döneme göre daha kaliteli ve güzel buluntulardır. Her iki yüzeyleri de rötüşlü olup çok ince işçilik gösterirler. Isıtılmış çakmaktaşıları baskı tekniği uygulanarak üretilen aletin işlenmesini kolaylaştırdığı için özellikle ok uçlarının yapımında hammadde olarak çakmaktaşılarının tercih edilmiş olduğu anlaşılmaktadır⁵⁵³.

Üçgen gövdeli, düz ya da hafif dışbükey dipli, kanatlı yarık dipli, yaprak biçimli ve dışa doğru çıkıntılı dipli şekillerde görülen ok uçları, dip kısımlarına eklenen ahşap bir sap yardımıyla kullanılmıştır. Kullanılacakları ahşap sapta açılan yarık içerisine yapışkan bir malzeme yardımıyla yapıştırılarak ya da ahşap sapa bağlanarak kullanıma hazır hale gelirler⁵⁵⁴.

Çalışmamızın bu bölümünde ele alacağımız ok uçları çakmaktaşı kullanılarak üretilmiştir ve kanatlı ok ucu formundadır.

Vol.18, No. 2, Weaponry and Warfare, 1986, p. 189.

⁵⁵⁰ Tekin; *Madeni Eser Tipolojisi*, s. 30.

⁵⁵¹ Jacques Cauvin; "Typologie Et Fonctions Des Outils Préhistoriques : Apports De La Tracéologie a un Vieux Débat", *Traces d'utilisation sur les outils Néolithiques du Proche Orient* M.C. Cauvin (ed.), Travaux de la Maison de l'Orient, 5, GIS. Maison de l'Orient, Lyon, 1983, s. 266.

⁵⁵² Miller et. al; "Experimental Approaches to Ancient Near East Archery", p. 189.

⁵⁵³ Inizan, Marie-Louise, et al; *Technology and Terminology of Knapped Stone*, s. 24.

⁵⁵⁴ Burian and Friedman; "The Arrow: Its Parts and the Methods Of Its Shafting", s. 56.

4.3.7.1.1. Kanatlı Ok Uçları

Yan kenarlar kanat şeklinde, dip kısmı sapa takmak için çıkıntı şeklinde yapılmıştır. Aletin en üst bölümünde hedefe saplanan uç kısmı yer alır. Kanat kısmı saplanan yerden çıkartılmak istendiğinde yarayı açıp kanamayı arttırarak öldürücü olmasını sağlamak içindir⁵⁵⁵. Aynı zamanda kanatlar ok ucunun dengesini sağlamaktadır etken olmaktadır. Fırlatıldıktan sonra hedefe giderken eksenden kaymaması için ucun yeterince sivri olması gerekmektedir⁵⁵⁶. Son derece simetrik olan ok uçlarında kanatlar, sap ve gövdenin birleştiği yerde hafif kıvrım yapar şekilde görülmektedir. Her uç tipinde kanat detayı yoktur. Bu tipe giren uçlarda sap kısımları çıkıntı şeklinde yapılmıştır. Aletin bambu veya saz gibi düzgün ve yuvarlak sap kısmına monte edilmesini sağlamaktadır.

Çakmaktaşı veya obsidyen kullanılarak üretilen kanatlı ok uçları özellikle Keban Bölgesi'nde ve yakın çevresinde oldukça iyi tanınan bir tiptir. Bölgede bu tipin en erken örneği GKÇ'ye tarihlenmekte ve ETÇ'de sayıları artmaktadır⁵⁵⁷.

Satın alma yoluyla Ordu Müzesi'ne gelen 133 envanter numaralı eserin buluntu yeri konusunda A. Karaduman Ordu/Mesudiye, Çavdar Köyü'nün 2 km. kadar güneybatısında Handeresi'nin aktığı vadinin batısındaki sırtın üzerine iskan edilmiş olan Yazıtarla I yerleşmesi⁵⁵⁸ olduğunu söylerken; 279 envanter numaralı eserin buluntu yerinin ise Ordu/Mesudiye, Üçyol Beldesi Uzunyol Anşa Pınar'ın 300 m. kadar güneybatısında, Sahanlı Suyu yakınlarındaki Bektaş Tepesi olduğunu söylemektedir⁵⁵⁹. M. Özsait'in 1990 ve 1991 yıllarında bölgede gerçekleştirdiği yüzey araştırmaları sonucunda Yazıtarla I⁵⁶⁰ ve Bektaş Tepesi⁵⁶¹ yerleşimlerinde Kalkolitik Çağ özellikleri gösteren seramikler yanında ETÇ'de yoğun bir yerleşimin varlığına işaret eden seramiklerin ele geçtiği anlaşılmaktadır.

Çalışma grubumuzda taştan kanatlı ok ucu tipine giren 2 adet ok ucu bulunmaktadır. Kanatların iç kısımları da kenarlarda olduğu gibi rötuşlu ve keskindir. Silah olarak kullanılmak üzere üretildiklerini söylemek mümkündür. Bilimsel kazı

⁵⁵⁵ Tekin; *Madeni Eser Tipolojisi*, s. 37.

⁵⁵⁶ Tekin; *Madeni Eser Tipolojisi*, s. 30.

⁵⁵⁷ Refik Duru; *Gedikli Karhöyük II*, TTK, Ankara, 2010, s. 90.

⁵⁵⁸ Karaduman; *Buluntular Işığında Melet Havzası'nın (Ordu-Mesudiye) Tarihi ve Arkeolojik Değerleri*, s. 35.

⁵⁵⁹ Karaduman; *Buluntular Işığında Melet Havzası'nın (Ordu-Mesudiye) Tarihi ve Arkeolojik Değerleri*, ss. 65-67.

⁵⁶⁰ Özsait; "1991 Yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları", ss. 313-314.

⁵⁶¹ Özsait; "1990 Yılında Ordu-Mesudiye Çevresinde Yapılan Yüzey Araştırmaları", s. 361.

verisi olmadıklarından kesin bir tarihleme söz konusu değildir. Ancak Anadolu’da bulunmuş benzerleri ile karşılaştırma yaparak tarihi tespit etme olanağı bulunmaktadır. Bu nedenle çeşitli kazı ve araştırmalarda ele geçen ok uçarıyla benzerlik kurarak tarih saptama yöntemi izlenmiştir.

Kat. No. 24’ te incelediğimiz eser taştan kanatlı bir ok ucudur (Lev. XV, Çiz. 1; Lev. XXXVIII, Res. 1). İki kesici kenarla birleşmiş sivri bir uç kısmına sahiptir. İki yüzeyinin de baskılama tekniği kullanılarak işlenmiş olduğu görülür. Kanatlar simetriktir. Kanat çukurları ve kanat açıklıkları eşit aralıklarla yapılmıştır. Bu örnekte kanatlardan biri kırık olmasına rağmen simetrinin çok açık bir şekilde görülmesi mümkündür. Aletin simetrik olması iyi işçilik gösterildiğinin kanıtıdır. Beyaz renk olan aletin yüzeyi parlak ve kaygandır.

Kat. No. 25’teki ok ucumuz da Kat. No. 24’ te olduğu gibi taştan yapılmış kanatlı bir ok ucudur (Lev. XV, Çiz. 2; Lev. XXXVIII, Res. 2). Kesici kenarların birleştiği uç kısımda kırık mevcuttur. İki yüzeyi de baskılama tekniği kullanılarak işlenmiştir. Kanatlar ve sap kısmı sağlamdır. İki kanat arasındaki genişlik fazla değildir ve diğer örnekte olduğu gibi eşit aralıklarla yapılmış bir simetri göstermektedir. Siyahımsı/siyaha yakın gri renkte olan ucun sap kısmında gri, renk dalgalanması görülmektedir. Mat bir yüzey dokusuna sahiptir.

En yakın benzerleri; Gedikli Karahöyük⁵⁶², Han İbrahim Şah⁵⁶³, Korucutepe⁵⁶⁴, Norşuntepe⁵⁶⁵, Salat Tepe⁵⁶⁶, Tepecik⁵⁶⁷ gibi kazısı yapılmış merkezlerden bilinmektedir.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda obsidyen ve sileks malzemesinin alet yapımına çok uygun, sert ve kesici kenar verebilen taşlar olduğunu gördük. Sileksin doğada bolca bulunmasına karşın obsidyen kaynakları sınırlıdır. Kanatlı formda üretilmiş ok uçlarının obsidyen kaynaklarına yakın merkezlerde, obsidyenden

⁵⁶² Duru; *Gedikli Karahöyük II*, Lev. 168, Res. 1-3.

⁵⁶³ Hayri Ertem; *Keban Projesi Han İbrahim Şah Kazısı 1970-1971*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri III, No. 3, TTKB, Ankara, 1982, Lev. 25/186, 30/311, 32/358.

⁵⁶⁴ Maurits Von Loon ve Giorgio Buccellati; “Şikago Kalifornia Üniversiteleri 1968 Korucutepe Kazısı Raporu”, *Keban Projesi 1968 Yaz Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri I, No. 1, TTKB, Ankara, 1970, Şek. 13.

⁵⁶⁵ Hauptmann; “Norşuntepe Kazıları-1970”, Lev. 68/6.

⁵⁶⁶ A. Tuba Ökse, vd. ; “İlisu Barajı-Salat Tepe 2013 Kazısı”, *36. KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014, s. 34, Res. 6.

⁵⁶⁷ Ufuk Esin; “Tepecik Kazısı, 1969”, *Keban Projesi 1969 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri I, No. 2, TTKB, 1971, Lev. 89, Res. 6-7.

üretildiği anlaşılmaktadır⁵⁶⁸. İster sileks, ister obsidyen olsun bu form daki uçların ETC'nin farklı evrelerine tarihlendiği anlaşılmaktadır. Belki de bölgesel bir karakter taşıyan ok uçlarımızı geniş anlamda ETC'ye tarihlendirmeyi uygun gördük.

4.3.7.2. Madeni Ok Uçları

Silahlar arasında yer alan okun, özellikle uzak mesafedeki hedefin vurulması ve savunma silahı olarak ateşli silahların icadına kadar önemini koruduğu anlaşılmaktadır. Önceleri basit bir forma sahip oldukları görülen ok uçları, metalürjinin gelişmesine paralel olarak zamanla farklı biçimlerde üretilmiştir⁵⁶⁹.

Prehistorik Çağlar'da obsidyen, çakmaktaşı ve kemik gibi malzemelerden üretilmiş ok ucu formlarının, sonraki dönemlerde madenden üretilen ok uçlarının biçimlendirilmesinde de kullanılmış olduğu görülür. Madenden üretilmiş en eski örnekler M.Ö. 3 bin yıldan başlayarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁷⁰. Yaşamın bir çok alanında kullanılmaya başlanan metalin, ok ucu üretiminde de kullanılması metal üretiminin artışıyla doğru orantılıdır. Madenden üretilmiş ok uçlarının; namlusu yaprak biçimli olanlar, namlusu sırtlı olanlar, kanatlı, kovanlı ve iskit tipi olarak sınıflandırılan tiplerde üretildiği bilinmektedir⁵⁷¹.

Oklar yakın mesafe değil uzak mesafedeki hedefe atılmak için kullanılmıştır. Taş ya da madenden yapılmış bir ok ucu ne kadar hafif olursa ok o kadar uzağa fırlatılabilmektedir⁵⁷².

Madeni ok uçlarının ilk örnekleri tek parçalı kalıplarda ve açık döküm tekniğiyle üretilmiştir⁵⁷³. Ok ucu formları ve imalat teknolojisi hakkındaki bilgileri bilimsel kazılarda ele geçen buluntular sayesinde edinebilmekteyiz. M.Ö. 3. bin yılın ikinci yarısında Troia II evresine ait bir kalıp⁵⁷⁴ sayesinde ok uçlarının üretim teknolojisinde

⁵⁶⁸ Harald Hauptmann; "Norşuntepe Kazıları-1970", *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri I, No. 3, TTKB, Ankara, 1972, s. 98.

⁵⁶⁹ Tekin; *Madeni Eser Tipolojisi*, s. 30.

⁵⁷⁰ C. Leonard Woolley; *Ur Excavations, The Royal Cemetery*, Vol. II. Oxford University Press, Great Britain, 1934, pl. 227/1a-d, 5b-5c.

⁵⁷¹ Tekin; *Madeni Eser Tipolojisi*, ss. 30-46.

⁵⁷² Miller, okçuların farklı ağırlıklardaki ok uçlarını yanlarında taşıdıklarını, yakın mesafedeki zırlı hedeflerde zırlı delebilmek için ağır ok uçlarını, uzak mesafedeki düşmanı taciz etmek için daha hafif ok uçlarını tercih ettiklerini belirtmektedir. (Miller et. al; "Experimental Approaches to Ancient Near East Archery", p. 189.)

⁵⁷³ Tekin; *Madeni Eser Tipolojisi*, s. 30.

⁵⁷⁴ Henry Schliemann; *Ilios, Stadt und Land der Trojaner: Forschungen und Entdeckungen in der Troas und Besonders auf der Baustelle von Troja*, Leipzig, 1881, s. 484, Fig. 604.

tek parçalı kalıpların kullanıldığı saptanmıştır. Az sayıda ele geçen buluntu sayesinde takip edilebilen metal ok ucu gelişiminde M.Ö. 2. bin yılda metal üretiminde görülen gelişmeye paralel olarak sayısal artış ve biçimsel olarak çeşitlenme görülmektedir. Anadolu’da M.Ö. 2 bin yılda üretilmiş olan metal ok uçlarının imalatında hammadde olarak tunç kullanılmış olup, M.Ö. I. bin yılın ilk yarısında da kullanımın sürdüğü görülmektedir⁵⁷⁵.

Erken dönemlerden taş örneklerini bildiğimiz ok uçlarının alt bölümlerinde görülen çıkıntılar vasıtasıyla sapa sabitlenmiş olduğu bilinmektedir. Bu sabitleme tekniği metalden üretilmiş olan ok uçlarında da kullanılmış olmalıdır. İlerleyen dönemlerde gelişen teknolojiyle birlikte sabitleme yönteminde sapa ok ucunun içinde yer alan kovan olarak adlandırılan deliğe sokulması suretiyle sabitlenmesi yöntemi de kullanılmaya başlanmıştır⁵⁷⁶.

Madeni ok uçları başlığı altında ele aldığımız 4 eserlerden 3 ü tunçtan, 1 tanesi kurşundan? yapılmıştır. Muhtemel üretim yöntemleri kalıplarda döküm yoluyla olmuştur. Döküm yoluyla üretilen ok uçları dövülerek son halini almaktadır. Tipolojik olarak namlu ve saplama kısmından oluşan ok uçları çalışmamızda saplama kısmının birleşme yöntemine göre sınıflandırılmış bir adet madeni ok ucu yer almaktadır (Kat. No.29). Bu grupta ele aldığımız satın alma yoluyla müzeye kazandırılmış olan 4 adet madeni ok ucu iki ana tipe ayrılarak, kanatlı ve saplı olmak üzere ele alınacaktır.

4.3.7.2.1. Kanatlı Ok Uçları

Ok uçlarının iki yanında çıkıntı yaparak kanatlar oluşturma becerisinin Paleolitik Çağ’da ortaya çıktığı bilinmektedir. Metalden ok uçları üretilmesinin başlangıç evresinde kanatlı ok uçlarının görülmemesi tamamen üretim teknolojisinin yetersiz olmasıyla ilgilidir. Kanatlı ok uçlarının özellikle M.Ö. 2. bin yılın başlarından itibaren yaygınlaştığı gözlenmektedir⁵⁷⁷.

Bir ok ucunun düz gövde ve iki kanada sahip olmasının bazı avantajları vardır. Ok ucu fırlatıldıktan sonra kanatlar sayesinde havada düzgün bir hat üzerinde ve hızlı bir şekilde ilerlemektedir. Saplanan ucun kanatlardan dolayı, saplandığı yerden

⁵⁷⁵ Derya Yalçıklı; “Demir Çağı’nda Batı Anadolu’dan Tunç Ok Uçları: Üretim Tekniklerindeki Değişim”, *Masrop*, Cilt: 9, Sayı: 12, 2017, ss. 10-11.

⁵⁷⁶ Yalçıklı; “Demir Çağı’nda Batı Anadolu’dan Tunç Ok Uçları: Üretim Tekniklerindeki Değişim”, s. 9.

⁵⁷⁷ Tekin; *Madeni Eser Tipolojisi*, s. 37.

çıkması oldukça zordur. Ayrıca kanatlar sayesinde gövdede kanama hızlanmaktadır. Saplanan uç kanat sayesinde saplandığı yerde ölümcül yara açmaktadır⁵⁷⁸.

Elimizde bu gruba giren ok ucu örneklerinde, tıpkı taştan yapılmış olan ok uçlarında olduğu gibi yan kenarlar kanat şeklinde, dip kısmı ise sapa takmak için çıkıntı şeklinde yapılmıştır. Dışa doğru incelenerek çıkıntı yapan iki kanat bulunan eserlerin sapa takılmasını sağlayan saplama kısımlarının uzunlukları değişmektedir. Kanatlı ok uçlarının neredeyse tümü döküm tekniğiyle üretilmektedir⁵⁷⁹.

Satın alma yoluyla Ordu Müzesi'ne kazandırılan ok uçlarından 139 ve 141 envanter numaralı olanların buluntu yeri A. Karaduman tarafından Ordu/Mesudiye, Çardaklı Köyü Demircikıran Mahallesi'nin 200 m. kadar güneybatısında yer alan Tepetarla olarak belirtilmektedir⁵⁸⁰. 140 envanter numaralı ok ucunun ise Ordu/Mesudiye, Üçyol Beldesi'nin 2,5 km. kadar güneybatısında yer alan Güleyanı Tepesi olduğu ifade edilmektedir⁵⁸¹. M. Özsait'in 1990 ve 1991 yıllarında gerçekleştirmiş olduğu yüzey araştırmalarının sonuçlarına göre Tepetarla⁵⁸² ve Güleyanı Tepesi⁵⁸³ yerleşimlerinde Kalkolitik Çağ, ETC ve M.Ö. I. bin yılda yerleşim olduğuna işaret eden seramikler ele geçmiştir.

Madeni örneklerini ETC'de Devret Höyük⁵⁸⁴ ve Norşuntepe⁵⁸⁵ yerleşimlerinden bildiğimiz kanatlı ok uçlarının M.Ö. 2. bin yılda kullanımının daha yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Kültepe'den ele geçen M.Ö. 2. binin ilk çeyreğine ait bronzdan yapılmış kanatlı ok ucu, bu tipin OTC'deki güzel örneklerindedir⁵⁸⁶. Anadolu, Yunanistan ve çevre bölgelerde M.Ö. 2. bin yıla tarihlendirilen ok uçları arasında önemli bir grubu kanatlı ok uçlarının oluşturduğu görülmektedir⁵⁸⁷.

Kat. No. 26' da incelediğimiz eser (Lev. XVI, Çiz. 1; Lev. XXXIX, Res. 1) bronzdan üretilmiştir ve kanatlı ok ucu tipindedir. Eserin gövde bitiminde yer alan

⁵⁷⁸ Tekin; *Madeni Eser Tipolojisi*, s. 37-38.

⁵⁷⁹ Tekin; *Madeni Eser Tipolojisi*, s. 38.

⁵⁸⁰ Karaduman; *Buluntular Işığında Melet Havzası'nın (Ordu-Mesudiye) Tarihi ve Arkeolojik Değerleri*, ss. 21-26.

⁵⁸¹ Karaduman; *Buluntular Işığında Melet Havzası'nın (Ordu-Mesudiye) Tarihi ve Arkeolojik Değerleri*, s. 65-66.

⁵⁸² Özsait; "1991 Yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları", ss. 312-313.

⁵⁸³ Özsait; "1990 Yılında Ordu-Mesudiye Çevresinde Yapılan Yüzey Araştırmaları", s. 360.

⁵⁸⁴ Türker; "Devret Höyük 2013 Yılı Kazısı ve İlk Sonuçlar", s. 381, Res. 9.

⁵⁸⁵ Harald Hauptmann; "Norşuntepe Kazıları-1972", *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri I, No. 5, TTKB, Ankara, 1976, s. 47, Res. 5.

⁵⁸⁶ Tekin; *Madeni Eser Tipolojisi*, s. 40, Res. 8.

⁵⁸⁷ Yalçıklı; "Demir Çağı'nda Batı Anadolu'dan Tunç Ok Uçları: Üretim Tekniklerindeki Değişim", s. 11.

kanatlarından biri eğridir. Uç kısmı ise oval şekildedir. Çalışma grubumuzda yer alan diğer madeni ok uçlarına göre daha küçük yapılmıştır.

Kat. No. 27'de çalıştığımız eser tunçtan üretilmiştir. Müze envanter defterinde eserin müzeye geldiğinde korozyonlu olduğu belirtilmektedir. Müzeye geldikten sonra bu eser üzerinde konservasyon çalışması yapılmış, korozyonu önlemek amacıyla havayla temasını kesmek için paraloid ile laklama işlemi gerçekleştirilmiştir. Kanatlı ok ucu tipinde olan eserin uç kısmı çok sivri olmayıp oval şekildedir. Kenarları keskinleştirilmiştir. Kanatlardan birinin diğerine göre daha uzun olduğu görülmektedir. Sap ise kanatlardan daha uzun yapılmıştır (Lev. XVI, Çiz. 2; Lev. XXXIX, Res. 2).

Kat. No. 28' ile verilen, tunçtan üretilmiş olan eserimizin kanat kısımları, diğer iki ok ucunun kanat kısımlarına göre daha kısa yapılmıştır (Lev. XVII, Çiz. 1; Lev. XL, Res. 1). Gövdesi yassı, üçgen formludur. Sap kısmının kanatlardan daha uzun olduğu görülmektedir.

Benzerlerine; Alacahöyük⁵⁸⁸, Alishar⁵⁸⁹, Büklükale⁵⁹⁰, Dündartepe⁵⁹¹, Eskiypar⁵⁹², Kaman-Kalehöyük⁵⁹³, Kültepe⁵⁹⁴, Seyitömer⁵⁹⁵, Troya⁵⁹⁶, Norşuntepe⁵⁹⁷ gibi kazısı yapılmış yerleşimlerde rastlanmaktadır.

Biz de incelediğimiz 3 adet tunç, kanatlı tipte ok ucunu benzerlerini ve yapım tekniklerinin göz önünde bulundurarak M.Ö. 2. bine tarihlendirmeyi önermekteyiz.

⁵⁸⁸ Koşay ve Akok; *T.T.K. Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı 1963-1967 Çalışmaları ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, s. 35, Lev. LXXXIV/55.

⁵⁸⁹ Hans Henning Von Der Osten; *The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32*, Part: II, The University of Chicago OIP: 29, Chicago, 1937(b), s. 265, Fig: 290, b 2151.

⁵⁹⁰ Kimiyoshi Matsumura ve Elif Baştürk; "Büklükale Kazıları 2016", 39. *KST*, Cilt: 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Bursa, 2018, s. 497, Res. 7.

⁵⁹¹ Kökten vd. "1940-1941 Yılında TTK Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında İlk Kısa Rapor", Lev. IX/12.

⁵⁹² Ediz; "Çorum Müzesi Müdürlüğü 1992 Yılı Eskiypar Kazısı", s. 115, Res. 6.

⁵⁹³ Sachihiro Omura; "2015 Yılı Kmaan-Kalehöyük Kazıları", 38. *KST* Cit: 3, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2017, s. 536, Res. 8.

⁵⁹⁴ Tayfun Yıldırım; "Kültepe Silaharı", Ed. Fikri Kulakoğlu-Selmin Kangal; *Anadolu'nun Önsözü, Kültepe Kanış-Karumu, Asurlular İstanbul'da*, İstanbul, 2011, s. 121, Res. 15.

⁵⁹⁵ Bilgen vd. ; *Seyitömer Höyük I*, s. 103, Fig. 115.

⁵⁹⁶ Joachim Latacz et.al; *Troia-Düş ve Gerçek*, (Çev. Selma Bulgurlu Gün), Homer Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 401, Res. 449.

⁵⁹⁷ Harald Hauptmann; "Norşuntepe Kazıları-1971", *Keban Projesi 1971 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri I, No. 4, TTKB, Ankara, 1974, s. 76, Res. 5-7.

4.3.7.2.2. Saplı Ok Uçları

Yakın Doğu'da bilinen en eski saplamalı metal ok uçları M.Ö. 3. bin yıl sonları ve 2. bin yılın başlarında ortaya çıkar. Avrasya bozkırlarında ise bu tip ok uçlarının M.Ö. 2. bin yılın ortalarından itibaren üretildiği görülmektedir. Saplamalı metal ok uçları Anadolu'da M.Ö. 1400'den itibaren üretilmiştir. C. Blegen'e göre bu tip ok uçları Troia VI'da M.Ö. 1800-1300'lü yıllara aittir⁵⁹⁸.

Düz saplı ok uçları ince ve düz bir sapa sahiptir. Bu sap kısmı başka malzemelerden yapılan ve farklı saplama şekillerine sahip uç formları gibi çoğunlukla ahşaptan olan bir sapa takılmak suretiyle sabitlenmektedir. Bu form ETÇ ok uçları arasında en az bilinen formlardandır. Metal ok uçlarının ilk örnekleri önceki dönemlerde yaygın olarak kullanılmış taş malzemelerden, özellikle obsidyen örneklerden esinlenilerek üretilmiş olmalıdır⁵⁹⁹.

Araştırmalarımız sonucunda gördük ki bu tip Anadolu'da Çiledir Höyük⁶⁰⁰, Küçükhöyük⁶⁰¹, Seyitömer⁶⁰² gibi yerleşmelerde ETÇ'den bilinmektedir. Yapılan bilimsel kazılar ve yayımlar doğrultusunda anlaşılmaktadır ki M.Ö. 2. binde bu tipin kullanımı devam etmiştir. Sinop'ta ele geçen bazalt ok ucu kalıbı bu görüşü desteklemektedir. Kalıbın üç yüzeyinde de döküm için negatif modeller yer almaktadır. Söz konusu kalıbın üç işlevli olarak yani, yassı balta, ok ucu ve kalem üretimi açısından bugüne değin benzeri Anadolu'da ele geçmemiştir⁶⁰³.

Bu bölümde değerlendirdiğimiz ok ucu üzerinde herhangi bir analiz yapılmamıştır. Fakat özellikle renk ve ağırlık bakımından diğerlerinden farklıdır. Bu durum bize eserin kursun? madeninden üretilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Kurşun, parlak mavimsi renkli, yumuşak, kolayca dövülüp şekillendirilebilen, ağır, korozyon direnci en yüksek olan bir madendir. Kurşun cevherleri genellikle çinko, gümüş, altın ve demir mineralleri ile birlikte bulunmaktadır⁶⁰⁴. Doğada saf halde

⁵⁹⁸ Aziz Novruzlu; "Kafkasya'da Bulunmuş Bronz Çağı Ok Uçları ve Yakın Doğu'daki Paralelleri", *Masrop*, Cilt: 11, Sayı: 16, 2017, ss. 52-53.

⁵⁹⁹ Türktüzün vd.; "Kütahya Müzesi Müdürlüğü Kurtarma Kazılarında Ele Geçen Ok Uçları", s. 23.

⁶⁰⁰ Metin Türktüzün vd.; "Çiledir Höyük Erken Tunç Çağı II Bulguları", *TÜBA-AR*, Sayı. 17, 2014, s. 67, Res. 39.

⁶⁰¹ Güngör Gürkan and Jürgen Secher; "Die Frühbronzezeitliche Nekropole von Küçükhöyük bei Bozüyük", *Istanbul Mitteilungen* 41, Tübingen, 1991, Abb.23/2.

⁶⁰² Bilgen vd. ; *Seyitömer Höyük I*, s. 176, Fig. 187.

⁶⁰³ Şevket Dönmez; "Yeni Arkeolojik Bulguların Işığında İ.Ö. 2. Binyılda Sinop", *Belleten*, Cilt: LXVIII, Sayı: 251, TTK, Ankara, 2004(b), s. 8, Lev. 6/1, Res. 16-17.

⁶⁰⁴ Tekin; *Eski Anadolu Madenciliği (Arkeolojik Veriler Işığında Başlangıcından Demir Çağı'na Kadar)*, s. 196.

bulunmayan kurşun, *galen* cevherinden elde edilmektedir⁶⁰⁵.

Kurşunun madeninin ilk kullanımı, demirden daha önceki devirlere rastlamaktadır. Gümüş ve bakır ile birlikte oksit ve sülfid cevherlerden izabe edilen kurşundan yapılan en eski buluntulardan biri M.Ö. 3800 yıllarına tarihlenen Mısır'ın Abydos kentinin Dardaneller Bölgesi'nde Osiris Tapınağı'nda bulunmuş bir heykeldir⁶⁰⁶.

Anadolu'da kurşun kullanımının erken dönemlerden başladığına dair veriler bulunmaktadır. Çatalhöyük IX. tabakada küçük bir kurşun parçası bulunduğu bilinmektedir⁶⁰⁷. Anadolu'da kurşun kullanımı M.Ö IV. bin yılın sonlarından itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. Ele geçen buluntular kurşundan karmaşık yapıda eser üretiminin M.Ö. 3. bin yılda yaygınlaştığını göstermektedir⁶⁰⁸. M.Ö. 2. binde Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait özel taş kalıplarda yapılmış kurşun figürinler, kurşunun eser yapımında yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir⁶⁰⁹.

Anadolu'da eski çağlardan beri zaman zaman işletilmiş, çeşitli nedenlerden dolayı terk edilmiş madenler arasında Balıkesir/Balya, Toroslar'da Bolkar Dağı madeni, Merzifon'un batısında yer alan Gümüşhacıköy, Sivas-Yozgat arasındaki Akdağ madenlerini söyleyebiliriz⁶¹⁰. Kurşun-çinko yatakları Doğu Karadeniz, Mersin ve Elazığ arasındaki Toroslar kesiminde ve Doğu Anadolu'da yoğun olarak görülmektedir. Karadeniz Bölgesi içindeki kurşun yataklarını⁶¹¹ şu şekilde sıralayabiliriz; Artvin-Şavşat-Meydancık; Giresun-Tirebolu-Harkköy-Harşit; Giresun-Şebinkarahisar-Asarcık; Gümüşhane-Torul-Öksürük; Ordu-Gölköy-Şihman; Rize-çayeli-Madenköy; Trabzon-Vakfikebir-Ken, yataklarıdır⁶¹².

Satın alma yoluyla müzeye gelen 142 envanter numaralı eserimizin buluntu yeri A. Karaduman tarafından Ordu/Mesudiye, Erik Köyü'nün 300 m. kadar batısında

⁶⁰⁵ Tekin; *Eski Anadolu Madenciliği (Arkeolojik Veriler Işığında Başlangıcından Demir Çağı'na Kadar)*, s. 197.

⁶⁰⁶ Savaş; *Çivi Yazılı Belgeler Işığında Anadolu'da (MÖ 2. Bin Yılında) Madencilik ve Maden Kullanımı*, s. 10

⁶⁰⁷ Mellaart; *Çatalhöyük Anadolu'da Neolitik Bir Kent*, Pl. 104.

⁶⁰⁸ Tekin; *Eski Anadolu Madenciliği (Arkeolojik Veriler Işığında Başlangıcından Demir Çağı'na Kadar)*, s. 198.

⁶⁰⁹ Özgüç; *Kültepe Kaniş /Neša*, ss. 238-248.

⁶¹⁰ Reşat İzbirak; "Türkiye'de Madencilik", Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, 1945, s. 224.

⁶¹¹ Bazı yataklar bakır+kurşun+çinko, bazıları kurşun+çinko'dur. (Savaş; *Çivi Yazılı Belgeler Işığında Anadolu'da (MÖ 2. Bin Yılında) Madencilik ve Maden Kullanımı*, s. 11)

⁶¹² Savaş; *Çivi Yazılı Belgeler Işığında Anadolu'da (MÖ 2. Bin Yılında) Madencilik ve Maden Kullanımı*, s. 11-12.

bulunan Evliya Tepesi olarak açıklanmaktadır⁶¹³. M. Özsait'in 1993 yılı yüzey araştırması sonucuna göre Evliya Tepesi'nde ele geçen seramik parçalarının az bir kısmı Son Kalkolitik Çağ'a işaret ederken, yüzey buluntuları yerleşimde kuvvetli bir ETÇ yerleşiminin varlığını göstermektedir⁶¹⁴.

Kat. No. 29' daki eserimizin Ordu Müzesi envanter defterinde 'eserin müzeye geldiğinde korozyonlu olduğu' belirtilmektedir. Müzeye geldikten sonra bu eser üzerinde konservasyon çalışması yapılmış, korozyonu önlemek amacıyla havayla temasını kesmek için paraloid ile laklama işleminin yapıldığı anlaşılmaktadır. Renk ve ağırlık olarak diğer madeni ok uçlarından ayrılan eserin, muhtemelen kurşunun kolay şekillendirilebilen yumuşak yapısından ötürü diğer örneklerimizden daha kalın olduğu görülmektedir. Ok ucunun gövde kısmı yaprak şeklindedir. Gövdenin orta kısmında hafif yuvarlak omuzlar yer alır. Uzun olan sap kısmı yuvarlak kesitlidir (Lev. XVII, Çiz. 2; Lev. XL, Res. 2).

Benzerlerine; Alişar⁶¹⁵, Boğazköy⁶¹⁶, Frakdin⁶¹⁷, Norşuntepe⁶¹⁸, Ortaköy-Şapinuva⁶¹⁹, Tilmen Höyük⁶²⁰, gibi kazısı yapılmış yerleşimlerde rastlanmaktadır.

Saplı ok ucu tipi, ucun sapa bağlantısını sağlayan ve sap içine giren ince uzun saplama kısmına sahiptir. Bu tip her ne kadar ETÇ'den bilinse de kullanılan malzeme (kursun?) ve kazısı yapılan merkezlerden ele geçen buluntular doğrultusunda bu tipin ufak farklılıklarla M.Ö. 2. binde yoğun olarak kullanılmış olmasından ötürü bizde çalışmamızda ele aldığımız bir adet saplı ok ucunu M.Ö. 2. bine tarihlendirmeyi önermekteyiz.

⁶¹³ Karaduman; *Buluntular Işığında Melet Havzası'nın (Ordu-Mesudiye) Tarihi ve Arkeolojik Değerleri*, s. 78-79.

⁶¹⁴ Özsait; "1993 Yılı Ordu-Mesudiye ve Sivas Koyulhisar Yüzey Araştırmaları", s. 464.

⁶¹⁵ Von Der Osten; *The Alişar Hüyük Seasons of 1930-32*, Part: II, s. 266, Fig: 291; d 1747, e2217, d 2946.

⁶¹⁶ Erkanal; *Die Äxte und Beile des 2. Jahrtausends in Zentralanatolien*, s. 47, Tafel. 17/41.

⁶¹⁷ Nimet Özgüç; "Frakdin Eserleri", *Bulleten*, Cilt: XIX, Sayı: 75, TTK, Ankara, 1955, s. 297, Res. 25-27.

⁶¹⁸ Hauptmann; "Norşuntepe Kazıları-1971", s. 76, Res. 5-7.

⁶¹⁹ Süel ve Süel; "2002 Yılı Ortaköy-Şapinuva Kazı Çalışmaları", s. 234, Res. 7.

⁶²⁰ Refik Duru; *Tilmen Höyük Kazıları I - 1959-1964, 1969-1972 ve 2002 Yıllarında Yapılan Kazıların Sonuçları (Mimarlık, Mezarlar ve Küçük Buluntular)*, TTK, Ankara, 2013, Lev. 115/3.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ORDU MÜZESİ'NDE BULUNAN DEMİR ÇAĞI ESERLERİNİN TİPOLOJİLERİNE GÖRE İNCELENMESİ

5.1. Demir Çağı'na Genel Bir Bakış

İnsanlığın gelişmesinde önemli rol oynayan demir, ilk kez Anadolu'da kullanılmıştır. Başlangıçta altın madeniyle birlikte prestij malzemesi olan demir, günümüzden 3000 yıl kadar önce alet ve silah yapımında tuncun yerini almış ve günlük yaşamda kullanılmaya başlanmıştır⁶²¹. Son maden çağı olan Demir Çağı terimi Anadolu'da M.Ö. 1200-330 yılları arasında yaşanan tarihsel süreci tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan yeni siyasi tabloda Geç Hitit Kent Devletleri, Urartular, Frigler ve Likyalılar görülmektedir⁶²². Anadolu'da ve diğer Önasya ülkelerinde Demir Çağı'nın başlangıcı M.Ö. 2. binin son çeyreğine yerleştirilmektedir. Demir metalurjisi ilk kez bu dönemde alet ve silahların fazla sayıda üretimine olanak tanıyacak hale gelmiştir⁶²³.

Dönem kendi içinde Erken, Orta ve Geç Demir Çağı olmak üzere evrelere ayrılmıştır. Yapılan çalışmalar Hitit İmparatorluğu'nun yaklaşık olarak M.Ö. 1190 yıllarında yıkılışı ve Geç Tunç Çağı'nın sona ermesi ile başlayan Karanlık Çağ'ın⁶²⁴, Erken Demir Çağı'nın ilk dönemleri (M.Ö. 1190-1000/950) olduğunu açıkça ortaya koymaktadır⁶²⁵. Karanlık Çağ'ın başlangıcına sebep olan olaylarla⁶²⁶ birlikte Tunç Çağları'nın bittiği ve Anadolu'nun doğusu hariç, tümünde Demir Çağları'nın başladığı kabul edilir. Metal işleme teknolojisindeki köklü değişiklik ve beraberinde gelen savaş aletlerindeki değişim, yani demir kullanımı, yeni başlayan dönemin özelliklerini ve önemini göstermektedir. Demir kullanımı özellikle Orta Demir

⁶²¹ Ünsal Yalçın; "Anadolu'da Demir", *ArkeoAtlas III*, (ed. Necmi Karul), İstanbul, 2004, s. 94.

⁶²² Kemalettin Köroğlu; "Demir Çağı'nda Önasya ve Urartu Krallığı", *Aktüel Arkeoloji*, Sayı: 30, 2012, s. 70.

⁶²³ Yalçın; "Anadolu'da Demir", s. 94.

⁶²⁴ Ekrem Akurgal'a göre Anadolu'da Karanlık Çağ; Troya'da M.Ö. 1050-700, Orta Anadolu'da M.Ö. 1200-750, Batı Anadolu'da M.Ö. 1200-1050 tarihleri arasında yaşanmıştır. (Ekrem Akurgal; *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınlar A.Ş. İstanbul, 2003, ss. 138-139.)

⁶²⁵ Şevket Dönmez; "Yeni Arkeolojik Gelişmeler Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağı Kültürüne Genel Bir Bakış", *Anadolu Araştırmaları XX/I-2006*, İstanbul, 2010(a), s. 141.

⁶²⁶ Karanlık Çağ'ın başlangıcına sebep olan olaylarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Davut Yiğitpaşa ve Osman Öztürk; "Demir Çağında Balkanlar'ın Anadolu Üzerindeki Etkileri Üzerine Genel Bir Bakış", *XI. Uluslararası Balkan Tarihi Kongresi Bildirileri*, 2018, ss. 491-493.

Çağı'nda mimari, heykel ve kabartma sanatının anıtsal denebilecek boyutlara ulaşmasına imkan sağlamıştır⁶²⁷.

Klasik Demir Çağı kronolojisinde Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışıyla birlikte Tunç Çağları sona erer ve Demir Çağları başlar. Ş. Dönmez'e göre, Demir Çağı'nın Anadolu'daki başlangıcında İstanbul ve Çanakkale üzerinden kuzeybatı Anadolu'ya giren Thrako-Frig toplulukları ile Kuzey-Orta Anadolu Bölgesi içinde Hatti Ülkesi'ni ele geçirmek isteyen yarı göçebe Kaşkalar'ın hareketlilikleri belirleyici unsurdur⁶²⁸.

Erken Demir Çağı (1190-850)⁶²⁹, Orta Demir Çağı (M.Ö. 850-650) ve Geç Demir Çağı (M.Ö. 650-330)⁶³⁰, Birinci Kolonizasyon Dönemi'nden⁶³¹ başlayıp, Büyük İskender'in Anadolu'ya girdiği döneme kadar olan süreci kapsamaktadır⁶³². Doğu Anadolu'da Geç Demir Çağı süreci, Post-Urartu (Urartu sonrası) (M.Ö. 645/625-550) ve Akamenid Dönemi (M.Ö. 550-330) olmak üzere iki evre ile temsil edilmektedir⁶³³.

Bu dönemde Anadolu yarımadası, farklı topluluklara ait büyüklü küçüklü beyliklerin yönetimi altındadır. Güneydoğu Anadolu, Doğu Akdeniz ve kısmen İç Anadolu Bölgeleri'nde olmak üzere Geç Hititler, Doğu Anadolu'da Hurriler'in devamı olan Urartular, Orta Anadolu'da Frigler, Batı Anadolu'da Lidyalılar, Güneybatı Anadolu'da Likyalılar ve Ege'de İyonyalılar yüksek uygarlıklar kurmuşlardır⁶³⁴. Kimmer, İskit ve sonunda Pers istilası ve hâkimiyetine kadar Anadolu'da Demir Çağı krallıkları ve toplulukları siyasi varlıklarını korumuşlardır⁶³⁵.

Maden devirlerinde sırasıyla; bakır, tunç ve son olarakta demir madeni yoğun olarak kullanılmıştır. Demir madeninin bulunması birçok alanda gelişim ve kolaylığı beraberinde getirmiştir. Demir madeni bir anda keşfedilmiş bir maden değildir. M.Ö.

⁶²⁷ Köroğlu; "Demir Çağı'nda Önasya ve Urartu Krallığı", s. 73.

⁶²⁸ Şevket Dönmez; "Demir Çağı'nı Anlamak, Anlatmak", Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler, Sayı: 30, İstanbul, 2010(b), ss. 15-16.

⁶²⁹ Dönmez; "Yeni Arkeolojik Gelişmeler Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağı Kültürüne Genel Bir Bakış", s. 137.

⁶³⁰ Dönmez; "Yeni Arkeolojik Gelişmeler Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağı Kültürüne Genel Bir Bakış", s. 147.

⁶³¹ Birinci Kolonizasyon Dönemi ayrıntılı bilgi için bkz. Yiğitpaşa ve Öztürk; "Demir Çağında Balkanlar'ın Anadolu Üzerindeki Etkileri Üzerine Genel Bir Bakış", s. 492.

⁶³² Akurgal; *Anadolu Kültür Tarihi*, s. 195.

⁶³³ Davut Yiğitpaşa; "Doğu Anadolu Bölgesi Geç Demir Çağı Ritonları", *Arkeoloji Dergisi XX*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 2015, s. 88.

⁶³⁴ Köroğlu; "Demir Çağı'nda Önasya ve Urartu Krallığı", s. 68 vd.

⁶³⁵ Erkan Konyar; "Demir Çağı'nda Anadolu'da Kadın: Urartu, Frig ve Lidya", *Anadolu'da Kadın*, (Ed. M. Darga), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 241.

2. bin yıl öncesi Anadolu'da demir buluntuların sayısı bir düzineyi geçmezken, M.Ö. 2 bin yıldan itibaren demir günlük yaşama girer⁶³⁶.

Anadolu'da demirden yapılmış en eski araç ve gereçlere çok sınırlı olmakla birlikte M.Ö. 3. binde rastlanır. Anadolu'da ele geçmiş en erken demir buluntu Tilmen Höyük'te (Gaziantep) mezar armağanı olarak bulunan bir bilezik, M.Ö. 3. bin yılın başına tarihlenmektedir. Bunun dışında M.Ö. 3. bin yıla tarihlendirilen demir buluntuların tamamı Alacahöyük Kral Mezarları'nda bulunmuştur⁶³⁷. M.Ö. 3. bin yılın buluntuları, üretim teknikleri belirsiz olsa da, Anadolu'da Hititler'den önce demirin kullanıldığını göstermektedir. Genel olarak kabul edilen bilimsel görüşlere göre, Hititler uzun süredir demiri eritebilen tek uygarlıktı, ancak bu tez arkeolojik kanıtlarla açıkça kanıtlanmamıştır. M.Ö. 2. bin yıldan itibaren giderek artan yazılı kayıtlar ve bunların çeşitliliği, metalin kalitesi ve değeri hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır⁶³⁸.

M.Ö. 2. bin yılın sonlarında Van Bölgesi'nde demir buluntuların hızla çoğaldığı görülmektedir⁶³⁹. Aynı zamanda demir buluntuları Anadolu'nun komşularında da yoğunlaşmıştır. Makedonya, Yunanistan, Kıbrıs, Girit, Suriye, Filistin, Irak, Kuzey İran ve Kafkasya, özellikle Gürcistan, Ermenistan ve Doğu Karadeniz'deki Kolchiler demir buluntuların yoğunlukta olduğu yerlerdir⁶⁴⁰.

M.Ö. 2 bin yılın sonlarından itibaren demir, tunç ile aynı ölçüde seri üretim malzemesi olmaya başlar. Demirin döneme adını verecek kadar yaygınlaştığı ve yayıldığı zaman arkeolojik ve yazılı kaynaklardan anlaşıldığı kadarı ile M.Ö. 1200'lerdir⁶⁴¹. İlerleyen zamanlarda, keşfedilen demir cevher alanları ile demir hem en ucuz hem de en çok kullanılan maden olmuştur. Demirin tam anlamıyla M.Ö. 1. binin başlarında kullanılması, bakıra oranla üçbin yıl sonra yaygınlaşması en çok 1250°C sıcaklığa erişebilen ergitme fırınlarının teknolojiyle ilişkilidir⁶⁴².

Erken Demir Çağı sonları ve Orta Demir Çağı başlarında demir madenin kullanımını giderek artmıştır. Tunç endüstrisinden demir teknolojisine geçiş Phryg ve

⁶³⁶ Yalçın; "Anadolu'da Demir", s. 99.

⁶³⁷ Yalçın; "Anadolu'da Demir", s. 94.

⁶³⁸ Ünsal Yalçın; "Early Iron Metallurgy in Anatolia", *Anatolian Studies*, Vol. 49, 1999, p. 177.

⁶³⁹ Yalçın; "Anadolu'da Demir", s. 97.

⁶⁴⁰ Yalçın; "Early Iron Metallurgy in Anatolia", p. 177.

⁶⁴¹ Yalçın; "Anadolu'da Demir", ss. 99-100.

⁶⁴² Daniş Baykan; "Antik Metalurji Uygulamaları", *MT Bilimsel Yer altı Kaynakları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 9, 2016, s. 62.

Urartu Uygarlığı'nca sağlanmıştır. Urartular sahip oldukları doğal kaynaklar sayesinde alanda öncü konumdadırlar⁶⁴³. M.Ö. 1. binin başlarında Anadolu'da özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde demir madeninin tunç madeninin yerini aldığı ve Persler'in ilerleyişiyle batıya doğru yayıldığı düşünülmektedir⁶⁴⁴. M.Ö. 9. yy. sonrası demir, silah, alet ve günlük kullanım araçlarında tuncu geçer⁶⁴⁵.

5.2. Demir Çağı'na Ait Eserlerin Tipolojilerine Göre İncelenmesi

Yerkabuğunda en çok bulunan metal olan demir, nadiren saf element halinde bulunur. Genelde magnetit, hematit, limonit, götit, siderit ve pirit gibi demir filizi/cevheri halinde bulunmaktadır⁶⁴⁶.

Anadolu'da Demir cevherinin arıtılması ve dövme demirin elde edilmesi ilk kez Eski Hitit Krallığı Dönemi'nde (M.Ö. 1800-1400) gerçekleşmiştir⁶⁴⁷. Demirin hem cevher hem de meteorik olarak doğada bol miktarda bulunması, hem de işlenmesinin tunç madenine göre daha kolay ve ucuz olması, özellikle alet ve silah yapımında tuncun yerini almasında etkili olmuştur⁶⁴⁸.

Bu dönemde madenden demir elde etmek için, kil ve taştan yapılmış ocaklar kullanılıyordu; bu yöntemle elde edilen madenin direnç kazanabilmesi için ayrıca dövülmesi gerekiyordu; bunu sağlamak için akkor durumda üzerine odun kömürü dökülerek çekiçle dövülüyordu. Demirci örs, çekiç, makas, kıskaç, ege, törpü gibi aletler kullanılıyordu. Metalurjik sürecin karmaşıklığı, demircilerin ve dökümcülerin uzman olmalarını gerektiriyordu⁶⁴⁹.

Demir işlemeciliğinin gelişmesi çok sayıda ve daha sağlam alet yapılmasını da beraberinde getirmiştir. Silahlar dışında demir madeninden balta, kazma, kürek ve orak gibi aletler yapılmıştır. Ucu demirden yapılmış sabanlar Demir Çağı'nın başında ortaya çıkmış ve bütün bölgelerde birdenbire yaygınlaşmıştır⁶⁵⁰.

⁶⁴³ Hakkı Fahri Özdemir; "Demir Çağı: Başlangıcı ve Başlatanları, Anadolu'ya Etkileri Üzerine", Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt. 16, Sayı: 1, 2007, s. 507.

⁶⁴⁴ Baykan; "Antik Metalurji Uygulamaları", s. 62.

⁶⁴⁵ Yalçın; "Anadolu'da Demir", s. 99.

⁶⁴⁶ Baykan; "Antik Metalurji Uygulamaları", s. 62.

⁶⁴⁷ Erginsoy; *İslam Maden Sanatının Gelişmesi: Başlangıcından Anadolu Selçuklularının Sonuna Kadar*, s. 15.

⁶⁴⁸ Erginsoy; *İslam Maden Sanatının Gelişmesi: Başlangıcından Anadolu Selçuklularının Sonuna Kadar*, s. 16.

⁶⁴⁹ V. Diakov & S. Kovalev; *İlkçağ Tarihi*, Cilt: 1, (Çev. Özdemir İnce), Yordam Kitap, Ankara, 1987, s. 60.

⁶⁵⁰ Diakov & Kovalev; *İlkçağ Tarihi*, s. 57.

Antik kaynaklarda Karadeniz'in güneyinde, bugünkü Samsun, Ordu ve Giresun sahil şeridini kapsayan yerler Khalybler ülkesi olarak geçmektedir⁶⁵¹. Yine antik kaynaklara göre Khalybler demir işçiliği ile geçiniyorlardı⁶⁵². Özellikle Karadeniz Bölgesi'nden ele geçen M.Ö. 1. bin yıla ait demir buluntuların Khalybler'in bölgeye kazandırdığı demir işçiliğinin ürünleri olabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Çalışmamızın bu bölümde ele alacağımız eserler p.t'tan üretilmiş figürinler ve demir madeninden üretilmiş bir mızrak ucudur.

5.2.1. Figürinler

Erken dönemlerden bilinen hayvan figürinlerinin yapımının Demir Çağı'nda da devam ettiği arkeolojik kazılarda ele geçen verilerden anlaşılmaktadır.

Bu bölümde incelediğimiz eserler Adana Müzesi'nden devir yoluyla Ordu Müzesi'ne gelmiştir. Zoomorfik formda olan eserlerimiz bir adet boğa, bir adet at ve üç adet kuş/güvercin-ördek figürini şeklindedir. P.t.'tan yapılmış olan figürinlerden kuş biçimli olanlar kalıpta şekillendirilmiş; at ve boğa figürü ise elde şekillendirilmiştir. Eserlerin önceki dönemlere nazardan daha doğalcı bir tasvir anlayışıyla üretildiği görülmektedir.

5.2.1.1. Zoomorfik Pişmiş Toprak Figürinler

Bu bölümde ele alacağımız p.t. figürinlerden ikisi elde, üç tanesi ise kalıpta şekillendirilmiştir. Figürinlerin yapıldığı ana hammadde kildir. Kilden hazırlanan çamur içerisine dayanıklılığı arttırmaya yönelik mika ve ince kum gibi maddeler ilave edilmiş olabilir. Figürinlerin analizleri yapılarak bölgesel özellikler anlamında ithal ya da yerli malzemeyi ayırt etmek mümkün olsa bile bu tür bir çalışma ortamı bizim için mümkün olmamıştır.

Figürinler başlangıç döneminde tamamen elde şekillendirilmekteydi. Çömlekçi çarkının icadı ile başlayan bir sonraki dönemde eserin gövdesi çarkta döndürülerek şekillendiriliyor ve elle son şekli veriliyordu. Kalıbın kullanılmaya başlanması ise figürin yapımında son evreyi oluşturmaktadır⁶⁵³.

⁶⁵¹ Ksenophon; *Anabasis-Onbinlerin Dönüşü*, s. 163.

⁶⁵² Ksenophon; *Anabasis-Onbinlerin Dönüşü*, s. 164.

⁶⁵³ Mehmet Özhanlı; "Kilikya'da Arkaik Dönem "Terrecotta" Üretimi", *III. Uluslararası Pişmiş Toprak*

Bu dönemde figürinlerin özellikle mezarlarda ölü hediyesi olarak kullanılması çok görülen bir uygulamadır. Bunlar bir çok araştırmacı tarafından çocuk oyuncacı olarak yorumlanmaktadır. Gerçekten de bu tip hayvan figürinlerinin çocuk mezarlarında çok sayıda ele geçtiği görülmektedir⁶⁵⁴. Bununla birlikte bu objelerin tek işlevinin çocuk oyuncacı olduğu kesin kabul gören bir görüş değildir. Figürinlerin sadece mezarlarda değil, kutsal mekanlarda ve alanlarda adak eşyası olarak kullanılmış olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun yanı sıra bu tip hayvan figürinlerinin hepsinin de kurban törenlerinde ve dini ritüellerde kullanılan hayvanlardan seçilmiş olması dikkat çekicidir. Özellikle boğalar, bu törenlerde tercih edilen hayvanlar arasında ilk sırada gelmektedir⁶⁵⁵.

Adana Müzesi'nden, Ordu Müzesi'ne devir yoluyla gelen figürinlerden at ve boğa figürinlerinin en yakın benzerleri Kıbrıs-Lefkoşa Müzesi eserleri arasında yer almaktadır. Yapılan çalışmalar Kıbrıs figürinlerinin boyalı olduğunu göstermektedir⁶⁵⁶. Arkaik Dönem'de (M.Ö. 750- 480) tapınaklara adak heykelciği bırakma adetinin Kıbrıs'a özgü olduğu ve başka coğrafyada rastlanmaması, uygulamanın adaya özgü olduğu şeklinde yorumlanmaktadır⁶⁵⁷. Çalışmamızda ele aldığımız Kat. No. 30-34 eserlerin Adana Müzesi'nden devir yoluyla gelmiş olması ve bilimsel kazılarda elde edilen sonuçların bölgede Kıbrıs etkisini doğrulaması, bizim de eserlerimizin köken olarak Kıbrıs olabileceğini düşünmemize sebep olmuştur.

Kat. No. 30'da incelediğimiz figürinin teknik özelliklerinden dolayı bir boğayı temsil ettiği anlaşılmaktadır (Lev. XVIII, Çiz. 1; Lev. XLI, Res. 1). Elde şekillendirilmiştir. Biri kırık olan boynuzun altında kulaklar çıkıntı şeklinde gösterilmiştir. Ön sol ayağı kırık, sağ ayak ise yapıştırılarak tamir edilmiştir. Eser ayakta durur pozisyonda yapılmıştır. Eser üzerinde herhangi bir boya izi görülmemektedir.

Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Eskişehir, 2003, s. 183.

⁶⁵⁴ Davut Kaplan; *Çanakkale Arkeoloji Müzesi Frank Calvert Koleksiyonu Terrakotta Figürinleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji (Klasik Arkeoloji) Anabilim Dalı, Ankara, 2009), s. 139.

⁶⁵⁵ Yves Bonnefoy ve Levent Yılmaz; *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü II*, Dost Kitabevi, Ankara, 2000, ss. 381-384.

⁶⁵⁶ Eleni Aloupi, vd.; "Pigment Analysis of Wall Paintings and Ceramics from Greece and Cyprus. The Optimum Use of X-Ray Spectrometry on Specific Archaeological Issues", *X-Ray Spectrometry*, 29, 2000, p. 22, Fig. 4-5.

⁶⁵⁷ Hazar Kaba; "Arkaik Dönem Kıbrıs Dinini Anlamlandırmada Pişmiş Toprak Heykelciklerin Rolü", *Turkish Studies*, Vol. 13/24, 2018, s. 130.

Benzerlerine; Datça-Emecik⁶⁵⁸, Pitane⁶⁵⁹, Kıbrıs⁶⁶⁰, Lidar Höyük⁶⁶¹ gibi yerleşmelerde rastlanmıştır.

Kat. No. 31'de ele aldığımız figürinin teknik özelliklerinden dolayı bir atı tasvir ettiği anlaşılmaktadır (Lev. XIX, Çiz. 1; Lev. XLII, Res. 1). Elde şekillendirilmiş olan eserin ağzı, kulakları, kuyruğu ve ayakları kırıktır. Bu tip at figürinlerinin genelde binicisi ile birlikte tasvir edildikleri görülmektedir. Sırtta yer alan izler binicinin kaybolduğunu düşündürmektedir. Eser üzerinde herhangi bir boya izi görülmemektedir. Bu at figürininin kutsal alanlara adanıp adanmadığı ya da çocuk oyuncuğu olabileceğini saptayamıyoruz. Bugün için verdiğimiz karşılaştırma örnekleri ile tarihlendirmesini yapabiliyoruz.

Benzerlerine; Abydos⁶⁶², Deve Höyük⁶⁶³, Kıbrıs⁶⁶⁴, Lidar Höyük⁶⁶⁵, Pitane⁶⁶⁶ gibi yerleşmelerde rastlanmıştır.

Ele aldığımız eserler diğer bölümde ele aldığımız figürinlerden⁶⁶⁷ boyut olarak daha büyüktür. Ordu Müzesi envanter defterinde söz konusu eserlerin ait oldukları dönem "Tunç" olarak belirtilmektedir. Yaptığımız araştırmalar sonucu benzer örneklerin özellikle Geç Demir Çağı'nda (M.Ö. 650-330) görüldüğü anlaşılmaktadır. Biz de yapım teknikleri ve tipolojik açıdan değerlendirdiğimiz eserlerimizi Geç Demir Çağı'na tarihlendirmeyi önermekteyiz.

Çalışmanın bu bölümünde kuş formunda olan figürinler ele alınacaktır. Ele aldığımız figürinlerle ilgili olarak, eskiyle yapılan karşılaştırmaların konuyu pekiştirmesi açısından önemli olacağı kanısındayız.

⁶⁵⁸ Kathrin Kleibl; "Zypro-archaische Terrakottavotive aus dem Apollon-Heiligtum in Emecik (Türkei) als Zeugnis interkultureller Beziehungen", in: K. Kleibl - S. Rogge (Hrsg.), *Zypern – Insel im Schnittpunkt interkultureller Kontakte, Tagung des SFB 295, Teilprojekt B 7, Das archaische Zypern in Mainz, Schriften des Institutes für Interdisziplinäre Zypern-Studien*, 2010, p. 115, Abb. 3.

⁶⁵⁹ H. Aslı Hekimoğlu; *İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Pitane Pişmiş Toprak Figürinleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, 2010), ss. 68-70, Kat No. 60-72.

⁶⁶⁰ Eleni Aloupi, vd.; "Pigment Analysis of Wall Paintings and Ceramics from Greece and Cyprus. The Optimum Use of X-Ray Spectrometry on Specific Archaeological Issues", p. 22, Fig. 5.

⁶⁶¹ *Şanlıurfa Müzesi Arkeolojik Eser Kataloğu*, 2017, s. 351.

⁶⁶² Kaplan; "Çanakkale Arkeoloji Müzesi Frank Calvert Koleksiyonu Terrakotta Figürinleri", Lev. 69, Kat. No. 244.

⁶⁶³ Peter R. S. Moorey; *Cemeteries of the Firts Millenium B.C. at Deve Höyük*. British Archaeological Reports International Series: 87. Oxford, 1980, s. 101, Fig. 17/ 429.

⁶⁶⁴ Eleni Aloupi, vd.; "Pigment Analysis of Wall Paintings and Ceramics from Greece and Cyprus. The Optimum Use of X-Ray Spectrometry on Specific Archaeological Issues", p. 22, Fig. 5.

⁶⁶⁵ *Şanlıurfa Müzesi Arkeolojik Eser Kataloğu*, 2017, s. 351.

⁶⁶⁶ Hekimoğlu; "İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Pitane Pişmiş Toprak Figürinleri", ss. 62-64, Kat. No. 46-55.

⁶⁶⁷ Tunç Çağları Bölümü, Pişmiş Toprak Hayvan Figürinleri, Kat. No. 11-12.

Kuş biçimli eserlerin Anadolu'da Neolitik Çağ'dan itibaren kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Anadolu'da kuş biçimli kapların en erken örneği Hacılar'ın VI. yapı katından bilinen ve Geç Neolitik Çağ'a tarihlendirilen eserdir⁶⁶⁸. Bir başka eser ise Göller Bölgesi'nde Kuruçay yerleşiminin Geç Neolitik-Erken Kalkolitik tabakası olan 11. yapı katından ele geçmiş, ördek biçimli ritondan koptuğu sanılan ritonun baş kısmıdır⁶⁶⁹. Yine Kuruçay'ın Geç Kalkolitik Çağ tabakası olan 6. yapı katında bir adet kuş biçimli riyton bulunmuştur⁶⁷⁰.

Kuş biçimli kaplar Kuruçay yakınlarındaki Höyücek yerleşiminden de bilinmektedir. R. Duru Höyükteki kuş biçimli kabın en yakın örneğinin Hacılar'ın VI. tabakasından bilinen riton olduğunu söylemektedir. Höyücek kuş biçimli ritonu Erken Neolitik Çağ II'ye ait yapı kompleksinin batı ucunda işlik yeri-mutfak olarak nitelendirilen kesimden ele geçmiştir⁶⁷¹. Şanlıurfa Müzesi'nde bulunan ve Titriş Höyük'ten ele geçmiş ETÇ'ye ait bir kuş figürünü içi dolu olarak üretilmiştir⁶⁷². Titriş Höyük örneğinin benzeri Susa'dan bilinmektedir. Susa kuş figürünü içi boş olarak üretilmiştir ve çingirak veya düdük amaçlı kullanımından bahsedilmektedir. Bu figürinlerin dini ritüellere ya da müzik enstrümanlarına eşlik etmek amacıyla üretilmiş oldukları ihtimali de göz önünde bulundurulmaktadır⁶⁷³. Titriş Höyük örneğinin dekoratif amaçlı süs eşyası olarak üretilmiş olduğu varsayılmaktadır. ETÇ'de Harran'da kuş figürinlerinin düdük olarak; Gre Virike'de çingirak olarak kullanımları söz konusudur⁶⁷⁴. Gre Virike'de M.Ö. 3. bin yıl başına tarihlenen kuş biçimli çingirağın benzeri, Soğmatar Nekropolü'nde ETÇ başından bilinmektedir⁶⁷⁵. OTÇ'de Akarçay Höyük'te olduğu gibi p.t. kuş figürinlerinin riton olarak üretilmiş örnekleri de bulunmaktadır⁶⁷⁶. Tarsus/Gözlükule'de Demir Çağı katında açığa çıkartılan kalıp, kuş şeklinde siren formunu vermektedir⁶⁷⁷. Ele geçen tüm buluntular

⁶⁶⁸ James Mellaart; *Excavations at Hacilar*, vol. I, Published for British Institute of Archaeology at Ankara: Edinburgh: Edinburgh University Press, 1970, s. 107.

⁶⁶⁹ Duru; *Kuruçay Höyük I*, s. 62, Lev. 94/3.

⁶⁷⁰ Refik Duru; *Kuruçay Höyük II, II (1978-1988 Kazılarının Sonuçları Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı Yerleşmeleri)*, TTKY, Ankara, 1996, s. 52, Lev. 146/5, 149/3.

⁶⁷¹ Duru; *Tarım'dan Yazı'ya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresinin Altıbin Yılı (M.Ö. 8000-M.Ö. 2000)*, s. 160, Res. 638.

⁶⁷² Yücel; "Şanlıurfa Müzesi'nden Br Grup Hayvan Biçimli Pişmiş Toprak Figürin", s. 155, Res. 9.

⁶⁷³ Laurianne Martinez-Sève; "Sur Les Figurines Animalières De Suse (Iran), *Anthropozoologica* 38, 2004, ss. 52-53.

⁶⁷⁴ Yücel; "Şanlıurfa Müzesi'nden Br Grup Hayvan Biçimli Pişmiş Toprak Figürin", s. 155.

⁶⁷⁵ Yusuf Albayrak ve S. İrem Mutlu; "Soğmatar Nekropolü 2016 Yılı Temizlik Çalışmaları", 39. *KST*, Cilt: 3, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Bursa, 2018, s. 528, Res. 6.

⁶⁷⁶ Yücel; "Şanlıurfa Müzesi'nden Br Grup Hayvan Biçimli Pişmiş Toprak Figürin", s. 155.

⁶⁷⁷ Hetty Goldman; "Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, 1937", *AJA*, Vol. 42, No. 1, 1938, p. 51, Fig.

değerlendirildiğinde Gözlükule yerleşiminin Kıbrıs karakteri taşıdığı yorumu yapılmaktadır⁶⁷⁸.

Bilimsel kazılar haricinde müzelerde de kuş formundaki figürinlere rastlanmak mümkündür. Akhisar/Manisa Arkeoloji Müzesi'nde⁶⁷⁹ Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen kuş figürini oyuncak olarak yorumlanmaktadır⁶⁸⁰. Oldukça sevilerek kullanılan terracotta güvercin figürleri özellikle mezar hediyesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Güvercin figürinlerinin çoğunun çocuk mezarlarından ele geçmesi oyuncak olma ihtimallerini güçlendirmektedir⁶⁸¹.

Çalışmamız içinde incelediğimiz kuş/güvercin-ördek formundaki eserler kalıpta şekillendirilmişlerdir. Kalıpta figürin üretiminin M.Ö. 1500 yıllarından itibaren Mezopotamya ve Girit'te görülmeye başlandığı, Anadolu ve Kıta Yunanistan'da⁶⁸² ise M.Ö. 700'den sonra Kuzey Suriye, Fenike ve Kıbrıs ile etkileşimler sonucunda oluştuğu bilinmektedir⁶⁸³. M.Ö. 6. yy' dan itibaren tanınan güvercin figürinleri erken dönemlerde genellikle massif ve el yapımı olarak üretilmişlerdir⁶⁸⁴. Kalıp tekniğinin kullanılması ile terracotta sanatında fabrikasyon üretim başlamıştır. Kalıp olarak tek kalıp (univalf) ve çift kalıp (bivalf) olmak üzere iki farklı teknik kullanılmıştır. Figürinlerin günümüze kadar ulaşabilmelerini sağlayan en önemli aşama fırınlamadır. Fırınlama öncesinde yapılan bir takım uygulamalar üretimi yapılan nesnenin daha uzun ömürlü olmasını sağlamaktadır. Figürinlerin kalıptan kolay çıkması için kalıpların iç kısımlarına yağ veya toz sürülmektedir. Kalıpta şekillendirilen figürinler barındırdıkları nemden arındırılmak için fırınlanmadan önce gölgede kurutulduktan sonra fırınlamaya hazır hale gelmektedirler⁶⁸⁵.

Fırınlama esnasında eser üzerinde çatlama ve deformasyonu önlemek ve nemin

51.

⁶⁷⁸ Goldman; "Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, 1937", pp. 53-54.

⁶⁷⁹ Volkan Yıldız ve Gözde Şakar; "Akhisar Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Pişmiş Toprak Figürin", *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 1, 2017, s. 430, Res. 16.

⁶⁸⁰ Yıldız ve Şakar; "Akhisar Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Pişmiş Toprak Figürin", s. 423.

⁶⁸¹ Kaplan; "Çanakkale Arkeoloji Müzesi Frank Calvert Koleksiyonu Terracotta Figürinleri", s. 139.

⁶⁸² H. Goldman'ın Atina Akropolünde gerçekleştirdiği kazılarda ele geçen kuş formundaki figürinler M.Ö. 5. yy.' a tarihlendirilmiştir. (Hetty Goldman; "The Acropolis of Halae, Terracottas", *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 9, No. 4, 1940, s. 476, Fig. 186, s. 475, Res. 69-70.)

⁶⁸³ R. A. Higgins; *Catalogue of the Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities, Greek 730-330 B.C.*, British Museum I, Order of the Trustees Press: London, 1954, s. 13 vd.

⁶⁸⁴ Gül Işın; *Patara Terrakotaları-Hellenistik ve Erken Roma Dönemleri*, Ege Yayınları, İstanbul, 2007, s. 96.

⁶⁸⁵ Özhanlı; "Kilikya'da Arkaik Dönem "Terracotta" Üretimi", s. 183.

dışarı atılması ise yanma (pişirme/buhar) delikleri ile sağlanmaktadır⁶⁸⁶. Antik Dönem’de kalıpla yapılmış içi boş olan heykelciklerin arka bölümünde bir delik yapmışlardır. Bütün heykelciklerin arkasında bu tür bir delik olmayabilir, o zaman eserin alt kısmı açık bırakılmaktadır. Bu açıklık buhar deliği görevi görmektedir⁶⁸⁷.

Eserlerimizin içinin boş olması çift kalıp tekniğiyle üretildiklerini göstermektedir. Çift kalıpla, tek kalıp tekniğinde elde edilen masif gövde yerine içi boş figürinler yapılabilmektedir⁶⁸⁸.

Kat. No. 32’ de incelediğimiz eser biçimsel ve oransal açıdan gerçekçi bir üslupta yapılmakla birlikte, boyut olarak küçüktür (Lev. XX, Çiz. 1; Lev. XLIII, Res. 1). İçi boş olarak ve çift kalıp tekniğiyle üretilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Gövdenin altında bulunan delik, üretim sırasında çamur ıslakken sivri uçlu bir aletle açılmış olmalıdır. Eserimizde gövdenin altında bulunan bu delikten iç kısım toprakla dolmuştur. Baş kısmın duruşu ve şişkin olarak yapılmış göğüs kısmı eserin bir güvercin tasviri olabileceğini düşündürmektedir.

Kat. No. 33’ te incelediğimiz eserimizin içi boştur ve çift kalıp tekniğiyle üretilmiş olduğu anlaşılmaktadır (Lev. XXI, Çiz. 1; Lev. XLIV, Res. 1). Gövdeye ekli kanatlarla daha gerçekçi yapılmaya çalışılmıştır. Kat. No. 32’de olduğu gibi gövdenin alt kısmında bir delik bulunmaktadır. Diğer örneğin aksine delik yuvarlak değil, dikdörtgendir. Dikkatli bakıldığında dikdörtgen deliğin kısa kenarlarından birin de daha küçük bir yuvarlak yanma (pişirme/buhar) deliğine ait olabilecek bir kesi görülmektedir. Bu eserimizin de iç kısmı toprakla dolmuştur. Eserimiz baş kısmı ve şişkin göğüs yapısı ile güvercin formunu vermektedir.

Kat. No. 34’ te incelediğimiz örneğimiz de diğerleri gibi çift kalıpta üretilmiştir (Lev. XXII, Çiz. 1; Lev. XLV, Res. 1). Kuş formundaki eserimizin üst kısmında bir kulp detayı bulunmaktadır. İçi boş olarak üretilmiş olduğu kulbun tam altında yer alan delikten anlaşılmaktadır. Kulbun altındaki bu deliğin pişirme deliği görevi görmüş olması muhtemeldir. Söz konusu delikten eserin içi toprakla dolmuştur. İleriye doğru uzunca bir gaga, gaganın yan taraflarında oyuk şeklinde burun delikleri, belli belirsiz göz çukurları bize tipolojik olarak bir ördek olabileceğini düşündürmektedir.

⁶⁸⁶ Kat. No. 33’ te yer alan eserin alt kısmında ayrıca küçük bir pişirme deliği gözlenmiştir.

⁶⁸⁷ Ömer Özyiğit; “Pişmiş Toprak Sahte Heykelciklerin Stil ve Teknikleri”, VII. AST, Ankara, 1990, s. 247.

⁶⁸⁸ Özhanlı; “Kilikya’da Arkaik Dönem “Terrecotta” Üretimi”, s. 184.

Benzerlerine; Antandros⁶⁸⁹, Asos⁶⁹⁰, Deve Höyük⁶⁹¹, Patara Tepecik⁶⁹², Pitane⁶⁹³, Rodos'ta⁶⁹⁴ rastlanmaktadır.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda kuş biçimli figürinlerin farklı kullanım alanlarından bahsedildiğini gördük. Bu anlamda ele aldığımız kuş biçimli eserlerin buluntu yeri, konteksi gibi bilgilerimizin eksikliğinden dolayı, figürinler başlığı altında, zoomorfik pişmiş toprak figürinler grubu içerisinde değrelendirdiğimiz eserlerimizi, yaptığımız araştırmalar doğrultusunda, benzerlerini de göz önünde bulundurularak Geç Demir Çağı'na tarihlendirmeyi önermekteyiz.

5.2.2. Mızrak Ucu

Genellikle yakın dövüş için tasarlanıp kullanıldıkları düşünölen mızrakların uzak mesafe silahı olarak fırlatıldıkları da varsayılmaktadır. Mızrak, bir mücadele esnasında rakibi olabildiğince uzak tutmaya ve etkisiz hale getirmeye yarayan bir silah türüdür⁶⁹⁵. Mızraklar uzun mesafelere fırlatılabildiği gibi, birebir mücadelede de sokucu veya dürtücü olarak kullanılmışlardır. Mızraklardan hangisinin yakın mücadelede, hangisinin fırlatılarak kullanıldığına saptamak oldukça güçtür⁶⁹⁶. Mızrak uçları, namlusu yaprak biçimli, namlusu sırtlı, boyunlu, kovalı ve kıbrıs tipi mızrak uçları gibi alt tiplere ayrılmaktadır⁶⁹⁷.

Mızraklar, metal uç kısmı, uzun bir ahşap sap ve metal dipçik kısımları olmak üzere üç parçadan oluşmaktadırlar⁶⁹⁸. Mızrak uçlarının rakiple mücadele esnasında

⁶⁸⁹ Gürçan Polat vd.; "Antandros 2015-2016 Yılı Kazıları", 39. KST, Cilt: 3, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Bursa, 2018, s. 501, Res. 13.

⁶⁹⁰ Ali Yalçın Tavukçu; *Troas Bölgesi Terrakotta Figürinleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Erzurum, 1999), s. 397, Lev. 60, Kat. No. 237 a-d. ; Veysel Tolun; *Asos Batı Nekropolü 1988-1994 Kazılarında Bulunan Pişmiş Toprak Heykelcikler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, İstanbul, 2002), ss. 47-49, Kat. No. 141-156.

⁶⁹¹ . Moorey; *Cemeteries of the First Millennium B.C. at Deve Höyük*, s. 101, Fig. 17/439-440.

⁶⁹² Gül Işın; "Patara Tepecik Akropolü "Bey Evi" Kazıları (2003-2007): Geç Arkaik-Erken Klasik Dönem Terracottaları", *Olba XVIII*, 2010, s. 97, Fig. 11.

⁶⁹³ Hekimoğlu; "İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Pitane Pişmiş Toprak Figürinleri", ss. 73-74, Kat No. 79.

⁶⁹⁴ Higgins; *Catalogue of the Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities, Greek 730-330 B.C.*, p. 34, Fig: 183, 184, 185, 186.

⁶⁹⁵ Tekin; *Madeni Eser Tipolojisi*, s. 69.

⁶⁹⁶ Esin; *Kuantitatif Spektral Analiz Yardımıyla Anadolu'da Başlangıcından Assur Kolonileri Çağına Kadar Bakır ve Tunç Madenciliği*, s. 58.

⁶⁹⁷ Tekin; *Madeni Eser Tipolojisi*, ss. 71-80.

⁶⁹⁸ M.C. Bishop and J.C. Coulston; *Roman Military Equipment: From the Punic Wars to the fall of Rome*. Oxford 2006, p. 54, Fig. 24/3.

hem kesme hem delme işlevini gerçekleştirmelerinden dolayı hedefe saplandığında daha etkili olmasını sağlamak amacıyla mızrak uçlarında namlunun üzerine sırt (zih) yerleştirilmektedir. Bu sırtlar namlunun alt ve üst kısmının ortasında yer almaktadır⁶⁹⁹. Namlu kısmı yaprak biçimli olan ve oldukça sade görünümlü olan mızrak uçları, kimi zaman kama (hançer) ile karıştırılmaktadırlar⁷⁰⁰.

Yapılan çalışmalar göstermektedir ki M.Ö. I. bin de Anadolu'da bulunan mızrak uçları arasında en büyük grup Doğu Anadolu, ikinci derecede sayısal yoğunluğa sahip grup Güney ve Orta Anadolu, en az sayıda buluntu grubunu ise Batı Anadolu merkezleri vermektedir⁷⁰¹.

Antik yazarlardan Homeros'un Anadolu'daki askeri faaliyetlerle ilgili verdiği bilgilerden mızrakların ordu teçhizatları içinde önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Homeros, Troialılar'ın tunçtan mızraklar kullandıklarından söz etmektedir⁷⁰².

Yazılı kaynaklar haricinde M.Ö. I. bin yılın ilk yarısında mızrakların biçim ve kullanım alanlarıyla ilgili bilgi edinebildiğimiz bir diğer buluntu grubu ise tasvirli sanat eserleridir. Taş eserler arasında Khorsabad Sarayı'nda bulunan II. Sargon'un Muşaşir Tapınağı'nın yağmalanmasını konu alan kabartma önemli bir yer tutmaktadır. Kabartmada, Muşaşir Haldi Tapınağı'nın girişinin iki yanında birer tane, tapınak çatısına yerleştirilmiş halde iri boyutlu bir mızrak görülmektedir⁷⁰³.

Mızrakların silah olarak kullanımının yanında, kabartmalarda mabed kapısına ve çatısına yerleştirilmeleri, Urartu merkezlerinde yapılan kazılarda mabedlerde de bu mızrakların ele geçmesi⁷⁰⁴ ve Urartu tanrılarının genellikle mızraklarla birlikte betimlenmesi, mızrakların Urartu kültüründe önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir⁷⁰⁵.

Güneydoğu Anadolu'da Geç Hitit Dönemi'ne tarihlendirilen taş kabartmalar

⁶⁹⁹ Tekin; *Madeni Eser Tipolojisi*, s. 73.

⁷⁰⁰ Tekin; *Madeni Eser Tipolojisi*, s. 71.

⁷⁰¹ Derya Yalçıklı; *Anadolu'da M.Ö. 12. Yüzyıldan M.Ö. 6. Yüzyıl Sonuna Kadar Metal Silah Endüstrisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1999), s. 59.

⁷⁰² Homeros; *İlyada*, (çev. Azra Erhat-A.Kadir), Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2013, XIII, 500-505.

⁷⁰³ Paul Emile Botta and Eugène Flandin; *Monument De Ninive*, Tome:1, Institut de France, Paris, 1849, Tf. 142.

⁷⁰⁴ Oktay Belli; "1991 Yılı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı", *XIV. KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, s. 448.

⁷⁰⁵ Oktay Belli; "1995 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı", *XVIII. KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1997, ss. 391-392. ; Altan Çilingiroğlu; "Van Ayanis Kalesi Kazıları, 1993-1994", *XVII. KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1996, s. 365.

üzerinde çeşitli mızrak tasvirleri yer almaktadır. Karkamış⁷⁰⁶, Zincirli⁷⁰⁷ ve Karatepe'de⁷⁰⁸ ele geçen kabartmalar üzerinde betimlenmiş askerler ellerinde mızraklar ile tasvir edilmişlerdir.

Metal buluntular içinde III. Shalmanassar Dönemi'ne (M.Ö. 858-824) tarihlenen Balawat Kapısındaki Assur-Urartu savaşlarını konu alan sahnede, Urartu askerlerinin eliden mızraklar bulunmaktadır⁷⁰⁹. Urartu Dönemi'ne tarihlendirilen bir kalkan üzerinde piyade, süvari ve at arabalı askerler mızrak taşır şekilde tasvir edilmişlerdir⁷¹⁰.

Mızrak tasvirlerinin yer aldığı bir diğer grup pişmiş toprak levhalardır. Orta Anadolu'da Pazarlı'da ele geçen ve Frig Dönemi'ne tarihlendirilen p.t. levhalar üzerinde yürür vaziyette betimlenmiş askerlerin ellerinde mızraklar bulunmaktadır⁷¹¹.

Çalışma grubumuzda yer alan bir adet mızrak ucunun namlu kısmı yaprak şeklinde olmakla birlikte, sap formuna göre değerlendirilmiş olup kovanlı mızrak ucu tipinde ele alınmıştır.

5.2.2.1. Kovanlı Mızrak Ucu

Metal silahın organik sap içine yerleştirilmesi yaygın bir uygulama olmakla birlikte, M.Ö. 3. bin yılın ikinci yarısından itibaren sapın metal silah içine yerleştirilmeye başlandığı görülmektedir. Bu uygulama hem silahların kullanım esnasında fark yaratan gereklilikten kaynaklı olabileceği gibi, hem de dökümcülükteki teknolojik gelişmeden kaynaklanmış olmalıdır⁷¹².

Kovanlı mızrak uçlarının ilk örnekleri Anadolu'da OTÇ'den itibaren

⁷⁰⁶ M. E. L. Mallowan; "Carchemish: Reflections on the Chronology of the Sculpture", *Anatolian Studies*, XXII, 1972, Fig. 2.

⁷⁰⁷ Felix Von Luschan; *Die Kleinfunde von Sendschirli III. Berlin*, Verlag von Walter de Gruyter, 1902, p. 209.

⁷⁰⁸ Helmuth Theodor Bossert vd. ; *Karatepe Kazıları: Birinci Ön Rapor*, TTKY V. Seri No: 9, Ankara, 1950, Lev. XVI.81.

⁷⁰⁹ L. W. King; *Bronze Reliefs From the Gates of Shalmaneser, King of Assyria 860-825 B.C.*, Band VII, London, By Order of The Trustees, 1915, 5-6.

⁷¹⁰ A. Beril Tuğrul ve Oktay Belli; "Yukarı Anzaf Urartu Kalesi'nde Bulunan Bronz Kalkan Parçasının Radyografi Tekniği İle Değerlendirilmesi", *XII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1997, s. 41, Şek. 10.

⁷¹¹ H. Zübeyr Koşay; "Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Pazarlı Hafriyatı", *Belleten*, Cilt: III, Sayı: 9, TTK, Ankara, 1994, s. 10, Fig. 22-23-24-25.

⁷¹² Tekin; *Madeni Eser Tipolojisi*, s. 76.

Kültepe'den bilinmektedir⁷¹³. Alişar⁷¹⁴ örneği M.Ö. 2. bin yılın ilk yarısına tarihlendirilirken; Alacahöyük kazılarında bulunan iki uzun kovanlı mızrak ucu, Hitit Dönemi içerisinde incelenmektedir⁷¹⁵. M.Ö. 2 binde Anadolu dışında bu tipe giren örnekler Suriye ve Filistin'de yaygınlık göstermektedir⁷¹⁶. M.Ö. 1. binde Anadolu'da Ayanis, Deve Höyük, Anzaf Kaleleri, Altın-tepe gibi Urartu merkezlerinden bilinen bu mızrak uçlarının benzerleri Anadolu dışı merkezlerde Chartanoc, Navur, Coratan, Starsaja, Dilizan, Kelermes gibi Kafkas kurganlarında bulunmuştur⁷¹⁷.

Mızrak uçlarının sap kısımlarının kovan şeklinde üretilmesi iki yöntemle olmaktadır. Birincisinde; kovan kısmı doğrudan, döküm esnasında elde edilmektedir. Döküm sırasında kovan elde etmek için kilden bir öz kullanılmakta, işlem tamamlandığında öz ortamdaki uzaklaştırılarak içine sapın geçebileceği kovan kısmı oluşturulmaktadır. İkinci yöntemde ise; döküm sırasında kovan kısmı yassı bir levha halinde üretilir, döküm işlemi bittikten sonra çekiç ve yuvarlak örs yardımıyla sapa uygun boyutta bir kovan elde edilmektedir. Oluşturulan kovan kısmının birleşme yeri talebe göre ya çıplak gözle ayırt edilemeyecek şekilde yapılmakta ya da ince bir yarıklık şeklinde bırakılmaktadır. İzin ayırt edilmesi istenmiyorsa ısı yardımıyla çekiçleyerek kaynak işlemi gerçekleştirilmektedir⁷¹⁸.

Kovanlı mızrak gibi silahların dökümünde, sap yuvasını oluşturmak için kullanılan ısıya dayanıklı, silindirik öz veya çekirdeklerin sağlam örnekleri Norşuntepe kazılarında bilinmektedir⁷¹⁹. Kovanlı mızrak uçları uzun kovanlı ve kısa kovanlı olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır⁷²⁰.

Kovanlı mızrak ucu tipinde olan eserimiz Ordu Müzesi'ne müsadere yoluyla kazandırılmıştır. Müze kayıtlarında Ordu/Kumru/Kuşnafak Kalesi Mevkii'nden bulunduğu bilgisi yer almaktadır.

Kuşnafak Kalesi, Ordu İli Kumru İlçesi Akçadere Köyü'nün 1 km. kadar

⁷¹³ Erkanal; *Die Äxte und Beile des 2. Jahrtausends in Zentralanatolien*, Tafel: 15.

⁷¹⁴ Von der Osten; *The Alişar Hüyük Seasons of 1930-32*, Part: II, Fig. 291/d2964.

⁷¹⁵ Koşay ve Akok; *Alaca Höyük Kazısı 1940-1948'deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, Lev. 47/ I 221-h 191.

⁷¹⁶ Erkanal; *Die Äxte und Beile des 2. Jahrtausends in Zentralanatolien*, s. 44.

⁷¹⁷ Askold I. Ivantchik; *Kimmerier und Skythen, Kulturhistorische und chronologische Probleme der Arcäologie der osteuropäischen Steppen und Kaukasiens in vor-und frükskythischer Zeit*, (Steppenvölker Eurasiens Band II), Moskava, 2001, s. 29, Abb. 8.

⁷¹⁸ Tekin; *Madeni Eser Tipolojisi*, s. 76.

⁷¹⁹ Harald Hauptmann; "Norşuntepe Kazıları 1974", *Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri I, No. 7, TTKB, Ankara, 1982, s. 13.

⁷²⁰ Tekin; *Madeni Eser Tipolojisi*, s. 77.

doğusunda yer alan, yüksek kayalık bir yapıya sahip yerleşim yeridir. M. Özsait 1999-2000 yıllarında bölgede gerçekleştirdiği yüzey araştırmasında, tepenin batı kesiminde yer alan Ambarkaya ve esas Kuşnafak Kalesi denilen sarp kayalık ve bu kesimin güneybatısının aşağı kısmındaki Belenbaşı mevkiinde ve çevresinde incelemeler yapmıştır. M. Özsait Ambarkayası üzerinde ve çevresinde ETÇ yerleşmesine ait seramikler bulduğundan bahsetmektedir. Ayrıca kalede Horasan harcıyla yapılmış duvar kalıntısının burasının daha geç devirlerde de kullanılmış olduğunu ıspatladığını belirtmektedir⁷²¹. D. Yiğitpaşa tarafından 2018 yılında Kuşnafak Kalesi Mevkiinde yapılan incelemelerde, gerek Ortaçağ'a ait Horasan harçlı duvar kalıntıları ve gerekse yamaçlarda ETÇ ve Demir Çağı'na ait çok sayıda seramik buluntusuna rastlandığı, kale ve sur duvarlarının günümüze kadar ulaşmadığı, tespit edilen Horasan harçlı duvar kalıntıları ve ETÇ'ye ait seramiklerin M.Özsait tarafından 1999-2000 yılları arasında gerçekleştirilen yüzey araştırmasındaki bulgularla uyduğu görülmüştür⁷²².

Kat. No. 35'te kovanlı bir mızrak ucu incelenmiştir (Lev. XXIII, Çiz. 1; Lev. XLVI, Res. 1). Demir madeninden yapılmış olan mızrak ucu yaprak biçiminde bir namluya sahiptir. Uç kısmı sivri olan mızrak ucunun, sap kısmı ise uzun kovanlıdır. Kovanlı sap kısmının üstünde muhtemelen ahşaptan olan sapın metal ucu daha sağlam kavraması için bir perçin deliği yer almaktadır. Kovanın ağız kenarı civarında sapa bağlantıyı sağlamak amacıyla, sağlamlığın oluştuğunu gösteren yatay bir yiv kovan etrafını çevrelemektedir. Korozyonlu olduğu görülen eserimizin kovan kısmında hasar bulunmaktadır.

Benzerleri; Ayanis⁷²³, Deve Höyük⁷²⁴, Panaztepe⁷²⁵, Seyitömer⁷²⁶, Sirkeli Höyük⁷²⁷, Zeviya-Tivilki (Kumru Tarlası)⁷²⁸ gibi yerleşimlerden bilinmektedir.

Kullanılan malzeme ve yapım tekniğini göz önünde bulundurularak

⁷²¹ Özsait; "1999-2000 Yıllarında Amasya-Merzifon ve Ordu-Kumru Yüzey Araştırması", s. 197.

⁷²² İkili görüşmemin sonunda bu bilgileri benimle paylaşan danışmanım D. Yiğitpaşa'ya teşekkür ederim.

⁷²³ Zafer Derin and Altan Çilingiroğlu; "Armour and Weapons", *Ayanis I (Ten Years' Excavations at Rusahinili Eiduru-kai 1989-1998)*, Roma, 2001, ss. 169-172, Fig. 1-4.

⁷²⁴ Moorey; *Cemeteries of the Firts Millenium B.C. at Deve Höyük*, s. 60-61, Fig. 9. 165-167, 169-176, 178, 179.

⁷²⁵ Armağan Erkanal-Öktü v.d. ; "Panaztepe 2013 Yılı Çalışmaları", 36. *KST*, Cilt. 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014, s. 614, Res. 14.

⁷²⁶ Bilgen; *Seyitömer Höyük Kazısı Ön Raporu (2006-2010)*, s. 109, Res. 75.

⁷²⁷ Barthel Hrouda; "Ergebnisse Der Ausgrabung Auf Dem Sirkeli Höyük Herbst 1996", *XIX. KST*, Cilt. 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998, s. 477, Abb. 8.

⁷²⁸ A. Tuba Ökse ve Serpil Eroğlu; "The Tradition of Burning the Corpse in the Iron Age: A Case Study on Zeviya Tivilki in the Upper Tigris Region", *Akkadica*, 134/2, 2013, s. 165, Fig. 6.

karşılaştırma yöntemiyle değerlendirdiğimiz eserimizi M.Ö. I. bine tarihlendirmeyi önermekteyiz.

DEĞERLENDİRME

İn situ olmayan bu malzeme grubunun müzeye geliş şekli satın alma, hibe, devir ve müsadere/zor alım yoluyla. Eserlerin müzeye geliş şekli stratigrafik ve kronolojik olarak bir çok konuyu aydınlatmada yetersiz kalmaktadır. Bu açıdan bakıldığında malzemenin kendisi, stil kritiği, konunun aydınlatılmasında daha önemli bir bilgi kaynağı olarak ön plana çıkmıştır.

Çalışma grubumuz içerisindeki eserlerin çoğunun buluntu yerinin Ordu/Mesudiye ve çevresi olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Ordu-Mesudiye'nin tarihi ve arkeolojik kalıntılarının bilimsel yöntemlere dayalı bir şekilde esaslıca incelenmesi gerektiği açıktır. Bölgede yer alan yerleşmeler üzerinde bugüne kadar yüzey araştırmaları dışında herhangi bir bilimsel kazı yapılmamış olduğundan konuyla ilgili şimdilik fazla bir şey söylemek zordur. Öte yandan tezimizde yer verdiğimiz bazı eserlerden anlaşıldığı kadarıyla, bölgeden ele geçen eserlerin en yakın benzerlerini Orta Anadolu'dan ele geçmiş buluntular oluşturmaktadır.

Çalışmamız kapsamında incelediğimiz malzemelerin ana tipolojik özellikleri çerçevesinde 7 ana tip belirlenmiş, bunlar arasında bazı ana tiplerin ayırdedilebilir biçimsel özellikleri göz önüne alınarak kendi içinde alt gruplara ayrılmıştır. Eserlerin tipolojik özelliklerinden yola çıkarak Anadolu'da aynı dönemlerde ele geçmiş benzerleriyle paralellik içinde oldukları görülmektedir.

Tezimizin Neolitik ve Kalkolitik Çağ'larına verdiğimiz yassı taş baltalar (Kat. No. 01-04) kesici sürtme taş aletlerdir. Tarihi süreç içerisinde öncelikle yeni teknikler kazanılarak ya da eskiden gelen bazı tekniklerin geliştirilmesi suretiyle üretimlerinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Türkiye coğrafyasında sürtme taş baltaların Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı'na kadar yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu aletlerde ETÇ'de azalma görülür. Bunun nedeni madenden yapılanların tercih edilmesi olmalıdır. Az örnekle temsil ediliyor olsalar bile Orta Tunç ve Geç Tunç Çağı'nda da taş baltaların kullanılmış olduğu görülmektedir. Demir Çağı'nda ise nadiren kullanılan bir alet grubu haline geldiği anlaşılmaktadır.

Taş eserlerin Neolitik ve Kalkolitik Çağlar için vazgeçilmez bir önemi olduğunu çeşitli yerleşim yerlerinden ele geçen buluntular göstermektedir. Bu aletlere Neolitik ve Kalkolitik Çağ'larda ölü gömme adetlerinde de rastlanmaktadır. Özellikle erkekler mezara silahlarıyla beraber gömülmüşlerdir. Bu, silahın bir erkek için ne denli önemli

olduğunun kanıtıdır. Dolayısıyla konunun içeriğinde şunlar av aleti olarak, şunlar savaş aleti olarak ve şunlar da gömü hediyesi olarak kullanılmıştır diye bir ayırım yapılmamıştır. Bugün dahi insanlar, ilkel silahların çok geliştirilmiş ya da onlara yakın tiplerini kullanmaktadırlar.

Çalışma grubumuz içindeki madeni kolcuklu (Kat. No. 07) ve yassı (Kat. No. 08) baltaların tipolojik değerlendirmeleri ve benzerleri ile yapılan karşılaştırmalar, söz konusu eserlerin ait olduğu dönemlerin belirlenmesi konusunda yardımcı olmuştur. Özellikle yassı baltaların Önyasya’da her dönem görülen yaygın bir kullanım alanına sahip olduğu anlaşılmaktadır. İlk örnekleri Neolitik ve Kalkolitik Çağ’lardan bilinen taş baltalardan gelişen ve ETC’de taş örnekleriyle birlikte kullanılan bu tip aletler, ETC’de tipleri kronolojik açıdan çok belirgin bir gelişim çizgisine sahip olmadıkları gibi, bölgesel özellikleri de tam olarak yansıtamamaktadır. Yine de genel formları ve bazı temel özellikleri açısından belirli gruplar altında değerlendirilmektedirler. Kolcuklu baltalar ise formları bakımından daha net bir ayırım yapılmasına olanak sağlamaktadırlar.

Çalışmamız içerisinde p.t. tan üretilmiş figürin ve idoller de yer almıştır. Figürin ve idollerin genellikle küçük boyutlu ve kırılğan oldukları görülmektedir. Doğada kolay bulunması ve şekillendirmede kolaylık sağlaması nedeni ile toprak malzemenin tercih edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu eserlerde uygulandığı görülen belli başlı fiziksel ve süsleme özellikleri takip edildiğinde Anadolu figürin ve idollerinin ortak bir gelişim gösterdiklerinden söz edilebilir. Anadolu’daki ortak gelişimden yola çıkarak çevre kültürlerine baktığımızda her toplumun yarattığı kültürde ortak özelliklerde kadınlara ait figürin ve idol birliğinin varlığı görülmektedir. Bu da muhtemelen tarihöncesi çağlarda kadınlara ait idol ve figürinlerin toplumlarda bereketle ilgili inanç sistemi içerisinde yer alan sanat eserleri olduklarını göstermektedir.

Figürinler, yapıldıkları dönemin sosyo-ekonomik durumlarını yansıttığı gibi düşünce ve inanç sistemleri hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır. Neolitik Çağ’da figürinlerde görülen gerçekliğin Kalkolitik Çağ’la birlikte kaybolmaya başladığı anlaşılmaktadır. Figürinler üzerinde yapılmış olan araştırmalar, taşıdıkları anlamların farklılığına ve taşıdıkları farklı sosyal bağlamlara eğilmektedir. I. Hodder’ a göre “*Bir figürin sunak üzerine yerleştirilmiş şekilde bulunursa, ilahi bir anlam, fakat başka figürin parçalarıyla beraber çöp alanlarına atılmışsa, açık alanlarda tekmedenmiş ve*

aşınmışsa dünyevi bir açıklama aranmalıdır”⁷²⁹.

Kil, kemik, boynuz ya da taş gibi çeşitli malzemelerden yapılmış insan biçiminde figürinlere tarihin erken dönemlerinden itibaren rastlanmaktadır. Bu tip nesnelere “Ana Tanrıça” betimleri olarak kabul edilirler. Günümüzde Eskişehir, Afyon, Kütahya illerinin tamamı ve Uşak, Isparta, Manisa illerinin bir kısmını içine alan Geçiş Bölgesi’nin ETÇ’ye tarihlendirilen antropomorfik figürinlerinin, plastik biçimleri, vücut detayları, duruş pozisyonları, düz yüzlü, poloslu başları ve genel ifadeleri ile bölgeye has belirleyici özellikler taşıdıkları anlaşılmaktadır. Üzerinde çalıştığımız bir figürine ait baş kısmı (Kat. No. 09) Geçiş Bölgesi figürinlerinin tüm bu saydığımız özelliklerini yansıtmaktadır.

Çalışmamızda zoomorfik pişmiş toprak figürinler başlığı altında değerlendirdiğimiz üç adet eser bulunmaktadır. Söz konusu eserlerden biri tipolojik açıdan boğa (Kat. No. 10) diğeri ise dağ keçisi (Kat. No. 10) olarak yorumlanırken, bir tanesi kap biçimli hayvan figürünü (Kat. No. 12) şeklindedir. Söz konusu hayvan figürinlerinin Neolitik Çağ’dan Demir Çağı’na kadar üretilmiş olduğu görülmektedir. ETÇ’de özellikle Orta Anadolu’da benzerlerine çok fazla rastlanmaktadır. Kap biçimli hayvan figürininin ise yayımlanmış bir örneğine rastlayamadık.

Madenden yapılmış zoomorfik figürinler başlığı altında ele aldığımız eserler ise boğa (Kat No. 13) ve geyik (Kat No. 14) formundadır. ETÇ’de özellikle Alacahöyük Krali Mezarlarında Standartlar ve Güneş Kursları üzerinde boğa ve geyik figürinlerine rastlanmaktadır.

Arkeoloji literatüründe idol olarak tanımlanan grup tanrı ya da tanrıça betimlemeleri ya da tanrıların yerine geçen simgesel betimler olarak yorumlanmaktadır. Anadolu’yu da içine alan geniş bir sahaya yayıldığı görülen idollerin din ve inanç esaslı küçük sanat eserleri olduğu söylenebilir. Çeşitli tipler göstermekle birlikte, bir cinsiyeti temsil eden Anadolu idolleri, figürinlerin devamı niteliğinde olup, belirli noktalarda figürinlerle benzerlikler gösterirler. Figürinlerdeki temel öğeler olan baş, göğüs ve kalça detayları idollerde de kullanılmaya devam edilmiştir. Zaman içerisinde değişime uğradığı anlaşılan idoller hakkında Ş. Aydınğün “*ETÇ’de üretilen idollerin önceki dönemlere göre daha yassı ve soyut yapılmış olması sanatçıların insan bedenini üç boyuttan iki boyuta indirgemeyi başardığı*” şeklinde

⁷²⁹ Hodder; “Figürinler Hakkında Düşünmek”, ss. 7-8.

yorumunu yapmaktadır⁷³⁰.

Üzerinde çalıştığımız p.t idollerde (Kat. No. 15-20) kollar omuz çıkıntısı şeklinde küt gelip, aşağıya doğru bel oyuntusunu oluşturacak biçimde kavis yapmaktadır. Elimizdeki örneklerin çoğunda üst gövde de çapraz oluk bantlar ve kemerler (Kat. No. 15, 16, 17, 18, 20) bezeme olarak yer almaktadır. Bazı örneklerde kabartma şeklinde göğüsler (Kat. No. 15-17) ve çizgisel olarak gösterilmiş cinsel organları (Kat. No. 15-16) dikkat çeker. Alt gövdenin sağlam olduğu (Kat. No. 19) ya da kısmen belli olduğu (Kat. No. 15-16, 18) örneklerde kalçaların oldukça geniş olduğu görülmektedir. Elimizdeki örneklerin saydığımız bu özellikleriyle Orta Anadolu idollerine benzerlikleri gözlenmektedir.

Figürin, heykelcik ve idol tanımlamalarına baktığımızda bu tanımlamaların birbirine çok yakın olduğunu görüyoruz. Söz konusu eserlerde net olarak karşımıza çıkan en belirleyici özelliğin boyutları olduğu anlaşılmaktadır. İdollerin figürinlere göre daha küçük ve çok sayıda üretilmesi taşınabilir olduklarının belirtisidir. Şimdiye kadar incelediğimiz idollerde gördüğümüz insan betimlemelerinde fiziksel özelliklerin bilinçli olarak abartılmış olması ve şematize edilmesi bu eserlerin heykelciklerden farklı bir şekilde tanımlanmasını sağlamaktadır. Heykelcik ve figürinlerin, idollere göre biraz daha doğal ve aslına uygun yapılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bunun yanında idollerin çok daha soyut, figürin ve heykelciklere göre biraz daha yassı tarzda yapıldıkları anlaşılmaktadır. Tarih öncesi, idol, heykelcik ve figürinlerin terminolojik olarak ayrımı çok kesin olarak yapılamamaktadır. Çünkü heykelcik ve figürinlerin kullanım amaçlarının idollerle aynı olduğu sanılmaktadır.

Çalışmamız içerisinde değindiğimiz idollerin öncüsü olarak kabul edilen figürinler, insanlık tarihinin başlangıcından itibaren üretilmişlerdir. Bu eserler M.Ö. 3. binde idol olarak adlandırılan stilize şekillere dönüşmüşlerdir. İdoller için farklı tanımlamalar yapılmaktadır. İdollerin buluntu yerleri ve sayısal olarak fazla olmaları sebebiyle bir kült eşyası olduğu tanımı bir çok araştırmacı tarafından kabul görmektedir. İdoller kült eşyası ve mezar hediyesi olarak kullanılmışlar fakat, yerleşim yerlerinde de bulunmuşlardır.

Bu eserlerin niçin üretildiği konusunda pek çok görüş olmasına rağmen en çok kabul gören görüş dinsel anlamlı olmalarıdır. T. Özgüç, NÇ ve ETÇ idol ve

⁷³⁰ Aydıngün- Gündoğan; *Tunç Çağının Gizemli Kadınları*, s. 40.

figürinlerini tanımlarken “mabetsiz bir devrin dini işaretleri” demiştir⁷³¹. Son yıllarda yapılan çalışmalar göstermektedir ki Neolitik Çağ’ın erken safhalarını yansıtan Göbeklitepe⁷³², Nevalı-Çori⁷³³, Çatal Höyük⁷³⁴ gibi yerleşmelerde açığa çıkartılan mekanlarda insan eliyle yapılmış ve tapınak olarak nitelendirilen bölümler yer almaktadır. Bunun yanında ETÇ I’de Beycesultan⁷³⁵, ETÇ III’de İkiztepe⁷³⁶, Tilmen Höyük⁷³⁷ ve Troya⁷³⁸ gibi merkezlerde de bazı mekanların kült amaçlı kullanıldığı anlaşılmıştır. Söz konusu bulgular NÇ ve ETÇ’de insanların mabet kültürü olmasına rağmen idollere de ihtiyaç duyduklarını göstermektedir.

Çalışmamızda figürinler ve idoller başlığı altında değerlendirdiğimiz eserlerin irdelenmesi sonucunda çeşitli kazı merkezlerinden açığa çıkartılmış örnekler Anadolu’da ETÇ’de heykeltraşlık sanatının dinsel ifade biçimlerini anlamamızı sağlamıştır. Önceki dönemlerde görülen plastik heykelciğin, bu çağda plastik ve soyut olmak üzere iki gruba ayrıldığı görülmektedir. ETÇ idollerinde tamamen soyutlaşmış, yassı yeni bir tipin ortaya çıkmış olduğu gözlenmektedir. Yassı örneklerin kolları genellikle omuzdan küçük çıkıntı şeklinde tasvir edilmiştir.

ETÇ’de plastik olarak tanımlanan figürinler ve yassı ya da nadiren silindirik olabilen idoller gibi birbirinden farklı iki temel biçimin, aynı dönemde Anadolu’da kullanılması farklı işlevleri olabileceği ihtimalini de ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca figürin ve idollerin çok fazla çeşitlemesinin olduğu, stil özelliklerinin her bölgenin kendi durumuna göre değiştiği, dolayısıyla bir genelleme yapmanın mümkün olamayacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Eser grubumuz içerisinde Adana Müzesi’nden devir yoluyla Ordu Müzesi’ne gelmiş p.t. zoomorfik figürinler (Kat. No. 30-34) ayrı olarak değerlendirilmiştir. Araştırmalarımız sonucunda gördük ki söz konusu eserler Ordu Müzesi envanter kayıtlarında belitilenin aksine Tunç Çağı olarak değil Geç Demir Çağı olarak

⁷³¹ Özgüç; “Öntarihte Anadolu İdollerinin Anlamı”, 69.

⁷³² Harald Hauptmann; “The Urfā Region” *Neolithic in Turkey the Cradle of Civilization*, (Eds Mehmet Özdoğan ve Nezih Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 65-86.

⁷³³ Hauptmann; “The Urfā Region” ss. 44-50.

⁷³⁴ Mellaart; *Çatalhöyük Anadolu’da Neolitik Bir Kent*, s. 1 vd.

⁷³⁵ Seton Lloyd ve James Mellaart; *Beycesultan I*, London, 1962. ; *Beycesultan II*, London, 1965.

⁷³⁶ Önder Bilgi; İkiztepe Kazılarının 1996 Dönemi Sonuçları, *XIX. KST*, Cilt: I, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998, s. 334.

⁷³⁷ Refik Duru; “Tarih Öncesi Çağlarına Ait Dini Bir Tören”, *Anadolu Araştırmaları*, Sayı: X, 1986, s. 176.

⁷³⁸ Göksel Sazcı; “Muhtemelen Tapınma Amaçlı Bir Yapı G 6 Karesindeki Megaron”, *Troia Düş ve Gerçek*, (çev. Dr. Selma Bulgurlu Gün), Homer Yayınları, İstanbul, 2001. ss. 384-390.

tariflenmelidir. Özellikle Kilikya Bölgesi'nde bulunan müzelerde benzer nitelikte eserlere rastlanmaktadır. Kilikya Bölgesi terrakottaları ile ilgili yapılan çalışmalar Kilikya terrakotta atölyelerine işaret etmektedir⁷³⁹. Ayrıca kalıp tekniği ile fabrikasyon üretim yapıldığı bilinen Kıbrıs ve Samos gibi önemli iki merkezde, Kilikya eserlerine benzer teknikler kullanıldığı bilinmektedir⁷⁴⁰. Söz konusu eserlerden bir adedi boğa (Kat. No. 30) bir adedi at (Kat. No. 31) üç adedi kuş formu (Kat. No. 32-34) şeklindedir. İki eser tipolojik olarak güvercin (Kat. No. 32-33) formunu verirken bir tanesi ördek (Kat. No. 34) formundadır.

Çalışmamızda yer verdiğimiz bir adet vazo başlı bronz iğne (Kat. No. 21) Orta Anadolu'nun kuzeyindeki yerleşmelerin yanı sıra Troya, Baklatepe gibi yerleşim yerlerinden de bilinmektedir. Söz konusu iğnelerde belirli kap formlarının iğnelerin baş kısımlarına uygulanmasıyla bir farklılık ve belki de bir gösteriş kazandırılmıştır. Bu tipe giren iğnelerin özel defin kıyafetlerini tutturma aksesuarı olarak değerlendirildikleri bilinmektedir. Yaptığımız araştırmalardan bu tip iğnelerin şimdiye kadar az sayıda ele geçmiş olduğu anlaşılmaktadır.

M.Ö. 3. bin yılda madencilik, hammaddeye dayalı ekonominin ve bunların geliştirmiş olduğu bölgelerarası ticaretin sonucu olarak, şahsi eşya olarak gelenlerin yanında, ticaret yoluyla satış veya ganimet yoluyla bir yerden başka bir yere taşınabildikleri de göz ardı edilmemelidir. ETÇ'de farklı bölgelerde sade ya da çeşitli kompozisyonlar içinde işlenmiş olan vazo başlı iğneler birbirlerinden etkileşimleri olmaksızın benzer esetik-farklılık düşüncesiyle, aynı dönemde birbirlerinden uzak mesafedeki yerleşimlerde, bağımsız olarak üretilmişlerdir.

Orta Anadolu'nun kuzeyinde M.Ö. 3. binin geç evresinde rastlanan vazo başlı iğnelerin çoğunun özellikle bükülmüş olduğu görülmektedir⁷⁴¹. Üzerinde çalıştığımız eserinde gövde kısmının sonradan düzeltilmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Eser müzeye geldikten sonra üzerinde konservasyon çalışması yapılmış, korozyonu önlemek amacıyla havayla temasını kesmek için paraloid ile laklama işlemi gerçekleştirilmiştir.

Değerlendirmesini yaptığımız eserler arasında mızrak uçları da yer almaktadır.

⁷³⁹ Özhanlı; "Kilikya'da Arkaik Dönem "Terrecotta" Üretimi", s. 182 vd.

⁷⁴⁰ Özhanlı; "Kilikya'da Arkaik Dönem "Terrecotta" Üretimi", s. 185.

⁷⁴¹ Tütüncüler; M.Ö. III. Binyılda Orta Anadolu'nun Kuzeyine Ait Bir Grup Madeni Vazo Başlı İğne", s. 441.

Çalışmamızda mızrak ucu tipine giren 2 eser bulunmaktadır. Bu eserlerden biri tunç, diğeri demir madeninden üretilmiştir. Tunç mızrak ucu (Kat. No. 22) olarak incelediğimiz eserimiz özel bir tiptedir ve eserimizin benzerlerinin mezar buluntusu olması, çalışmamızdaki mızrak ucunun da olası mezar buluntusu olabileceğini düşündürmektedir.

Diğ er mızrak ucu demirden üretilmiştir (Kat. No. 35) ve kovanlı mızrak ucu tipindedir. Anadolu'da Demir Çağı'nda kullanılan silahlar arasında mızrakların önemli bir yeri olduğu, gerek yazılı kaynaklar ve tasvirli sanat eserleri ve gerekse orjinal buluntular sayesinde anlaşılmaktadır. M.Ö. 1. bin yılın ilk yarısı içine tarihlendirilen Orta, Güney ve Doğu Anadolu'dan ele geçmiş tasvirli sanat eserleri üzerinde yer alan mızrak tasvirleri, Anadolu'nun çeşitli ordularında mızrağın önemli bir silah olduğunu göstermektedir. Buldukları dönem itibarı ile silah olarak kullanımının yanında tasvirli sanat eserleri üzerinde de karşımıza çıkan mızrak betimlemelerinden anlaşıldığı kadarı ile ait oldukları toplumların kültürel yaşantısında da önemli bir yer tuttıkları görülmektedir.

Topumların gelişmişlikleri ile alakalı olarak düşünülen mühürler, Anadolu'da ilk Çatalhöyük Neolitik yerleşiminde karşımıza çıkmaktadır. Çatalhöyük örnekleri p.t.'tan yapılmışlardır. Anadolu'daki en eski taş mühür örnekleri ise Domuztepe yerleşiminden (M.Ö. 5700-5400) bilinmektedir. Kalkolitik çağ sonlarına doğru mühür kullanımında bir artış görülmektedir. Araştırmacılara göre ekonomisi tarıma dayalı toplumlarda artı ürünün ortaya çıkmasıyla birlikte mülkiyet kavramı gelişmiş ve mühür kullanımı yaygınlaşmıştır.

Anadolu'nun geleneksel mühür tipini damga mühürler oluşturmaktadır. Çalışmamız içerisinde değerlendirdiğimiz eserimiz de p.t.'tan bir damga mühürdür (Kat. No.23). Baskı yüzeyi üzerinde geometrik bezemeler görülmektedir. Üzerindeki bezemeler açısından birebir örneğini İran platosunda Tepe Sialk yerleşiminde gördüğümüz örneğimizin, Anadolu'da farklı form ve bezemelerde üretilmiş çok sayıda benzerini bulmak mümkündür.

Anadolu'da Kalkolitik Çağ sonları ve ETÇ'de mühürcülüğün Mezopotamya'daki kadar yaygın olmadığı bilinmektedir. ETÇ Anadolu mühürleri pişmiş toprak ve taştan yapılmış, yassı damga mühürlerden oluşmaktadır. Bu mühürler yaygın olarak Batı Anadolu'nun güneyi ile Orta Anadolu'daki yerleşimlerden ele geçmiştir. Çalışmamızda ele aldığımız damga mührün benzerlerinin Orta Anadolu ve

Batı Anadolu'nun güneyinde yer alan yerleşimlerden ele geçmiş olması bu görüşü desteklemektedir.

Bir diğer eser grubumuzu ok uçları oluşturmaktadır. Ok uçlarının ilk çağlardan itibaren gerek avlanmada gerekse saldırı silahı olarak önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Ok uçları bir sapa takılarak, yay yardımıyla bir yerden başka bir yere fırlatılan araçlardır. Tezimize konu olan ok uçlarının (Kat. No. 05-06) Kalkolitik Çağ için taştan olanları saplı formdadırlar. Kalkolitik Çağ ok uçlarının gerçekleştirilen ölçümleri sonucu, ortalama 3,2 cm. ile 4,3 cm. arasında olduğu görülmüştür. İncelediğimiz ok uçlarının bu dönemde de avlanmada kullanılan bir unsur olarak sürekliliğini devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Paleolitik Çağlarda kullanıldıkları gibi Neolitik ve Kalkolitik Çağlarda da yoğun olarak kullanılmışlardır.

Tunç Çağı ok ucu örneklerini ise taş ve madenden üretilmiş olanlar oluşturmaktadır. Taş örnekler (Kat No. 24-25) kanatlı ok ucu tipini verirken, madeni örnekler kanatlı (Kat. No. 26-28) ve saplı (Kat. No. 29) ok ucu tipindedir. Kanatlı tipe giren ok uçlarının daha uzun uçuş mesafesine sahip olduğu söylenebilir. Günümüz ok uçlarında da kanat açıklığının genişliği menzili belirlemede etkindir. Zaman içinde insanların besinlerini oluşturan bitki ve hayvanların çeşitlenmesi, üretilen alet ve endüstrinin de değişmesi sonucunu doğurmuştur. Bu detaydan yola çıkarak üretilen ok uçlarının belli hayvan gruplarına göre belli özelliklerde üretilmiş olabileceklerini söylemek mümkündür.

Hem taş ok uçlarında, hem de madeni örneklerde boyutlarında farklılıklar gözlenmektedir. Dolayısıyla ok uçlarının boyutlarına bakılarak kronolojik bir gelişmeden söz etmek mümkün değildir.

Ok uçları fonksiyonel açıdan Prehistorik Çağlar'da yaygın olarak kullanılmış olmaları gerekmesine rağmen, kullanım şekilleri ve boyutları nedeniyle günümüze dek ulaşan ok uçlarının sayısı oldukça azdır. Ele geçen örneklerin çoğu oldukça kötü durumda ve deforme olmuş haldedir. Genel olarak metal silahların çoğunun mezar buluntusu olarak elimize geçtiği de düşünülürse, bu amaca yönelik bir kullanımı pek görülmeyen ok uçlarının sayısının azlığı da anlaşılabilir. Bu yüzden, bazı istisnalar dışında, çoğu örnek gerek kronolojik, gerekse tipolojik, açıdan pek bir değer ifade etmemektedir.

Çalışmamızda ele aldığımız ok uçlarının madeni olanlarını M.Ö. II. bine

tarıhlendirmeyi önerdik. Madeni ok uçlarından saplı tipteki (Kat. No. 29) bir adet ok ucu diğerlerinden farklı olduğu renk ve ağırlığı göz önünde bulundurularak değerlendirip, kurşun? olarak yorumlanmıştır. Malzeme olarak benzeri bulunamasa da tipolojik olarak benzerlerinden yola çıkılarak tarihlendirmesi yapılmıştır.

Ok uçları boyutları ve kullanım şekilleri nedeni ile bugün dahi güncelliğini spor aleti olarak sürdürmektedir. Bunun yanında günümüz ilkelerinde ok kullandığı bilinmektedir.

SONUÇ

Değerlendirmesi yapılan eserlerin tümü, Ordu Paşaoğlu Konağı ve Etnografya Müzesi'nin eserleri arasından seçilmiştir. Çalışmamıza konu edindiğimiz Ordu Müzesi envanterine kayıtlı 35 adet eserden hiç biri arkeolojik kazı ya da yüzey araştırması buluntusu değildir. Müzeye satın alma, hibe/bağış, devir ve müsadere yollarıyla kazandırılmış bu eserlerin buluntu yerlerine ilişkin bilgilerimiz, eserlerin temin edildiği kişilerin beyanlarından ibarettir. Çeşitli yollarla müzeye getirilen eserlerin, kişiler arasında sürekli el ve il değiştirme ihtimali çok yüksektir.

Eserlerin kazı malzemesi olmaması dışında bir diğer olumsuz faktör de Ordu ve çevresindeki diğer illerde yapılmış arkeolojik kazılar sonucunda tabakalandırılmış örneklerin bulunmamasıdır. Değerlendirme yapılırken diğer bölgelerde yapılan kazılardan ele geçen, tabakası belli olan eserlerden ve komşu müzelerde bulunan benzer örneklerden yararlanılmıştır. Tüm olumsuzluklara rağmen söz konusu eserler hakkında yaptığımız araştırmalar sonucunda benzerleriyle karşılaştırma yöntemi kullanılarak tarihlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Çalışma grubumuzu oluşturan ve bilimsel olarak değerlendirilen eserlerde malzeme olarak çeşitli taşlar, pişmiş toprak, tunç, kurşun? ve demir kullanıldığı anlaşılmıştır.

Kronolojik ve tipolojik olarak değerlendirmeye çalıştığımız eserlerden cilalı taş balta Neolitik Çağ'ı temsil eden tek eserdir.

Kalkolitik Çağ'ı temsil eden 5 adet eserin 3 adedi taş balta ve 2 adedi taştan saplı ok ucundan oluşmaktadır.

Tunç Çağları başlığı altında değerlendirdiğimiz toplam 23 adet eserden 18 adedi Erken Tunç Çağı'nın değişik evrelerine tarihlendirilirken, 5 adedi M.Ö. 2. bine tarihlendirilmiştir. Bu dönem eserlerini tunç, taş, kurşun? ve pişmiş toprak buluntular oluşturmaktadır.

Demir Çağı'na tarihlendirdiğimiz 6 adet eserden kovanlı demir mızrak ucu, dönem için elimizdeki tek madeni örnektir. P.t.'tan üretilmiş olan 5 adet zoomorfik formdaki figürin ise Geç Demir Çağı olarak değerlendirilmiştir.

Müze'ye geliş yollarını göz önünde bulundurduğumuzda çalıştığımız eserlerin 26 adedinin satın alma, 5 adedinin devir, 2 adedinin müsadere ve 2 adedinin hibe olarak Müze'ye kazandırıldığı anlaşılmaktadır.

Farklı malzemelerden yapılmış figürinler, idoller, baltalar, mühür, süs iğnesi, mızrak uçları ve ok uçları gibi örneklerin bir araya getirilmesiyle oluşturduğumuz katalogumuz, Anadolu'nun küçük bir kültürel sergisi niteliğinde olup, binlerce yıldır sürüp gelen bir kültürel yaşamın sürekliliğini de göz önüne sermektedir. Anadolu kültür tarihinin değerlerini oluşturan bu eserlerin bir arada değerlendirilmesi ve katalog haline getirilmesinde gelecekte yapılacak olan çalışmalara ışık tutması amaçlanmıştır.

Özellikle Orta Karadeniz Bölgesi'nin geçmiş dönemlerini aydınlatmayı amaçlayan arkeolojik kazıların henüz yeterli düzeyde olmadığı bir gerçektir. Bununla birlikte, çalıştığımız eserlerin çevre kültürlerle olan ilişkisine değinmeye çalışırken elimizdeki eserlerin yetersiz kaldığı göz ardı edilmemelidir. Yapılan incelemeler sonucunda Ordu Müzesi'nde bulunan eserlerin benzerlerinin Anadolu'nun özellikle orta bölümünde yapılan kazılarda ele geçmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca S. Przeworski ve A. Müller-Karpe, Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nde ele geçen metal buluntuların Gürcistan Koban Bölgesi'yle olan paralelliğine dikkat çekmektedirler.

Yaptığımız çalışmanın sonuçlarından biri de sanılanın aksine, bölgede yalnızca Kalkolitik Çağ, ETC ve Demir Çağı yerleşimlerinin değil, aynı zamanda M.Ö. 2. binlerde de yerleşim olduğu yönündedir. Gerek S. Przeworski'nin 1935-36 yıllarında yayımladığı makalesinde yer verdiği kolcuklu balta örneği, gerekse çalışmamızın madeni baltalar başlığı altında ele aldığımız bir adet kolcuklu balta, M.Ö. 2. binyılın farklı evrelerine verilen bu aletlerin Ordu ve çevresinde de varlığına işaret etmesi bakımından önemlidir. Gelecekte bölgede yapılacak bilimsel kazıların bu değerlendirmeyi doğrulayacak sonuçlar vermesi muhtemeldir.

Farklı kültürlerin nesnelere arasında benzerlikler ve ilişkiler kurmaya çalışmamız, kültürel etkileşimin düşünülmesinin bir sonucudur. Fakat her ilişki etkileşim anlamına gelmeyebilir. Burada değerlendirmeye esas aldığımız bir diğer unsur yoğunluk olmuştur. Çünkü ele alınan eserlerin benzerlerinin dağılım alanı, bu alanlardaki yoğunluğu ve dağılım gösterdiği alanlardaki benzerlik ve farklılıkların değerlendirilmesi sonucu ortaya konan veriler, bizim de eserlerimizi doğru tarihlendirmemize olanak sağlamıştır.

Elimizdeki malzemeyi değerlendirdiğimizde Neolitik Çağ'dan başlayarak, Kalkolitik Çağ, Tunç Çağları ve Demir Çağı örneklerini görmekteyiz. Stil ve formları bilimsel kazılarda ele geçmiş eserler ve müzelerde bulunan örneklerle karşılaştırmalar

sonucunda tarihlendirmeler yapılmıştır. Buluntu yeri, konteksi gibi bilgilerin eksik olması nedeni ile değerlendirmelerimiz işlevlerine göre değil tipolojiye göre olmuştur. Oldukça geniş bir zaman dilimi içine yerleştirmeye çalıştığımız eserlerin ilerideki çalışmalar için de sağlam bir temel oluşturması hedeflenmektedir.

Her çalışmada olabileceği gibi bu çalışmada da bazı değerlendirmeler yeniden gözden geçirilmek zorunda kalınabilir. Ya da bazı eksiklikler söz konusu olabilir. Çalışmamızın birinci bölümünde dikkat çekmeye çalıştığımız, bölgedeki arkeolojik çalışmaların azlığı, arazi ve ilkim koşullarının araştırmalar üzerindeki olumsuz etkisi de düşünüldüğünde bölgenin tarihi ve arkeolojik kalıntılarının bilimsel yöntemlere dayalı bir şekilde esaslıca incelenmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Çalışmamızda ulaştığımız sonuçlar Ordu ve çevresindeki bilimsel kazı ve yüzey araştırması sayısının arttırılmasının önemi ve gereğini bir kez daha ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, Engin; “Erken Tunç Çağı’ na Ait Bir Grup İdol”, *Anadolu Araştırmaları*, Sayı: XVI, İstanbul, 2002, ss. 9-18.
- Akurgal, Ekrem; *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınlar A.Ş. İstanbul, 2003.
- Akurgal, Ekrem; *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2005.
- Albayrak Yusuf ve Mutlu, S. İrem; “Soğmatar Nekropolü 2016 Yılı Temizlik Çalışmaları”, 39. *KST*, Cilt: 3, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Bursa, 2018, ss. 525-544.
- Alkım, U. Bahadır; “Altıncı Dönem İkiztepe Kazısı (1979)”, *II. KST*, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1981, ss. 151-154.
- Alkım, U. Bahadır; Alkım, Handan ve Bilgi, Önder; *İkiztepe I (Birinci ve İkinci Dönem Kazıları-1974/1975)*, TTKY, Ankara, 1988.
- Alkım, U. Bahadır; Alkım, Handan ve Bilgi, Önder; *İkiztepe II-Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Altıncı, Yedinci Dönem Kazıları (1976-1980)*, TTKY, V. Dizi, Sayı: 39^a, Ankara, 2003.
- Aloupi, Eleni; Karydas, Andreas and Paradellis, T.; “Pigment Analysis of Wall Paintings and Ceramics from Greece and Cyprus. The Optimum Use of X-Ray Spectrometry on Specific Archaeological Issues”, *X-Ray Spectrometry*, 29, 2000, pp. 18-24.
- Anlağan, Çetin ve Bilgi, Önder; *Sadberk Hanım Müzesi Protohistorik Çağ Silahları*, Vehbi Koç Vakfı, İstanbul, 1989.
- Arık, Remzi Oğuz; *Alaca Höyük Hafriyatı-1935’deki çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, TTK Yayınları V. Seri, No. 1, Ankara, 1937.
- Arslan, Murat; *Mithradates VI. Eupator-Roma’nın Büyük Düşmanı*, Odin Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Atakuman, Çiğdem; Figurines of the Anatolian Early Bronze Age: The Assemblage Form Koçumbeli-Ankara”, *Anatolian Studies* 67, 2017, ss. 85-108.
- Atasoy, Y. Sümer; *Amisos Karadeniz Kıyısında Antik Bir Kent*, Koç Vakfı Yayını, Samsun, 1997.
- Avramova, Maya; “Special’ Stones in Prehistoric Practices: Cases From Bulgaria”, (Eds. R. I. Kostov, B. Gaydarska, M. Gurova), *Geoarchaeology and Archaeomineralogy*, Proceedings of the International Conference, 29-30 October 2008 Sofia, Publishing House “St. Ivan Rilski”, Sofia, 2008, ss.211-215.

- Aydingün-Gündoğan, Őengöl; *Tunç Çağının Gizemli Kadınları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Aydingün-Gündoğan, Őengöl; “Anadolu’nun Geçiş Bölgesi’nin Erken Tunç Çağı Pişmiş Toprak Figürinleri”, *Seres-IV. Uluslar Arası Katılımlı Seramik, Cam, Emaye, Boya Semineri Bildirileri*, Tübitak, 2007, ss. 75-87.
- Aydingün, Őengöl; “Eskişehir Müzesi’nde Korunan Figürin ve İdoller”, 25. AST, Cilt.3, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2008, ss. 429-438.
- Balkan Atlı, Nur; *La Neolithisation de L’Anatolia*, Varia Anatolica VII, İstanbul, 1994.
- Balkan Atlı, Nur; “Neolitik Bir Araştırma Sürecinin Sorunları”, *TAY-Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-2: Neolitik*, (Eds. Savaş Harmankaya, Oğuz Tanındı, Mihriban Özbaşaran), Ege Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 7-12.
- Bar-Yosef, Ofer; Gopher, Avi; Tchernov, Eitan and Kislev, Mordechai E.; “NetivHagdud: An Early Neolithic Village Site in the Jordan Valley”, *Journal of Field Archaeology*, Vol. 18, No. 4, 1991, pp. 405-424.
- Baş, Mithat; *Ordu Yöresi Tarihi*, Ordu Belediyesi Yayınları, Ordu, 2012.
- Baş, Mithat; *İlkçağ’dan Günümüze Ordu Tarihi*, Yason Yayınları, Ankara, 2014.
- Başoğlu, Tamer; *Bronz Döküm*, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayını No:63, İstanbul, 1979.
- Baykal-Seeher, Ayşe; “Yontmataş Endüstrisi”, *Kuruçay Höyük I (1978-1988 Kazılarının Sonuçları Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşmeleri*, TTK, Ankara, 1994, ss. 71-75.
- Baykal-Seeher, Ayşe; “Sürtmetaş Endüstrisi”, *Kuruçay Höyük II-1978-1988 Kazılarının Sonuçları Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı Yerleşmeleri*, TTK, Ankara, 1996, ss. 83-84.
- Baykan, Daniş; “Antik Metalurji Uygulamaları”, *MT Bilimsel Yer altı Kaynakları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 9, 2016, ss. 61-68.
- Behm-Blancke, Manfred R. ; “Hasek Höyük”, *ArkeoAtlas II*, (ed. Necmi Karul), İstanbul, 2003, s. 27.
- Belli, Oktay; “1991 Yılı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı”, *XIV. KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, ss. 441-468.
- Belli, Oktay; “1995 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı”, *XVIII. KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1997, ss. 379-392.

- Bilgen, A. Nejat; “Erken Tunç Çağı’na Ait İki Tunç Boğa Heykelciği”, *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Eskişehir, 2000, ss. 79-92.
- Bilgen, A. Nejat; *Seyitömer Höyük Kazısı Ön Raporu (2006-2010)*, Dumlupınar Üniversitesi-TKİ, Kütahya, 2011.
- Bilgen, A. Nejat; Bilgen, Zeynep; Coşkn, Gökhan; Coşkun-Çevirici, Figen ve Çırakoğlu, Semra; *Seyitömer Höyük I*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.
- Bilgi, Önder; “Kültepe Kazılarında Bulunmuş Olan İnsan Figürinleri”, *Belleten*, Cilt: XXXIX, Sayı: 154, TTK, Ankara, 1975, ss. 201-216, Lev. I-IV.
- Bilgi, Önder; “M.Ö. 3. Binyılına Tarihlenen Bir Grup İnsan Figürini ve Bunların Anadolu’da Dağılışı/A Type of a Goddess of the Third Millennium B.C. and Its Diffusion in Anatolia”, *Anadolu Araştırmaları*, Cilt 0, Sayı 6, İstanbul, 1979, ss. 133-144.
- Bilgi, Önder; İkiztepe Kazılarında Ele Geçirilen Antropomorfik Figürinler Hakkından Genel Gözlemler”, *IX. Türk Tarih Kongresi*, cilt: 1, Ankara, 1986, ss. 133- 134, Lev. 75-85.
- Bilgi, Önder; “İkiztepe Kazılarının 1985 Dönemi Sonuçları”, *VIII. KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel müdürlüğü, Ankara, 1987, ss. 149-156.
- Bilgi, Önder; “Samsun Müzesi Protohistorik Çağ Silahları ve Orta Karadeniz Bölgesi Maden Sanatı Hakkında Yeni Gözlemler”, *Türk Tarih Kongresi*, Cilt: 1, 1990, ss. 253-268.
- Bilgi, Önder; “İkiztepe Kazılarının 1993 Dönemi Sonuçları”, *XVI. KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1995, ss. 141-160.
- Bilgi, Önder; İkiztepe Kazılarının 1996 Dönemi Sonuçları, *XIX. KST*, Cilt: I, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998, ss. 323-356.
- Bilgi, Önder; Orta Karadeniz Bölgesi Protohistorik Çağ Maden Sanatının Kökeni ve Gelişimi”, *Belleten*, Cilt: LXV, Sayı: 242, TTK, Ankara, 2001, ss. 1-35.
- Bilgi, Önder; *Anadolu Dökümün Beşiği*, Döktaş Yayınları, İstanbul, 2004.
- Bilgi, Önder; “İkiztepe Kazısı 2010 Dönemi Sonuçları”, *33. KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2012, ss. 91-102.
- Bishop, M.C. and Coulston, J.C.; *Roman Military Equipment: From the Punic Wars to the fall of Rome*. Oxford 2006.

- Blegen, Carl William; *Zygouries: A Prehistoric Settlement in the Valley of cleonae*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1928.
- Bonnefoy, Yves ve Yılmaz, Levent; *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü II*, Dost Kitabevi, Ankara, 2000.
- Bossert, Helmuth Theodor; Alkım, U. Bahadır; Çambel, Halet; Ongunsu, U. ve İ. Süzen; *Karatepe Kazıları: Birinci Ön Rapor*, TTKY V. Seri No: 9, Ankara, 1950.
- Bostancı, Enver Y.; “Gök Irmak Vadisinde Yapılan Prehistuvar Araştırmalar, Yeni Paleolitik Buluntular”, *DTCFDergisi* 10/2 1952, ss. 137-142.
- Bozbay, Heval; “Akarçay Tepe Yerleşmesinden Neolitik Dönem’e Ait Üç Adet Hayvan Biçimli Minyatür Kap ya da Kap Biçimli Hayvan Figürini”, *SDÜ Fen Bilimleri Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 30, 2013, ss.177-184.
- Börker-Klähn, Jutta; “Die Reichsakkadische Kunst Und Ägypten”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Vol. 74, 1982, ss. 57-94.
- Braidwood, Robert J. ; *Tarih Öncesi İnsanları*, (çev. Bilgi Altınok), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.
- Burian, F. and Freidman, E.; “The Arrow: Its Parts and the Methods Of Its Shafting”, *Journal of the Israel Prehistoric Society*, Israel Prehistoric Society, 1977, pp.45-58.
- Burney, A., Charles; “Northern Anatolia before Classical Times”, *Anatolian Studies* 6, Ankara, 1956, ss. 179-203.
- Cahill, Nicholas; “Sardis 2010”, 33. *KST*, Cilt: 4, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2012, ss. 209-230.
- Carter, Tristan; A true gift of mother earth: the use and significance of obsidian at Catalhöyük, *Anatolian Studies*, Vol. 61, 2011, pp. 1-19.
- Cauvin, Jacques; “Typologie Et Fonctions Des Outils Préhistoriques: Apports de la Tracéologie A un Vieux Débat”, *Traces d'utilisation sur les outils Néolithiques du Proche Orient* M.C. Cauvin (ed.), Travaux de la Maison de l'Orient, 5, GIS. Maison de l'Orient, Lyon, 1983, ss. 259-274.
- Childe, V. Gordon; *Doğu'nun Prehistoryası*, (Çev. Şevket Aziz Kansu), TTK Yayınları, Ankara, 2010.
- Çatalbaş, Resul; “Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi”, *Turan-Sam*, Cilt: 3, Sayı: 12, Kars, 2011, ss. 49-60.
- Çelik, Bahattin; Güler, Mustafa ve Güler, Gül; “Türkiye'nin Güneydoğusunda Yeni Bir Çanak Çömleksiz Neolitik Yerleşim: Taşlı Tepe”, *Anadolu/Anatolia*, Sayı: 37, 2011, ss. 225-236.

- Çetin, Cengiz; “İsparta Müzesi’ne ait Bir Grup Tunç Silah Hakkında Değerlendirme”, Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi, *OLBA XXIII*, Kaam Yayınları, 2015, ss. 111-152.
- Çevik, Özlem; “The Emergence of Different Social System in Early Bronze Age Anatolia: Urbanisation Versus Centralisation”, *Anatolian Studies 57*: Ankara, 2007, ss. 131-140.
- Çevik, Özlem ve Vuruşkan, Osman; “Ulucak Höyük 2012-2013 Yılı Kazı Çalışmaları”, 36. *KST*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Cilt: 1, Ankara, 2014, ss. 583-600.
- Çevik, Özlem; Vuruşkan, Osman ve Güney, Emrah; “Ulucak Höyük 2014 Yılı Kazı Çalışmaları”, 37. *KST*, Cilt: 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2016, ss. 269-274.
- Çınaroğlu, Aykut ve Çelik, Duygu; “2010 Yılı Alaca Höyük Kazısı”, 33. *KST*, Cilt. 3, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2012, ss. 283-302.
- Çilingiroğlu, Altan; “Van Bölgesi ve Ordu İli Yüzey Araştırması 1985”, *IV. AST*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1986, ss. 311-322.
- Çilingiroğlu, Altan; “Van Ayanis Kalesi Kazıları, 1993-1994”, *XVII. KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1996, ss. 363-369.
- Darga, Muhibe; *Hitit Sanatı*, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, İstanbul, 1992.
- Davis, Michael K. ; “The Çayönü Ground Stone”, (eds. L.S. Braidwood and R.J. Braidwood), *Prehistoric Village Archaeology in South-Eastern Turkey. The Eighth Millennium B.C. Site at Çayönü: Its Chipped and Ground Stone Industries and Faunal Remains*, B.A.R, International Series 138, Oxford, 1982, ss. 73-174.
- Demir, Necati; “Ordu İlinin Eski Adı Kotyora ve Tarihi Alt Yapısı”, *Türkoloji Araştırmaları*, Volum: 2, 2007, ss. 179-184.
- Derin, Zafer; “İzmir’in Prehistorik Yerleşim Alanı Yeşilova Höyüğü-2010”, 33. *KST*, Cilt: 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2012, ss. 39-56.
- Derin, Zafer and Çilingiroğlu, Altan; “Armour and Weapons”, *Ayanis I (Ten Years’Excavations at Rusahinili Eiduru-kai 1989-1998)*, Roma, 2001, ss. 155-187.
- Diakov, V. & Kovalev, S.; *İlkçağ Tarihi*, Cilt: 1, (Çev. Özdemir İnce), Yordam Kitap, Ankara, 1987.

- Dinçol, Ali Metin ve Yakar, Jak; “Nerik Şehrinin Yeri Hakkında”, *Bellekten*, TTK, XXXVIII, Sayı: 152, Ankara, 1974, ss. 563-582.
- Dönmez, Şevket; *İTÇ Öncesi Orta Karadeniz Bölgesi'nin Kültürel Gelişimi (İkiztepe Çanak Çömleği İle Küçük Eserleri Işığında)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000).
- Dönmez, Şevket; “Orta Karadeniz Bölgesi'nin İlk Tunç Çağı II Öncesi Kültürel Gelişimi Üzerine Yeni Gözlemler”, *Karadeniz Araştırmaları Sempozyum Bildirileri*, Ege Yayınları, Ankara, 2004(a), ss. 63-98.
- Dönmez, Şevket; “Yeni Arkeolojik Bulguların Işığında İ.Ö. 2. Binyılda Sinop”, *Bellekten*, Cilt: LXVIII, Sayı: 251, TTK, Ankara, 2004(b), ss. 1-48.
- Dönmez, Şevket; “An Overview of the 2nd Millennium BC Cultures of the Central Black Sea Region in the Light of New Research”, *TÜBA-AR*, XI, 2008, ss. 85-104.
- Dönmez, Şevket; “Yeni Arkeolojik Gelişmeler Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağı Kültürüne Genel Bir Bakış”, *Anadolu Araştırmaları XX/I-2006*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010(a), ss. 137-196.
- Dönmez, Şevket; “Demir Çağı'nı Anlamak, Anlatmak”, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler, Sayı: 30, İstanbul, 2010(b), ss. 15-16.
- Dörpfeld, Wilhelm; *Troja und Ilion Ergebnisse der Ausgrabungen in den vorder historischen und historischen schichten von Ilion 1870-1894*. Athen, 1902.
- Drews, Robert; “The Earliest Greek Settlements on the Black Sea”. *The Journal of Hellenic Studies*, Voluma: 96, 1976, ss. 18-31.
- Duru Refik; “Kuruçay Höyüğü Kazıları. 1981 Çalışma Raporu”, *Anadolu Araştırmaları*, IX, İstanbul, 1983, ss. 13-40.
- Duru, Refik; “Tarih Öncesi Çağlarına Ait Dini Bir Tören”, *Anadolu Araştırmaları*, Sayı: X, 1986, ss. 169-182.
- Duru, Refik; *Kuruçay Höyük I (1978-1988 Kazılarının Sonuçları Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşmeleri)*, TTK, Ankara, 1994.
- Duru, Refik; *Kuruçay Höyük II (1978-1988 Kazılarının Sonuçları Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı Yerleşmeleri)*, TTKY, Ankara, 1996.
- Duru, Refik; “Bademağacı Kazıları 2000 ve 2001 Yılları Çalışma Raporu”, *Bellekten* Cilt: LXVI, Sayı: 246, TTK, Ankara, 2002, ss. 549-594, Lev. 1-53.
- Duru, Refik; “Bademağacı Kazıları 2002 ve 2003 Yılları Çalışma Raporu”, *Bellekten* Cilt: LXVIII, Sayı: 252, TTK, Ankara, 2004, ss. 519-560.
- Duru, Refik; *Gedikli Karhöyük II*, TTK, Ankara, 2010.

- Duru, Refik; *Tilmen Höyük Kazıları I - 1959-1964, 1969-1972 ve 2002 Yıllarında Yapılan Kazıların Sonuçları (Mimarlık, Mezarlar ve Küçük Buluntular)*, TTK, Ankara, 2013.
- Duru, Refik; *Tarım 'dan Yazı'ya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresi'nin Altıbin Yılı (M.Ö. 8000-M.Ö. 2000)*, BAKA, Antalya, 2016.
- Edens, Christopher; "Transcaucasia at the End of the Early Bronze Age", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 299/300, The Archaeology of Empire in Ancient Anatolia, 1995, pp. 53-64.
- Ediz, İsmet; "Çorum Müzesi Müdürlüğü 1992 Yılı Eskiyaapar Kazısı", *IV. MKKS*, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1994, ss. 109-116.
- Efe, Turan; "Seyitgazi/Küllüoba 1996 Yılı Kazısı", *XIX. KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998, ss. 151-172.
- Efe, Turan; "Batı Anadolu Tunç Çağı Uygarlığının Doğuşu", *ArkeoAtlas II*, (ed. Necmi Karul), Doğan Burda Rizoli Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, İstanbul, 2003, ss. 94-129.
- Efe, Turan; "Küllüoba 2005 Yılı Kazı Çalışmaları", *28. KST*, Cilt: 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2007, ss. 71-90.
- Erdoğan, Burçin; "Uğurlu-Zeytinlik: Gökçeada'da Tarih Öncesi Dönemlere Ait Yeni Bir Yerleşme", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4, 2012, ss. 1-16.
- Erginsoy, Ülker; *İslam Maden Sanatının Gelişmesi: Başlangıcından Anadolu Selçuklularının Sonuna Kadar*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 265, İstanbul, 1978.
- Erim, Özdoğan, Aslı; "Sumaki Höyük. A New Neolithic Settlement in the Upper Tigris Basin", (eds. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm), *The Neolithic in Turkey, New Excavations and New Research, The Tigris Basin*, Archaeological & Art Publications, İstanbul, 2011, pp. 19-60.
- Erkanal-Öktü, Armağan; Çınardalı-Karaaslan, Nazlı ve Kolankaya-Bostancı, Neyir; "Panaztepe 2013 Yılı Çalışmaları", *36. KST*, Cilt. 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014, ss. 601-614.
- Erkanal, Hayat; *Die Äxte und Beile des 2. Jahrtausends in Zentralanatolien*, Prahistorische Bronzefunde, Abteilung IX, 8. Band, München, 1977.
- Erkanal, Hayat ve Özkan, Turhan; "1995 Bakla Tepe Kazıları", *XVIII. KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1997, ss. 261-280.

- Erol, A. Fatma; “Ordu İli, Fatsa İlçesi Arkeolojik Yüzey Araştırması 2011”, 30. AST, Cilt: 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Çorum, 2013, ss. 183-196.
- Erol, A. Fatma; “Fatsa İlçesi Yüzey Araştırması 2013”, 32. AST, Cilt: 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2015, ss. 161-174.
- Erol, A. Fatma ve Yıldırım, Ertaç; “Ordu/Fatsa Cingirt Kayası Kazısı Bronz Buluntuları”, *OLBA XXVI*, Kam Yayınları, Mersin, 2018, ss. 97-134.
- Ertem, Hayri; *Keban Projesi Han İbrahim Şah Kazısı 1970-1971*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri III, No. 3, TTKB, Ankara, 1982.
- Ertem, Hayri; *Korucutepe I*, TTK, Ankara, 1988.
- Esin, Ufuk; *Kuantatif Spektrel Analiz Yardımıyla Anadolu’da Başlangıcından Assur Kolonileri Çağına Kadar Bakır ve Tunç Madenciliği*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No. 1427, İstanbul, 1969.
- Esin, Ufuk; “Tepecik Kazısı, 1969”, *Keban Projesi 1969 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri I, No. 2, TTKB, 1971, ss. 107-130.
- Esin, Ufuk; “İstanbul Üniversitesi Prehistorya Kürsüsü Tepecik Kazıları (Elazığ)”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı. XX-2, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1974, ss. 39-62.
- Esin, Ufuk; “Tepecik Kazısı 1974”, *Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri. I, No. 7, Ankara, 1982, ss. 71-118.
- Esin, Ufuk; “1992 Aşıklı Höyük (Kızılkaya-Aksaray) Kurtarma Kazısı”, *XV. KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1994, ss. 77-96.
- Esin, Ufuk; “Değirmentepe Kazıları”, *Arkeometri Ünitesi Bilimsel Toplantı Bildirileri III*, Tübitak Yayınları No. 566, Ankara, 1983, ss. 141-162.
- Esin, Ufuk ve Arsebük, Güven; “Tülintepe Kazısı 1974”, *Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri. I, No. 7, Ankara, 1982, ss. 119-134.
- Esin, Ufuk ve Harmankaya, Savaş; “Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazısı 1986”, *IX. KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1987, ss. 79-126.
- Fıandra, Enrica; “Mühürler, Kil Mühür Baskıları”, *ArkeoAtlas II*, (ed. Necmi Karul), 2003, ss. 32-34.
- Fidan, Erkan; “İç Kuzeybatı Anadolu İlk Tunç Çağı Gözlu Süs İğneleri (Toggle Pin)”, *Colloquium Anatolicum XI*, 2012, ss. 179-204.

- Frangipane, Marcella; “Çanak Çömleğin Seri Üretimi-Son Kalkolitik Çağ”, *ArkeoAtlas II*, (ed. Necmi Karul), 2003, s. 40-41.
- Frangipane, Marcella; “The Role of Metal Procurement in the Wide Interregional Connections of Arslantepe During the Late 4th – Early 3rd Millennia BC”, *Overturing Certainties in Near Eastern Archaeology. A Festschrift in Honor of Aslihan Yener*, 2017 pp. 186-210.
- Gabriel, Utta; “Troia ve Çevresinde İlk İnsan İzleri Kumtepe ve Beşiktepe Kazı Sonuçları”, *Troia-Düş ve Gerçek*, (Çev. Selma Bugurlu Gün), Homer Kitabevi, İstanbul, 2001, ss. 343-346.
- Gerritsen, Fokke ve Özbal, Rana; “2012 Yılı Barçın Höyük Kazıları”, *35. KST*, Cilt:1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Muğla, 2014, ss. 471-485.
- Goldman, Hetty; “Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, 1936”, *AJA*, Vol. 41, No. 2, 1937, pp. 262-286.
- Goldman, Hetty; “Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, 1937”, *AJA*, Vol. 42, No. 1, 1938, pp. 30-54.
- Goldman, Hetty; “The Acropolis of Halae, Terracottas”, *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 9, No. 4, 1940, pp. 381-514.
- Gökçek, Lütfi Gürkan; “Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda (M.Ö. 1975-1723) Anadolu’da Hayvancılık ve Hayvan Ticareti”, *Archivum Anatolicum 7/1*, Ankara, 2004, ss. 59-78.
- Guralnik, David B. ; *Webster New World Dictionary*, Warner Books, New York, 1982.
- Gülçur, Sevil ve Kiper, Yücel; “Güvercinkayası 2005 Yılı Kazısı Ön Raporu”, *28. KST*, Cilt: 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2007, ss. 111-124.
- Güldoğan, Emre; “Aşıklı Höyük Sürtme Taş Endüstrisi Kesiciler ve Diğer Araç, Silah ve Aletler Grubu”, *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu’na 65. Yaş Armağanı, Euregetes*, Cilt: 1, 2008, ss. 521-530.
- Güldoğan, Emre; “Aşıklı Höyük Sürtmetaş Buluntu Topluluğu”, *TÜBA-AR*, Sayı: 14, 2011, ss. 41-58.
- Gündüzalp, Nural; “İç Doğu Karadeniz Bölgesi’nde Prehistorik Buluntular”, *IX. Türk Tarih Kongresi*, Cilt. 1, Ankara, 1981, ss. 49-54.
- Gürdil, Bekir; “Kahramanmaraş-Domuztepe”, *ArkeoAtlas I*, Doğan Burda Rizoli Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, (Ed: Necmi Karul), İstanbul, 2002, s. 114.
- Gürkan, Güngör and Seher, Jürgen; “Die Frühbronzezeitliche Nekropole von

- Küçükhöyük bei Bozüyük”, *Istanbul Mitteilungen 41*, Tübingen, 1991, pp. 39-96.
- Harmankaya, Savaş; “Türkiye Kalkolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 3*, Ege Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 7 -16.
- Harmankaya, Savaş; Köroğlu, Kemalettin ve Sivas, Hakan; *Eski Mezopotamya ve Mısır Tarihi*, (Ed. Kemalettin Köroğlu), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013.
- Hauptmann, Harald; “Norşuntepe Kazıları-1970”, *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri I, No. 3, TTKB, Ankara, 1972, ss. 87-101, Lev. 57-80.
- Hauptmann, Harald; “Norşuntepe Kazıları-1971”, *Keban Projesi 1971 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri I, No. 4, TTKB, Ankara, 1974, ss. 71-102.
- Hauptmann, Harald; “Norşuntepe Kazıları-1972”, *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri I, No. 5, TTKB, Ankara, 1976, ss. 41-100.
- Hauptmann, Harald; “Norşuntepe Kazıları 1974”, *Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri I, No. 7, TTKB, Ankara, 1982, ss. 13-40.
- Hauptmann, Harald; “The Urfa Region”, *Neolithic in Turkey The Cradle of Civilization*, (Eds. Mehmet Özdoğan ve Nezih Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999.
- Hauptmann, Harald ve Özdoğan, Mehmet; “Anadolu’da Neolitik Devrim”, C. Lichter (yay.) *Vor 12000 Jahren in Anatolien, Die ältesten Monumente der Menschheit, 12000 Yıl Önce Anadolu İnsanlığın En Eski Anıtları*, Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, 2007, ss. 404-410.
- Hekimoğlu, H. Aslı; *İstanbul Arkeoloji Müzeleri’ndeki Pitane Pişmiş Toprak Figürinleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, 2010.)
- Helwing, Barbara; “İran’da İlk Kentler”, *ArkeoAtlas II*, (ed. Necmi Karul), Doğan Burda Rizoli Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, İstanbul, 2003, ss. 80-89.
- Higgins, R. A.; *Catalogue of the Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities, Greek 730-330 B.C., British Museum I*, Order of the Trustees Press, London, 1954.
- Hodder, Ian; “Figürinler Hakkında Düşünmek”, *Tunç Çağı’nın Gizemli Kadınları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 7-10.
- Hodder, Ian; *Çatalhöyük Leoparın Öyküsü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.

- Homeros; *İlyada*, (çev. Azra Erhat-A.Kadir), Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2013.
- Hrounda, Barthel; “Ergebnisse Der Ausgrabung Auf Dem Sirkeli Höyük Herbst 1996”, *XIX. KST*, Cilt. 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998, ss. 467-482.
- Hüryılmaz, Halime; “Kalkolitik Çağ Metalurjisinin Doruk Noktasındaki Varna Nekropolü”, *XI. Uluslararası Balkan Tarihi Kongresi Bildirileri*, Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Kültür Yıyınları Serisi: 13, 2018, ss. 461-474.
- İzbrak, Reşat; “Türkiye’de Madencilik”, Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, 1945, ss. 213-226.
- Inizan, Marie-Louise; Ballinger, Michèle Reduron; Roche, Hélène and Tixier, Jacques; *Technology and Terminology of Knapped Stone*, (Translated by Jehanne Féblot-Augustins), France, 1999.
- Ivantchik, Askold I.; *Kimmerier und Skythen, Kulturhistorische und chronologische Probleme der Arcäologie der osteuropaischen Steppen und Kaukasiens in vor- und früskythischer Zeit*, (Steppenvölker Eurasiens Band II), Moskava, 2001.
- Işık, Adem; *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2001.
- Işın, Gül; *Patara Terrakottaları-Hellenistik ve Erken Roma Dönemleri*, Ege Yayınları, İstanbul, 2007.
- Işın, Gül; “Patara Tepecik Akropolü “Bey Evi” Kazıları (2003-2007): Geç Arkaik-Erken Klasik Dönem Terracottaları”, *Olba XVIII*, 2010, ss. 85-106.
- Kaba, Hazar; “Arkaik Dönem Kıbrıs Dinini Anlamlandırmada Pişmiş Toprak Heykelciklerin Rolü”, *Turkish Studies*, Vol. 13/24, 2018, p. 119-140.
- Kaplan, Davut; *Çanakkale Arkeoloji Müzesi Frank Calvert Koleksiyonu Terrakotta Figürinleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji (Klasik Arkeoloji) Anabilim Dalı, Ankara, 2009)
- Kaplan, Davut; Gürdal, Tayyar ve Özdemir, Abdulkadir; “2011 Yılı Gülpınar/Smintheion Kazıları (32. Yıl)”, *34. KST*, Cilt: 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Çorum, 2013, ss. 391-402.
- Karaduman, Azmi; *Buluntular Işığında Melet Havzası ’nın (Ordu-Mesudiye) Tarihi ve Arkeolojik Değerleri*, Mesudiye Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2015.
- Karul, Necmi; “Aktopraklık-Kuzeybatı Anadolu’da Gelişkin Bir Köy”, *Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı, Türkiye’de Neolitik Dönem, Yeni*

- Kazılar-Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 387-392.
- King, L. W.; *Bronze Reliefs From the Gates of Shalmaneser, King of Assyria 860-825 B.C.*, Band VII, London, By Order of The Trustees, 1915.
- Kirişçioğlu, Fatih; “Keyik “Geyik” mi?”, *Geyik Kitabı*, Emine Gürsoy Naskali Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 196-203.
- Kleibl, Kathrin; “Zypro-archaische Terrakottavotive aus dem Apollon-Heiligtum in Emecik (Türkei) als Zeugnisinterkultureller Beziehungen”, in: K. Kleibl - S. Rogge (Hrsg.), *Zypern – Insel im Schnittpunkt interkultureller Kontakte*, Tagung des SFB 295, Teilprojekt B 7, *Das archaische Zypern“ in Mainz, Schriften des Institutes für Interdisziplinäre Zypern-Studien*, 2010, pp. 113-138.
- Kolankaya-Bostancı, Neyir; “Anadolu’da Erken Prehistorik Dönem Kırmızı Aşı Boyası Kullanımı”, *Anadolu/Anatolia*, 38, 2012, ss. 29-51.
- Konyar, Erkan; “Demir Çağı’nda Anadolu’da Kadın: Urartu, Frig ve Lidya”, *Anadolu’da Kadın*, (Ed. M. Darga), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 241-267.
- Korfmann, Manfred; “Demircihüyük Ein Frühbronzezeitliche Festung an der Phrygisch-Bithynischen Grenze-Kampagne 1975”, *TAD*, XXIV-2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1977, ss. 39-59.
- Korfmann, Manfred; “Demircihüyük Ein Frühbronzezeitliche Festung an der Phrygisch-Bithynischen Grenze-Kampagne 1977” *TAD*, XXV-2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1981, ss. 115-123.
- Koşay, H. Zübeyr; “Ahlatlıbel Hafriyatı”, *TTAED*, Sayı: II, İstanbul, 1934, ss. 3-101.
- Koşay, Hamit Zübeyr; *Alacahöyük Hafriyatı 1936’daki çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, TTK Yayınları V. Seri, No. 2, Ankara, 1938.
- Koşay, Hamit Zübeyr; *T.T.K. Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı 1937-1939’daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, TTKY, Seri V-2, Ankara. 1951.
- Koşay, Hamit Zübeyr; *Keban Projesi Pulur Kazısı, 1968-1970*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri III, No. 1, Ankara, 1976.
- Koşay, H. Zübeyr; “Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Pazarlı Hafriyatı”, *Bellekten*, Cilt: III, Sayı: 9, TTK, Ankara, 1994, ss. 5-14.
- Koşay, Hamit Zübeyr ve Akok, Mahmut; *Alaca Höyük Kazısı 1940-1948’deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, TTK, Ankara, 1966.

- Koşay, Hamit Zübeyr ve Akok, Mahmut; *T.T.K. Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı 1963-1967 Çalışmaları ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, TTKY, Seri V, S. 28, Ankara, 1973.
- Koşay, Hamit Zübeyr ve Vary, Hermann; *Güzelova Kazısı*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, NO. 46, TTKB, Ankara, 1967.
- Köksal-Schmidt, Çiğdem ve Schmidt, Klaus; “El Sanatlarında Uzmanlaşma ve Taş Devri Sembol Sistemi. Boncuklar, Taş Kaplar, Taş Tabletler”, *12000 Yıl Önce “Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya Yolculuğunun Başlangıcı” Neolitik Dönem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 45-54, Fig. 128-131.
- Kökten, İ. Kılıç; “Kuzey-Doğu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri”, *DTCF Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 5, Ankara, 1945, ss. 465-505.
- Kökten, İ. Kılıç; “Anadolu – Ünye’de Eskitaş Devirlerine (Paleolitik) Ait Buluntular”, *DTCF Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 3.4, Ankara, 1962, ss. 275-278.
- Kökten, İ. Kılıç; Özgüç Nimet ve Özgüç, Tahsin; “1940-1941 Yılında TTK Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında İlk Kısa Rapor”, *Bulleten*, Cilt: IX, Sayı: 35, TTK, Ankara, 1945, ss. 361-400.
- Köroğlu, Kemalettin; “Demir Çağı’nda Önasya ve Urartu Krallığı”, *Aktüel Arkeoloji*, Sayı: 30, 2012, ss. 68-81.
- Kösem, Makbule Beray; “Yontmataş Endüstrilerinin Tanımlanmasında Tip Listesi Çalışmalarının Yeri ve Önemi”, *Anadolu/Anatolia* 29, 2005, ss. 29-38.
- Ksenophon; *Anabasis-Onbinlerin Dönüşü*, Hürriyet Yayınları, (Çev. Tanju Gökçül), İstanbul, 1974.
- Lamb, Winifred; “*Excavations at Kusura Near Afyon Karahisar I*”, *Archaeologia* 86, Oxford, 1936, pp. 1-64.
- Lamb, Winifred; *Excavations at Kusura near Afyon Karahisar: II*, Volume: LXXXVII, *Archaeologia*, 1937.
- Latacz, Joachim; Blome, Peter; Luckhardt, Jochen; Brunner, Horst; Korfmann, Manfred & Biegel, M.A. Gerd; *Troia-Düş ve Gerçek*, (Çev. Selma Bulgurlu Gün), Homer Kitabevi, İstanbul, 2001.
- Levent, Esra Kaçmaz; “Diyarbakır Müzesi’nden “Kanatlı At” Betimli Bir Urartu Damga Mührü”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, 2012, ss. 443-446.
- Lloyd, Seton ve Mellaart, James; *Beycesultan I*, London, 1962.
- Lloyd, Seton ve Mellaart, James; *Beycesultan II*, London, 1965.

- Lombard, Marlize; "In Situ Presumptive Test for Blood Residues Applied to 62.000 Year-Old Stone Tools", *South African Archaeological Bulletin* 69 (199), 2014, pp. 80-86.
- Loon, van Maurits; "The Excavations at Korucutepe, Turkey, 1968-70: Preliminary Report. Part I: Architecture and General Finds", *The University of Chicago Press Journals*, Vol. 32, No. 4, 1973, pp. 357-423.
- Macridy, Theodor; "Une Citadelle Archaïque du Pont", *Mitteilungen der Vorderasiatischen Gessellschaft* 12, 1907, pp. 167-175.
- Mallowan M. E. L.; "Carchemish: Reflections on the Chronology of the Sculpture", *Anatolian Studies*, XXII, 1972, pp. 63-85.
- Matsumura, Kimiyoshi ve Baştürk, Elif; "Büklükale Kazıları 2016", 39. *KST*, Cilt: 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Bursa, 2018, ss. 489-500.
- Martinez-Sève, Laurianne; "Sur Les Figurines Animalières De Suse (Iran)", *Anthropozoologica* 38, 2004, pp. 49-60.
- Mellaart James; Excavations at Çatal Hüyük: First Preliminary Report 1961, *Anatolian Studies*, Vol. 12, 1962, pp. 41-65.
- Mellaart, James; "Excavations at Çatal Hüyük Thitd Preliminary Report", *Anatolian Studies* XIV, 1964, pp. 39-119.
- Mellaart, James; *Excavations at Hacilar*, vol. I, Published for British Institute of Archaeology at Ankara: Edinburgh: Edinburgh University Press, 1970.
- Mellaart, James; *Çatalhöyük Anadolu'da Neolitik Bir Kent*", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Mellink, J., Machteld; "Archaeology in Asia Minor", *AJA*, 70, No. 2, 1966, pp. 139-159.
- Mellink, Machteld J. and Angel, J. Lawrence; "Excavations at Karataş-Semayük and Elmali, Lycia, 1969", *AJA*, Vol. 74/3, 1970, pp. 245-259.
- Miller, R., McEwen, E. and Bergman, C.; "Experimental Approaches to Ancient Near East Archery", *World Archaeology*, Vol.18, No. 2, Weaponry and Warfare, 1986, pp. 178-195.
- Miyake, Yutaka; "Kalkolitik Çağ Statü Eşyaları", *ArkeoAtlas I*, (ed. Necmi Karul), 2002, ss. 130-131.
- Miyake, Yutaka; "2009 Salat Camii Yanı Kazıları (Diyarbakır İli, Bismil İlçesi)", 32. *KST*, Cilt: 3, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2011, ss. 282-293.

- Moorey, Peter Roger Stuart; *Cemeteries of the Firsts Millenium B.C. at Deve Höyük*. British Archaeological Reports International Series: 87. Oxford, 1980.
- Muscarella, Oscar White; *Bronze and Iron Ancient Near Eastern Artifacts in the Metropolitan Museum of Art*, New York, 1988.
- Müller-Karpe, Andreas; “M.Ö. III. Binde Anadolu’da El Sanatları Konusunda Yapılan Araştırmalar”, *V. AST*, Cilt: II, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1988, ss. 203-210.
- Nikolov, Vassil; “Salt and Gold: Provadia-Sonitsata and the Varna Chalcolithic Cemetery”, *Archaeologisches Korrespondenzblatt*, Helf: 4, 2010, pp. 487-501.
- Novruzlu, Aziz; “Kafkasya’da Bulunmuş Bronz Çağı Ok Uçları ve Yakın Doğu’daki Paralelleri”, *Masrop*, Cilt: 11, Sayı: 16, 2017, ss. 45-56.
- Ocak, Ahmet Yaşar; *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- Okur, Mehmet; “Pontus Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Karadeniz Bölgesi’nde Pontuscu Faaliyetler”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 14, 2007, ss. 1-28.
- Omura, Sachihiro; “2015 Yılı Kmaan-Kalehöyük Kazıları”, *38. KST* Cilt: 3, T.C. Kültür Varlıkları ve Turizm Bakanlığı Kültür ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2017, ss. 527-536.
- Ordu 1997 İl Yıllığı*; 1997.
- Ordu İli 2016 Yılı Çevre Durum Raporu*, T.C. Ordu Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Ordu, 2017.
- ORDU Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri 2010*, T.C. Ordu Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Ordu, 2010.
- Ordu Müzesi Çalışma Raporları 1999 (Müze Sonuç Raporu)
- Ordu Müzesi Çalışma Raporları 2000 (Müze Sonuç Raporu)
- Ökse, A. Tuba ve Toy, Naci; “Sivas Müzesi’nde Bulunan Tunç Baltalar”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı: XXX, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1992, ss. 135-148.
- Ökse, A. Tuba; Görmüş, Ahmet; Atay, Erkan ve Erdopan, Nihat; “İlisu Barajı İnşaat Sahası 2010 Kurtarma Kazıları”, *33. KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2012, ss. 189-204.
- Ökse, A. Tuba ve Eroğlu, Serpil; “The Tradition of Burning the Corpse in the Iron Age: A Case Study on Zeviya Tivilki in the Upper Tigris Region”, *Akkadica*, 134/2, 2013, pp. 159-185.

- Ökse, A. Tuba; Görmüş, Mehmet; Koizumi, Tatsundo ve Şimşek, Özcan; “İlisu Barajı-Salat Tepe 2013 Kazısı”, 36. *KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014, ss. 21-36.
- Özbek, Onur; “Aktopraklık Höyük (Bursa) Sürtme Taş Endüstrisi Üzerine Öncül Arkeometrik Çalışmalar: Tipolojik Yaklaşım”, 23. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2008, ss. 265-278.
- Özçağlar, Ali; “Türkiye’deki Tarım Alanlarının Coğrafi Dağılımının Doğal Çevreyle İlişkisi”, *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 11, Ankara, 1968, ss. 131-149.
- Özçağlar, Ali; “Türkiye’de Yapılan Bölge Ayrımları ve Bölge Planlama Üzerindeki Etkileri”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, Sayı. 1, 2003, ss. 3-18.
- Özdemir, Mustafa; “Orta Karadeniz Bölgesi’nin Tarihi Coğrafyasına Başka Bir Bakış”, *Orta Karadeniz Karadeniz Kültürü*, Orta Karadeniz Kültürü Sempozyumu Düzenleme Komitesi, Ankara, 2005, ss. 33-56.
- Özdemir, Hakki Fahri; “Demir Çağı: Başlangıcı ve Başlatanları, Anadolu’ya Etkileri Üzerine”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 16, Sayı: 1, 2007, ss. 501-518.
- Özdoğan, Mehmet; “Yakındoğu Neolitiği ve Güneydoğu Anadolu: Eleştirisel Bir Değerlendirme”, *İ. Metin Akyurt, Bahattin Devam Anı Kitabı: Eski Yakındoğu Kültürleri Üzerine İncelemeler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 267-280.
- Özdoğan, Mehmet; “Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ”, *ArkeoAtlas I*, (ed. Necmi Karul), 2002(a), ss. 66-82.
- Özdoğan, Mehmet; “Köyden Kente Kalkolitik Çağ”, *ArkeoAtlas I*, (ed. Necmi Karul), 2002(b), ss. 108-129.
- Özdoğan, Mehmet; “Yontmataş Teknolojisi”, *ArkeoAtlas I*, (ed. Necmi Karul), 2002(c), s. 54.
- Özdoğan, Mehmet; “Neolitik Çağ-Neolitik Devrim-İlk Üretim Toplulukları Kavramının Değişimi ve Braidwoodlar”, *TÜBA-AR VII*, 2004, ss. 43-51.
- Özdoğan, Mehmet; “Neolitik Dönem: Günümüz Uygarlığının Temel Taşları”, *12000 Yıl Önce “Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya Yolculuğunun Başlangıcı” Neolitik Dönem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 9-20.
- Özdoğan, Mehmet; Neolithic Sites in the Marmara Region-Fikirtepe, Pendik, Yarımburgaz, Toptepe, Hoca Çeşme and Aşağı Pınar”, *the Neolithic in Turkey*, Vol. 5, Archaeology and Art Publications, İstanbul, 2013, pp. 167-269.

- Özdoğan, Mehmet; “Hammadde Olark Taş ve Kayaçlara Genel Bir Bakış”, *IV. ODTÜ Arkeometri Çalıştayını Bildiriler Kitabı*, 2015, ss. 27-34.
- Özdoğan, Mehmet; Karul, Necmi; Özdoğan, Eylem; “Kırklareli Höyüğü 2003 Yılı Kazısı”, *26. KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005, ss. 321-332.
- Özgüç, Nimet; “Frakdin Eserleri”, *Belleten*, Cilt: XIX, Sayı: 75, TTK, Ankara, 1955, ss. 295-307.
- Özgüç, Nimet; “Acemhöyük Kazıları”, *Anadolu/Anatolia Sayı: X*, 1968, ss. 1-28.
- Özgüç, Tahsin; “Öntarihte Anadolu İdollerinin Anlamı”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, Cilt: II, Sayı: 1, Ankara, 1943, ss. 65-72.
- Özgüç, Tahsin; “Koloni Devrinin Geç Safhasına (Ib) Ait Bir Atölye Hakkında”, *Belleten*, Cilt: XIX, Sayı: 73, TTK, Ankara, 1955, ss. 73-88.
- Özgüç, Tahsin; “Yeni Araştırmalar Işığında Eski Anadolu Arkeolojisi”, *Anatolia "Journal of the Institute for Research in Near Eastern Civilizations and Languages"*, VII, 1963, ss. 23-49.
- Özgüç, Tahsin; “New Finds From Horoztepe”, *Anadolu (Anatolia)*, Sayı: 8, 1964, ss. 1-25.
- Özgüç, Tahsin; *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, TTKY, V. Dizi, Sayı. 38, Ankara, 1978.
- Özgüç, Tahsin; “Çorum Çevresinde Bulunan Eski Tunç Çağı Eserleri”, *Belleten* Cilt: XLIV, Sayı. 175, TTK, Ankara, 1980, ss. 459-474.
- Özgüç, Tahsin; “Assur Ticaret Kolonileri Kültepe-Kaniş”, *ArkeoAtlas III*, (ed. Necmi Karul), İstanbul, 2004, ss. 10-17.
- Özgüç, Tahsin; *Kültepe Kaniş /Neşa*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Özgüç, Tahsin ve Akok, Mahmut; “Horoztepe Eserleri”, *Belleten* Cilt: XXI, Sayı. 82, TTK, Ankara, 1957, ss. 201-219.
- Özhanlı, Mehmet; “Kilikya’da Arkaik Dönem “Terrecotta” Üretimi”, *III. Uluslararası Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Eskişehir, 2003, ss. 182-188.
- Özkan, Süleyman; “Kaniş’te Mühür Sanatı”, *Anadolu’nun Önsözü Kültepe – Kaniş Karumu; Asurlular İstanbul’da*, (Ed: Fikri Kulakoğlu, Selmin Kangal), Seçil Ofset, Kayseri, 2010, ss. 148-153.
- Özkan, Süleyman ve Çakır, Mustafa; “Rize’de Bulunmuş Olan Tunç Baltalar”, *Tarih İnceleme Dergisi*, XV, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir, 2000, ss. 87-94.

- Özkaya, Vecihi ve Coşkun, Aytaç; “Körtik Tepe 2009 Yılı Kazısı”, 32. *KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2011, ss. 81-100.
- Özsait, Mehmet; “Orta Karadeniz Bölgesi’nde Yeni Prehistorik Yerleşmeler”, *T.C. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Özel Sayısı 2; Tarih Boyunca Karadeniz Bildirileri*, Samsun, 1990, ss. 124-130.
- Özsait, Mehmet; “1990 Yılında Ordu-Mesudiye Çevresinde Yapılan YüzeY Araştırmaları”, *IX. AST*, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1992, ss. 357-376.
- Özsait, Mehmet; “1991 Yılı Ordu-Mesudiye Yapılan YüzeY Araştırmaları”, *X. AST*, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, ss. 311-330.
- Özsait, Mehmet; “1992 Yılı Ordu-Mesudiye YüzeY Araştırmaları”, *XI. AST*, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1994, ss. 285-300.
- Özsait, Mehmet; “1993 Yılı Ordu-Mesudiye ve Sivas Koyulhisar YüzeY Araştırmaları”, *XII. AST*, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1995, ss. 459-482.
- Özsait, Mehmet; “Eskiçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, No. 81, Trabzon, 2000, ss. 35-45.
- Özsait, Mehmet; “1999-2000 Yılı Amasya-Merzifon ve Ordu-Kumru YüzeY Araştırması”, *19. AST*, Cilt:2, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2002, ss. 191-206.
- Özsait, Mehmet; “2003 Yılı Amasya, Samsun ve Ordu İlleri YüzeY Araştırmaları”, *22. AST*, Cilt: 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005, ss. 263-274.
- Özsait, Mehmet; “Arkeolojik Veriler Işığın Altında Ünye”, *25. AST*, Cilt: 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2008, ss. 293-306.
- Öztan, Aliye; Açıkgöz, Fazlı ve Arbuckle, Benjamin S. ; “2008 Yılı Köşk Höyük Kazıları”, *31. KST*, Cilt: 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2010, ss. 251-270.
- Öztürk, Özhan; *Pontus-Antik Çağ’dan Günümüze Karadeniz’in Etnik ve Siyasi Tarihi*, Genesis Kitap, Ankara, 2012.
- Özyar, Aslı; “Alacahöyük ve Horoztepe”, *ArkeoAtlas II*, (ed. Necmi Karul), Doğan Burda Rizoli Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, İstanbul, 2003, s. 124.

- Özyiğit, Ömer; “Pişmiş Toprak Sahte Heykelciklerin Stil ve Teknikleri”, *VII. AST*, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1990, ss. 239-266.
- Patterson, Leland W. ; “Thermal Damage Of Chert”, *Lithic Technology*, Vol: 20, No.1, 1995, pp. 72-82.
- Pittman, Holly; “Son Kalkolitik Çağ Mühürleri”, *ArkeoAtlas II*, (ed. Necmi Karul), İstanbul, 2003, s. 35.
- Polat, Gürcan; Polat, Yasemin; Yağız, Kahraman; Aktaş, Rabia; Saka, Aslı; Açar, Evren; Baysu, Ecem ve Kıraç, Ertuğrul; “Antandros 2015-2016 Yılı Kazıları”, *39. KST*, Cilt: 3, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Bursa, 2018, ss. 477-502.
- Przeworski, Stefan; “Der Grottenfund von Ordu, Ein Beitrag zu den Kleinasiatisch-Kavkasischen Beziehungen am Ende des II, Jth, v, Chr.”, *Archive Orientalni, Journal of the Czechoslovak Oriental Institute*, VII, 1935, pp. 390-414.
- Przeworski, Stefan; “Der Grottenfund von Ordu, Ein Beitrag zu den Kleinasiatisch-Kavkasischen Beziehungen am Ende des II, Jth, v, Chr.”, *Archive Orientalni, Journal of the Czechoslovak Oriental Institute*, VIII, 1936, pp. 49-68.
- Renfrew, Colin; “The Development and Chronology of the Early Cycladic Figurines”, *AJA*, Vol. 73, No. 1, 1969, pp. 1-32.
- Rollefson, Gray O.; Charming Lives: Human and Animal Figurines in the Late Epipaleolithic and Early Neolithic Periods in the Greater Levant and Eastern Anatolia”, J. -P. Bocquet-Appel – O. Bar-Yosef (eds.), *The Neolithic Demographic Transition and its Consequences*, Springer Science + Business Media B. V., Dordrecht, 2008, pp. 387-416.
- Rosenberg, Michael; “The Hallan Çemi Excavation 1991”, *XIV. KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, ss.117-130.
- Sagona, Antonio; Sagona, Claudia and Özkorucuklu, Hilmi; “Excavation at Sos Höyük-1994”, *XVII. KST*, Cilt. 1, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1996, ss. 151-155.
- Sagona, Antonio ve Zimansky, Paul; *Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye'nin En Eski Kültürleri M.Ö. 1.000.000-550*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.
- Sağlamtimur, Haluk; “The Neolithic Settlement of Ege Gübre”, *The Neolithic in Turkey*, Vol. 4, Archaeology and Art Publications, İstanbul 2012, pp.197-225.
- Sağlamtimur, Haluk ve Ozan, Ali; “Siirt-Başur Höyük 2011 Yılı Çalışmaları”, *34. KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Çorum, 2013, ss. 261-274.

- Saltuk, Secda; *Arkeoloji Sözlüğü*, İnkilap Kitabevi, İstanbul, 1997.
- Sarı, Deniz; “İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı’nda Batı Anadolu’nun Kültürel ve Siyasal Gelişimi”, *Masrop*, Sayı: 7, 2012, ss. 112-249.
- Savaş, Özkan Savaş; *Çivi Yazılı Belgeler Işığında Anadolu’da (MÖ 2. Bin Yılında) Madencilik ve Maden Kullanımı*, (1. Baskı). TTKY, Ankara, 2006.
- Sazcı, Göksel; “Muhtemelen Tapınma Amaçlı Bir Yapı G6 Karesindeki Megaron”, *Troia Düş ve Gerçek*, (çev. Dr. Selma Bulgurlu Gün), Homer Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 384-390.
- Schliemann, Henry; *Ilios, Stadt und Land der Trojaner: Forschungen und Entdeckungen in der Troas und Besonderes auf der Baustelle von Troja*, Leipzig, 1881.
- Schmidt, Hubert; *Heinrich Schliemann’den Sammlung Trojanischer Altertümer*, Berlin, 1902.
- Schmidt, Klaus; *Norşuntepe Kleinfunde II*, Rhein, 2002.
- Seeher, Jürgen; “Boğazköy-Hattuşa 1998 Yılı Çalışmaları” *21. KST*, Cilt: 1, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2000, ss. 299-308.
- Seeher, Jürgen; “Boğazköy/Hattuşa 2004-2005 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları”, *28. KST*, Cilt: 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2007, ss. 27-42.
- Semenov, Sergei Aristarkhovich; *Prehistoric Technology*, London, 1970.
- Sertok, Kemal and Ergeç, Rifat; “A New Early Bronze Age Cemetery: Excavations Near the Birecik Dam, Southeastern Turkey. Preliminary Report (1997-98)”, *Anatolica XXV*, 1999, pp. 107-122.
- Sevin, Veli; “İmikuşağı Kazıları, 1983”, *VI. KST*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İzmir, 1984, ss. 83-102.
- Sevin, Veli ve Köroğlu, Kemalettin; “İmikuşağı Kazıları, 1984”, *VII. KST*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1986, ss. 163-179.
- Silistreli, Uğur; “1984 Köşk Höyüğü”, *VII. KST*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1986, ss. 129-142.
- Sipahi, Tunç; “Eski Tunç Çağında Orta Anadolu Bölgesi Madeni İğneleri”, *Ankara Üniversitesi, DTCF Dergisi*, Cilt: XXXVII- Sayı 1-2, 1995, ss. 693-710.
- Sipahi, Tunç; “Hitit Çağında Boyalı Höyük ve Eski yapar”, *Çorum Kültür Sanat Dergisi (Hitit Söyleşileri II Özel Sayısı)*, Sayı:14, Çorum, 2013, ss. 4-22.

- Sir Gavaz, Özlem; “M.Ö. 2. Bin Yıl Bazı Gelenek ve Halk Motiflerinin Günümüze Yansıyan Örnekleri”, *TÜBA-AR*, 19, 2016, ss. 79-91.
- Sözen, Metin ve Tanyeli, Uğur; *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.
- Sperling, Jerome W.; “Kum Tepe in the Troad: Trial Excavation, 1934”, *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 45, No. 4, 1976, pp. 305-364, Plate: 69-81.
- Strabon; *Geographika-Antik Anadolu Coğrafyası (Kitap XII-XIII-XIV)*, (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.
- Stronach, David; “The Development and Diffusion of Metal Types In Early Bronze Age Anatolia”, *Anatolian Studies VII*, 1957, pp. 89-126.
- Süel, Aygül ve Süel, Mustafa; “2002 Yılı Ortaköy-Şapinuva Kazı Çalışmaları”, 25. *KST*, Cilt: 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004, ss. 229-234.
- Süel, Mustafa; “Balıbağı/1988 Kurtarma Kazısı”, *TAD*, Sayı: XXVIII, Ankara, 1989, ss. 145-163.
- Şanlıurfa Müzesi Arkeolojik Eser Kataloğu*, Şanlıurfa, 2017.
- Şenyurt, S. Yücel; Akçay, Atakan; Bulut, A. Emirhan; Zoroğlu, Umut; Akgönül, S.Okan; “Ordu Kurul Kalesi”, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, Sayı: 43, İstanbul, 2017, ss. 2-10.
- Şenyurt, S. Yücel ve Durugöl, Serra; “Kurul (Ordu) Kalesi’nde Bir Kybele Heykeli”, *OLBA XXVI*, Kam Yayınları, Mersin, 2018, ss. 305-344.
- Şirin, Orhan Alper ve Kolağasıoğlu, Mustafa; *Çakalca-Karadoğan Höyüğü: Arkaik Dönem’de Amisos ve Kybele Kültü*, SAMTAB (Samsun ve Çevresi Turizm Alanı Altyapı Hizmet Birimi) Yayınları 1, Samsun. 2016.
- Tarhan, M. Taner; *Eski Çağlar’da Kimmerler Problemi*, (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1972).
- Taşkıran, Harun; Aksu, Selahattin Eyüp; Kösem, M. Beray ve Özçelik, Kadriye; “Suluin Mağarası Kazısı-2009”, 32. *KST*, Cilt: 4, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2011, ss. 427-439.
- Tavukçu, Ali Yalçın; *Troas Bölgesi Terrakotta Figürinleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Erzurum, 1999.)
- Tekin, Halil; *Eski Anadolu Madenciliği (Arkeolojik Veriler Işığında Başlangıcından Demir Çağı’na Kadar*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2015.

- Tekin, Halil; “Geç Neolitik Dönemde (M.Ö. 7.000-5.000) Diyarbakır”, *1. Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri*, Cilt: 1, 2016, ss. 89-101.
- Tekin, Halil; *Madeni Eser Tipolojisi*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2018.
- Tekin, Oğuz; *Eski Anadolu ve Trakya Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğunun İkiye Ayrılmasına Kadar (MÖ 12. - MS 4. Yüzyıllar Arası)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Tolun, Veysel; *Asos Batı Nekropolü 1988-1994 Kazılarında Bulunan Pişmiş Toprak Heykelcikler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, İstanbul, 2002.)
- Topbaş Ahmet; Efe Turan and İlaslı Ahmet; Salvage excavations of the Afyon archaeological museum, part 2: the settlement of Karaoğlan Mevkii and the Early Bronze Age cemetery of Kaklık Mevkii. In: *Anatolia Antiqua*, Tome 6, 1998. pp. 21-94.
- Tsetschladze, R. Gocha R. ; “Greek Penetration of The Black Sea”, *The Archaeology of Greek Colonisation*, Essays Dedicated to Sir Jhon Boardman, 1994, ss. 111-135.
- Tsetschladze, Gocha R. ; *Karadeniz’in Tarih ve Arkeolojisi Üzerine*, Ege Yayınları, İstanbul, 2005.
- Tuğrul, A. Beril ve Belli, Oktay; “Yukarı Anzaf Urartu Kalesi’nde Bulunan Bronz Kalkan Parçasının Radyografi Tekniği İle Değerlendirilmesi”, *XII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1997, ss. 29-41.
- Türker, Atila; “Devret Höyük 2013 Yılı Kazısı ve İlk Sonuçlar”, *36. KST*, Cilt: I, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014, ss. 363-382.
- Türktüzün, Metin; Ünan Serdar ve Ünal, Semih; “Çiledir Höyük Erken Tunç Çağı II Bulguları”, *TÜBA-AR*, Sayı. 17, 2014, ss. 49-72.
- Türktüzün Metin; Oransay, Alptekin ve Ünan, Serdar; “Kütahya Müzesi Müdürlüğü Kurtarma Kazılarında Ele Geçen Ok Uçları”, *Masrop*, Cilt: 10, Sayı: 14, 2017, ss. 22-34.
- Tütüncüler, Özlem; “M.Ö. III. Binyılda Orta Anadolu’nun Kuzeyine Ait Bir Grup Madeni Vazo Başlı İğne”, *Karadeniz’den Fırat’a Bilgi Üretimleri Önder Bilgi’ye Armağan Yazılar*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2011, ss. 437-448.
- Umar, Bilge; *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Umurtak, Gülsün; “Taş Eserler”, *Kuruçay Höyük II (1978-1988 Kazılarının Sonuçları*

- Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı Yerleşmeleri*), TTK, Ankara, 1996, ss. 59-61.
- Umurtak, Gülsün; “Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağlar’da Burdur-Antalya Bölgesi Mühürçülüğü Üzerine Bazı Gözlemler”, *Adalya (Ayrı Basım)*, No. IV, 1999-2000, ss. 1-20.
- Umurtak, Gülsün ve Duru, Refik; “Hacılar Büyük Höyük Kazıları 2013”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı: 145, 2014, ss. 1-20.
- Ünal, Ahmet; *Hittitler Devrinde Anadolu*, Cilt: 2, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003.
- 81 Ilde Kültür ve Şehir – ORDU*, T.C. Ordu Valiliği, İstanbul, 2012.
- Yalçıklı, Derya; *Anadolu’da M.Ö. 12. Yüzyıldan M.Ö. 6. Yüzyıl Sonuna Kadar Metal Silah Endüstrisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Ankara, 1999.)
- Yalçıklı, Derya; “Demir Çağı’nda Batı Anadolu’dan Tunç Ok Uçları: Üretim Tekniklerindeki Değişim”, *Masrop*, Cilt: 9, Sayı: 12, 2017, ss. 7-17.
- Yalçın, Ünsal; “Early Iron Metallurgy in Anatolia”, *Anatolian Studies*, Vol. 49, 1999, pp. 177-187.
- Yalçın, Ünsal; “Anadolu’da Demir”, *ArkeoAtlas III*, (ed. Necmi Karul), Doğan Burda Rizoli Dergi Yayıncılık ve Pazarlama, İstanbul, 2004, ss. 94-101.
- Yalçın, Ünsal; “Alacahöyük İTÇ Kral Mezarları Üzerine II: İdoller”, *2. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*, T.C. Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, Yayın No: 6, Çorum, 2012, ss. 111-122.
- Yalçın, Ünsal; “Anadolu Madencilik Tarihine Toplu Bir Bakış”, *Yer Altı Kaynakları Dergisi*, Sayı:9, 2016, ss. 3-13.
- Yalçın, Ünsal and Yalçın, H. Gönül; Evidence for Early Use of Tin at Tülintepe in Eastern Anatolia” *TÜBA-AR*, Sayı. 12, 2009, ss. 123-142.
- Yalçınkaya, Işın; Özçelik, Kadriye; Kartal, Metin; Taşkiran, Harun; “Türkiye’de İki Yüzyili Alet İçeren Kültürlerin Dağılımı”, *Anadolu/Anatolia*, Sayı: 35, 2009, ss. 1-38.
- Yaman, İrfan Deniz; “Acemhöyük Yontmataş Endüstrisi Ön Raporu”, *Samsat’tan Acemhöyük’e Eski Uygarlıkların İzinde Aliye Öztan’a Armağan*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2017, ss. 293-300.
- Yaylalı, Serap ve Bircan-Tütüncüler, Özlem; *Milet Müzesi Kesici Sürtme Taş Aletlerinden Baltalar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2014.
- Yıldırım, Tayfun; “An Early Bronze Age cemetery at Resuloğlu, Near Uğurludağ,

- Çorum. A Preliminary Report of the Archaeological Work Carried Out Between Years 2003-2005”, *Anatolia Antiqua / Eski Anadolu*, XIV, 2006, ss. 1-14.
- Yıldırım, Tayfun; “Arkeoloji ve Sanat Tarihi Eski Anadolu Uygarlıkları Tunç Çağları”, *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi*, Ankara, 2009, ss. 1-16.
- Yıldırım, Tayfun; “Kültepe Silaharı”, Ed. Fikri Kulakoğlu-Selmin Kangal; *Anadolu'nun Önsözü, Kültepe Kanış-Karumu, Asurlular İstanbul'da*, İstanbul, 2011, ss. 116-123.
- Yıldırım, Tayfun; “Resuloğlu 2012 Yılı Çalışmaları”, 2. *Çorum Kazı ve Araştırma Sempozyumu*, Yayın No: 6, Çorum, 2012, ss. 33-44.
- Yıldırım, Recep; *Urartu İğneleri*, TTKY Ankara, 1989.
- Yıldız, Volkan ve Şakar, Gözde; “Akhisar Arkeoloji Müzesi’nden Bir Grup Pişmiş Toprak Figürin”, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 1, 2017, ss. 397-430
- Yiğitpaşa, Davut; “Doğu Anadolu Bölgesi Geç Demir Çağı Ritonları (Late Iron Age Rhytons of Eastern Anatolia)”, *Arkeoloji Dergisi XX*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 2015, ss. 87-109.
- Yiğitpaşa, Davut; “The Castle of Gölköy (Habsamana) Ordu”, *Sixth International Congress on Black Sea Antiquities*, The "Ovidius" University of Constanta, Constanta/Romanya, 18-22 September 2017, pp. 65-66. (Baskıda (a))
- Yiğitpaşa, Davut; “Early Bronze Age Settlements in Samsun and New Discovered Centers”, *IIIth International “The Black Sea in Antiquity and Tekkekoy: An Ancient Settlement On The Southern Black Sea Coast / III. Uluslararası “Eskiçağda Karadeniz ve Tekkeköy: Karadenizin Güney Kıyısında Eski Bir Yerleşme”* (27-29 Ekim/October 2017), Samsun. (Baskıda (b))
- Yiğitpaşa, Davut ve Öztürk, Osman; “Demir Çağında Balkanlar’ın Anadolu Üzerindeki Etkileri Üzerine Genel Bir Bakış”, *XI. Uluslararası Balkan Tarihi Kongresi Bildirileri*, Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Kültür Yayımları Serisi: 13, 2018, ss. 487-506.
- Yüksel, Funda; *Elazığ İli Kalkolitik Dönem Ok Uçlarının Tipolojik Analizi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013).
- Yücel, Çağatay; “Şanlıurfa Müzesi’nden Br Grup Hayvan Biçimli Pişmiş Toprak Figürin”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 18, 2007, ss. 149-171.
- Zimmermann, Thomas; “Kalınkaya-A Chalcolithic-Early Bronze Age Settlement and Cemetery in Northern Central Anatolia First Preliminary Report: the Brial Evidence”, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2005 Yıllığı*, 2005, ss. 271-312.

Zimmermann, Thomas ve Geniş, Evren Y. ; “Arkeometri Gözüyle Kalınkaya-Toptaştepe Erken Tunç Çağı Maden Buluntuları”, 2. Çorum Kazı Araştırmaları Sempozyumu, T.C. Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, Çorum, 2012, ss. 103-110.

Von Der Osten, Hans Henning; *The Alişar Hüyük Seasons of 1930-32, Part: I, The University of Chicago OIP: 29, Chicago, 1937(a).*

Von Der Osten, Hans Henning; *The Alişar Hüyük Seasons of 1930-32, Part: II, The University of Chicago OIP: 29, Chicago, 1937(b).*

Von Loon, Maurits ve Buccellati, Giorgio; “Şikago Kalifornia Üniversiteleri 1968 Korucutepe Kazısı Raporu”, *Keban Projesi 1968 Yaz Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri I, No. 1, TTKB, Ankara, 1970, ss. 71-102.

Woolley, C. Leonard; *Ur Excavations, The Royal Cemetery, Vol. II.* Oxford University Press, Great Britain, 1934.

Woolley, C. Leonard and Barnett, Richard David; *Carchemish Part III: The Excavations in the Inner Town*, London, 1952.

e-kaynak:

<https://www.kesfetsene.com/karadenize-kiyisi-olan-ulkeler/>
(Erişim Tarihi 20.03.2019)

<http://cografyaharita.com/haritalarim/4mkaradeniz-bolgesinin-bolumleri-haritasi.png>
(Erişim Tarihi 01.11.2018)

<https://www.lafsozluk.com/2009/05/mesudiye-nerededir-nereye-baglidir.html>
(Erişim Tarihi: 27.02.2019)

<https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2015/01/karadeniz-bolgesinin-tarihi-turkler.html> (20.11.2018)

<http://cografyaharita.com/haritalarim/4mkaradeniz-bolgesinin-bolumleri-haritasi.png>
(Erişim Tarihi 01.11.2018)

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Ordu_\(il\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Ordu_(il))
(Erişim Tarihi 28.02.2019)

http://geography.humanity.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/277/2016/11/Orta_Karadeniz_Bolgesi.pdf
(Erişim Tarihi 22.02.2019)

<https://www.google.com/maps/place/Eskipazar,+Eskipazar+Mahallesi,+52000+Alt%C4%B1nordu%2FOrdu/@40.9604554,37.8410094,12z/data=!4m5!3m4!1s0x4063215ccf5e7903:0xd90e19bd7e27af8e!8m2!3d40.943391!4d37.891384>
(Erişim Tarihi 25.02.2019)

KATALOG

Katalog, metin içindeki anlatıma koşt, eserler göz önünde tutularak ve her grubun kendi içerisindeki kronolojik sıralamasına göre düzenlenmiştir.

Neolitik

Balta

<u>Katalog No.</u>	: 01
Lev. / Çiz.-Res.	: Lev. I, Çiz. 1; Lev. XXIV, Res. 1.
Adı	: Balta
Müze Envanter No.	: 13
Müze Geliş Şekli	: Hibe/Bağış
Müze Geliş Tarihi	: 25.01.1989
Yapıldığı Madde	: Taş/Serpantin?
Ölçüleri	: Uz. 19.0 cm., Ağız Gen. 6.35 cm., Kal. 2.44 cm.
Tanımı	: Keskin olduğu anlaşılan ağız kısmında kullanıma bağlı kırıklar mevcut. Ağızdan başlayarak yukarıya doğru daralmaktadır. Sap kısmı yuvarlatılmış. Bir sapa bağlanarak kullanıldığına dair herhangi bir iz yok. Orta kısımda tüm gövdeyi dolanan bir çatlak bulunmaktadır. Yeşile yakın bir renkte olup yüzeyi oldukça parlak ve pürüzsüzdür.
Benzerleri	: Çevik vd. 2016, Res. 2, Res. 4; Derin 2012, Çiz. 1/1; Duru 1994, Res. 7; Duru 2016, Res. 752-753; Duru 2016, Res. 754; Erdoğan 2012, Res. 3; Esin 1994, Res. 10; Gerritsen ve Özbal 2014, Res. 6; Özdoğan vd. 2005, Res. 14; Özdoğan 2013, Fig. 156; Sağlamtimur 2012, Fig. 28.
Durumu	: Tüm
Dönemi	: Neolitik
Yayımlandığı Yer	: Yayımlanmamıştır.

Kalkolitik

Baltalar

<u>Katalog No.</u>	: 02
Lev. / Çiz.-Res.	: Lev. I, Çiz. 2; Lev. XXIV, Res. 2.
Adı	: Balta
Müze Envanter No.	: 273
Müze Geliş Şekli	: Satın alma
Müze Geliş Tarihi	: 19.10.2010
Yapıldığı Madde	: Taş
Ölçüleri	: Uz. 7.5 cm., Ağız Gen. 4.8 cm., Kal. 2.9 cm.
Tanımı	: Ağız kısmından itibaren yukarıya doğru gidildikçe

daralan bir forma sahiptir. Oval kalın gövdeli ve oval kesitlidir. Ağız kısmına yakın bölümü daha parlak ve pürüzsüzdür. Aletin ağız kısmı bileyleme ve şekillendirme sebebiyle perdahlı, diğer kısımları ham bırakılmıştır. Ağız kısmında kullanıma bağlı olduğu anlaşılan kopma ve aşınma mevcut. Kalın ense yüzeyinde kullanım nedenli yıpranma ve aşınma aletin bu yüzünün de kullanıldığına işaret etmektedir. Ensedeki çukurlaştırılmış vurma yüzü çift yönlü balta-çekiç kullanımı görme olasılığını artırmaktadır.

Benzerleri : Bilgi 2012, Res. 11; Duru 1994, Res. 6; Kaplan vd. 2013, Res. 3; Koşay 1976, Lev. 100/1; Sperling 1976, Plate: 70, Res. 560; Taşkiran vd. 2011, Res. 2/3.

Durumu : Tüm

Dönemi : Kalkolitik

Yayımlandığı Yer : Karaduman 2015, s. 85, Lev. 1.

Katalog No. : 03

Lev. / Çiz.-Res. : Lev. II, Çiz. 1; Lev. XXV, Res. 1.

Adı : Balta

Müze Envanter No. : 274

Müzeye Geliş Şekli : Satın alma

Müzeye Geliş Tarihi : 19.10.2010

Yapıldığı Madde : Taş

Ölçüleri : Uz. 6.9 cm., Ağız Gen. 4.9 cm., Kal. 1.8 cm.

Tanımı : Ağız kısmından yukarıya doğru daralan üçgenimsi bir forma sahiptir. Oval kesitli, geniş ağızlı ve yuvarlatılmış enselidir. Yan kenarlar dışında parlak ve pürüzsüz bir yüzeye sahiptir. Yüzeyi pürüzsüz hale getirmek için perdahlanmış olmalıdır. Perdahlamayı aleti pürüzsüz hale getirmek için yapmış olabilecekleri gibi kullanımı esnasında temas ettiği maddenin etkisinden ötürü de parlaklık kazanmış olabilir. Aleti pürüzsüzleştirme işlemi kullanımı esnasında aletin işlevini arttırmak ve sağlamlığını korumak için yapılmış olmalıdır. Ağız kısmı keskindir, yok denecek kadar küçük aşınmalar var. Yuvarlatılmış ense kısmı el kullanımı için de uygundur. Siyah renktedir.

Benzerleri : Alkım vd. 2003, Lev. LXIV, 6-İ/78-488; Çevik ve Vuruşkan 2014, Res. 7; Duru 1994, Lev. 231, Res. 7/8; Esin ve Harmankaya 1987, Res. 39/5; Gabriel 2001, s. 345; Gülçur ve Kiper 2007, Res. 13; Kaplan vd. 2013, Res. 3; Karul 2007, Fig. 8; Loon 1973, p. 396, Plate: 1/B; Sperling 1976, Plate: 70/424.

Durumu : Tüm

Dönemi : Kalkolitik

Yayımlandığı Yer : Karaduman 2015, s. 85, Lev. 1.

Katalog No. : 04
Lev. / Çiz.-Res. : Lev. II, Çiz. 2; Lev. XXV, Res. 2
Adı : Balta
Müze Envanter No. : 275
Müze Geliş Şekli : Satın alma
Müze Geliş Tarihi : 19.10.2010
Yapıldığı Madde : Taş
Ölçüleri : Uz. 4.3 cm., Ağız Gen. 2.6 cm., Kal. 0.9 cm.
Tanımı : Küçük boyutludur. Ağız kısmından yukarıya doğru daralan üçgenimsi bir forma sahiptir. Gövdenin az bir kısmı dışında yüzeyi parlak ve pürüzsüzdür. Keskince bir ağız, yuvarlatılmış ense kısmı vardır. Ağız kısmında yok denebilecek kadar az, küçük aşınmalar var. Bir yüz diğer yüze göre düz işlenmiş. Kahverengi rengindedir.
Benzerleri : Alkım vd. 2003, Lev. LXIV, 10-İ/78-149; Esin 1982, Lev. 65/10; Esin ve Arsebük 1982, Lev. 87/5; Esin ve Harmankaya 1987, Res. 38/2; Silistreli 1986, Res. 12.
Durumu : Tüm
Dönemi : Kalkolitik
Yayımlandığı Yer : Yayımlanmamıştır.

Ok Uçları

Katalog No. : 05
Lev. / Çiz.-Res. : Lev. III, Çiz. 1; Lev. XXVI, Res. 1.
Adı : Ok ucu / Saplı
Müze Envanter No. : 134
Müze Geliş Şekli : Satın alma
Müze Geliş Tarihi : 05.07.2007
Yapıldığı Madde : Çakmaktaşı
Ölçüleri : Uz. 4.4 cm., Gen. 1.2 cm., Kal. 0.6 cm.
Tanımı : Saplı ok ucu tipindedir. Yassı, uzun, üçgenimsi bir formda yapılmıştır. Sırt kısmı kalındır. Kenarları keskinleştirilmiştir. Uç kısmı kırıktır. Kahverengi taştan yapılmıştır.
Benzerleri : Duru 1994, Res. 7; Esin 1983, s. 161, Res. 21/3; Koşay ve Vary 1967, s. 23; Öztan vd. 2010, Res. 6; Yüksel 2013, Lev. 2/a; 3/c; Yüksel 2013, Lev. 5/d; 6/b; 7/e; 9/e-f; 10/a; 11/c; 12/c; 14/a-d.
Durumu : Kırık var
Dönemi : Kalkolitik
Yayımlandığı Yer : Karaduman 2015, s. 83, Lev. 1.

Katalog No. : 06
Lev. / Çiz.-Res. : Lev. III, Çiz. 2; Lev. XXVI, Res. 2.
Adı : Ok ucu / Saplı
Müze Envanter No. : 136

Müze Geliş Şekli : Satın alma
Müze Geliş Tarihi : 05.07.2007
Yapıldığı Madde : Çakmaktaşı
Ölçüleri : Uz. 4 cm., Gen. 1.8 cm., Kal.0.5 cm.
Tanımı : Yassı üçgen formdadır. Uç kısmı sivri, yan kenarları keskindir. Alt kısımda okun içine girmesi için bir çıkıntı mevcuttur. Siyah renkli bir taştan yapılmıştır.
Benzerleri : Duru 1994, Res. 7; Esin 1983, s. 161, Res. 21/3; Koşay ve Vary 1967, s. 23; Öztan vd. 2010, Res. 6; Yüksel 2013, Lev. 2/a; 3/c; Yüksel 2013, Lev. 5/d; 6/b; 7/e; 9/e-f; 10/a; 11/c; 12/c; 14/a-d.
Durumu : Sağlam
Dönemi : Kalkolitik
Yayımlandığı Yer : Karaduman 2015, s. 83, Lev. 1.

Tunç Çağları

Baltalar

Katalog No. : 07
Lev. / Çiz.-Res. : Lev. IV, Çiz. 1; Lev. XXVII, Res. 1.
Adı : Kolcuklu balta
Müze Envanter No. : 257
Müze Geliş Şekli : Satın alma
Müze Geliş Tarihi : 02.07.2009
Yapıldığı Madde : Tunç
Ölçüleri : Uz. 6.3 cm., Ağız Gen. 3.3 cm., Kal. 0.7cm.
Tanımı : Yassı dikdörtgen kesitli, ağıza doğru genişleyen gövdelidir. Hafif yay biçimli ağız iç bükey kenarla kolcuklarla birleşir. Çıkıntı şeklindeki kolcuklar düz bir hatla köşelere ulaşmakta. Sap kısmı köşelidir. Keskin olan ağız kısmında kırıklar mevcuttur. Oksidasyonludur.
Benzerleri : Anlağan ve Bilgi 1989, ss. 55-61; Bilgen 2010, ss. 320. 382. 444. 479, Res. 319. 19. 200-201, 309; Bilgi 1990, Res. 5; Çetin 2015, ss. 115-121; Ediz 1994, Res. 7; Erkanal 1977, Tafel:1/11; Koşay ve Akok 1966, Lev. 47/60; Ökse ve Toy 1992, ss. 136-137; Seeher 2007, Res. 3; Sevin 1984, Res. 5; Süel ve Süel 2004, Res. 8.
Durumu : Sağlam
Dönemi : M.Ö. 2. bin
Yayımlandığı Yer : Karaduman 2015, s. 25, Lev. 4/1.

Katalog No. : 08
Lev. / Çiz.-Res. : Lev. IV, Çiz. 2; Lev. XXVII, Res. 2.
Adı : Yassı balta
Müze Envanter No. : 454
Müze Geliş Şekli : Müsadere (Akkuş/Ordu Cumhuriyet Başsavcılığı)

Müze Geliş Tarihi	: -
Yapıldığı Madde	: Tunç
Ölçüleri	: Uz. 7.5 cm., Ağız Gen. 2.46 cm., Kal. 0.75 cm.
Tanımı	: Arkası köşeli, ağza doğru genişleyen gövdeli, dikdörtgen yassı kesitli, hafif keskin ağızlıdır.
Benzerleri	: Bilgi 1995, Res. 12; Efe 2007(b), Res. 7; Goldman 1937, p. 270, Fig. 18; Koşay ve Akok 1973, Lev. LXXXIV/53; Kökten vd. 1945, Lev. IV, 3; Türker 2014, Res. 8/9.
Durumu	: Sağlam
Dönemi	: ETÇ
Yayımlandığı Yer	: Yayımlanmamıştır.

Figürinler

<u>Katalog No.</u>	: 09
Lev. / Çiz.-Res.	: Lev. V, Çiz. 1; Lev. XXVIII, Res. 1.
Adı	: Figürin başı
Müze Envanter No.	: 243
Müze Geliş Şekli	: Satın alma
Müze Geliş Tarihi	: 02.07.2009
Yapıldığı Madde	: P. t.
Ölçüleri	: Yük. 4 cm., Gen. 3.1 cm., Kal. 2.4 cm.
Tanımı	: Bir insan figürinine ait baş kısmı. Elde şekillendirilmiş ve oldukça iyi pişirilmiştir. Başta, tepesi içe doğru bastırılmış polos türü bir başlık yer almaktadır. Yüzü yassı olarak belirtilmiş ve delikleri işlenmiş olan burnu, plastik bir çıkıntı gibi gösterilmiş. Gözleri ve ağızı yuvarlak çukurlarla belirtilmiş. Göz çukurlarının üzerinde kaşlar çizgilerle gösterilmiş. Başın her iki yanında kulaklar kabartma olarak gösterilmiş olup, sağ kulağında kırık mevcuttur. Kulaklarda üçer tane delik olmakla birlikte, sağ kulaktaki üçüncü delikte kırık olduğu için iki delik görülmektedir. Boyun kısmından aşağısı bulunmamaktadır. Kahverengi hamurlu, siyah astarlıdır.
Benzerleri	: Aydıngün-Gündoğan 2006, ss. 42-46; Aydıngün-Gündoğan 2007, s. 78; Bilgi 1979, Lev. 1, Res. 2; Bilgi 1979, Lev. 2, Res. 5; Efe 1998, Res. 18/b; Seeher 2000, Res. 3; Topbaş vd. 1998, ss. 67, 88, Res. 110.
Durumu	: Kırık baş kısmı, gövde kayıp, sol kulak deliğinde kırık mevcut
Dönemi	: ETÇ II-III
Yayımlandığı Yer	: Karaduman 2015, s. 107.

<u>Katalog No.</u>	: 10
Lev. / Çiz.-Res.	: Lev. VI, Çiz. 1; Lev. XXIX, Res. 1.

Adı : Hayvan figürini / Boğa
Müze Envanter No. : 238
Müze Geliş Şekli : Satın alma
Müze Geliş Tarihi : 02.07.2009
Yapıldığı Madde : P. t.
Ölçüleri : Yük. 4.5 cm., Uz. 6.3 cm.
Tanımı : Bir hayvana ait, gövde kısmı olduğu belli olmakla birlikte baş kısmı olmadığı için hangi hayvan olduğu anlaşılamamaktadır. Elde şekillendirilmiş ve iyi pişmiştir. Kütleli gövdelidir, baş ve sağ arka ayağı kırıktır. Kuyruk detayı arka kısımda gövdeye yapışık ve kabartma olarak gösterilmiştir. Ayakta durur pozisyonundadır. Üzerinde herhangi bir bezeme bulunmamaktadır. Siyahımsı renktedir.

Benzerleri : Alkım vd. 2003, Lev. LXII/9; Aydınğün 2008, Res. 10; Çınaroğlu ve Çelik 2012, Res. 9; Duru 2016, Res. 643; Esin 1974, Res. 27. ; Esin 1982, Lev. 65/5; Mellink and Angel 1970, Fig. 24/a-b-c; Sagona et al. 1996, Fig. 1/15.

Durumu : Kırık
Dönemi : ETC
Yayımlandığı Yer : Karaduman 2015, s. 43, Lev. 4.

Katalog No. : 11
Lev. / Çiz.-Res. : Lev. VI, Çiz. 2; Lev. XXIX, Res. 2.
Adı : Hayvan figürini / Dağ keçisi
Müze Envanter No. : 239
Müze Geliş Şekli : Satın alma
Müze Geliş Tarihi : 02.07.2009
Yapıldığı Madde : P. t.
Ölçüleri : Yük. 4.5 cm., Uz. 6.3 cm.
Tanımı : Bir hayvana ait gövde kısmı olduğu belli olmakla birlikte baş kısmı olmadığı için hangi hayvan olduğu anlaşılamamaktadır. Siyahımsı renktedir. Elde şekillendirilmiş ve iyi pişmiştir. Baş, kuyruk ve ayakları kırıktır. Arka kısımda kırılmış olan kuyruk çıkıntı şeklinde görülmektedir. Ayakta durur pozisyonundadır. Üzerinde herhangi bir bezeme bulunmamaktadır.

Benzerleri : Alkım vd. 2003, Lev. LXII/9; Aydınğün 2008, Res. 10; Çınaroğlu ve Çelik 2012, Res. 9; Duru 2016, Res. 643; Esin 1974, Res. 27. ; Esin 1982, Lev. 65/5; Mellink and Angel 1970, Fig. 24/a-b-c; Sagona et al. 1996, Fig. 1/15.

Durumu : Kırık
Dönemi : ETC
Yayımlandığı Yer : Karaduman 2015, s. 43, Lev. 4.

Katalog No. : 12
Lev. / Çiz.-Res. : Lev. VII, Çiz. 1; Lev. XXX, Res. 1.

Adı : Kap biçimli hayvan figürini/Boğa
Müze Envanter No. : 131
Müze Geliş Şekli : Satın alma
Müze Geliş Tarihi : 05.07.2007
Yapıldığı Madde : P.t.
Ölçüleri : Yük. 2.8 cm., Uz. 5.5 cm.
Tanımı : Şematik yapılmış bir hayvan figürinidir. Elde şekillendirilmiştir ve hangi hayvanın yapılmak istendiği tam olarak anlaşılammakla birlikte nispeten uzun olarak görülen kuyruk bu hayvanın bir boğa olabileceğini düşündürmektedir. Vücut uzuvları oldukça basit ve şematize edilerek yapılmıştır. Sırtı tekne şeklinde oyulmuştur. Teknenin bir ucunda baş olarak yapılmış bölümde boynuz/kulak olabilecek çıkıntıların uçları kırıktır. Arka tarafta kuyruk gövdeye yapışık olarak gösterilmiştir. Gövdenin altında ayaklar küt olarak yapılmıştır. Açık kahverengi hamurludur.
Benzerleri : Yayınlanmış örnek bulunmamaktadır.
Durumu : Sağlam
Dönemi : ETC
Yayımlandığı Yer : Karaduman 2015, s. 91, Lev. 7/6-7.

Katalog No. : 13
Lev. / Çiz.-Res. : Lev. VIII, Çiz. 1; Lev. XXXI, Res. 1.
Adı : Boğa figürini
Müze Envanter No. : 171
Müze Geliş Şekli : Satın alma
Müze Geliş Tarihi : 05.07.2007
Yapıldığı Madde : Bronz
Ölçüleri : Yük. 2.4 cm., Uz. 5.6 cm.
Tanımı : İnce uzun bir gövdeye sahip boğa figürininin baş kısmında iki uzun boynuz yer almaktadır. Başın önden görünümü üçgene yakın şekildedir. Dik olarak inen bacakların bitiminde ayaklar toparlak yapılmış olup toynakları vurgulanmamıştır. Kısa olan kuyruk arka sağ bacağa yapışık olarak yapılmıştır.
Benzerleri : Bilgen 2000, ss. 88-92, Şek. 1/3, 7/8-4/6,9/10; Koşay 1938, L.XCVI; Özgüç ve Akok 1957, Res. 7-10; Özgüç 1980, Lev. XII, 1. a.b.c; Zimmermann ve Evren 2012, Res. 4/a-c.
Durumu : Sağlam
Dönemi : ETC
Yayımlandığı Yer : Karaduman 2015, s. 62, Res. 1.

Katalog No. : 14
Lev. / Çiz.-Res. : Lev. VIII, Çiz. 2; Lev. XXXI, Res. 2.
Adı : Geyik figürini

Müze Envanter No.	: 172
Müze Geliş Şekli	: Satın alma
Müze Geliş Tarihi	: 05.07.2007
Yapıldığı Madde	: Bronz
Ölçüleri	: Yük. 4 cm., Uz. 5.6 cm.
Tanımı	: Uzun bir başa, geriye kıvrık boynuz ve ince bir gövdeye sahiptir. Ağız ince bir çizgiyle gösterilmiş olup kulaklar yapılmamıştır. Dik açıyla inen bacakların bitiminde ayaklarda toynaklar belirtilmiştir. Başın sağ tarafı ve sağ boynuz kırıktır. Sağ arka ayakta toynak kırılmıştır. Figürinin bel bölgesi nispeten ince yapılmıştır. Karın bölgesinde halka şeklinde bir bölüm yer almaktadır. Halkanın bir ucu kırıktır.
Benzerleri	: Arık 1937, CXCVI. Al. 656; CXCIX, Al. 657; CCIV; Koşay 1938, s. 109, L. LXXXIV/49. ; Koşay 1938, 117, L.CX. ; Özgüç ve Akok 1957, Res. 11.
Durumu	: Kırıklar var.
Dönemi	: ETÇ
Yayımlandığı Yer	: Karaduman 2015, s. 95, Res. 1.

İdoller

<u>Katalog No.</u>	: 15
Lev. / Çiz.-Res.	: Lev. IX, Çiz. 1; Lev. XXXII, Res. 1.
Adı	: İdol
Müze Envanter No.	: 18
Müze Geliş Şekli	: Satın alma
Müze Geliş Tarihi	: 03.09.2007
Yapıldığı Madde	: P.t
Ölçüleri	: Yük. 8.6 cm., Gen. 6 cm., Kal. 1.96 cm.
Tanımı	: Baş, boyun ve ayaklar kırıktır. Yassı gövdenin iki yanında kollar oldukça kısa yapılmış. Dişil olduğunun göstergesi göğüsler kabartma şeklinde yapılmıştır. Kazınarak yapılmış ince bir çizgiyle bel kısmı belirtilmiş. Kalçalar üzerine kazıma yöntemiyle yapılmış karşılıklı çizgiler yer almaktadır. Karşılıklı çizgilerin kesiştiği yerde yine çizgi olarak dişilik organı belirtilmiştir. Arka kısımda bezeme yoktur. Kahverengi hamurlu ve astarlıdır.
Benzerleri	: Atakuman 2017, Fig. 8/a; Aydıngün- Gündoğan 2006, s. 48, Res. 47; Koşay ve Akok 1973, Lev. LXVI/87; Umurtak ve Duru 2014, Res. 23; Von Der Osten 1937(a), Fig. 183/e 864.
Durumu	: Kırık
Dönemi	: ETÇ
Yayımlandığı Yer	: Karaduman 2015, s. 100.

<u>Katalog No.</u>	: 16
Lev. / Çiz.-Res.	: Lev. IX, Çiz. 2; Lev. XXXII, Res. 2.
Adı	: İdol
Müze Envanter No.	: 121
Müze Geliş Şekli	: Satın alma
Müze Geliş Tarihi	: 05.07.2007
Yapıldığı Madde	: P.t
Ölçüleri	: Yük. 5.9 cm., Gen. 5.26 cm., Kal. 2.4 cm.
Tanımı	: Baş, boyun, üst gövdenin sağ tarafı ve alt gövde kırıktır. Bel bölgesinden kırılmış, yapıştırılmak suretiyle onarılmıştır. Sağlam olan sağ kol oldukça kısa yapılmış, uç kısmı parmak şeklinde, çizgilerle bölümlere ayrılmıştır. Sağ göğüs yuvarlak oyukçuk şeklinde gösterilmiştir. Bel kısmı bir çizgiyle belirtilmiştir. Alt gövdede yuvarlak biçimli oluk kazıma içinde, nokta ve çizgiyle dişilik organı belirtilmiştir. Gövdenin ön yüzünde kalçalar üzerinde küçük, dairesel bezemeler yer almaktadır. Arka kısımda kalçalar çıkıntı şeklinde gösterilmiş ve bir çizgiyle ayrılmıştır. Kaba hamurlu ve koyu gri renktedir.
Benzerleri	: Korfmann 1981, CVII/Abb. 2/5; Koşay 1934, Ab. 310; Umurtak ve Duru 2014, Res. 22; Yalçın 2012, s. 122, Res. 10.
Durumu	: Kırık
Dönemi	: ETÇ
Yayımlandığı Yer	: Karaduman 2015, s. 103, Res. 5/5a.

<u>Katalog No.</u>	: 17
Lev. / Çiz.-Res.	: Lev. X, Çiz. 1; Lev. XXXIII, Res. 1.
Adı	: İdol
Müze Envanter No.	: 122
Müze Geliş Şekli	: Satın alma
Müze Geliş Tarihi	: 05.07.2007
Yapıldığı Madde	: P.t
Ölçüleri	: Yük. 4.5 cm., Gen. 4.73 cm., Kal. 1.72 cm.
Tanımı	: Alt gövde kırıktır. Başın arka kısmında hasar var. Baş, göğüsler ve kollar şematik olarak yapılmıştır. Başın üst kısmı saç ya da başlık şeklinde yapılmıştır. Baş kısmında dairesel bir çukur bulunmaktadır. Dişil olduğunun göstergesi olan göğüsler kabartma şeklinde yapılmıştır. Sağ göğüs ucunda dairesel bir çukur vardır. Önde kazıma yöntemi ile yapılan çapraz bant, çapraz bantın alt kısmında dairesel bir çukur yer alır. Arka kısımda bezeme yoktur. Bel kısmı kazınarak yapılmış, iki sıra ince çizgiyle belirtilmiştir. Kahverengi hamurludur.
Benzerleri	: Aydınğün- Gündoğan 2006, s. 48, Res. 46; Bilgen vd. 2015, Fig. 193a/1989; Koşay 1934, Ab. 367; Von Der Osten 1937(a), Fig. 183/d 655.
Durumu	: Kırık

Dönemi : ETÇ
Yayımlandığı Yer : Karaduman 2015, s. 99.

Katalog No. : 18
Lev. / Çiz.-Res. : Lev. X, Çiz. 2; Lev. XXXIII, Res. 2.
Adı : İdol
Müze Envanter No. : 241
Müzeeye Geliş Şekli : Satın alma
Müzeeye Geliş Tarihi : 02.07.2009
Yapıldığı Madde : P.t
Ölçüleri : Yük. 6.68 cm., Gen. 7.8 cm., Kal. 1.7 cm.
Tanımı : Baş, boyun ve bacakları kırıktır. Yassı gövdenin iki yanında kollar oldukça kısa yapılmış. Dişil olduğunun göstergesi göğüsler kabartma şeklinde yapılmıştır. Önde kazıma yöntemi ile yapılan çapraz bant, çapraz bantın alt kısmında dairesel bir çukur yer alır. Oldukça belirgin olarak gösterilmiş kalçanın bir yanından diğer yanına uzanan ve kazıma tekniğiyle yapılmış bir çizgi yer almaktadır. Dişilik organı üçgen biçimde gösterilmiştir. Arka kısımda bezeme bulunmamaktadır. Açık kahverengi hamurludur.

Benzerleri : Korfmann 1977, s. 59, Res. 24; Koşay 1934, s. 86; Duru 2004, Lev. 47/1; Yıldırım 2012, s. 43, Res. 7.

Durumu : Kırık
Dönemi : ETÇ
Yayımlandığı Yer : Karaduman 2015, s. 101.

Katalog No. : 19
Lev. / Çiz.-Res. : Lev. XI, Çiz. 1; Lev. XXXIV, Res. 1.
Adı : İdol
Müze Envanter No. : 242
Müzeeye Geliş Şekli : Satın alma
Müzeeye Geliş Tarihi : 02.07.2009
Yapıldığı Madde : P.t
Ölçüleri : Yük. 8.2 cm., Gen. 6 cm., Kal. 1.1 cm.
Tanımı : Baş, boyun ve sağ ayak ucu kırıktır. Oldukça şematize yapılmış olan yassı gövde üzerinde her hangi bir bezeme bulunmamaktadır. Üst gövdenin iki yanında kollar ve bacakların bitiminde ayak uçları çıkıntı şeklinde yapılmıştır. Siyahımsı hamurludur.

Benzerleri : Koşay ve Akok 1973, Lev. LXVI/6; Von Der Osten 1937(a), Fig. 183/d 114.

Durumu : Kırık
Dönemi : ETÇ
Yayımlandığı Yer : Karaduman 2015, s. 106.

<u>Katalog No.</u>	: 20
Lev. / Çiz.-Res.	: Lev. XI, Çiz. 2; Lev. XXXIV, Res. 2.
Adı	: İdol
Müze Envanter No.	: 291
Müze Geliş Şekli	: Satın alma
Müze Geliş Tarihi	: 19.10.2010
Yapıldığı Madde	: P.t
Ölçüleri	: Yük. 3.6 cm., Gen. 5.7 cm., Kal.1.66 cm.
Tanımı	: Baş, boyun ve alt gövde kırıktır. Yassı gövdenin iki yanında kollar oldukça kısa yapılmış. Sol kolun uç kısmında hasar vardır. Önde kazıma yöntemi ile çapraz bant yapılmıştır. Arka kısmında bezeme bulunmamaktadır. Kırmızıya yakın hamur rengindedir.
Benzerleri	: Atakuman 2017, Fig. 8/b; Lamb 1937, Pl: LXXXIV, 8; Koşay 1934, Ab. 507; Topbaş vd. 1998, Fig. 72/168.
Durumu	: Kırık
Dönemi	: ETÇ
Yayımlandığı Yer	: Karaduman 2015, s. 108.

Madeni İğne

<u>Katalog No.</u>	: 21
Lev. / Çiz.-Res.	: Lev. XII, Çiz. 1; Lev. XXXV, Res. 1.
Adı	: Süs iğnesi / Vazo başlı
Müze Envanter No.	: 215
Müze Geliş Şekli	: Satın alma
Müze Geliş Tarihi	: 02.07.2008
Yapıldığı Madde	: Bronz
Ölçüleri	: İğnenin Mevcut Uz.10.3 cm., Vazo Başlığının Yük. 2.3 cm., Gen. 0.6 cm.
Tanımı	: Vazo başlı süs iğnesi. Gövde de çok hafif eğrilik var. Yuvarlak kesitli gövde uca doğru incelmekte, uç kısmı sivrilerek sonlanmaktadır. Gövde üzerinde dekoratif ya da fonksiyonel bir delik bulunmamaktadır. Gövde bezemesiz bırakılmakla birlikte, vazo biçimli baş kısmının gövde ile birleştiği yerde halka oluşturulmuştur. İğnenin baş kısmı, dışa çekik ağız kenarlı, ince uzun boyunlu, geniş karınlı, kaideli dipli vazo formunda biçimlendirilmiştir. İğne, vazo formunun üst kısmında yer alan küçük bir küre ile son bulmaktadır.
Benzerleri	: Dörpfeld 1902, Fig. 292/a-b-c; Erkanal ve Özkan 1997, Res. 11; Schmidt 1902, ss. 235, 258, no. 6133, 6486; Tütüncüler 2011, s. 445, Res. 2, 6/d-e; Yıldırım 2006, Fig. 16/f; Zimmermann 2005, s. 309, Lev. IX, Fig. 9/2-3.
Durumu	: Sağlam
Dönemi	: ETÇ
Yayımlandığı Yer	: Yayımlanmamıştır.

Mızrak Ucu

Katalog No.	: 22
Lev. / Çiz.-Res.	: Lev. XIII, Çiz. 1; Lev. XXXVI, Res. 1.
Adı	: Mızrak ucu / Saplamalı
Müze Envanter No.	: 562
Müze Geliş Şekli	: Hibe/Bağış
Müze Geliş Tarihi	: 12.01.2017
Yapıldığı Madde	: Bronz
Ölçüleri	: Uz. 30 cm., Gen. 2.44 cm.
Tanımı	: Sapa takılacak kısmı kıvrılarak ve sivri bir şekilde son buluyor. Sap kısmı dikdörtgen kesite sahip. Saptan gövdeye geçişte yuvarlaklaştırılmış gövdeye sahip bir boyunla bağlanmaktadır. Namlu kısmı yassı olup, genişleyerek uca doğru sivrilmiştir. Namlunun üst kısmı şişkin bir sırt oluşturmaktadır. Uç kısmı kırık olan mızrak ucunun namlu kısmı oldukça hasarlıdır.
Benzerleri	: Bilgi 1987, Res. 7; Kökten vd. 1945, s. 372; Özgüç 1964, Fig. 8; Sağlamtimur ve Ozan 2013, Res. 8; Sertok ve Ergeç 1999, Fig. 10 A-B; Schmidt 2002, Taf. 52/690; Yalçın and Yalçın 2009, Fig. 3; Woolley and Barnett 1952, KCG 14 Pl. 60/ a, KCG 1 ve 15 Pl. 61/ b, c.
Durumu	: Uç Kısmı Kırık
Dönemi	: ETÇ
Yayımlandığı Yer	: Yayımlanmamıştır.

Mühür

Katalog No.	: 23
Lev. / Çiz.-Res.	: Lev. XIV, Çiz. 1; Lev. XXXVII, Res. 1.
Adı	: Damga mühür
Müze Envanter No.	: 473
Müze Geliş Şekli	: Satın alma
Müze Geliş Tarihi	: 08.10.2014
Yapıldığı Madde	: P. t.
Ölçüleri	: Yük. 3.9 cm., Baskı Alanının Uz. 5.4 cm. Baskı Yüzeyi Gen. 2.1 cm.
Tanımı	: Silindirik tutamaklı damga mühürdür. Baskı yüzeyi, kenarları yuvarlatılmış dikdörtgen formludur. Baskı alanında kazıma tekniğiyle yapılmış, birbirini kesen geometrik bezeme bulunmaktadır. Baskı yüzünün bir kenarında kırılma vardır. Kahverengi hamurludur.
Benzerleri	: Duru 2016, Res. 675; Lamb 1936, Fig. 12/18; Mellink and Angel 1970, pl. 58, Fig. 23 a-b; Umurtak ve Duru 2014, Res. 20; Von Der Osten 1937(a), Fig. 186/d 658.
Durumu	: Sağlam
Dönemi	: ETÇ
Yayımlandığı Yer	: Karaduman 2015, s. 92, Lev. 8.

Ok Uçları

<u>Katalog No.</u>	: 24
Lev. / Çiz.-Res.	: Lev. XV, Çiz. 1; Lev. XXXVIII, Res. 1.
Adı	: Ok ucu / Kanatlı
Müze Envanter No.	: 133
Müzeeye Geliş Şekli	: Satın alma
Müzeeye Geliş Tarihi	: 05.07.2007
Yapıldığı Madde	: Çakmaktaşı
Ölçüleri	: Uz. 3.2 cm., Gen. 1.8 cm., Kal. 0.4 cm.
Tanımı	: Yassı, üçgen formlu, sivri uçludur. Yan kenarları keskinleştirilmiştir. Kanatlı ok ucu tipindedir. Gövde bitiminde kanatlar mevcut. Kanatlardan biri ve ok ucunun sapa takılacak kısmı kırılmıştır. Beyaz renkli taştan yapılmıştır.
Benzerleri	: Duru 2010, Lev. 168, Res. 1-3; Ertem 1982, Lev. 25/186, 30/311, 32/358; Esin 1971, Lev. 89, Res. 6-7; Hauptmann 1972, Lev. 68/6; Ökse vd. 2014, Res. 6; Von Loon ve Buccellati 1970, Şek.13.
Durumu	: Kırıklar var
Dönemi	: ETÇ
Yayımlandığı Yer	: Karaduman 2015, s. 35, Res. 2.

<u>Katalog No.</u>	: 25
Lev. / Çiz.-Res.	: Lev. XV, Çiz. 2; Lev. XXXVIII, Res. 2.
Adı	: Ok ucu / Kanatlı
Müze Envanter No.	: 279
Müzeeye Geliş Şekli	: Satın alma
Müzeeye Geliş Tarihi	: 19.10.2010
Yapıldığı Madde	: Çakmaktaşı
Ölçüleri	: Uz. 3.1 cm., Gen. 2.6 cm., Kal.0.6 cm.
Tanımı	: Yassı, üçgen formlu, sivri uçludur. Yan kenarları keskindir. Kanatlı ok ucu tipindedir. Gövde bitiminde kanatlar mevcut. Uç kısmı kırıktır. Grimsi renktedir.
Benzerleri	: Duru 2010, Lev. 168, Res. 1-3; Ertem 1982, Lev. 25/186, 30/311, 32/358; Esin 1971, Lev. 89, Res. 6-7; Ökse vd. 2014, Res. 6.
Durumu	: Uç kısmı kırık
Dönemi	: ETÇ
Yayımlandığı Yer	: Karaduman 2015, s. 67, Lev. 2.

<u>Katalog No.</u>	: 26
Lev. / Çiz.-Res.	: Lev. XVI, Çiz. 1; Lev. XXXIX, Res. 1.
Adı	: Ok ucu /Kanatlı
Müze Envanter No.	: 139
Müzeeye Geliş Şekli	: Satın alma
Müzeeye Geliş Tarihi	: 05.07.2007

Yapıldığı Madde : Bronz
Ölçüleri : Uz. 3.6 cm., Gen. 1.7 cm.
Tanımı : Sap ve gövde bölümünden oluşmaktadır. Uç kısmı oval, kenarları keskinleştirilmiştir. Kanatlı ok ucu tipindedir. Gövde bitiminde simetrik iki kanat mevcut. Kanatlardan biri eğridir. Oksidasyonludur.
Benzerleri : Bilgen vd. 2015, Fig. 115; Ediz 1994, Res. 6; Hauptmann 1974, Res. 5-7; Koşay ve Akok 1973, Lev. LXXXIV/55; Kökten vd. 1945, Lev. IX/12; Latacz et. al. 2001, Res. 449; Matsumura ve Baştürk 2018, Res. 7; Omura 2017, Res. 8; Von Der Osten 1937(b), Fig. 290, b 2151; Yıldırım 2011, s. 121, Res. 15.
Durumu : Sağlam
Dönemi : M.Ö. 2. bin
Yayımlandığı Yer : Karaduman 2015, s. 26, Lev. 5.

Katalog No. : 27
Lev. / Çiz.-Res. : Lev. XVI, Çiz. 2; Lev. XXXIX, Res. 2.
Adı : Ok ucu / Kanatlı
Müze Envanter No. : 140
Müzeeye Geliş Şekli : Satın alma
Müzeeye Geliş Tarihi : 05.07.2007
Yapıldığı Madde : Bronz
Ölçüleri : Uz. 5.3 cm., Gen. 2 cm.
Tanımı : Sap ve gövde bölümünden oluşmaktadır. Uç kısmı oval, kenarları keskinleştirilmiştir. Kanatlı ok ucu tipindedir. Gövde bitiminde iki kanat mevcut. Kanatlardan biri diğerine göre daha kısa, sap kısmı ise kanatlardan daha uzun yapılmıştır.
Benzerleri : Bilgen vd. 2015, Fig. 115; Ediz 1994, Res. 6; Hauptmann 1974, Res. 5-7; Koşay ve Akok 1973, Lev. LXXXIV/55; Kökten vd. 1945, Lev. IX/12; Latacz et. al. 2001, Res. 449; Matsumura ve Baştürk 2018, Res. 7; Omura 2017, Res. 8; Von Der Osten 1937(b), Fig. 290, b 2151; Yıldırım 2011, s. 121, Res. 15.
Durumu : Sağlam
Dönemi : M.Ö. 2. bin
Yayımlandığı Yer : Karaduman 2015, s. 66, Lev. 1.

Katalog No. : 28
Lev. / Çiz.-Res. : Lev. XVII, Çiz. 1; Lev. XL, Res. 1.
Adı : Ok ucu / Kanatlı
Müze Envanter No. : 141
Müzeeye Geliş Şekli : Satın alma
Müzeeye Geliş Tarihi : 05.07.2007
Yapıldığı Madde : Bronz
Ölçüleri : Uz. 4.6 cm., Gen. 1.4 cm.

Tanımı	: Sap ve gövde bölümünden oluşmaktadır. Uç kısmı sivri, yassı, üçgen formudur. Kenarları keskinleştirilmiştir. Kanatlı ok ucu tipindedir. Gövde bitiminde iki kanat mevcut. Kanatlardan biri diğerine göre daha kısa, sap kısmı ise kanatlardan daha uzun yapılmıştır. Sap kısmı kırıktır.
Benzerleri	: Bilgen vd. 2015, Fig. 115; Ediz 1994, Res. 6; Hauptmann 1974, Res. 5-7; Koşay ve Akok 1973, Lev. LXXXIV/55; Kökten vd. 1945, Lev. IX/12; Latacz et. al. 2001, Res. 449; Matsumura ve Baştürk 2018, Res. 7; Omura 2017, Res. 8; Von Der Osten 1937(b), Fig. 290, b 2151; Yıldırım 2011, s. 121, Res. 15.
Durumu	: Sap kısmı kırık
Dönemi	: M.Ö. 2. bin
Yayımlandığı Yer	: Karaduman; 2015, s. 26, Lev. 5.

<u>Katalog No.</u>	: 29
Lev. / Çiz.-Res.	: Lev. XVII, Çiz. 2; Lev. XL, Res. 2.
Adı	: Ok ucu / Saplı
Müze Envanter No.	: 142
Müze Geliş Şekli	: Satın alma
Müze Geliş Tarihi	: 05.07.2007
Yapıldığı Madde	: Kurşun?
Ölçüleri	: Uz. 5.6 cm., Gen. 1.2 cm.
Tanımı	: Sap ve gövde bölümünden oluşmaktadır. Üçgen formlu gövdenin altında uzun bir sap bulunmaktadır. Sap üzerinde kazıma şeklinde yatay çizgiler yer alır. Uç kısmının körelmiş olduğu görülmektedir. Mavimsi gri renktedir.
Benzerleri	: Duru 2013, Lev. 115/3; Erkanal 1977, Lev. 17/41; Özgüç, N. 1955, Res. 25-27; Süel ve Süel 2004, Res. 7; Von Der Osten 1937(b), Fig. 291/d 1747, e 2217, d 2946.
Durumu	: Sağlam
Dönemi	: M.Ö. 2. bin
Yayımlandığı Yer	: Karaduman 2015, s. 79, Lev. 1.

Demir Çağı

Figürinler

<u>Katalog No.</u>	: 30
Lev. / Şek.	: Lev. XVIII, Çiz. 1; Lev. XLI, Res. 1.
Adı	: Hayvan figürini/Boğa
Müze Envanter No.	: 39
Müze Geliş Şekli	: Adana Müzesi'nden devir
Müze Geliş Tarihi	: 03.09.2007
Yapıldığı Madde	: P.t.
Ölçüleri	: Yük. 13.63 cm., Uz. 9.3 cm.

Tanımı : Elde şekillendirilmiş, iyi pişmiştir. İki dik boynuzdan biri kırıktır. Boynuzların altında kulaklar çıkıntı yapar biçimde gösterilmiştir. Geniş olan boynun arka ense kısmında bir çıkıntı mevcuttur. Öne doğru uzun olarak yapılan ağız kısmı bir çizgiyle ayrılmıştır. Yüzün iki yanında gözler belirtilmiştir. Ön sol ayak kırıktır, ön sağ ayak ise yapıştırılarak onarılmış. Bacakların bitiminde ayaklar yuvarlatılmıştır. Kuyruk sol arka ayağa yapışık şekildedir. Ayakta durur pozisyonundadır. Kahverengi rengindedir.

Benzerleri : Aloupi vd. 2000, Fig. 5; Hekimoğlu 2010, Kat. No. 60-72; Kleibl 2010, Abb. 3.

Durumu : Kırık

Dönemi : Geç Demir Çağı

Yayımlandığı Yer : Yayımlanmamıştır.

Katalog No. : 31

Lev. / Şek. : Lev. XIX, Çiz. 1; Lev. XLII, Res. 1.

Adı : Hayvan figürini/At

Müze Envanter No. : 49

Müzeeye Geliş Şekli : Adana Müzesi'nden devir

Müzeeye Geliş Tarihi : 03.09.2007

Yapıldığı Madde : P. t.

Ölçüleri : Yük. 8.44 cm., Uz. 11 cm.

Tanımı : Elde şekillendirilmiş ve oldukça iyi pişmiştir. Kabaca şekillendirilmiş olan figürinin ağız, kulakları, kuyruğu ve dört ayağı kırıktır. Gözler çukur ve nokta şeklindedir. Boyun uzun olarak yapılmıştır. Figürinin boyun kısmının ön tarafında kazıma yöntemiyle yapılmış 5 adet daire biçiminde süsleme yer almaktadır. Teknik özellikleri ve işçilik göz önüne alındığında at figürini olduğu anlaşılmaktadır. Ayakta durur pozisyonundadır. Bej renktedir.

Benzerleri : Aloupi vd. 2000, Fig. 5; Hekimoğlu 2010, Kat. No. 46-55; Kaplan 2009, Lev. 69, Kat. No. 244; Moorey 1980, Fig. 17/ 429.

Durumu : Kırık

Dönemi : Geç Demir Çağı

Yayımlandığı Yer : Yayımlanmamıştır.

Katalog No. : 32

Lev. / Şek. : Lev. XX, Çiz. 1; Lev. XLIII, Res. 1.

Adı : Hayvan figürini / Güvercin

Müze Envanter No. : 51

Müzeeye Geliş Şekli : Adana Müzesi'nden devir

Müzeeye Geliş Tarihi : 03.08.2007

Yapıldığı Madde : P.t.

Ölçüleri	: Yük. 7.4 cm., Uz. 13 cm.
Tanımı	: Küçük yuvarlak olan baş kısmında öne doğru uzanmış gaga belirgindir. Baş bir boyunla gövdeye bağlanır. Şişkin olarak yapılmış karnın altında çıkıntı şeklinde gösterilmiş iki tane ayak ve kuyruk sokumunun altında ayak şeklinde bir destek yer almaktadır. Arka kısmında kuyruk belirtilmiştir. Gövdenin altında yuvarlak bir delik bulunmaktadır. Mevcut delikten eserin içi toprakla dolmuştur. Kalıp yapımıdır ve içi boş olarak üretilmiştir. Kalın hamurlu, açık kahverengi rengindedir.
Benzerleri	: Hekimoğlu 2010, Kat. No. 79; Higgins 1954, p. 34, Fig: 183, 184, 185, 186; Işın 2010, Fig. 11; Moorey 1980, Fig. 17/ 439-440; Polat vd. 2018, Res. 13; Tavukçu 1999, Lev. 60, Kat. No. 237 a-d; Tolun 2002, Kat. No. 141-156.
Durumu	: Sağlam
Dönemi	: Geç Demir Çağı
Yayımlandığı Yer	: Yayımlanmamıştır.
<u>Katalog No.</u>	: 33
Lev. / Şek.	: Lev. XXI, Çiz. 1; Lev. XLIV, Res. 1.
Adı	: Hayvan figürini/Güvercin
Müze Envanter No.	: 52
Müzeye Geliş Şekli	: Adana Müzesi'nden devir
Müzeye Geliş Tarihi	: 03.08.2007
Yapıldığı Madde	: P.t.
Ölçüleri	: Yük. 7.4 cm., Uz. 10.8 cm.
Tanımı	: Küçük yuvarlak baş kısmında öne doğru uzanmış gaga yer almaktadır. Baş boyunla gövdeye bağlanır. Gövdenin ön kısmında göğüs şişkin olarak belirtilmiştir. Vücudun yanlarında iki kanat yarım kalkık durumdadır. Karın kısmının altında çıkıntı şeklinde iki tane ayak ve kuyruk sokumunun altında, ayak şeklinde bir destek bulunmaktadır. Ayaklar birbirine göre orantılı yapılmıştır. Arkada bulunan ve geniş olarak yapılmış kuyruğun sağ tarafında küçük bir kırık mevcuttur. Alt karın boşluğunda dikdörtgen bir delik bulunmaktadır. Kalıp yapımı ve içi boş olarak yapıldığı anlaşılan eserin içi toprakla dolmuştur. Kalın hamurdan yapılmıştır. Açık kahverengi rengindedir.
Benzerleri	: Hekimoğlu 2010, Kat. No. 79; Higgins 1954, p. 34, Fig: 183, 184, 185, 186; Işın 2010, Fig. 11; Moorey 1980, Fig. 17/ 439-440; Polat vd. 2018, Res. 13; Tavukçu 1999, Lev. 60, Kat. No. 237 a-d; Tolun 2002, Kat. No. 141-156.
Durumu	: Sağlam
Dönemi	: Geç Demir Çağı
Yayımlandığı Yer	: Yayımlanmamıştır.

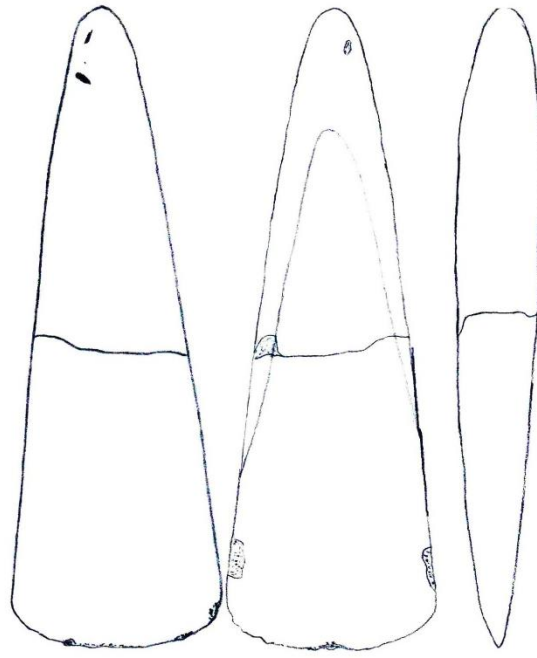
<u>Katalog No.</u>	: 34
Lev. / Şek.	: Lev. XXII, Çiz. 1; Lev. XLV, Res. 1.
Adı	: Hayvan figürini/Ördek
Müze Envanter No.	: 53
Müze Geliş Şekli	: Adana Müzesi'nden devir
Müze Geliş Tarihi	: 03.08.2007
Yapıldığı Madde	: P.t.
Ölçüleri	: Yük. 5.9 cm., Uz. 10.9 cm.
Tanımı	: Küçük yuvarlak baş kısmında öne doğru uzamış gaga yer almaktadır. Baş boyunla gövdeye bağlanır. Göğüs ve karın kısmı düzdür. Baştan sırt ortasına kadar uzanan yuvarlak bir kulp mevcuttur. Kulpun tam altında yuvarlak bir delik bulunmaktadır. Kalıp yapımıdır ve içi boş olarak üretilmiştir. Kulbun altında bulunan delikten esrin içine toprak dolmuştur. Arkada yer alan kuyruğun sağ tarafında küçük bir kırık görülmektedir. Kalın hamurdan yapılmış, açık kahverengi rengindedir.
Benzerleri	: Hekimoğlu 2010, Kat. No. 79; Higgins 1954, p. 34, Fig: 183, 184, 185, 186; Işın 2010, Fig. 11; Kaplan 2009, Lev. 65, Kat. No. 218; Moorey 1980, Fig. 17/ 439-440; Polat vd. 2018, Res. 13; Tavukçu 1999, Lev. 60, Kat. No. 237 a-d; Tolun 2002, Kat. No. 141-156.
Durumu	: Sağlam
Dönemi	: Geç Demir Çağı
Yayımlandığı Yer	: Yayımlanmamıştır.

Mızrak Ucu

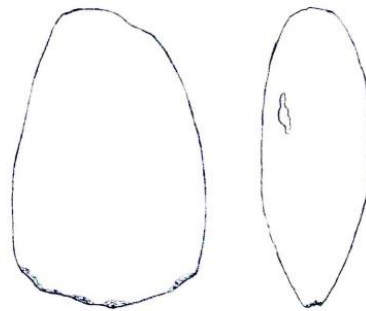
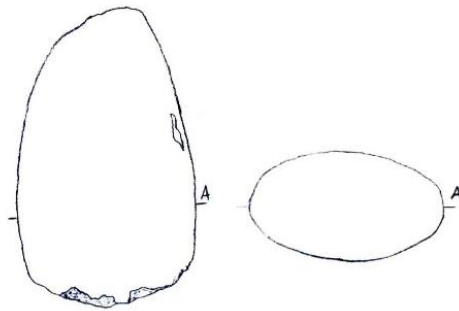
<u>Katalog No.</u>	: 35
Lev. / Çiz.-Res.	: Lev. XXIII, Çiz. 1; Lev. XLVI, Res. 1.
Adı	: Mızrak ucu / Kovanlı
Müze Envanter No.	: 592
Müze Geliş Şekli	: Müsadere
Bulut Yeri	: Kumru-Kuşnafak Kalesi
Müze Geliş Tarihi	: 21.11.2017
Yapıldığı Madde	: Demir
Ölçüleri	: Uz. 25 cm., Gen. 2.43 cm., Kovan Çapı: 1.8 cm.
Tanımı	: Mızrak ucunun namlu kısmı yaprak biçimlidir ve kovandan delici uca uzanan bir sırtı vardır. Namlunun omuzları yuvarlatılmıştır. Kovan biçimli sap kısmının üstünde bir perçin deliği bulunmaktadır.
Benzerleri	: Bilgen 2010, Res. 75; Derin and Çilingiroğlu 2001, ss. 169-172, Fig. 1-4; Erkanal-Öktü vd. 2014, Res. 14; Hrounda 1998, Abb. 8; Moorey 1980, Fig. 9. 165-167, 169-176, 178, 179; Ökse ve Eroğlu 2013, Fig. 6.
Durumu	: Sağlam
Dönemi	: M.Ö. I bin
Yayımlandığı Yer	: Yayımlanmamıştır.

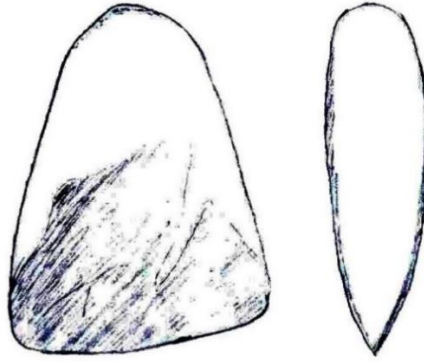
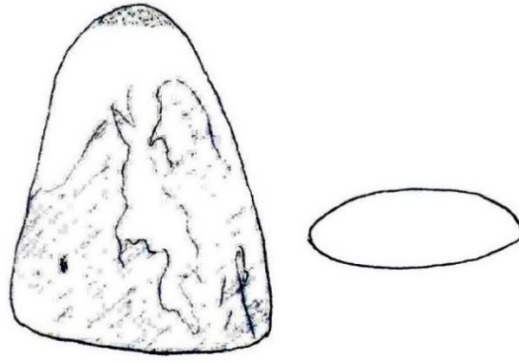
LEVHALAR

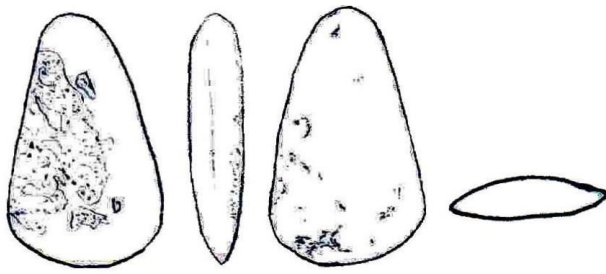
Çizim 1

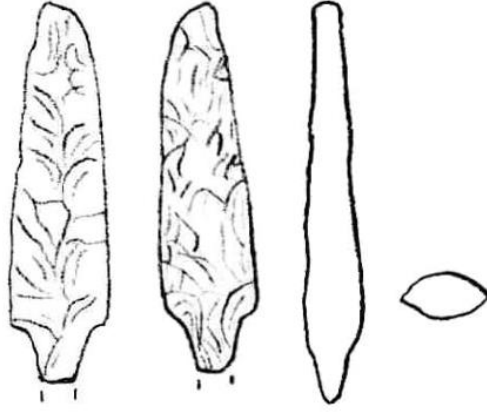
Çizim 2

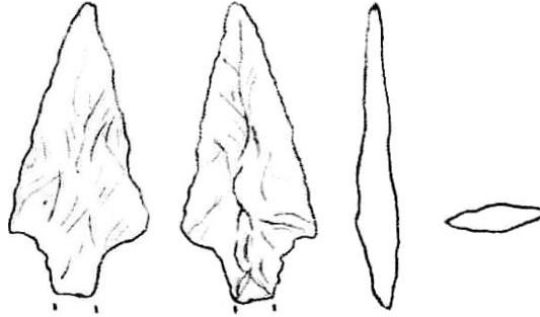
Çizim 1

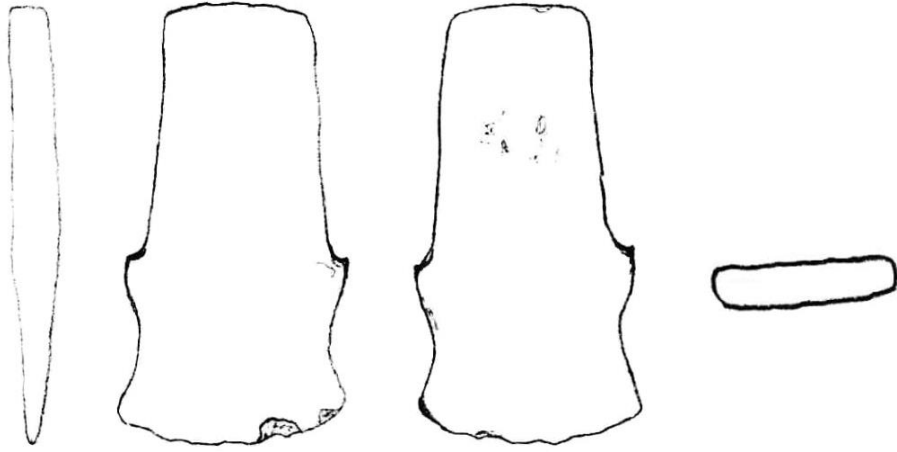
Çizim 2

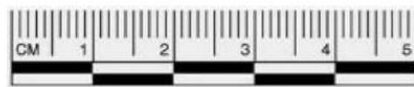
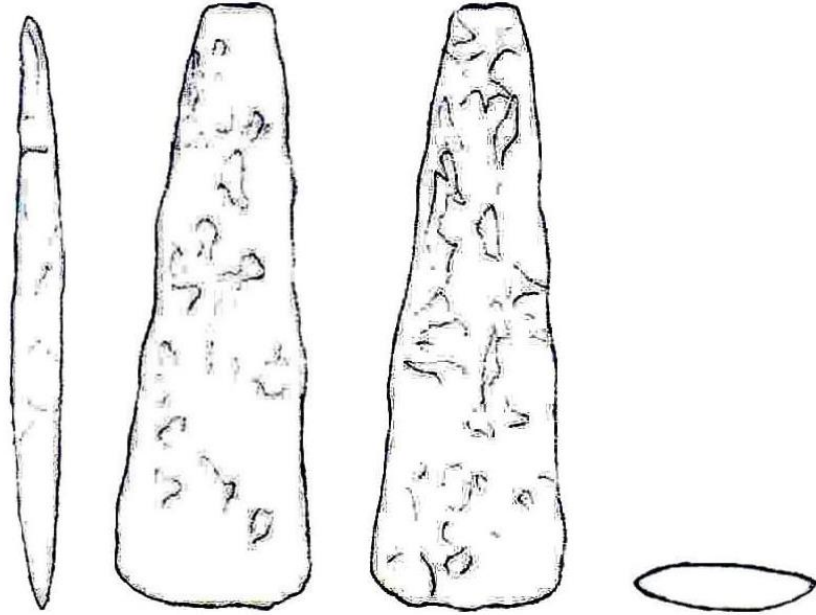
Çizim 1

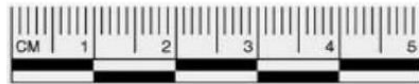
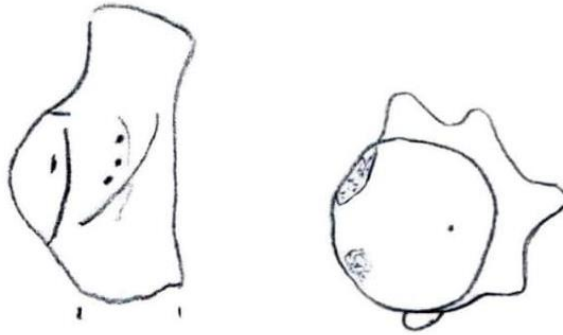
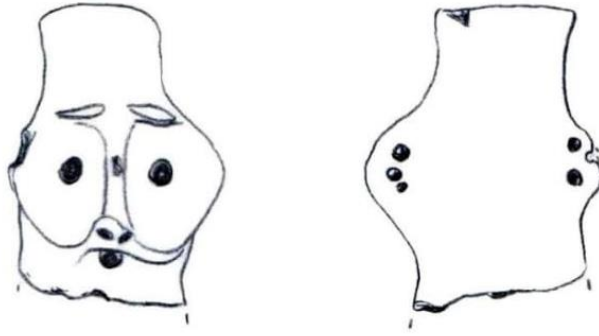
Çizim 2

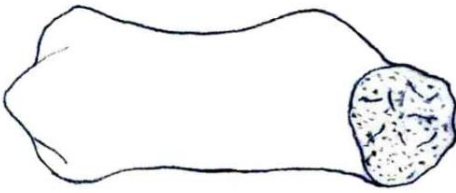
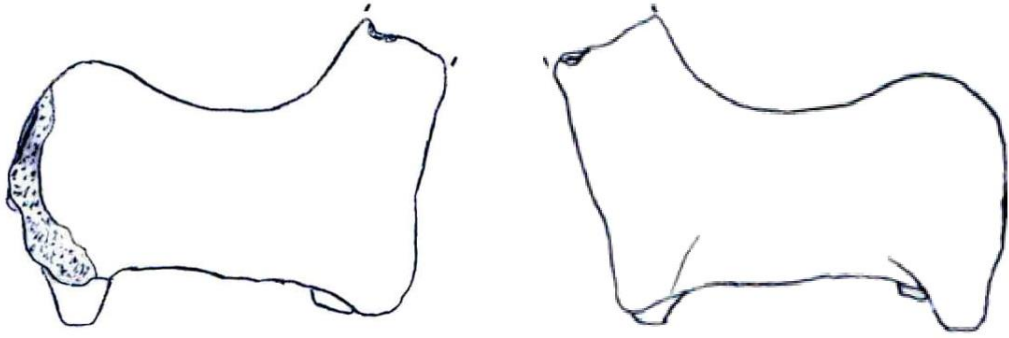
Çizim 1

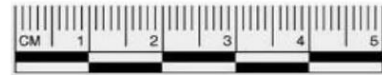
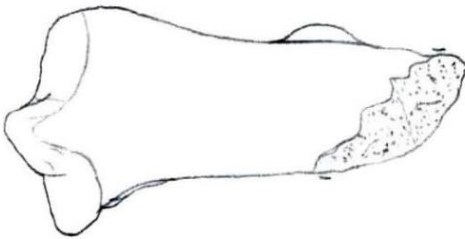
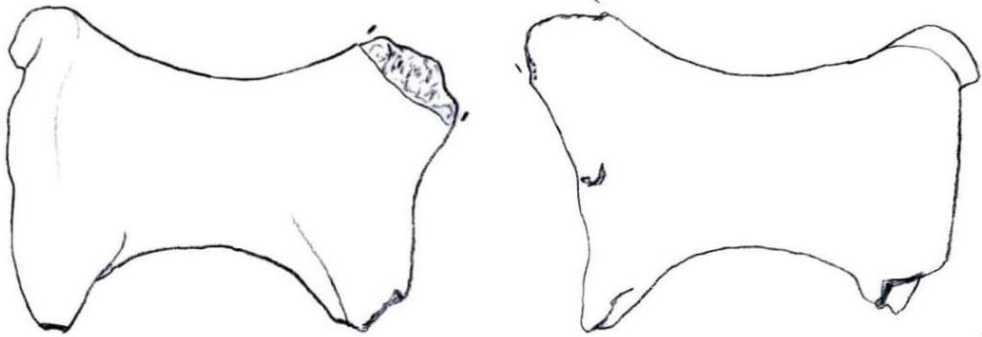
Çizim 2

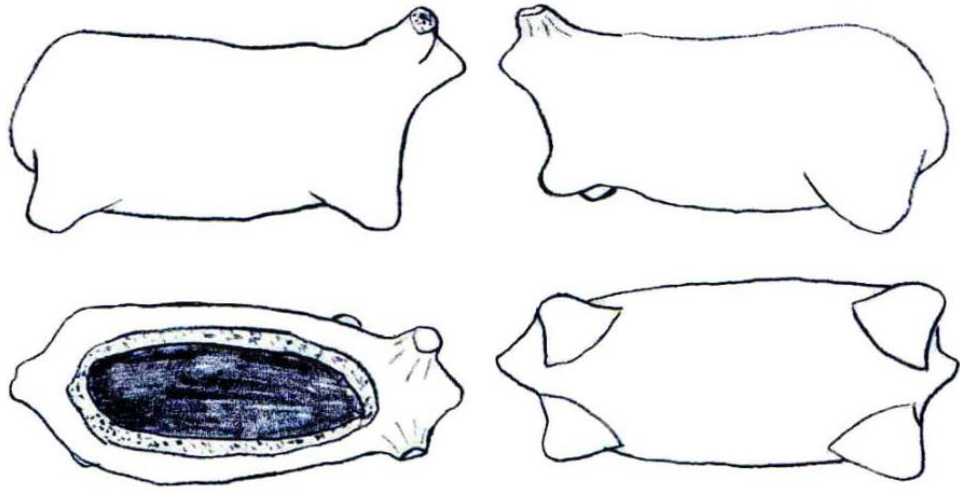
Çizim 1

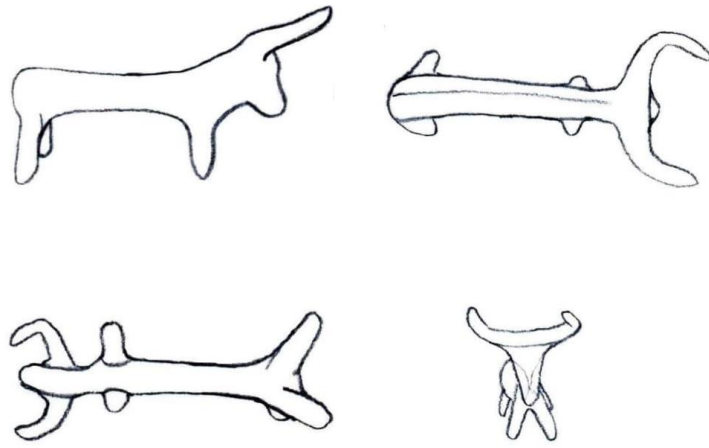
Çizim 1

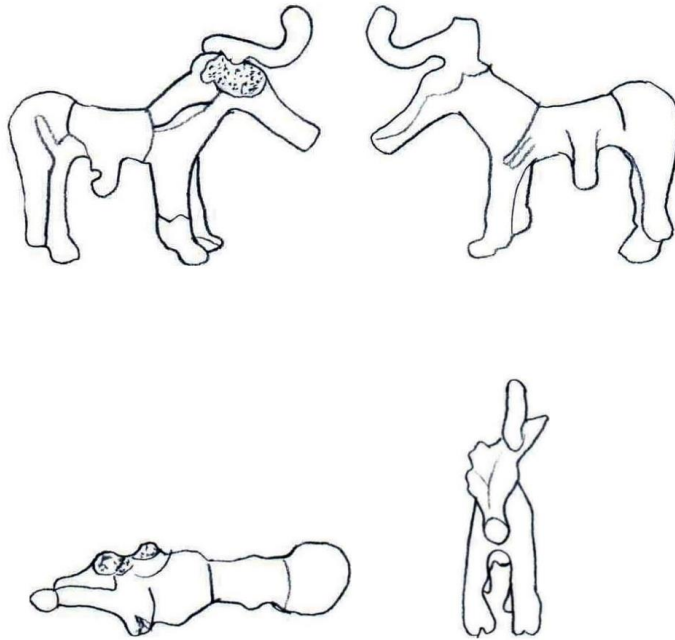
Çizim 2

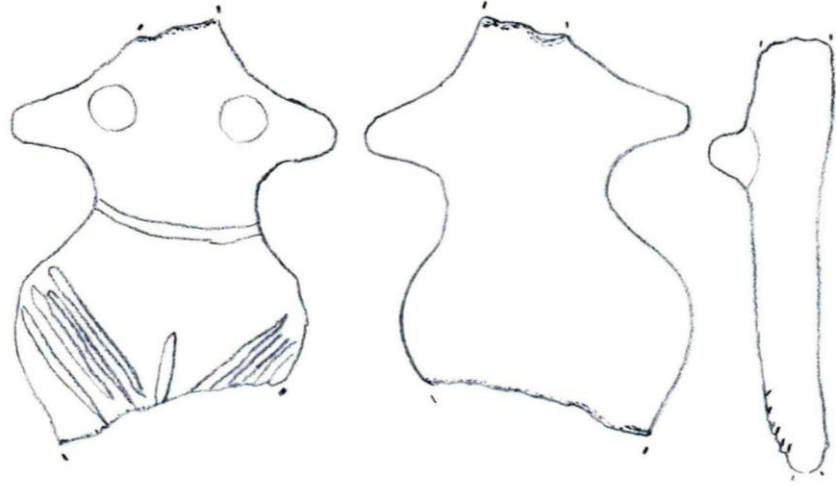
Çizim 1

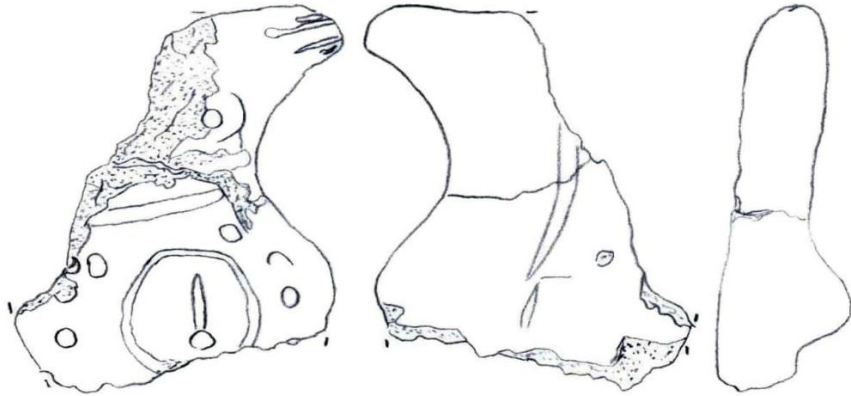
Çizim 1

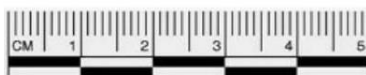
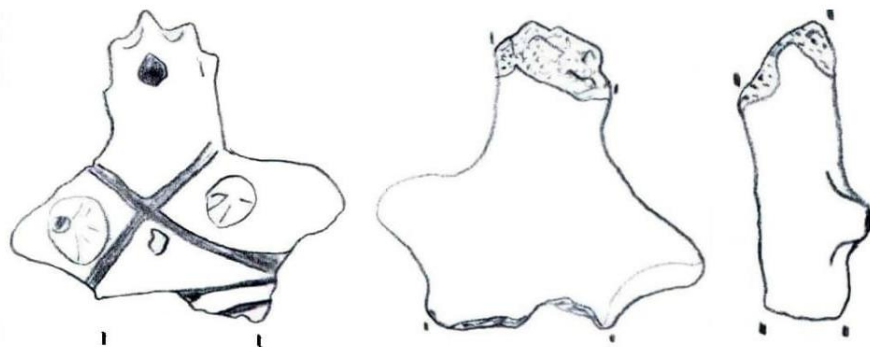
Çizim 2

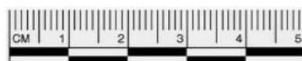
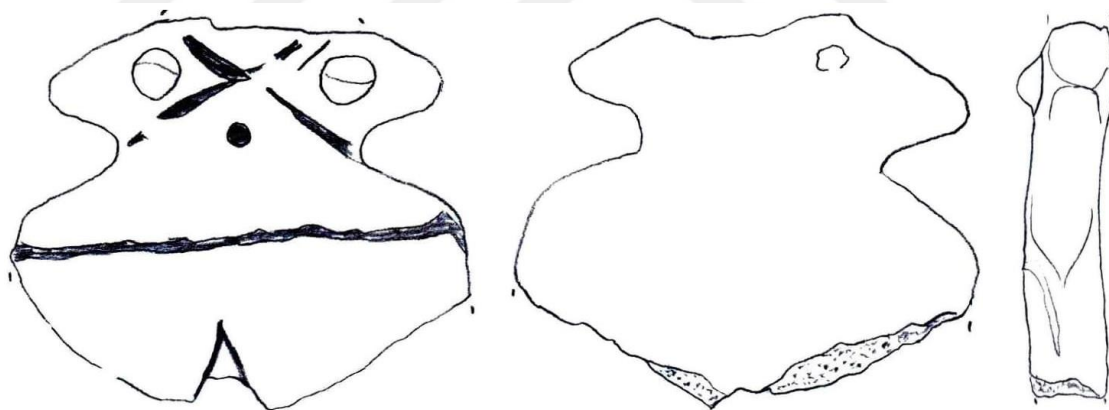
Çizim 1

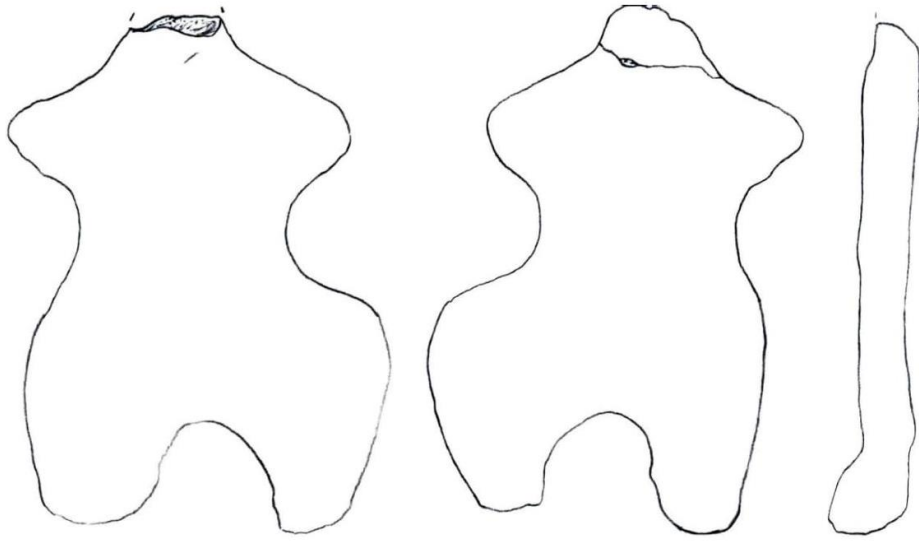
Çizim 2

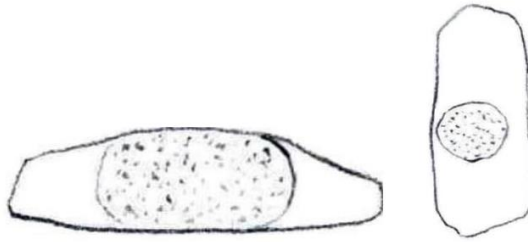
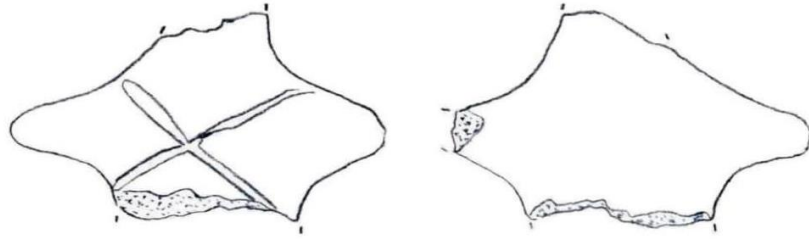
Çizim 1

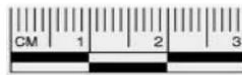
Çizim 2

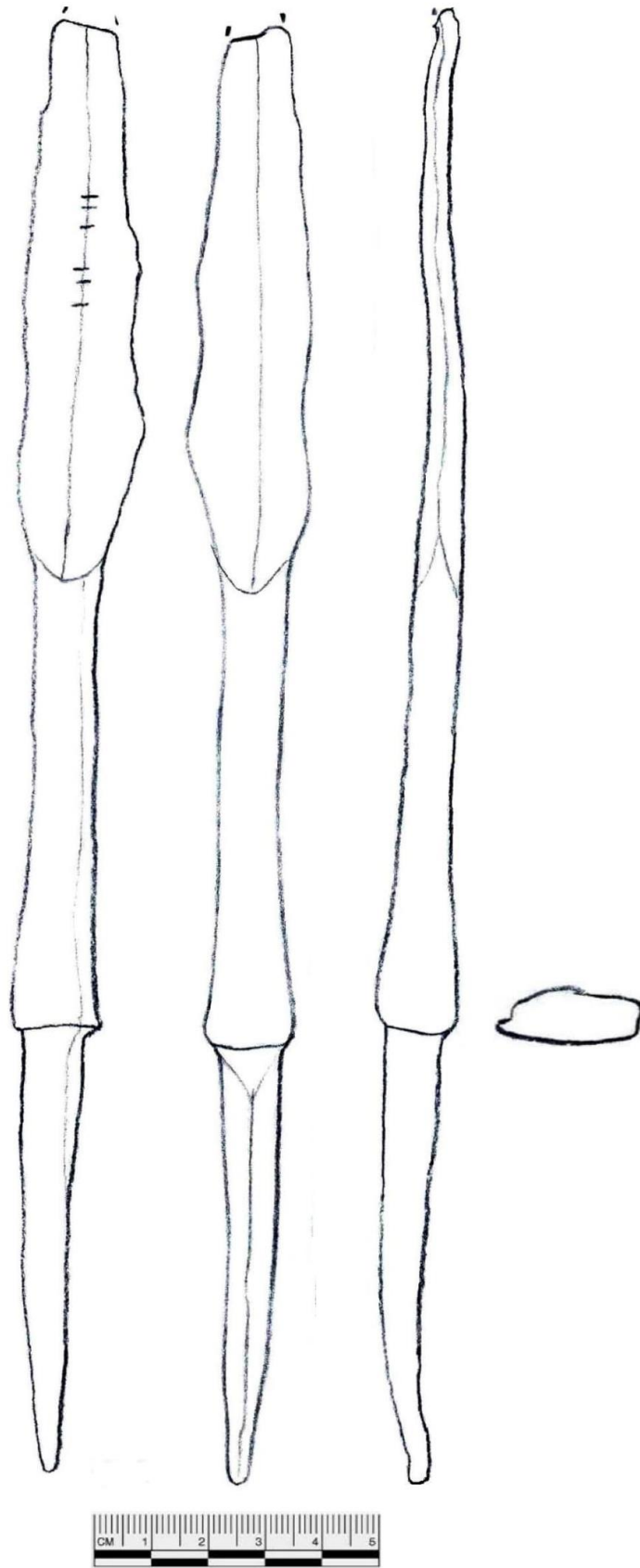
Çizim 1

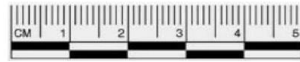
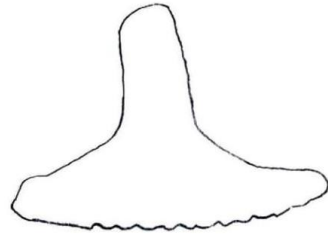
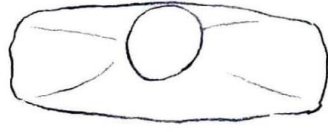
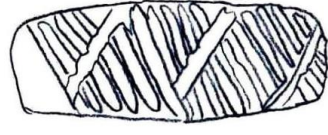
Çizim 2

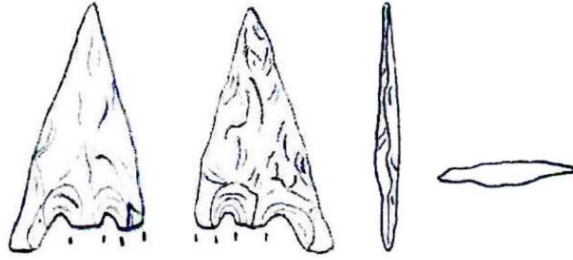
Çizim 1

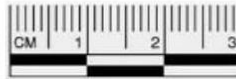
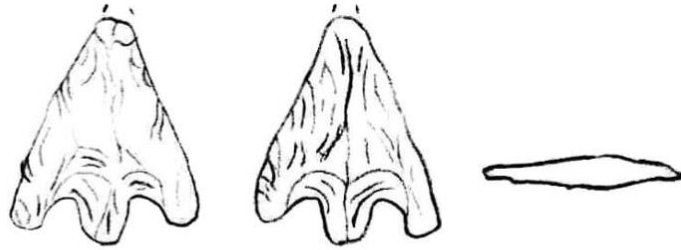
Çizim 1

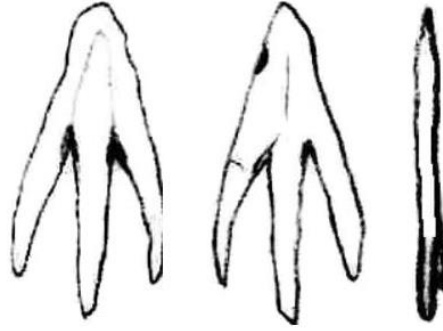
Çizim 1

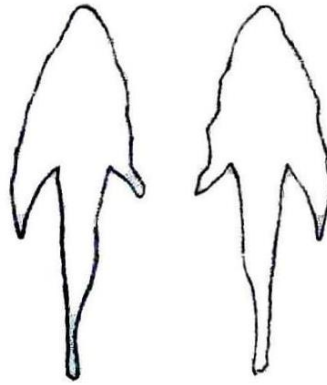
Çizim 1

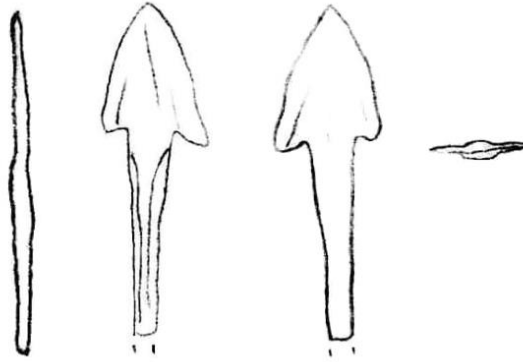
Çizim 2

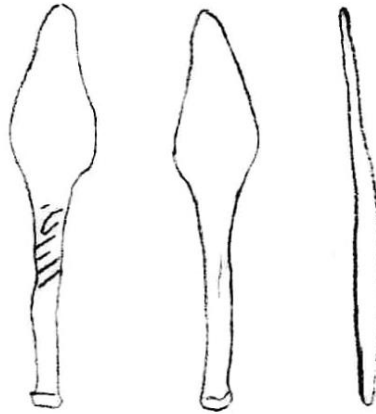
Çizim 1

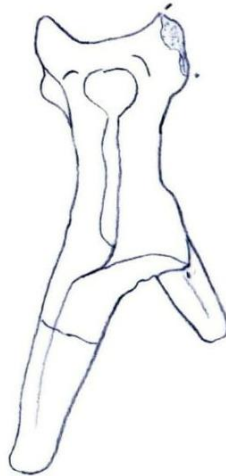
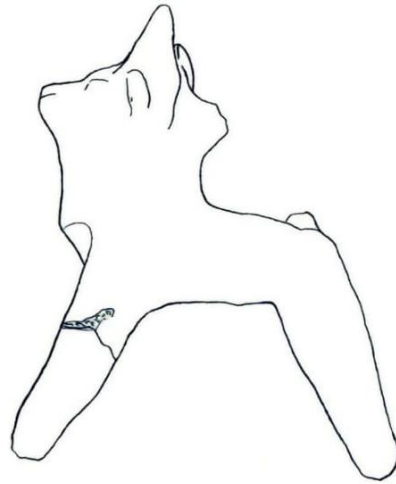
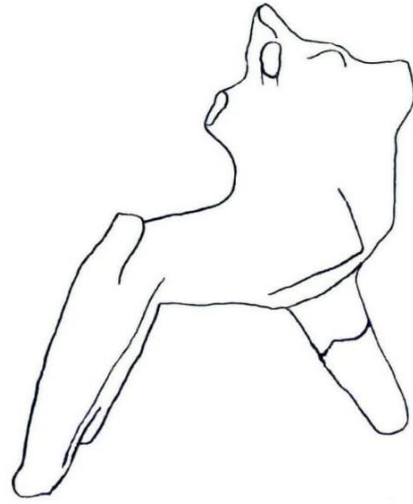
Çizim 2

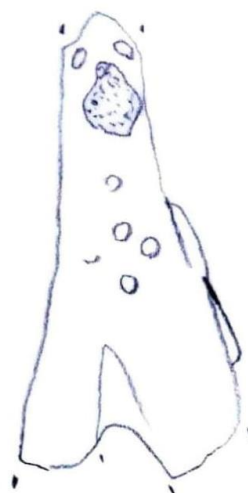
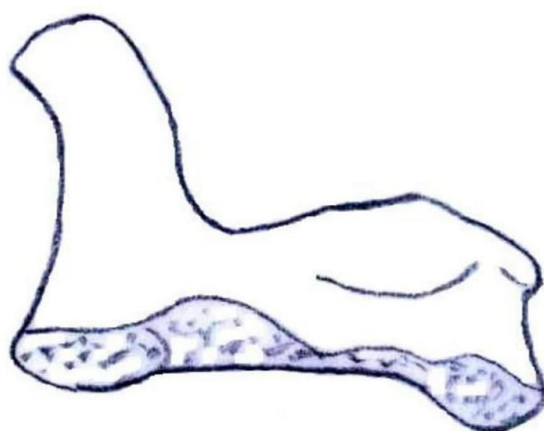
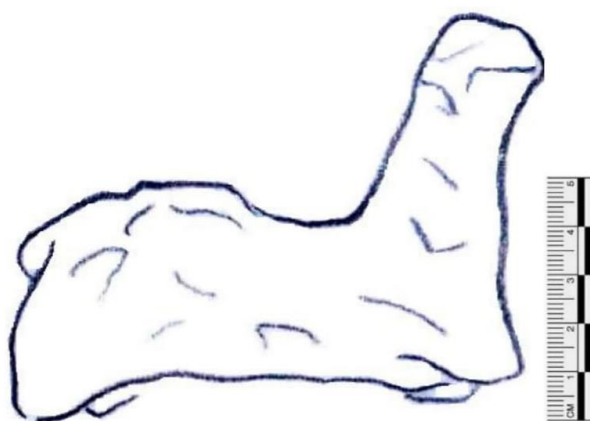
Çizim 1

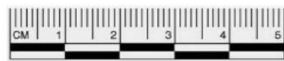
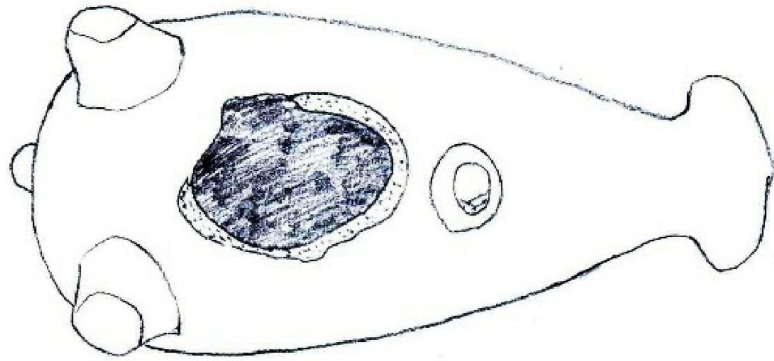
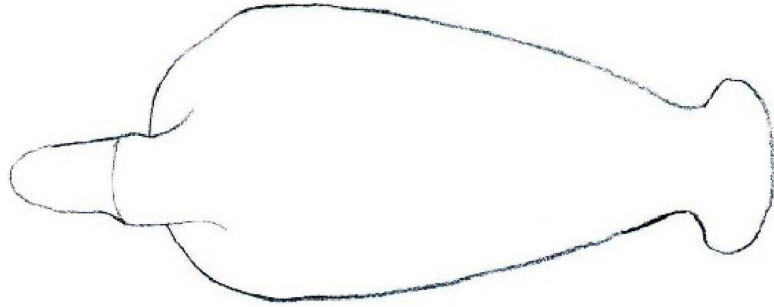
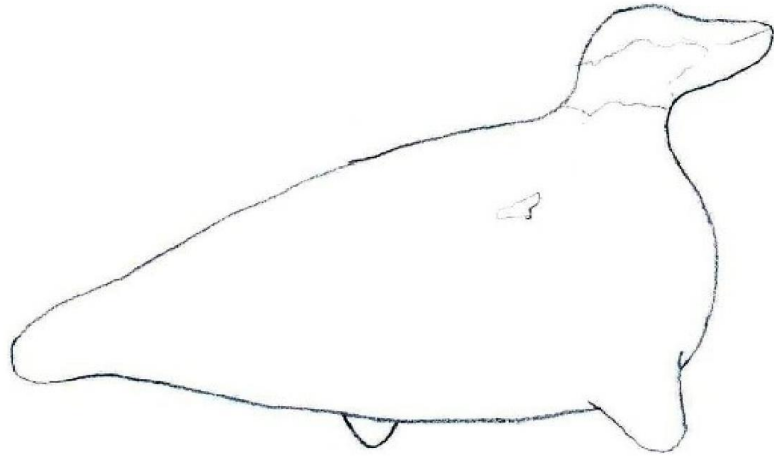
Çizim 2

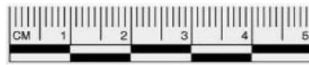
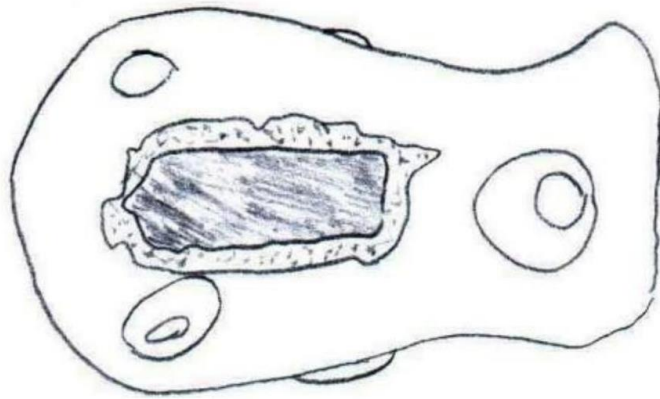
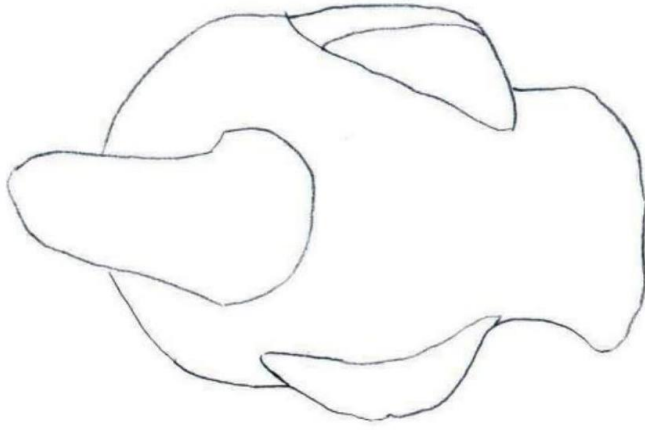
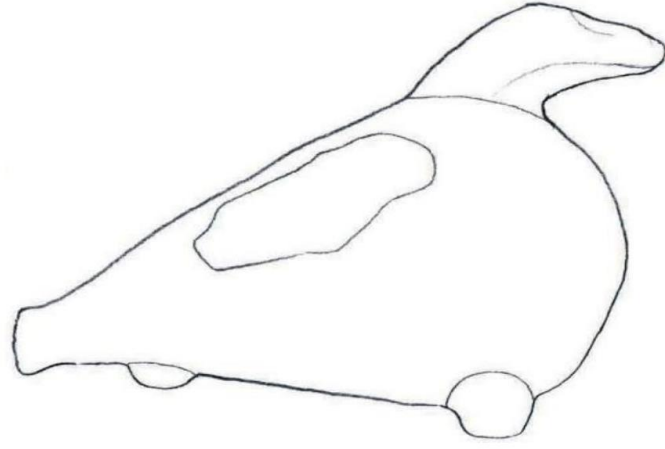
Çizim 1

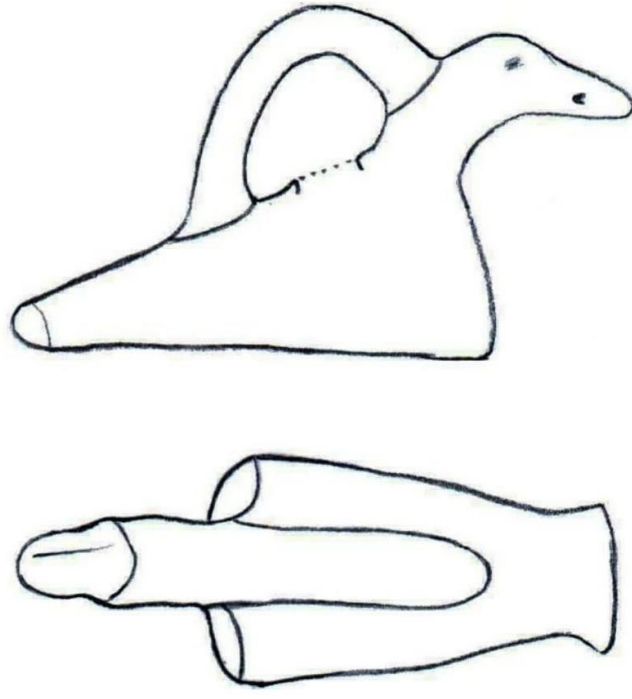
Çizim 1

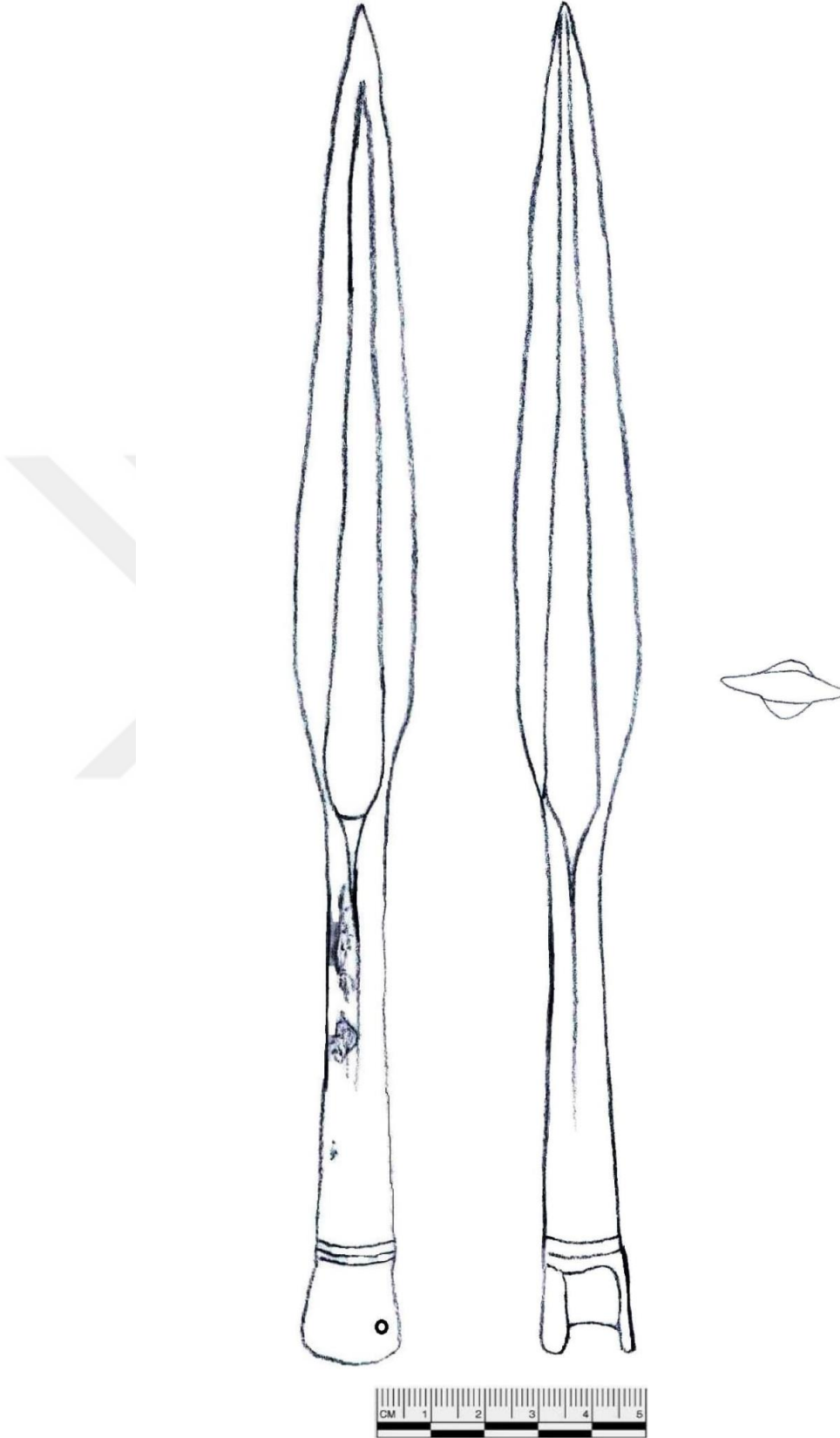
Çizim 1

Çizim 1

Çizim 1

Çizim 1

Resim 1

Resim 2

Resim 1

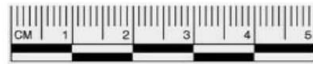
Resim 2

Resim 1

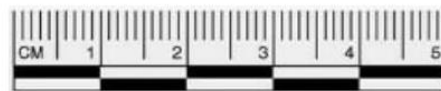
Resim 2

Resim 1

Resim 2

Resim 1

Resim 1

Resim 2

Resim 1

Resim 1

Resim 2

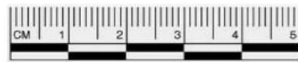
Resim 1

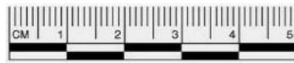
Resim 2

Resim 1

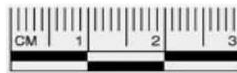
Resim 2

Resim 1

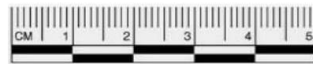
Resim 2

Resim 1

Resim 1

Resim 1

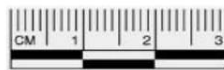
Resim 1

Resim 2

Resim 1

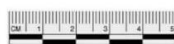
Resim 2

Resim 1

Resim 2

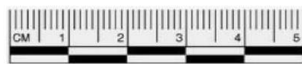
Resim 1

Resim 1

Resim 1

Resim 1

Resim 1

Resim 1

HARİTALAR

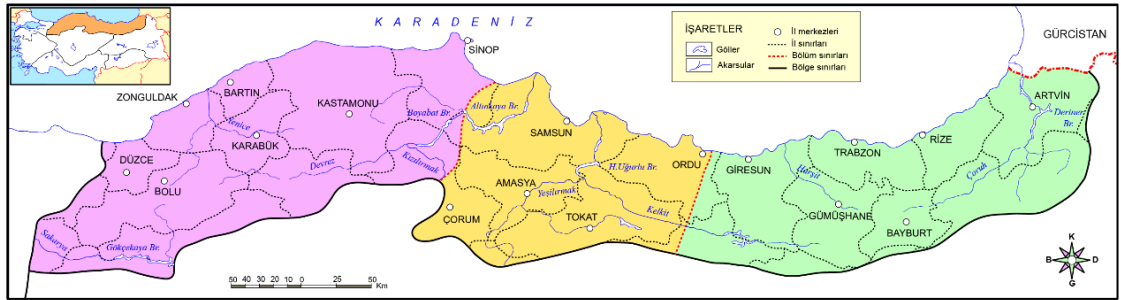
Harita 1. Karadeniz'e Kıyısı Olan Ülkeler
<https://www.kesfetsene.com/karadenize-kiyisi-olan-ulkeler/> (Erişim Tarihi 20.03.2019)

Harita 2. Pontos Bölgesi Haritası ve Belli Başlı Kentler. (Tekin; 2007, s. 83.)

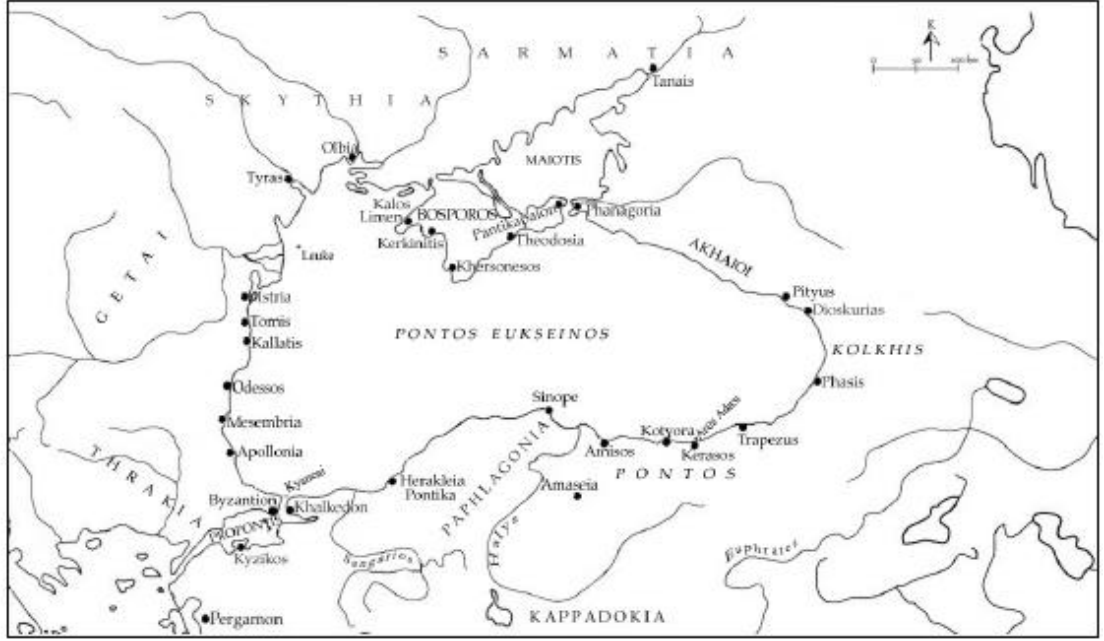
Harita 3. Karadeniz Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyası. (Arslan; 2007, s. 17.)

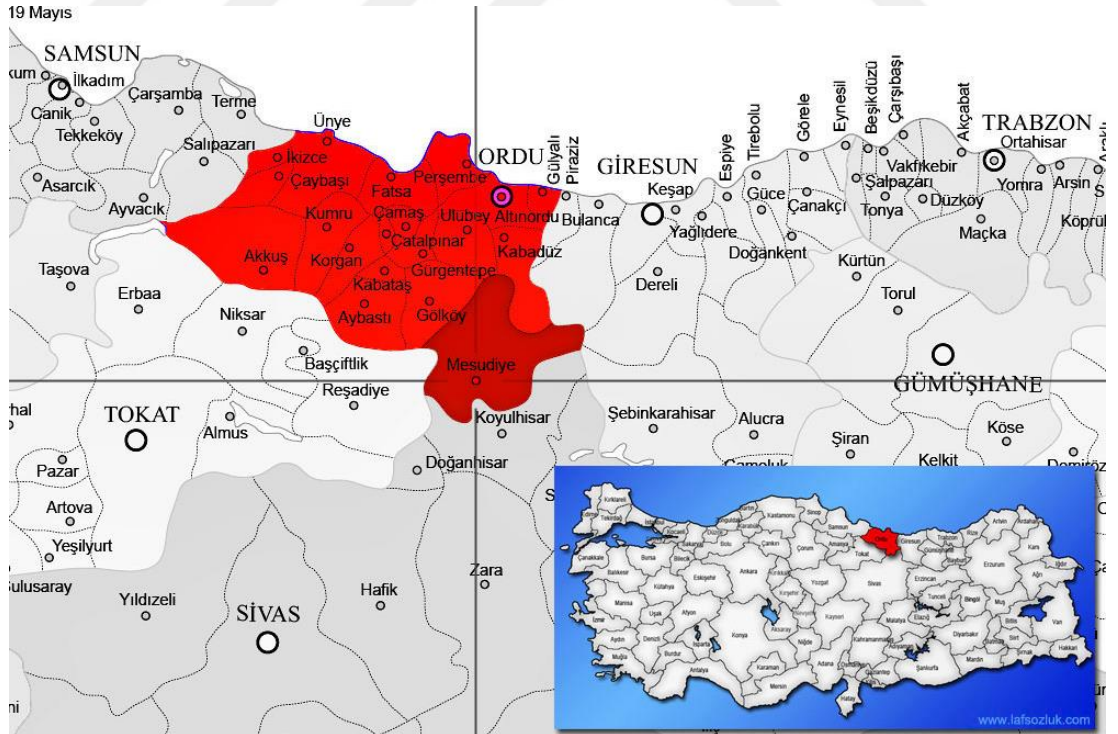
Harita 4. Karadeniz Bölgesi Bölümleri ve Bölümlerde Yer Alan İller.

<http://cografyaharita.com/haritalarim/4mkaradeniz-bolgesinin-bolumleri-haritasi.png>

(Erişim Tarihi 01.11.2018)

Harita 5. Karadeniz'deki Kolonizasyon Hareketi. (Arslan; 2007, s. 7.)

Harita 6. Ordu Şehrinin Türkiye'deki Yeri.

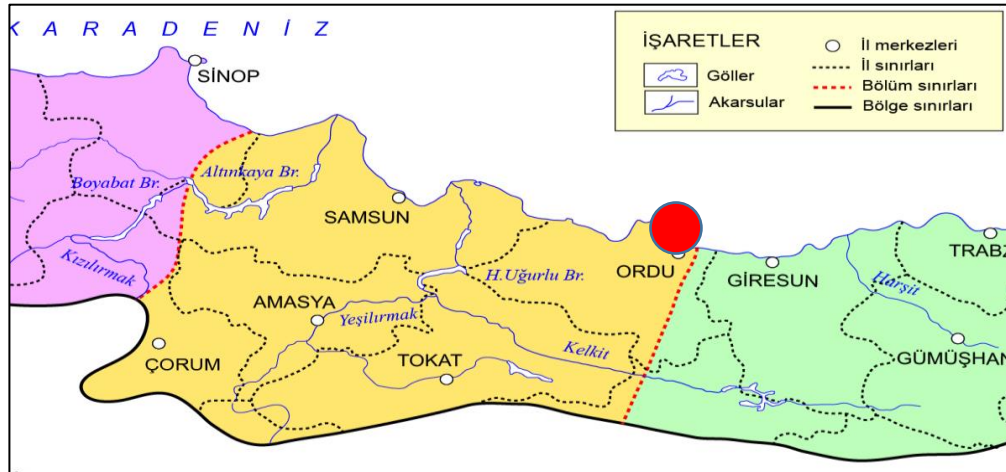
<https://www.lafsozluk.com/2009/05/mesudiye-nerededir-nereye-baglidir.html>

(Erişim Tarihi: 27.02.2019)

Harita 7. Karadeniz Bölgesi Fiziki Haritası.

<https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2015/01/karadeniz-bolgesinin-tarihi-turkler.html> (Erişim Tarihi 20.11.2018)

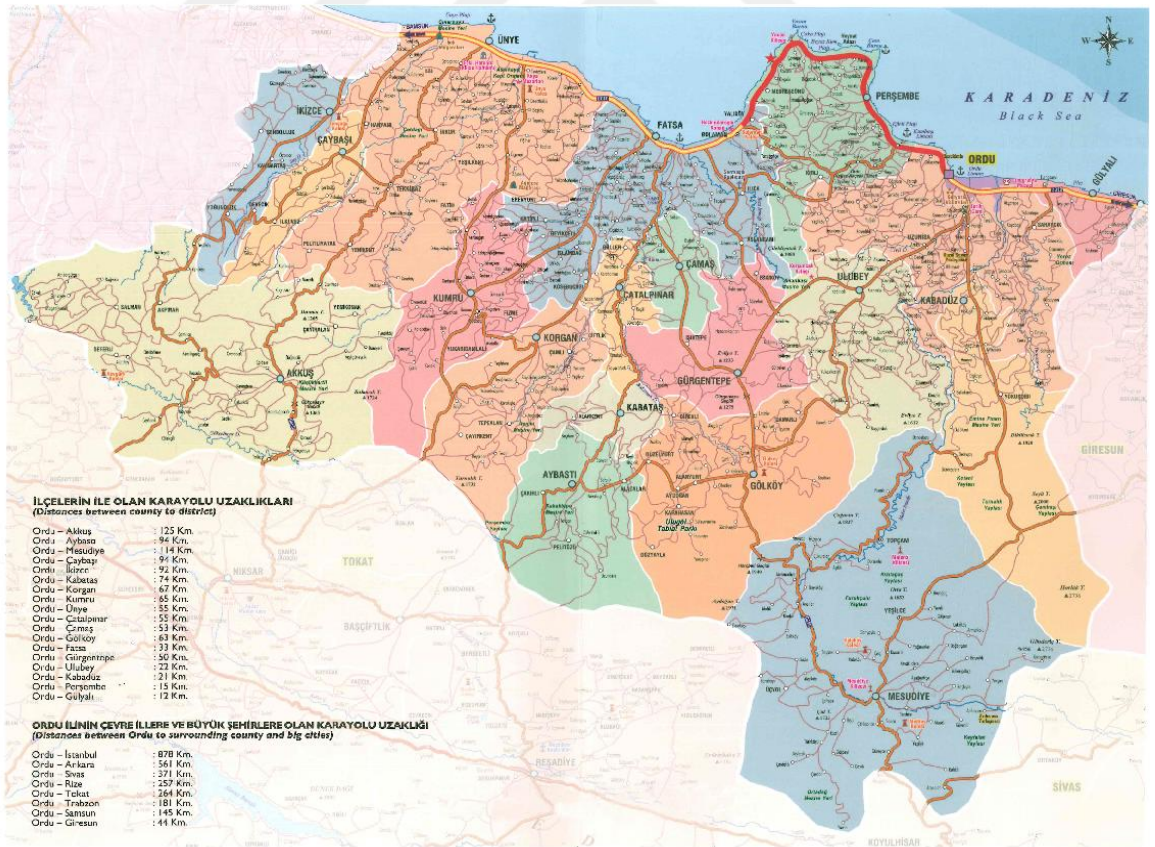
Harita 8. Ordu Şehrinin Bölgedeki Yeri.

<http://cografyaharita.com/haritalarim/4mkaradeniz-bolgesinin-bolumleri-haritasi.png> (Erişim Tarihi 01.11.2018)

Harita 9. Ordu İli İlçeleri.

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Ordu_\(il\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Ordu_(il)) (Erişim Tarihi 28.02.2019)

Harita 10. Ordu Şehri İlçeleri ve İlçelerin İle Olan Uzaklığını Gösteren Harita.
(ORDU Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri 2010, 2010, s. 428.)

Harita 11. Kotyora'nın kurulmuş olduğu yer Kiraz Limanı.
http://geography.humanity.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/277/2016/11/Orta_Karadeniz_Bolgesi.pdf
(Erişim Tarihi 22.02.2019)

Harita 12. Ordu Şehrinin İlk Kurulduğu Yer Olan Eskipazar Mevkii.
<https://www.google.com/maps/place/Eskipazar,+Eskipazar+Mahallesi,+52000+Alt%C4%B1nordu%2FOrdu/@40.9604554,37.8410094,12z/data=!4m5!3m4!1s0x4063215ccf5e7903:0xd90e19bd7e27af8e!8m2!3d40.943391!4d37.891384>
(Erişim Tarihi 25.02.2019)

ÖZGEÇMİŞ

Aynur YAĞCI, 1972 yılında Ordu'nun Fatsa İlçesinde doğdu. İlk Öğrenimini Fatsa Atatürk İlkokulunda, Orta Öğrenimini Fatsa Orta Okulu'nda, Lise eğitimini Fatsa Lisesi'nde tamamladı. 2012 yılında Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü'ne kayıt yaptırdıktan sonra 2013 yılına yatay geçiş yapmak suretiyle Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Anabilim Dalı'nda eğitimine devam etti. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Anabilim Dalı'ndan 2016 yılında mezun oldu.

2016 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nde Yüksek Lisans eğitimine başladı.

İletişim Bilgileri:

e-mail : aynuryagci52@gmail.com